FELICIA - ANETA OARCEA SPIRIDON GROZA

MONEASA
MONOGRAFIE ISTORICĂ

EDITURA GUTENBERG UNIVERS
ARAD - 2007

MONEASA

Monografie istorică

Felicia-Aneta Oarcea Spiridon Groza

MONEASA

Monografie istorică

Editura Gutenberg Univers
Arad 2007

Proiect editorial coordonat de Complexul Muzeal Arad şi finanţat de Consiliul Judeţean Arad

Coperta I şi IV: Intrarea în staţiunea Moneasa.
Fotografie de la sfârşitul secolului al XIX-lea)

Referent ştiinţific: prof. univ. dr. Ioan Munteanu

Tehnoredactare: Adelina Stoenescu
Coperta: Onisim Colta
Fotografii: Florin Mărginean, Florin Hornoiu, Terentie Ioja-Groza

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
OARCEA, FELICIA-ANETA
Moneasa: monografie istorică / Felicia-Aneta Oarcea, Spiridon Groza – Arad: Gutenberg Univers, 2007
Bibliogr.
ISBN 978-973-7776-93-8

I. Groza, Spiridon

908(498 Moneasa)

Editura Gutenberg Univers Arad –
Editură acreditată de C.N.C.S.I.S.
COD 272

Tipărit la S.C. Gutenberg S.A. Arad
Calea Victoriei 41-43
Tel.: 0257/230670; Fax: 0257/254339
E-mail: gutenberg@arad.astral.ro

Cuprins

Argument

Istoria, memoria şi frumuseţile nu s-au împletit, în alte zone, atât de armonios ca în mica aşezare Moneasa, ocrotită de Munţii Codru-Moma. Curgerea vremii a lăsat urme de habitat, fie îngropate în adâncurile munţilor, fie scăldate în amintirile unor vremuri apuse.

Cu cât te apropii de splendidele locuri, cu atât întrebările curg în mintea fiecăruia dintre noi. Ce se află dincolo de perdeaua tăcerii naturii? Câte taine ascunde fiecare edificiu? Ce drumuri te pot conduce spre descoperirea măcar a unei file din trecut?

Cadrul natural a constituit templul primelor comunităţi umane. Civilizaţia otomană, austriacă, austro-ungară şi românească, au conturat specificităţi regăsite într-o societate multietnică şi multiconfesională, cu preocupări economice diverse. Fiecare grup şi-a valorificat zestrea ocupaţională, spirituală şi intelectuală. Constituite în „cartiere", concepute ca nişte bariere mentale, comunităţile s-au grupat în jurul bisericii şi a şcolii, considerate simboluri identitare şi civilizatoare.

Administraţiile diferite şi-au adus aportul la modernizarea Monesei, prin introducerea tehnologiilor specifice în economie, turism. Cele mai importante investiţii au fost realizate de către Wenckheim, care, la finele veacului naţiunilor, a construit calea ferată, a modernizat băile, a intensificat exploatările miniere, forestiere, de „marmură", calcare cenuşii, a susţinut şcoala şi biserica romano-catolică, a introdus iluminatul, s-a înfiinţat un oficiu poştal, etc.

Protipendada cezaro-crăiască a preluat moda arhitecturală a epocii; elemetele seccesion regăsindu-se pe faţade şi în interioarele vilelor, ce împodobesc parcul staţiunii.

Pasionaţii montanişti au fixat trasee turistice, au organizat excursii, contribuind la atragerea unor numeroşi turişti.

Proiecte ambiţioase au fost adoptate de conducerea localităţii în prima jumătate a secolului XX. Consiliul local a achiziţionat un edificiu pentru primărie, un altul pentru căminul cultural, a fost modernizată instituţia şcolară, s-au ridicat noi stabilimente turistice, sanitare, poştale, alimentare, etc.

Postdecembrismul şi moda proiectelor structurale au convins autorităţile locale să purceadă la ridicarea localităţii şi, în special, a staţiunii la standarde europene. Chiar şi vechii sau noii proprietari ai vilelor s-au angrenat în asemenea provocări turistice.

Reconstituirea unor momente delicate din viaţa comunităţii a fost posibilă datorită disponibilităţii localnicilor de a povesti despre ei şi despre vechi prieteni. Tot ei au şters praful comunismului de pe colecţiile de documente şi fotografii.

Paradoxal, dincolo de bogăția naturii și frumusețile stațiunii, Moneasa ascundea, altă dată, sărăcia localnicilor. De condiție modestă, însă dornici de a fi în pas cu noul, monesenii, recunoscuți pentru cumpătarea lor, și-au construit locuințe solide, au susținut instituția școlară și bisericească. Radiografierea condițiilor de muncă și trai ne îndeamnă să afirmăm că ei au parcurs lungul drum spre bunăstare, trecând prin neajunsuri.

Nu întâmplător le-am enunțat. Pentru că un simbol al localității este și va rămâne sculptorul Gheorghe Groza, al cărui zbucium artistic, sufletesc, mizeria și gloria, sunt înmănuncheate sub genericul „Sculptorul Gheorghe Groza. Un destin frânt ?"

Vă veți întreba probabil, de ce aproape în exclusivitate, lucrarea face referiri doar la Moneasa? Răspunsul îl veți găsi, parcurgând cu atenție filele cărții. Fiecare așezare și comunitate și-a țesut propriul destin; despre comuna Moneasa (Moneasa și Rănușa), putându-se vorbi doar din a doua jumătate a veacului XX; aici regăsindu-se doar mențiuni fragmentare.

Istoria, memoria, viața, cu toate componenetele și finalitățile ei sunt retrăite și pot fi rememorate, răsfoind albumul fotografic, ce îmbină trecutul cu prezentul.

Eforturile cunoașterii spiritului „monesean" au fost posibile grație unor oameni mărinimoși, cărora le aducem mulțumiri: lector univ. Camil Petrescu, Rodica Elena Colta, Natalia Dascăl, Claudiu Călin – care ne-a facilitat documentarea la Arhiva Diecezană Romano-Catolică Timișoara, Dorel Gureanu – cartograf, președinte Condor Club Arad.

Sugestiile bibliografice și observațiile pertinente le-a adus neobositul cercetător dr. Ioan Munteanu, profesor universitar la catedra de istorie din cadrul Universității de Vest Timișoara.

Apariția acestei cărți se datorează sprijinului conducerii Complexului Muzeal Arad, d-lui director, dr. Peter Hügel, căruia îi aducem mulțumiri.

Demersul și strădaniile sunt, desigur, perfectibile. Viitoare cercetări și studii pot îmbunătăți propunerile noastre monografice despre zona Moneasa, mai ales că, în ultima vreme, interesul pentru „perla județului Arad", s-a accentuat.

Capitolul 1

Condiții fizico-geografice

1. Aşezare şi căi de acces

Localitatea Moneasa este situată în extremitatea nord-estică a județului Arad, la circa 100 km de municipiul Arad, fiind așezată la intersecția coordonatelor 22°18´ longitudine estică și 46°35 latitudine nordică. Prin poziția sa geografică, limita de nord și est a comunei Moneasa corespunde cu limita administrativă a județului Arad față de județul Bihor, pentru ca față de comunele arădene limitrofe Moneasa să aibă limită comună cu Dezna (în cea mai mare parte) și Ignești (în partea de nord-vest)*.

Vatra localității se întinde pe circa 4,5 km, în lungul văii Moneasa, care se continuă spre sud, până la Dezna, prin depresiunea cu caracter intramontan, în care se găsește și localitatea Rănușa, singura localitate ce aparține de comuna Moneasa. Împreună cu extravilanul, comuna ocupă o suprafață de 4.418 ha, adică 95% din bazinul hidrografic al văii Moneasa[1]. Din relatările târzii ale istoricilor desprindem că așezarea „este situată într-o vale îngustă, dar foarte atrăgătoare, care se deschide la picioarele cetății Dezna, trecând prin Ravna (Rănușa n.n.), între doi munți ...și se-ntinde până la băi, fiind capătul liniei ferate înguste Sebiș-Moneasa"[2].

Valența balneo-climaterică a regiunii a atras și continuă să atragă numeroşi turişti din țară și străinătate. Principalul punct de intrare spre Moneasa este orașul Sebiș, situat la circa 20 km în aval de stațiune. Călătorul ce pornește dinspre Arad străbate cu autoturismul localitățile Șiria – Pâncota – Ineu și Sebiș, iar de la punctul de frontieră Vărșand Chișineu Criș – Șepreuș – Șicula – Ineu și Sebiș. Accesul dinspre nord și nord-vest este facilitat de șoseaua ce traversează localitățile Oradea – Leș – Tinca – Beliu – Sebiș, iar dinspre sud-vest, cu pornire din Deva, drumul străbate jumătate din Țara Zarandului (traversând localitățile Brad – Hălmagiu – Vârfurile – Gurahonț).

Din orașele bihorene Beiuș și Ștei, adăpostite în baziul hidrografic al Crișului Negru, se poate ajunge la Moneasa pe șoseaua națională ce leagă Oradea de Brad, dar care este „părăsită" spre dreapta în localitatea Vârfurile. De asemenea, există două drumuri forestiere, care traversează

---

* Potrivit Hărții „Așezarea comunei Moneasa la nivelul județului Arad" (Anexe).

[1] *Aradul permanență în istoria patriei*, Arad, 1978, p. 11; Arhiva Școlii generale „Gheorghe Groza" Moneasa, Gheorghe Bărbuceanu, *Monografia comunei Moneasa*, mss., p. I. (în continuare A. Șc. gen. „Gheorghe Groza" Moneasa, Gh. Bărbuceanu, *mss. cit.*).

[2] Somogyi Gyula, *Arad szabad királyi város és Arad vármegye községeinek leírása*, Arad, 1913, p. 180-181.

Munții Codru-Moma. Primul dintre acestea pleacă de la Beiuş spre Moneasa urmărind Valea Tărcăiței – Culmea Dealul Mare – Tinoasa – Valea Megheşului, iar al doilea se desprinde din drumul național 76, la sud de localitatea Ștei, traversând satele Şuştiu şi Urseşti. Acesta din urmă urmează firul văilor Crişul Văratecului şi Boroaia. Lipsa modernizărilor, face ca ultimele două trasee să fie mai greu accesibile anumitor tipuri de autoturisme. Modenizarea lor ar contribui „sine qua non" la integrarea stațiunii Monesa in circuitul turistic al Munților Apuseni.

Pe calea ferată călătorul urmează traseul Arad – Brad cu oprire în stația Sebiş, de unde continuă spre Moneasa cu autobuz local, iar de la Oradea cu trenul Oradea – Arad cu schimbare în localitatea Sântana, de unde se ia trenul Arad – Brad cu oprire în stația Sebiş.

2. Elemente de geologie, hidrogeologie şi relief

Alcătuirea petrografică şi structura geologică, ca rezultate ale evoluției paleogeograficе, îşi pun puternic amprenta asupra reliefului dintr-o regiune, aspect care justifică prezența acestei scurte analize a fundamentului geologic al regiunii Moneasa. Pentru a înțelege complexitatea elementului geologic din zona localității Moneasa, trebuie să analizăm această regiune în contextul evoluției întregului ansamblu montan Codru-Moma, asupra căruia au fost realizate numeroase cercetări[3].

Bazinul Monesei este situat între cele două subunități montane Codru şi Moma, care prezintă câteva elemente geologice diferite, specifice fiecărei unități şi care se regăsesc în apropierea localității Moneasa.

Munților Codru Moma le corespunde un domeniu de sedimentare diferit față de cei ai Bihorului, ceea ce face ca evoluția lor să fie distinctă. În cadrul acestui domeniu au fost identificate mai multe pânze (pânzele de Codru; de Finiş; de Dieva; de Moma; de Vaşcău), dispuse longitudinal, de la vest spre est. Cele din Munții Codru au o direcție nord-sud. Acestea apar într-o poziție monoclinală, cu cădere spre est, datorită granitoidului de Codru, care apare sub forma unui anticlinal la vest de linia orografică a Culmii Mari (creasta principală a Munților Codru)[4].

În bazinul Monesei se întâlnesc pânzele de Finiş şi Moma, care prezintă o alcătuire petrografică distinctă. Ele sunt separate de un plan de şariaj, afectat de numeroase decroşări, care-l plasează fie pe versantul stâng, fie pe versantul drept al văii Moneasa. La sud de bazinetul Rănuşei, către Dezna, acest plan de şariaj este mascat de formațiunile andezitice, rezultate în urma manifestărilor vulcanice neogene.

[3]Colectia de documente a familiei Groza Spiridon din Moneasa, I. Orăşanu, *Caracterizare geologică şi hidrogeologică a zonei Moneasa*, *mss*, f. 2-3 (în continuare I. Orăşanu, *mss. cit.*); Dorel Gureanu (coord.), *Monografia turistică montană a județului Arad*, Ed. Carmel Print, Arad, 2005, p. 31; Idem, *Harta geologică 1:200.000*, în „Foaia Brad", 1967, f. nenr.; Idem, *Harta geologică 1:50.000*, în „Foaia Vaşcău", 1979, f. nenr.
[4]Ianovici V., *Geologia Munților Apuseni*, Ed. Academiei, 1976, p. 498.

Pânza de Finiş, care se dezvoltă, cu precădere, în versantul drept al văii Moneasa, este alcătuită, în genere, din roci sedimentare, predominant carbonatice, intens faliate şi decroşate, care corespund Triasicului şi Jurasicului.

Depozitele Triasicului sunt afectate de falii ce prezintă o orientare generală sud-vest-nord-est. Ele imprimă culmilor din dreapta văii Moneasa o cădere în trepte spre firul văii. Analiza petrografică a acestor depozite pun în evidenţă următoarea alcătuire: calcare negre cu silicifieri (de vârstă ladinian); calcare brecioase violacee şi dolomite albe (de vârstă carnian); siltite şi gresii calcaroase cenuşii, calcare negre(de vârstă norian); respectiv calcare negre, argilite şi gresii roşii şi verzi (de vârstă rhaetian). Spre est, aceste depozite vin în contact cu depozitele Jurasicului, alcătuite din: calcare marmoreene negre şi roşii (de vârstă jurasic inferior, acestea fiind cunoscute de localnici sau turişti şi sub denumirea de „marmura de Moneasa"); şi marnocalcare, gresii şi siltite cu intercalaţii de jaspuri (de vârstă jurasic superior-neocomian).

Pânza de Moma se dezvoltă la sud şi sud-est de localitatea Moneasa, precum şi în bazinele văilor Rănuşa, Boroaia şi Valea Lungă. Vârsta acestor depozite este Permiană, pentru ca din punct de vedere petrografic să întâlnim o formaţiune vulcanogen-sedimentară (alcătuită din conglomerate, gresii feldspatice şi şisturi argiloase) şi o formaţiune bazică (alcătuită din bazalte, anamesite, dolerite spilitice). La fel ca şi în cazul pânzei de Finiş, depozitele pânzei de Moma sunt puternic tectonizate, fiind afectate de numeroase falii care au permis deplasări pe verticală sau orizontală a pachetelor de rocă.

În lungul văii Moneasa întâlnim depozite cuaternare sub forma depozitelor de aluviuni, coluvii sau proluvii, identificate în lunca sau în terasele râului.

Marea varietate litologică şi gradul diferit de tectonizare al depozitelor care participă la constituirea geologică a zonei Moneasa, reflectă modurile diferite de alimentare, acumulare, circulaţie şi descărcare a apelor subterane. S-au individualizat patru tipuri de formaţiuni cu caracteristici geologico-structurale şi hidrogeologice. Dintre acestea menţionăm succesiunile carbonatice (calcare şi dolomite) cu grosime mare, intens fisurate şi puternic carstificate, caracterizate printr-o circulaţie activă a apelor subterane; depozitele detritice consolidate paleozoice şi mezozoice (gresii, conglomerate şi magmatice, granitoide de Codru), caracterizate printr-o permeabilitate de fisuri; succesiunile de tip flişoid, constituite din complexe de roci cu permeabilităţi diverse (argile, filite, gresii, calcare). De asemenea, depozitele pleistocene, care acoperă depresiunile carstice Brătcoaia şi Tinoasa – Izoi, sunt alcătuite, în principal, din blocuri de gresii

cuarțitice, calcare și dolomite, cu grosimi reduse. Conțin acumulări acvifere locale, care nu influențează, practic, regimul hidrografic[5].

În perimetrul depresiunii Brătcoaia, este situată cumpăna apelor subterane dintre bazinele pâraielor Finiș, afluent al Crișului Negru, și Moneasa, afluent al Crișului Alb. Privită în ansamblu, zona carstică dintre Brătcoaia, Tinoasa, Tocoiu și Moneasa, formează un sistem carstic unic, parțial termalizat. Apele subterane au o orientare de curgere nord-sud și o descărcare predominantă din izvorul Grota Băilor

Apele infiltrate prin ponorul de la Cabana „Gaudeamus" și ponorul Secăriște sunt dirijate, exclusiv, spre Grota Băilor, cele din platoul Tinoasa, în mare parte, spre izvoarele din Văile Răchitariu și Megheșul Sec, iar cele din dolinele, situate la sud-vest de Dealul Stanchii, sunt colectate de izvoarele pârâului Pietroasa. Calcarele marmoreene, cunoscute sub denumirea improprie de „marmură de Moneasa", așa cum am menționat anterior, formează un alt sistem carstic alimentat, în principal, de apele infiltrate prin ponorul Văii Teia.

Consecință a răspunsului rocii față de acțiunea modelatoare a agenților externi, relieful zonei Moneasa este tipic montan, prin toate caracteristicile sale. Dacă localitatea Moneasa este situată la o altitudine de circa 283 m, cele mai mari valori le întâlnim în vârful Pâncoaia (997 m). Ecartul altimetric al comunei este de 762 m .

Valea Monesei prezintă un relief asimetric evident, cu un versant stâng abrupt, dat de culmea Zelea Neagră (care atinge altitudinea de 618 m în vârful Crețului), în lungul căreia se înscrie și cumpăna de ape față de bazinul Rănușei. În schimb, din dreapta văii „coboară" în trepte o serie de culmi, paralele și despărțite de văi înguste, cu versanți abrupți, în treimea inferioară, dar care prezintă un interfluviu rotunjit. Acestea se desprind din culmea principală a Munților Codru Moma, a cărei altitudine variază între 780 și 997 m în sectorul ce aparține de teritoriul administrativ al comunei Moneasa.

Față de vârful Izoiu (1.098 m), care domină această regiune și marchează, în același timp, extremitatea sudică a crestei principale a masivului Codru (cunoscută și sub denumirea de Culmea Mare), dar care nu intră în perimetrul teritoriului comunei Moneasa, culmile secundare fiind cu circa 600–500 m mai jos. De la vest spre est amintim câteva din aceste culmi: Butușeasca (care se continuă prin culmea Osoiu până la

---

[5] I. Orășanu, *mss. cit.*, f. 3-4; Dorel Gureanu (coord.), *op. cit.*, p. 40; Valeria Velcea, Ioan Velcea, Octavian Mândruț, *Arad Monografia. Județele patriei*, Ed. Sport Turism, București, 1979, p. 16; *Aradul permanență în istoria patriei*, p. 15; Dorel Gureanu, *Harta geologică 1:200.000*, în „Foaia Brad", 1967, f. nenr.; Idem, *Harta geologică 1:50.000*, în „Foaia Vașcău", 1979, f. nenr.

Este diferența dintre altitudinea maximă (a vârfului Pâncoaia) și cel mai coborât punct, circa 235 m, care este întâlnit pe firul văii Moneasa, la intrarea acestuia în comuna Dezna.

ruienele cetății Dezna), Stanchinii, Dănuța, Ruscioara, Rujii, Spinului, Șipotului etc. Între văile Boroaia și Valea Lungă (situate la est de Moneasa) întâlnim două culmi secundare, care coboară tot din creasta principală, segment care face legătura dintre masivele Codru și Moma.

Relieful carstic, favorizat de prezența rocilor carbonatice pe suprafețe extinse, este relieful caracteristic pentru Moneasa, el dezvoltându-se cu precădere pe dreapta văii (în perimetrul pânzei de Finiș). După Platoul Vașcău este a doua zonă carstică principală a Munților Codru Moma.

Formele carstice de suprafață (exocarstul) sunt reprezentate prin: doline, ponoare, văi oarbe, lacuri carstice și lapiezuri pe platoul Izoi Tocoiu – Tinoasa, abrupturi și chei în văile adiacente râului Moneasa. Cele de adâncime (endocarstul) sunt reprezentate prin peșteri și avene[6]. În deceniul 8 al secolului XX, la Moneasa se cunosc 27 de peșteri și 6 avene, totalizând o lungime de 3.578 m de galerii[7]. Ca notă informativă putem adăuga ca, încă dinainte de 1835, Lesrery Ștefan a explorat parțial peștera de pe „Muntele Megyes"[8].

Bazinul pârâului Teia are în cuprinsul său 12 cavități. Dintre acestea amintim Peștera de la cariera de marmură, Peștera albă de la carieră, Avenul de la carieră, Peștera I de jos de carieră, Peștera II de jos de carieră, Peștera mică de jos de carieră, Peștera cu alunecări, Peștera de sub drum, Peștera Mare de la Piatra cu Lapte, Peștera I de la Piatra cu Lapte, Peștera II de la Piatra cu Lapte, Peștera III de la Piatra cu Lapte. Peștera Albă constituie cea mai importantă cavitate a văii Teiului[9].

În partea estică a abruptului, de lângă izvorul Piatra cu Lapte, se deschide gura Peșterii Mari, care, prin urmele de locuire adăpostite,

---

[6]Gábor Halasi, *Noi contribuții la cunoașterea carstului Monesei*, în „Buletinul cercului de speologi amatori „Liliacul", 1978, nr. 1, p. 30 (Primele mențiuni despre peșterile din zonă au fost făcute de către geologii Pethö Gyorgy (1889) și Papp K. (1904), urmați de Czárán Gyula, care a fost preocupat de amenajarea și popularizarea frumuseților Monesei. Dacă până în anii 1960 nu s-a semnalat o cercetare amănunțită asupra endocarstului local, începând din 1968 Cercul de speologi amatori „Liliacul" din Arad a arătat o vădită preocupare pentru inventarierea și explorarea sistematică a cavității peșterilor și avenelor).

[7]*Ibidem*, p. 31 (Din numărul total al cavităților, 13, reprezentând 2915 m galerie, s-au dezvoltat în calcare triasice, iar 20, reprezentând 663 m de galerie, în calcare jurasice. Procentual, din perspectiva factorii litologici, 85% s-au dezvoltat în calcare londiniene și carniene și 15% în cele triasice).

[8]Fábián Gábor, *Arad vármegye leirása historiai geographiai es statisztikai*, vol. I, Buda, 1835, p. 75.

[9]Gábor Halasi, p. 32-33 (Intrarea Peșterii Albe, situată la 385 m altitudine în versantul stâng al Văii Teii, are o singură galerie fosilă, largă și descendentă cu câteva mici galerii și diverticole anexe. Peștera s-a dezvoltat în calcare negre liasice. Gura inițială s-a colmatat, pentru ca, în 1970, intrarea să fie deschisă artificial. În timp, ea a fost vitregită de o mare cantitate de stalactite și stalacmite, fapt ce i-a făcut pe muncitorii din carieră, în frunte cu șeful acesteia, Ioan Groza, să-i colmateze intrarea).

reprezintă un teren de cercetare pentru arheologi şi paleontologi deopotrivă[10].

Bazinul Valea Scăriţei adăposteşte câteva chei şi două izbucuri.

Bazinul văii Megheşului cuprinde 13 cavităţi. Platoul Izoi-Tinoasa găzduieşte Avenul cu Prăbuşiri şi Ponorul din Tinoasa; Valea Răchitarului Peştera de lângă Tinoasa, Valea Vezuroiului şase peşteri şi Avenul cu Lac, Valea Megheşului Sec Peştera Megheşului Sec, iar „Dâmbul Feredeului" avenele „Feredeul Mare" şi „Feredeul Mic", apărute în diferite publicaţii cu numele de „Izoiul Mare" şi „Izoiul Mic". În graiul localnicilor, ultimele două sunt cunoscute sub denumirea de „Peştera Mare" şi „Peştera Mică"[11].

Bazinul râului Băilor cuprinde Peştera cu apă de la Băi, greşit denumită Grota Urşilor. Situată în vatra staţiunii Moneasa, lângă fostul pavilion nr. 1, ea a fost explorată de mai multe ori. Iniţial, speologii au pătruns doar pe o lungime de 10 m, pentru că un sifon permanent amorsat bara accesul spre profunzimile sale. În 1984, speologul Halasi Gábor a reuşit să ajungă într-o sală alungită, bifurcată în două braţe. Braţul stâng se finalizează, după cca 40 m, într-un lac tip sifon, iar dreptul continuă cu încă cca. 200 m[12]. În cursul anului 2006, speologii arădeni au descoperi noi galerii. Topografia peşterii este în curs de reeditare.

Administraţia locală, în anul 1985, a intenţionat să o valorifice în interes turistic. În acest sens a săpat o galerie laterală sifonului străbătut de apă, făcând joncţiunea cu sala alungită (grota). În prezent, din lacul subteran al peşterii, sunt alimentate cu apă Monesa şi localităţile invecinate.

De asemenea, calcarele, care se extind până în partea sudică a localităţii Moneasa, formând versantul drept al văii, sunt cunoscute prin cele două peşteri principale: Peştera cu apă de la Staţia de decantare-epurare, Peştera cu apă de la Moară[13], care face legătura cu Peştera de la Merezărie şi Peştera Uscată de la Staţia de decantare-epurare.

3. Clima blândă, ferită de vânturi şi geruri puternice se datorează poziţiei geografice, aşezării în vale, cu deschidere largă spre vest şi sud-

---

[10]*Ibidem*, p. 33-34. (Aici, în urma explorărilor efectuate de dr. Pethő Gyorgy au fost salvgardate resturi de Ursus spaeleus şi Hyena Spaelea. Totodată, această peşteră a constituit la acea dată cea mai vestită arie de răspândire a urmelor de animale pleistocene din peşterile Munţilor Apuseni).

[11]*Ibidem*, p. 35-35; Dorel Gureanu (coord.), p. 41-42.

[12]Cocean Pompei, *Peşterile României*, Ed. Dacia, Bucureşti, 1995, p. 141-142; Dorel Gureanu (coord.), *op. cit.*, p. 41-42.

[13]Complexul Muzeal Arad (C.M.A.), Arhivă (A.) dos. „Raionul Gurahonţ", fişa nr. 28/10 iunie 1953 (Pe malul drept al râului Moneasa, la 30 de m spre V de malul drept, în dealul Morii, în dreptul iazului de la moară, este o peşteră orizontală cu pereţi de calcar, formă boltită, largă la gură de 6 m, înaltă de 4 m şi lungă de 16 m, cu tavanul boltit).

vest, în calea maselor de aer vestice, care dă o nuanță de microclimat cu influențe submediteraneene, așadar un climat continental moderat.

În analiza acestui element al cadrului natural am luat în considerație, grație perioadei mai îndelungate a observațiilor meteorologice, valorile parametrilor meteorologici înregistrați la stația de observație Gurahonț,. Diferențele referitoare la valorile medii ale amintitei zone, față de Moneasa, nu sunt mari din pricina altitudinii relativ asemănătoare și a distanței mici dintre cele două localități.

Temperatura medie anuală este de 9°C. În ianuarie, luna cea mai rece, s-au înregistrat, în medie, -2°C, iar „luna lui cuptor", iulie, 20°C. Amplitudinea termică dintre iarnă și vară nu este atât de mare, grație iernilor blânde și verilor mai puțin toride.

Tabel 1

Temperatura medie multianuală a aerului (°C) la stația meteorologică Gurahonț (1964-1980)[14]

Luna	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	M
T°C	-2.5	1.1	4.9	10.7	15.6	18.7	20.1	19.1	15.3	10.0	5.8	0.7	9.9

Deseori, iarna au loc inversiuni de temperatură, caracterizate prin valori scăzute în depresiune, cuprinse între -3°C și -10°C, în timp ce pe culmile înalte, la numai 300-400 m apar valori pozitive (0°C și 5°C). Explicația acestor inversiuni o găsim în caracteristicile zonelor depresionare relativ închise, în care aerul rece de pe culmi coboară, înlocuind masa de aer cald. Tocmai datorită acestor temperaturi moderate, la Moneasa se întâlnește castanul comestibil, liliacul și chiar magnolia[15].

Zilele de îngheț (temp. min. ≤ 0°C) apar într-un număr de circa 250 zile/an, ele lipsind, efectiv, doar în lunile de vară. Observațiile asupra acestui parametru, arată că primul îngheț de toamnă apare în a doua sau chiar în a treia decadă a lunii octombrie, iar ultimul în a doua decadă a lunii aprilie. Cele de iarnă (temp. max. 0°C) dispar la începutul primăverii și nu mai apar decât rareori, în noiembrie. Numărul lor în timpul anului este de cca. 24 zile. Zilele de vară (temp. max. ≥ 25°C), apar din aprilie până în octombrie inclusiv, având frecvența cea mai mare în iulie și august. Cele tropicale (temp. max. ≥ 30°C) sunt frecvente, mai ales, în lunile de vară, având un număr mediu anual de cca. 33 zile.

Analiza climaterică la nivelul anotimpurilor prezintă următoarele aspecte:

- iernile sunt moderate, fără geruri puternice datorită influenței climatice vestice (oceanice) și datorită poziției geografice (într-o vale îngustă) fiind ferită astfel de invazia maselor de aer de proveniență polară

---

[14]Petru Tudoran, *Țara Zarandului. Studiu geo-ecologic*, Ed. Academiei, București, 1983, p. 67.

[15]*Dorel Gureanu* (coord.), *op. cit.*, p. 51-52; *Meleaguri arădene. Ghid turistic*, p. 96.

- primăvara, sub influența circulației vestice și extinderii dorsalelor anticiclonului Azoric peste sudul Europei, creșterea temperaturii aerului este mai accentuată. Media anotimpului este de 10,4°C apropiată de media anuală, dar întotdeauna mai mică decât a anotimpului de toamnă.

- vara, temperatura aerului nu este prea ridicată, datorită influențelor vestice și a topoclimatului specific văilor înguste. Ea este cuprinsă între 18,7 °C în iunie și 20,1 °C în iulie;

- toamna, mediile multianuale ale temperaturii aeruli variază între 15,3 °C, în septembrie și 5,8 °C în noiembrie. Această scădere de temperatură se datorează advecției aerului rece sub acțiunea dorsalei anticiclonului Euro-Asiatic.

Regimul precipitațiilor indică o medie anuală de 732 mm, cu valori mai mari în lunile mai–iulie, pentru ca cele mai mici valori să se înregistreze în intervalul lunilor februarie-martie.

Tabel 2
Valoarea medie a precipitațiilor la stația meteorologică Gurahonț (1921-1980)[16]

Luna	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	M
mm	50,4	43,9	43,8	58,2	88,8	92,9	74	66,3	51,3	58,9	52,6	50.9	732

Primele zile cu zăpadă se înregistrează la începutul lunii decembrie, pentru ca ultimele să se prelungească până în februarie. Astfel, numărul zilelor cu strat de zăpadă este cuprins între 40-50, acesta persistând mai mult în vale comparativ cu versanții sau culmile limitrofe, fiind ferit de razele soarelui o bună parte din zi. Grosimea medie a stratului de zăpadă este de cca. 40-50 cm, iar umiditatea atmosferică de circa 75%[17].

4. Hidrografia

Apele din perimetrul localității sunt colectate de valea Moneasa. Spre exemplu Valea Lungă își are originea în locul numit „vălae". Acolo sunt trei izvoare, care în verile secetoase își micșorează debitul de apă. Apa cristalină străbate vale îngustă în cursul căreia din amonte spre aval alternează microdepresiuni în care valea atinge lățimi maxime de 400 m și porțiuni înguste așa-zise chei cu o lățimea de cca 100 m. Râul are o alimentare asimetrică, cu afluenți numai pe partea dreaptă, modelați în principal în depozite calcaroase. Partea stângă are un regim torențial care

[16]Petru Tudoran, *op. cit.*, p. 74.

[17]Valorile factorilor climatici au fost furnizate de Stația hidrologică Moneasa (Pentru a urmări evoluția în timp a microclimatului din zona stațiunii balneo-climaterice Moneasa, încă din 1972, a fost înființată Stația hidrologică, iar din 1974 Stația Meteo Izoi, care a fost desființată în anul 1992. Observațiile sunt continuate de Stația hidrologică din Moneasa). S-au luat în calcul și rezultatele observațiilor efectuate la stația Gurahonț.

îşi aduce aportul numai în perioada zilelor ploioase şi cu ocazia topirii zăpezilor de pe versanţi[18].

Debitul mediu anual al văii principale este de cca. 1 m^3/s, cel maxim a fost înregistrat în 1981, când a atins valoarea de 50 m^3/s, producând cele mai mari inundaţii, iar cel minim de 0,15 m^3/sec. Cele mai mari debite s-au înregistrat frecvent în lunile de primăvară (martie-aprilie). Un aport important de apă îl aduc afluenţii[19]. În genere, bazinul văii Moneasa înregistrează cele mai ridicate valori ale densităţi reţelei hidrografice din judeţul Arad[20].

O însemnătate deosebită o deţin apele termale. Ele au fost pomenite pentru prima dată, într-un document din 1597, când satul Moneasa împreună cu izvoarele termale au fost donate lui Kornis Gaspar[21].

Aceste izvoare fac parte din categoria apelor hipotermale (20-32°C) şi subtermale (10-20°C)[22].

Principalele surse naturale sunt situate pe valea Băilor, în aval de izvorul „Grota Băilor". Cele folosite pentru tratament balnear sunt izvoarele nr. 2, 4, 5 şi din sonda nr. 1, săpată în perioada 1890-1895. Sursele termale din izvoarele ce apar în amonte de fosta vilă „Nufărul", nu sunt captate suficient, cu toate că au un debit cumulat de cca 23 l/sec. şi o temperatură de 24°C. Izvoarele nr. 1 şi 2 sunt folosite pentru apă potabilă-cură internă.

Aporturile de ape termale de pe pârâul Băilor parcurg o distanţă de 180 m înainte ca pârâul să intre pe terenurile permiene. Valoarea medie a

---

[18] A. Şc. gen. „Gheorghe Groza" Moneasa, Gh. Bărbuceanu, *mss. cit.*, p. I. („Valea Lungă curge paralel cu linia ferată, iar în apropierea satului primeşte pe partea dreaptă pârâul Boroaia. Boroaia, la rândul ei, este alimentată de pârâul Vlad, care îşi are originea în masivul muntos Vlad, care, la rândul său, în coborâre primeşte pârâul „Valea Seacă", apoi pârâul „Valea Ruji".)

[19] Valorile factorilor hidrologici au fost furnizate de Staţia hidrologică Moneasa. (Spre exemplu, Pârâul Boroaia dă în medie 0,25 m^3/sec, reprezentând 25%; Pârâul Ruja-0,20 m^3/sec (20%), Pârâul Băilor-0,20 m^3/sec (20%), Pârâul Meghieş-0,25 m^3/sec (25%). La aceştia se mai adaugă izvoarele, torenţii cu 0,10 m^3/sec (10%).

[20] Valeria Velcea, Ioan Velcea, Octavian Mândruţ, *op.cit.*, p. 24, *Aradul permanenţă în istoria patriei*, p. 22.

[21] Alexandru Filipaşcu de Dolha şi Petrova, *Istoria Maramureşului*, Ed. Gutinul, Baia Mare, 1997, p. 93 (Kornis Gaspar a deţinut funcţia de castelan al Hustului din 1571, s-a căsătorit cu Ileana, fiica lui Petru din Dolha, înrudit cu cele mai de seamă familii nobiliare româneşti.); Márki Sándor, *Arad vármegye és Arad szabad király város története*, vol. II, Arad, 1895, p. 18, 165, 195-196, 198-199, 255, 259 (În urma adunării ţinute la Alba Iulia de cele trei stări ale Transilvaniei, domeniul ce cuprindea printre altele şi cetatea Deznei, târgul Sebiş, 47 de sate întregi, 7 puste, minele de fier şi izvoarele termale au fost donate, la 24 aprilie 1595, intrând în posesia bunurilor imobile în anul 1597 lui Kornis Gaspar de Göncz-Rusca, consilier, căpitan din Huszt şi comite suprem al Maramureşului).

[22] Dorel Gureanu (coord.), *op. cit.*, p. 50-51; *Meleaguri arădene. Ghid turistic*, Arad, 1972, p. 96; *Aradul permanenţă în istoria patriei*, p. 23.

acestora este de 50 l/sec. Din ele, aproximativ 43 l/sec. nu sunt captate. De-a lungul timpului, ele au constituit obiectul de cercetare al specialiştilor. De asemenea, au fost săpate mai multe sonde pentru a stabili originea, cursul, temperatura şi chimismul apelor de la Moneasa[23].

Informativ, amintim că, un rol important în prevenirea inundaţiilor, l-a avut terasamentul fostei căi ferate înguste, iar în ultimii ani lucrările de regularizare ale albiei râului principal, realizate de Direcţia Regională a Crişurilor, Oradea. În viitor, autorităţile intenţionează construirea unui baraj (lac de acumulare) în amonte de localitate, care să servească drept loc de agrement.

5. Vegetaţia, fauna şi solurile*

Culmile domoale – Butuşeasca, Chiţuleasca, Chitera, Tinoasa, Dâbul Băilor, Meghişul, Creţul etc. – ce coboară spre talvegul văii Moneasa sunt acoperite, predominant, de vegetaţia forestieră[24], care ocupă cea mai mare parte din suprafaţa teritoriului administrativ al comunei Moneasa, respectiv 83%.

În structura vegetaţiei forestiere se poate identifica un strat superior, format din arbori a căror înălţime atinge 10-15 m, sub care se dezvoltă un strat arbustiv. Speciile caracteritice sunt: fagul *(Fagus silvatica)*, carpenul *(Carpinus betulus)* şi gorunul *(Quercus petraea)*. Alături de aceste specii mai apar: jugastrul *(Acere campestre)*, teiul *(Tilia tomentosa, Tilia cordata)*, frasinul *(Fracsinus excelsior)*[25] etc. "Dintre speciile de tei se găsesc şi soiuri unice pe Valea Megyes,... care nu sunt soiuri indigene"[26].

Stratul arbustiv este destul de bine evidenţiat şi este format din specii precum: *Evonymus verrucosa, Staphyllea pinnata, Rhamnus cathartica, Cornus mas, Cornus sanguinea, Hedera helix, Viburnum lantana, Ligustrum vulgare etc.* Covorul erbaceu din pădure este format din *Anemona nemorosa, Scilla bifolia, Galanthus nivalis, Viola montana, Viola odorata, Digitalis grandiflora, Melampyrum bihaliense, Lysimachia punctata, Luzula pilosa, Asparagus tenuifolius, Asparagus officinaris* etc.

La altitudini mai mari, plantate fiind de om, apar şi specii de conifere, în rândul cărora predomină molidul *(Picea abies)* şi mai rar bradul *(Abies pectinata)*.

În arealul păşunilor şi fâneţelor, apărute în urma exploatării vegetaţiei forestiere, vegetaţia este formată din plante xerofite şi mezofite. Cele mai întâlnite specii sunt: *Silene vulgaris, Pullsatila montana,*

---

[23] I. Orăşeanu, *mss. cit.*, f. 2-7

* Harta compusă a fost întocmită de cartograf Dorel Gureanu (Anexe).

[24] A. Şc. gen. „Gheorghe Groza" Moneasa, Gh. Bărbuceanu, *mss. cit.*, p. 1.

[25] Dorel Gureanu (coord.), *op. cit.*, p. 51-52.

[26] Gaal Jenö, *Arad Vármegye és Arad Szabad Királyi Város Közgazdasági,Közigazgatási és Közművelődési Allapotának Leirása*, Arad, 1898, p. 222.

Trifolium pratense, *Trifolium rubens*, *Linum flavum*, *Veronica acinifolia*, *Hypochoeris radicata*, *Aegilops cylindrica*, *Poa pratense*, *Phleum mantanum*, *Phleum pratense*, *Stipa capilata etc.* Pe versanții însoriți și pietroși s-a instalat o vegetație săracă formată din specii precum: *Agropyron intermedium*, *Allium flavum*, *Galium divaricatum*, *Galium tenuissimum*, *Carduus acanthoides*, *etc.*

În lungul văilor se dezvoltă și specii higrofile și hidrofile, din randul cărora amintim: sălciile, răchitele (*Salix alba*, *Salix fragilis*, *Salix cinerea*) și plopii (*Populus alba*, *Populus nigra*).

Din rândul speciilor protejate de lege amintim ghimpele (*Ruscus asculeatus*), care este de origine mediteraneană, dar care, în pofida statutului, este recoltat de unii localnici și comercializat. Nu mai puțin important este nufărul (*Nimphaea thermalis*), care se dezvoltă pe pârâul Băilor, datorită apelor termale ce izvoresc la obârșia acestuia.

Fauna întâlnită în zona limitrofă Monesei este comună și altor areale montane cu altitudini mici și mijlocii. Lumea animalelor din păduri este variată, datorită condițiilor prielnice dezvoltării habitatelor. Dintre mamiferele întâlnite în acest etaj amintim: căprioara (*Capreolus capreolus*), lupul (*Canis lupus*), vulpea (*Canis vulpes*), iepurele (*Lepus timidus*), mistrețul (*Sus scrofa*), cerbul (*Cervus elaphus*), veverița (*Scirus vulgaris*), ariciul (*Erinaceus roumanicus*), etc.

Amfibienii sunt reprezentați prin: broasca râioasă (*Bufo viridis*), broasca de pământ (*Pelobates fuscus*) etc., iar reptilele de: șopârle (*Lacerta*), șerpi (*Natrix natrix*), etc. Dintre insecte abundă ortopterele, coleopterele, lepidopterele și dipterele.

În biotopul apelor întâlnim specii de pești ca: lipanul (*Thymallus thymallus*) și mreana (*Barbus barbus*). Pe cursul superior al Văii Moneasa, la confluența pârâurilor Boroaia și Valea Lungă există o păstrăvărie, administrată de Ocolul Silvic Sebiș.

Lumea păsărilor este reprezentată de: ciocănitoarea (*Picus viridis*), mierla (*Turdus merula*), pițigoiul (*Parus major*), cinteza (*Fringilla coelebs*), cucul (*Cuculus canorus*), etc.[27]

Condițiile pedogenetice, asociate cu activitatea constructivă sau distructivă a omului, a favorizat existența unei variate tipologii. Principalele tipuri de soluri sunt: soluri brune-eumezobazice, care sunt întâlnite pe culmi, versanți cu diferite inclinări și expoziții, pe platouri carstice etc.; soluri brune luvice, întâlnite frecvent pe versanții mai înclinați ai văilor din zona piemontană, dar și pe cei abrupți (de regulă pe treimea lor inferioară), sub păduri de gorun sau în amestec cu carpen și fag; rendzinele sunt soluri negre, humifere, formate și evoluate pe materiale rezultate din alterarea rocilor bazice și ultrabazice (calcare); solurile gleice apar, de regulă, în ariile microdepresionare cu drenaj încetinit și ape

[27]Dorel Gureanu (coord.), *op. cit.*, p. 51-55.

freatice superficiale; solurile aluviale ocupă suprafețe mai restrânse în luncile râurilor, unde pot fi afectate și de ieșirile apei din matcă[28].

6. Arii naturale protejate

Demersurile constituirii unei rezervații naturale la Moneasa au fost inițiate, de către cercetători sau profesori, încă din anii '70, dar ea a fost constituită doar în 1995, în urma Hotărârii nr. 1 a Comisiei administrative pentru ocrotirea naturii de pe lângă Prefectura Județului Arad. Cu toate acestea, din motive care ne scapă, această arie naturală protejată nu a fost cuprinsă în Legea nr. 5/2000, în care sunt menționate ariile naturale protejate din perimetrul județului Arad.

Datorită caracteristicilor geologice, morfologice și topoclimatice, la care se adaugă bogăția covorului vegetal și diversitatea lumii animale, această rezervație este de factură mixtă, care protejează întregul habitat natural din vecinătatea localității Moneasa.

Această rezervație are o suprafață de 4.418 ha și este situată în bazinul superior al pârâului Moneasa. Vastitatea și varietatea speciilor ce „constituie unul dintre ultimele carsturi împădurite din Europa" se desfășoară între altitudinile de 260 m și 1.096 m (vf. Izoi). Plantarea puieților de rășinoase, precum și a celorlalte specii de plante s-a făcut spre sfârșitul secolului al XIX-lea, când a început amenajarea parcului stațiunii.

Trasarea aleilor parcului și a potecilor turistice de către nobilul de origine armeană Czárán Gyula (1847-1906), între anii 1893-1906, a consolidat practicarea turismului în împrejurimile stațiunii balneo-climaterice Moneasa[29].

Sălbăticia locurilor, aerul puternic ionizat pozitiv, susurul izvoarelor cheamă turistul spre descoperirea încântătoarelor peisaje montanistice. Prezența acestei arii naturale protejate solicită, atât din partea localnicilor cât și din partea turiștilor, o conduită ecologică adecvată.

7. Resursele naturale sunt în primul rând importantele rezerve de ape termale din stațiunea balneo-climaterică Moneasa, la care se adaugă calcarul marmorean, piatra de var, precum și întinsul parchet forestier[30]. Despre calcarul marmorean de la Moneasa, cercetătorii scriu că din carieră „se extrage celebrul calcar roșu atât de utilizat ca piatră ornamentală"[31].

---

[28]*Aradul permanență în istoria patriei*, p. 23-24; Informație orală primită prin bunăvoința d-lui prof. Sorin Furde.

[29]Dan Demșea, *Un istoric al parcurilor și grădinilor decorative din teritoriul județului Arad (secolele XVIII-XX). Obiectivele din afara orașului Arad*, în „Ziridava XXIII", Arad, 2003, p. 445; Dorel Gureanu (coord.), *op. cit.*, p. 54.

[30]*Aradul permanență în istoria patriei*, p. 25; Valeria Velcea, Ioan Velcea, Octavian Mândruț, *op. cit.*, p. 29.

[31]Marcian Bleahu, *Relieful carstic*, Ed. Albatros, București, 1982, p. 263-264.

Capitolul 2

Moneasa în curgerea veacurilor

1. Urme de locuire

Săpăturile arheologice, efectuate în perimetrul localității Moneasa, au identificat urme de viață ale comunităților umane preistorice. Formele de habitat identificate în zonă s-au rezumat la adăpostul oferit de peșteri. Relieful muntos, cu o paletă restrânsă a surselor de subzistență coordona instinctual omul spre vânătoare[1].

Specialiștii au început efectuarea unor cercetări sistematice pe coasta sudică a masivului Codru Moma, numită „Piatra cu Lapte", unde au descoperit prezența resturilor de faună cuaternară, cu deosebire de Ursus Spaeleus, Canis Lupus Spaeleus, Hyaena Spaeleus[2]. De asemenea, urme ale ursului de cavernă au fost găsite în Peștera Liliecilor[3].

În arealul geografic al Monesei, comunitățile umane au dezvoltat un tip de civilizație neolitică. Caracteristicile culturii Coțofeni – întâlnite, cu precădere, în zonele muntoase, greu accesibile – au fost identificate prin săpăturile arheologice începute, în anul 1910, de către prof. Dömötor Lászlo și reluate, după 15 ani, de profesorul Márton Roska în câteva peșteri aflate în apropierea comunei Moneasa, numite în graiul localnicilor „hoance".

Repertoriul „siturilor" arheologice a inventariat unelte de cremene și oase de Ursus Spaeleus, fragmente ceramice aparținând culturii Coțofeni din peștera „Hoanca Coului"[4] de pe Dealul Coului, fragmente ceramice și două cești cu toartă supraînălțată, descoperite de prof. Marton Roska, în

---

[1]*Aradul permanență în istoria patriei*, p. 42; Valeria Velcea, Ioan Velcea, Octavian Mândruț, *op. cit.*, p. 45-47.

[2]*Repertoriu arheologic al Mureșului Inferior* (în continuare *Repetorul arheologic*), *Județul Arad*, Ed. Orizonturi Universitare, Timișoara, 1999, p. 84.

[3]G. Iuga, *Prezența lui Ursus spaeleus roseum în Peștera Liliecilor de la Moneasa*, în „Armonii naturale", III, Ed. Trinom, Arad, 2000, p. 316-331.

[4]C.M.A., Arhivă dos. „Raionul Gurahonț", fișa nr. 29/10 iunie 1953 (Peștera se află spre SE de calea ferată și râul Moneasa vizavi de Cooperativa și Școla elementară Moneasa pe coasta dealului la cca. 300 m. Este o peșteră orizontală în deal cu pereți din piatră de marmură roșie și calcar. Are formă boltită, are o lărgime de 3 m, înălțime de 4 m și o lumgime de 15 m, cu tavanul bolții. În fața ei este o avalanșă de pietre; s-au făcut săpături și s-au găsit cioburi, pietre cioplite și ceramică. Cercetările au fost efectuate de Institutul de la București.); *Monitorul Oficial al României* (*M. O. Rom.*), Partea I, București 2004, an XVII, nr. 646/16 iulie, p. 61 (cod: AR-I-s-A-00444, Complexul de Peșteri de la "Hoanca Coului", sat Moneasa, comuna Moneasa, Complexul de Peșteri de la „Hoanca Coului", Izoi, paleolitic; cod: AR-I-m-A-00444.01 Așezări, sat Moneasa, comuna Moneasa, Complexul de peșteri de la „Hoanca Coului", Izoi, neolitic; cod: AR-I-m-A-00444.02, Așezări, sat Moneasa, comuna Moneasa, Complexul de peșteri de la „Hoanca Coului", Izoi, paleolitic.).

trei peşteri de la „Piatra Mare”[5]. Tipurile ceramice corespund prin caracteristicile lor, respectiv forme şi motive ornamentice, culturii Coţofeni, cultură specifică epocii de tranziţie neolitic-epoca bronzului. Întregul materialul arheologic se păstrează la Complexul Muzeal Arad, o parte fiind valorificat în expoziţie[6]. Viaţa materială şi spirituală, cu relaţii economico-sociale specifice, au încadrat localitatea Moneasa în spaţiul larg al vechilor civilizaţii[7].

2. Atestarea documentară. Denumire

Menţionată ca localitate integrată în vastul teritoriu al cetăţii şi domeniului Dezna, Moneasa şi-a croit o istorie distinctă, graţie poziţiei geografice, a izvoarelor termale, bogăţiilor solului şi subsolului.

Tradiţia spune că numele localităţii îşi are originea de la cuvântul turcesc „monea”, care tradus ar însemna „baie” („loc de scăldat”). În timp, s-a adăugat sufixul „sa”, numele localităţii fiind cel de *Moneasa*. O altă versiune susţine că denumirea derivă de la apa ce străbate mijlocul satului. În anotimpurile ploioase, Valea Monesei îşi revărsa mânia puhoaielor de apă peste întreaga aşezare, căpătând în graiul localnicilor supranumele de „Mânioasa”[8].

Numeroase toponime caracteristice localităţilor româneşti, în secolele XIII-XV, au fost compuse dintr-un omonim curat românesc şi cuvintele *háza* (= casa) sau *falva* (= sat), modalitate de scriere valabilă şi pentru Moneasa[9].

Deseori, în documente, mai ales în cele maghiare, apare sub denumirea de „Menyháza”. Prima atestare documentară şi de scriere, în acestă formă, datează din anul 1561, însă autorul nu oferă informaţii suplimentare despre aşezarea integrată domeniului şi cetăţii Dezna[10]. În diploma acordată de principele Sigismund Bathory lui Kornis Gaspar, la Alba Iulia, în 24 aprilie 1597, au fost amintite izvoarele termale şi minele de fier de la Monyásza[11].

De-a lungul vremii s-au semnalat şi alte modalităţi de scriere a denumirii localităţii. Menţionăm că, în anul 1619, aşezarea purta numele

[5]*Repertoriu arheologic...*, p. 84; Lazăr Nichi, *Importanţa săpăturilor arheologice în judeţul nostru*, în „Hotarul”, V, nr. 1-2/I-II, Arad, 1938, p. 42.
[6]P. Roman, *Cultura Coţofeni*, Bucureşti, 1976, p. 83.
[7]*Aradul permanenţa în istoria patriei*, p. 47.
[8]A. Şc. gen. „Gheorghe Groza” Moneasa, Gh. Bărbuceanu, *mss. cit.*, P. II.
[9]Andrei Caciora, Eugen Glück, *Cnezate şi voivodate româneşti arădene*, „Studii privind istoria Aradului", Ed. Politică, Bucureşti, 1980, p. 155.
[10]Alexandru Roz, Kovach Géza, *Dicţionarul istoric al localităţilor din judeţul Arad*, Ed. Universităţii de Vest „Vasile Goldiş”, Arad, 1997, p. 165-166; Kozma Pál, *Zaránd vármegye főldrajzi,statisztikai és tőrténeti leirása*, Cluj-Napoca, 1848, p. 13-33.
[11]Direcţia Judeţeană a Arhivelor Naţionale Arad (în continuare D.J.A.N.A.), *Márki Sándor, Fond personal* (*F. pers.*), f. 38-39; Márki Sándor, *op. cit.*, p. 165.

de „Moneassa[12], în 1774 Monyasza[13], pentru ca în 1828 şi 1851 să o găsim consemnată Monyaza sau Monyasza[14].

La începutul veacului XX, respectiv în 1913, terminologia maghiară conduce la translatarea cuvântului Menyháza prin *„loc de salvare, însănătoşire”*[15].

Unii istorici maghiari[16] au considerat Moneasa ca pe o veche aşezare maghiară. Am putea înțelege că, în scrierile lor, fac referiri doar la stațiunea Moneasa, care a fost administrată de proprietari de origine maghiară şi (sau) germană. Populația românească a lucrat, în special, la exploatările forestiere şi, mai puțin, la cele miniere. În plus diferențele dintre localnici şi stăpânii băilor poate fi desprinsă din memoratele locale. Dacă în contemporaneitate parcul stațiunii Moneasa este la dispoziția oricui, în modernitatea doar „domnii” se plimbau prin parc, localnicii având traseul bine stabilit, cel de lângă şoseaua actuală, care şerpuieşte pe lângă parcul stațiunii[17]. Recensământurile oficiale şi ecleziastice, efectuate în secolele XVIII–XXI ne indică localitatea Moneasa ca pe o veche aşezare românească.

Diversitate etno-confesională a Monesei, dobândită de-a lungul timpului, nu a schimbat preponderența populației româneşti, care a conviețuit alături de germani, maghiari, slovaci, evrei[18]. Un argument în plus asupra preponderenței românilor îl constituie „Schematismele Bisericii

---

[12]Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Țării Româneşti*, vol. IX, Bucureşti, 1929-1939, p. 200.

[13]În documentul intitulat *Catastrum locorum populosorum regni Hungariae 1774 concinnatum* („Lista locurilor populatate ale Regatului Ungariei în 1774”), la poziția 5.065 (D.J.A.N.A., *Colecția manuscrise*, nr. 109, f. 255).

[14]Nagy Ludovicus, *Notice politico-geografico-statistice inclyti regni Ungariae partiumque eidem adnexarum tomus primus*, vol I, Buda, 1828, p. 31; Archivum Dioecesanum Rom.-Cat. Timisorensis (în continuare A.D.Rom.-Cat.T.), F. *Colecția de schematisme* (în continuare C. Sch.), Catalocus venerabilis cleri Dioecesis Csanadiensis pro anno 1810, Szegedin, 1810, p. 23; *Ibidem*, 1828, p. 44-45.

[15]I.D. Suciu, *Dicționarul istoric al localităților din Transilvania*, Bucureşti, Ed. Academiei, 1967, vol. I, p 406; Alexandru Roz, Kovach Géza, *op. cit.*, p. 165-166; Fényes Elek, *Magyarország Geographiai Szótára*, III, Pesten, 1851, p. 115; D.J.A.N.A., *Colecția manuscrise*, nr. 109, f. 255; Silvestru Moldovan, Nicolae Togan, *Dicționarul numirilor de localități cu populațiune românească din Ungaria*, Sibiu, 1900, p. 147; Idem, *Dicționarul numirilor de localități cu populațiune românească din Ungaria*, Ed. Asociațiunii, Sibiu, 1919, p. 117.

[16]Somogy Gyula, *op. cit.*, p. 180-181.

[17]Informație orală primită prin bunăvoința d-nei Maria Groza („a lu văru Haiu”), locuitoare din Moneasa.

[18]Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1880, Transilvania*, Ed. Staff, Bucureşti, 1997, p. 38-39; Idem, *Recensământul din 1900, Transilvania*, Ed. Staff, Bucureşti, 1999, p. 90-93; Idem, *Recensământul din 1910, Transilvania*, Ed. Staff, Bucureşti, 1999, p. 80-83.

Romano-Catolice", care prezintă detaliat structura confesională a populației[19].

Preponderența românilor a fost susținută și de numeroasele toponime românești. În diferite părți ale localității am putut găsi denumiri de asemenea locuri, păstrate și perpetuate din generației în generație în graiul popular. Dintre acestea putem aminti: „Izoi" („Iso"), „Ciopoi" (coama de deal cu izvor), „Câmpul Nirești" (podiș), „Pancoi" (vârf de munte), „Fântâna lui Vlad" (izvor de munte), „Băile nemților" (mina părăsită), „Cristeasca" (la moară), „Butușasca", „Corbu", „Cristapasca" (arătură)[20], „Podu lu Țurca", „Pietroasa", „pă părău lu Oloi", „Valea Lungă"[21] etc.

3. De la medieval la modernitate

Izvoarele istorice au certificat împletirea istoriei localității Moneasa, în perioada medievală, cu domeniul și cetatea Deznei. Aceasta ne obligă să coborâm în timp, pentru a prezenta un istoric al domeniului și cetății Dezna[22].

Potrivit documentelor vremii, încă din 1318, cetatea și domeniul au aparținut regalității maghiare cu unele intermitențe, apoi vreme de aproape două veacuri, familiei nobiliare Losonczy[23]. Revenind la cronologia evenimentelor, peste aproximativ două decenii, respectiv în anul 1347, cetatea Deznei a fost menționată, alături de cea a Pâncotei, în titulatura castelanului *„Magister Franciscus Castelanus de Pankota et de Desnye"*[24].

După 40 de ani, o bună parte din comitatul Zărand a fost înglobată uriașului domeniu al familiei Losonczy prin donație regală, făcută de regele Sigismund la 11 februarie 1387[25], ce cuprindea și Pâncota, Ineu și Dezna, de ultimul domeniu au aparținut 80 de sate. Aceste bunuri au ajuns să fie administrate din 1472 de comandantul cetății Ineului[26]. În tot acest timp, și-a păstrat autoritatea administrativ-teritorială până când garnizoanele turcești au organizat și administrat pașalâcul de Buda[27].

---

[19]A.D.Rom.-Cat.T., *C. Sch.*, Catalogus venerabilis cleri dioecesis csanadiensis pro anno 1824, Szegedin, p. 44-45; *Ibidem*, 1827-1828, p. 44-45; *Ibidem*, 1832, p. 32-33; *Ibidem*, 1834, p. 32-33; Idem, 1837, Temesvári, 1837, p. 97-98; *Ibidem*, 1839, p. 82-83; *Ibidem*, 1847, p. 77-78; *Ibidem*, 1848, p. 83-84.

[20]Somogy Gyula, *op. cit.*, p. 180–181.

[21]Informație orală obținută prin bunăvoința d-nei Brândușa Voian, localnică din Moneasa, în vârsta de 70 de ani.

[22]Márki Sándor, *op. cit.*, p. 224.

[23]Cornelia Bodea, *Cetatea Deznei*, în „Hotarul", II, Arad, 1937, p. 44; Adrian Andrei Rusu, George Pascu Hurezan, *Cetăți medievale din județul Arad*, Arad, 1999, p. 47; Márki Sándor, *op. cit.*, vol. I, p. 227.

[24]Cornelia Bodea, *art. cit.*, p. 44.

[25]*Ibidem*, p. 45.

[26]Márki Sándor, *op. cit*, vol. I, p. 393.

[27]Kozma Pál, *op. cit*, p. 11.

Anarhia feudală de la sfârşitul secolului al XV-lea a fost agravată şi de neînțelegerile dintre familiile nobiliare Losonczy şi Banffy, înrudite între ele. Diferendele de ordin administrativ au afectat puternic satele româneşti din acest ținut, aşa cum arată un document datat la 20 martie 1475. Câțiva ani mai târziu, respectiv în 1516, Dezna şi satele aparținătoare s-au aflat în posesia văduvei Losonczy Ştefan[28].

După înfrângerea armatei feudale maghiare la Mohacs, în 1526, s-au declanşat războaiele dintre Ioan Zapolya, sprijinit de turci, şi conducătorul armatei imperiale, Ferdinand de Habsburg. Printre cetățile puternice de pe valea Crişului Alb a fost amintită şi Dezna, care a trecut sub protecția lui Zapolya[29]. Ales rege al Ungariei, Zapolya şi-a instalat stăpânirea şi în comitatul Arad. A deținut titulatura de rege până în 1540, când a murit.

Întrucât nobilimea germanofilă a ales ca rege al Ungariei pe Ferdinand de Habsburg, războaiele dintre cei doi au continuat. Zapolya, simțindu-se slab, a recurs la sprijinul turcilor, recunoscând suzeranitatea sultanului Suleiman al II-lea. Cu ajutorul acestora a reuşit să-şi păstreze stăpânirea asupra Transilvaniei, Crişanei şi Banatului. Încheierea păcii de la Oradea cu Habsburgii a aplanat conflictele dintre cei doi pretendenți la tron .

Cucerirea Budei de către turci, în 1541, şi transformarea ei în paşalâc, a influențat statutul politic al Transilvaniei, care devine principat autonom sub suzeranitate turcească. În urma luptelor dintre otomani şi imperialii, conduşi de generalul Castaldo, care au reuşit să pătrundă pe Valea Mureşului şi în Banat, o mare parte a județului Arad a ajuns, temporar, sub ocupație habsburgică. Turcii au reluat ofensiva, în 1551, reuşind să cucerească unele cetăți de pe Valea Mureşului. Totuşi, sprijinite de domnitorii români, de secui, de mercenari germani şi spanioli, flotele transilvane ale lui Martinuzzi şi cele imperiale ale lui Castaldo au înfrânt garnizoanele turceşti[30].

După căderea cetății Timişoarei, turcii au recucerit o serie de cetăți, printre care şi cetatea Deznei. Suleiman al II-lea a lăsat-o în stăpânirea principelul Ioan Sigismund, fiul lui Zapolya, care a donat-o, în 1567, lui Gheorghe Bebek. Astfel, cetatea a ajuns sub dublă stăpânire: transilvăneană şi otomană, din partea turcească fiind controlată de begul din Ineu[31], prin intermediul ostaşilor turci cuprinşi în conscripția lui Halul, respectiv a lui Moharem Cselebi[32]. Metodele de stăpânire otomane asupra localităților, situate în jurul Deznei, au stârnit numeroase nemulțumiri ale

---

[28]*Aradul permanență în istoria patriei,* p. 129; Cornelia Bodea, *art. cit*, p. 46; Somogyi Gyula, *op. cit.*, p. 123.

[29]*Aradul permanență în istoria patriei*, p. 128-129.

[30]*Ibidem*, p. 137-138.

[31]Somogy Gyula, *op. cit.*, p. 123; *Timişoara 700. Pagini din trecut şi de azi*, Timişoara, 1969, p. 55-59.

[32]Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 4.

creştinilor[33]. Spre exemplu, la 25 martie 1590, principele Sigismund a înaintat un protest paşei de Timişoara, în care a arătat că, încă de la începutul ocupaţiei turceşti regiunea a plătit tribut în două părţi, turcilor şi nobilului proprietar.

Stăpânirea otomană în zonă nu a durat mult[34], pentru că, în anul 1593, a avut loc o schimbare a politicii externe a principelui Sigismund Báthory, care a încercat să încheie o alianţă cu habsburgii. Toţi care s-au opus acestei politici au fost pedepsiţi cu confiscarea averii. În această situaţie s-a găsit şi Kendy Francisc, proprietarul cetăţii Dezna. Considerat trădător de către Sigismund Bathory i s-au confiscat averile, soţia şi copii. Acuzaţiile aduse făceau referire la intenţiile lui Kendy Francisc de a-l detrona şi exila pe principele transilvănean.

În urma adunării ţinute la Alba Iulia de cele trei stări ale Transilvaniei, domeniul ce cuprindea printre altele şi cetatea Deznei, târgul Sebiş, 47 de sate întregi, 7 puste, minele de fier şi izvoarele termale de la Moneasa au fost donate, la 24 aprilie 1595, lui Kornis Gaspar de Göncz-Rusca, consilier, căpitan din Huszt şi comite suprem al Maramureşului. Acesta a intrat în posesia bunurilor imobile în anul 1597[35].

A susţinut diplomatic şi militar planurile lui Mihai Viteazul, de a anexa Transilvania, comitatele Bihor, Solnocul de Mijloc, Maramureşul, Zărandul şi Crişana cu toate cetăţile aparţinătoare, precum şi de a reintra în posesia cetăţilor Felnac, Cenad şi Timişoara. În acest sens i-a pus l-a dispoziţie câţiva dintre oamenii lui credincioşi pentru a pleca spre Austria şi a duce tratative cu împăratul Rudolf II[36].

Alianţa, încheiată de domnul transilvănean cu împăratul Rudolf al II-lea, i-a permis să reia ofensiva împotriva turcilor, care, fiind înfrânţi, au acceptat condiţiile impuse şi au părăsi cetatea Ineului, la 22 octombrie 1595[37], precum şi teritoriile stăpânite de ei. În timpul domniei lui Mihai Viteazul, pentru o scurtă perioadă, s-a pus capăt stăpânirii otomane. Victoriile domnitorului muntean împotriva turcilor au dus la eliberarea cetăţilor arădene de sub ocupaţia otomană, trecând, după victoria de la Şelimber, sub conducerea lui Mihai Viteazul.

Gaspar Kornis, unul dintre căpitanii care au luptat alături de Mihai Viteazul în bătălia de la Şelimbăr, reprezentant al Aradului în Sfatul din Transilvania, a primit în semn de preţuire pentru serviciile militare cetatea şi domeniul Deznei. După înfrângerea de la Mirăslău, Mihai Viteazul a luat drumul pribegiei, trecând prin părţile Aradului, mai precis la Ineu unde a

[33]*Ibidem*, p. 161.
[34]*Ibidem*, p. 14.
[35]Fábián Gábor, *op. cit.*, p. 223-228; Alexandru Filipaşcu de Dolha şi Petrova, *op. cit.*, p. 93; Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 18, 165, 195-196, 198-199, 255; Somogy Gyula, *op. cit.*, p. 123.
[36]Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 33.
[37]*Aradul permanenţă în istoria patriei*, p. 142.

găsit adăpost datorită lui Kornis Gaspar[38]. Istoricii maramureşeni afirmă că, în lupta de la Gorăslău, Korniş Gaspar a luptat alături de Báthory, pentru că, între timp, Mihai Viteazul s-a împăcat cu generalul Basta, care-i ocupase posesiunile. În timpul bătăliei a încercat să fugă de pe câmpul de luptă, dar a fost prins şi ucis de o ceată de ostaşi de-ai lui Mihai[39]. În monografiile arădene a fost amintit, în continuare, Kornis Kaspar, care după cum vom vedea în cele ce urmează a fost graţiat, reprimind vechile posesiuni.

Ameninţările otomane l-au determinat pe principele Transilvaniei să ia măsuri de întărire a unor cetăţi. Astfel, locuitorii din jurul cetăţii Dezna, la 8 august 1608, au fost scutiţi de orice robotă, cu excepţia muncilor de întărire a cetăţii, considerată un punct important de apărare a fortăreţei Ineului[40].

În noile împrejurări, Dieta, din 15 mai 1612, a hotărât ca domeniul şi cetatea Deznei să fie administrate de Kerestesy Paul de Nagymegyer şi de soţia acestuia Nemes Dorotea. Noul proprietar a intrat în posesia acestor bunuri la 27 martie 1613. Acesta a îndeplinit, din data de 22 octombrie 1612, şi funcţia de ban al Lugojului şi Caransebeşului.

Principele Gabriel Bethlen l-a considerat trădător pe omul lui Báthory, deoarece a refuzat să execute ordinul de predare a cetăţii Lipovei turcilor. În împrejurările date, principele transilvănean a restituit lui Kornis Gaspar, care fusese graţiat în urma hotărârii Dietei din 23 februarie-6 martie, vechile posesiuni, distruse, printre care şi Moneasa. Protestele lui Kerestesy Paul de Nagymegyer şi, apoi, ale fiului său Francisc, împotriva deciziei de deposedare au fost zadarnice.

Prin moştenire şi pe baza diplomei princiare, la 1 noiembrie 1633, cetatea Deznei, împreună cu 39 de sate aparţinătoare, 2 bunuri parţiale şi 6 puste, au intrat, apoi, în posesia lui Kornis Sigismund, fiul lui Kornis Gaspar, comitele suprem al Zărandului şi Bihorului. În timpul administraţiei domeniale a lui Kornis Sigismund, turcii au încasat, în zonă, pe lângă impozitul obişnuit şi taxe pe căruţe şi luntre.

Jafurile turceşti din 1634 l-au determinat pe principele transilvănean, Gheorghe Rákoczi I, să ordone căpitanilor cetăţii distrugerea bandelor turceşti. După moartea lui Kornis Sigismund, survenită la 3 noiembrie 1648, neavând urmaşi pe linie directă, bunurile au fost moştenite de nepotul său, Kornis Francisc. El a fost acuzat de municipalitatea comitatului Zărand că a neglijat menţinerea ordinii publice în jurul Deznei; ceea ce face ca, în 1651, să fie deposedat de bunurile moştenite. Până în

---

[38]Valeria Velcea, Ioan Velcea, Octavian Mândruţ, *op. cit.*, p. 50-51.
[39]Alexandru Filipaşcu de Dolha şi Petrova, *op. cit.*, p. 93.
[40]Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 54.

1655, Kerestesy Paul şi-a manifestat pretenţiile asupra cetăţii Dezna, ca o veche posesiune[41].

Măsurile de întărire a cetăţii Dezna au continuat şi în timpul principelui Gheorghe Rákoczy II. În 1657, râvnind la tronul Poloniei, Gheorghe Rákoczy II a pornit război împotriva acestei ţări. Profitând de situaţia creată, turcii au declanşat un război din care au ieşit victorioşi, instaurând un regim de dominaţie mai aspru decât înainte[42]. În anul următor, la 8 octombrie, principele l-a numit pe Veér Gheorghe căpitan al cetăţii Deznei, unde nobilul Kornis Francisc, cu puţinii oameni rămaşi, n-a mai putut face faţă raidurilor turceşti. Cu toate măsurile organizatorice de apărare, turcii deja au pătruns dinspre Beiuş[43]. Fortăreaţa a căzut în mâinile lor, după ce garnizoana a predat-o cu condiţia de a-i lăsa să plece. Din lista localităţilor cucerite, trimisă de paşa Hasin, noului comandant al cetăţii Ineului, reiese că un număr de 40-60 de sate au intrat în posesia turcilor. Pustiitorul război a afectat structura demografică şi implicit evoluţia economico-socială a zonei. O mare parte a populaţiei a părăsit domeniul[44].

Îngrijoraţi de noua situaţie, autorităţile transivănene au întreprins demersuri diplomatice, adresându-se Porţii Otomane cu rugămintea de a reface satele distruse. Eforturile au fost zadarnice. Înrăutăţirea siguranţei populaţiei, jafurilor şi răpirilor de copii, l-au îngrijorat pe principele transilvănean, Apaffy, care a întrepris o vizită personală la Constantinopol pentru a reclama jafurile din ţara Zărandului. Marele vizir Ibrahim a ordonat o anchetă, în urma căreia unii spahii au fost pedepsiţi[45].

Reluarea conflictelor militare a generat din nou insecuritatea, afectând „sine qua non" evoluţia economico-socială. În aceste condiţii locuitorii şi-au căutat un teritoriu sigur, în care să-şi continue viaţa cotidiană. Acest lucru a contribuit, probabil, la afirmaţia facută de istoricii maghiari, că Moneasa ar fi fost o aşezare părăsită de populaţia majoritar maghiară.

4. Moneasa. Destin şi istorie în secolele XVIII-XXI

Nenumăratele războaie autro-turce s-au încheiat cu pacea de la Karlowitz, în urma căreia Aradul şi zona Mureşului au trecut sub stăpânirea austriecilor, în timp ce partea de la sud a Mureşului a rămas sub ocupaţie turcească.

Conform planului generalului Stahremberg, din 29 august 1699, în iunie 1701, s-au stabilit pe Mureş primele unităţi grănicereşti, cu centrul la

---

[41]Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 55-56, 59, 165,196, 198-199, 264; D.J.A.N.A., *Márki Sándor, F. pers.*, f. 69, 82; Somogy Gyula, *op. cit.*, p. 123.
[42]*Aradul permanenţă în istoria patriei*, p. 148.
[43]Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 114.
[44]*Aradul permanenţă în istoria patriei*, p. 149; Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 198-199.
[45]Fábián Gábor, *op. cit.*, p. 13-15.

Arad. Nobilimea a primit cu ostilitate aşezarea grănicerilor. În mai 1702, Consiliul de Război a hotărât repartizarea lor. Printre centre s-a numărat şi Dezna, ca o regiune mărginaşă. Datorită avantajelor de care urmau să se bucure, foarte mulţi ţărani s-au înrolat în aceste unităţi grănicereşti. Nemulţumită, nobilimea a căutat să-i transforme în iobagi[46]. Tensiunile au degenerat în conflicte sociale, care au afectat relaţiile economico-sociale şi stabilitatea politică a zonei.

Teritoriile cucerite, respectiv comitatele Arad şi Zărand, au fost considerate „achiziţii noi" şi, în consecinţă, au devenit proprietăţi ale Erariului. Pentru o mai bună administrare, prin diplomele din 27 octombrie 1726 şi din 11 februarie 1732, cele două plăşi ale comitatului Zărand, au fost donate aproape în întregime, ducelui italian, Rinaldo de Modena, în semn de recunoştiinţă şi cu scopul de a duce o politică „populaţionistă" în teritoriile ocupate[47]. Donaţia a constat în 122 de sate şi 82 de puste. Domeniul şi cetatea Deznei au intrat în posesia acestuia, în 1732, ca teritorii distruse de turci[48].

Anarhia feudală trebuia înlăturată printr-o politică reformistă de tip iluminist care să contribuie la bunăstarea supuşilor. Raţiunile politici de stat cu condus la elaborarea unor acte legislative, prin care modelul iluminismului austriac în domeniul administrativ, economic, social şi politic urma să fie implementat în teritoriile nou cucerite. Legislaţia în domeniul administrativ a vizat, spre exemplu, reînfiinţarea în 1741 a comitatului Arad. În cadrul Adunării generale a municipalităţii comitatului Arad, desfăşurată în târgul Zărand, la 26 septembrie 1744, Consiliului Locotenenţial Regal Maghiar a hotărât alipirea plăşilor Ineu şi Zărand, care au făcut parte din comitatul Zărand, la comitatul Arad. Decizia a intrat în vigoare începând cu 2 octombrie 1744[49].

Relativa stare de siguranţă din timpul stăpânirii austriece, coroborată cu măsurile legislative modernizatoare ale reformismului luminist, au necesitat introducerea obligativităţii conscrierii populaţiei. Spre exemplu, conscripţia din 1747 a menţionat prezenţa a cinci familii de români, veniţi din comitatul Bihor. Analiza datelor furnizate relevă statutul social şi situaţia materială a locuitorilor[50].

În plan extern, după încheierea războaielor austro-prusace, prin pacea de la Achen, din 25 noiembrie 1748, Erariul a redat, la 1 februarie 1749, bunurile imobile anterioare ducelui de Modena[51]. Ulterior, respectiv

---

[46]*Aradul permanenţă în istoria patriei*, p. 155-156.

[47]Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 304; Nicolae Bocşan, *Contribuţii la istoria iluminismului românesc*, Ed. Facla, Timişoara, 1986, p. 31.

[48]Somogy Gyula, *op. cit*, p. 123.

[49]Márki Sándor, *op. cit*, vol. II, p. 82, 324, 358.

[50]Gheorghe Ciuhandu, *Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad, 1940, Anexe, p. 219.

[51]Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 367.

la 17 martie 1773, fiindcă acesta nu le-a putut administra eficient, Erariul a donat domeniul Zărandului comitelui suprem al Aradului, contelui Fekete Gheorghe de Galandha[52]. Ducele Rinaldo de Modena a cerut, în 1787, să-i fie schimbate posesiunile din Ungaria cu bunurile situate în Italia.

Întinsul domeniu al ducelui de Modena a fost parcelat şi vândul de către Administraţia domeniilor erariale[53], unor nobili maghiari şi austrieci, interesaţi în exploatarea resurselor naturale din zonă. Eficientizarea exploatărilor a fost susţinută de raţiunea colonizărilor cu populaţie specializată, pentru a acoperii deficitul forţei de muncă.

Veacul al XIX-lea a adus numeroase schimbări în evoluţia comitatului Arad, care s-au răsfrânt şi asupra evoluţiei istorice, economice, politice şi sociale a localităţii Moneasa. Familii nobiliare, venite la începutul veacului aminitit, au achiziţionat întinse teritorii din comitatul Arad. Baronul Névery Alexa de Gyula-Vărşand, împreună cu fratele său, Iosif, au cumpărat mai multe posesiuni erariale în Banat. În anul 1804, satul Moneasa a ajuns şi el în proprietatea familiei Névery*, prin mărturisire ereditară, de la Szotoviky Francisc[54].

După moartea lui Carol, fiul lui Iosif Névery, un nepot al acestuia, Alexandru a ajuns proprietar al Monesei. La scurt timp, respectiv în anul 1847, a vândut întregul domeniu, cu suma de 800.000 fl contelui Waldstein Wartemberg Cristian (1794-1858)[55]. Fiul moştenitor al contelui, Waldstein Ernest-Francisc, a vândut, la rândul său, în 1 iulie 1891, posesiunile soţiei contelui Friedrich Wenckheim, Cristina, cu suma de 1.000.000 fl[56]. Domeniul – cu o suprafaţă totală de 32.933 jugăre cadastrale (jug. cad.), din care 5.335 jug. cad. formau terenul arabil, 27.367 jug. cad. pădure şi 227 jug. cad. erau neproductive – avea 11.323 de suflete, cuprinzând 21 de comune. Impozitul anual stabilit s-a ridicat la 3.679 fl şi 9 cr[57]. Pentru o mai bună administrare şi exploatare a resurselor naturale ale domeniului, contele Wenckheim Frideric a construit calea ferată îngustă Sebiş – Moneasa cu suma de 300.000 fl. Aproximativ aceeaşi sumă a investit-o în fabrica de topit fier de la Sebiş, în cuptoarele de ars calcar şi în dezvoltarea staţiunii balneare[58].

Modernizările şi interesul economic, lărgit de potenţialul turistic au contribuit la ridicarea prestigiului localităţii Moneasa. Spre exemplu, la finele secolului XIX, aici au fost organizate adunări generale ale reuniunilor

---

[52]*Ibidem*, p. 381.
[53]*Ibidem*, p. 375; Gaál Jenö, *op. cit.*, p. 171-172.
*În cimitirul catolic din Moneasa se găseşte o piatră funerară, care atestă prezenţa familiei Névery în localitate. Fotografia este cuprinsă în această lucrare. (IL. 21)
[54]Fábián Gábor, *op. cit*, p. 75.
[55]Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 690; Gaál Jenö, *op. cit*, p. 171-172.
[56]Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 718.
[57]Gaál Jenö, *op. cit.*, p. 171-172.
[58]Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 718.

învățătorești sau întruniri declarative despre acțiunile mișcării naționale a românilor din Imperiul Austro-Ungar.

Crearea condițiilor de dezvoltare economică a contribuit la ridicarea nivelului de viață și la susținerea ideilor naționale românești. Politica autorităților austro-ungare a contribuit la activizarea conștiinței naționale. Spre exemplu, la Moneasa a avut loc o adunare a locuitorilor pregătită de către I. Russu-Șirianu, care a susținut cauza memorandiștilor[59]. De asemenea, instituțiile culturale arădene prin intermediul „Reuniunii învățătorilor arădeni" au organizat, la sfârșitul secolului al XIX-lea, adunarea generală a învățătorilor[60].

Cursul istoriei a plămădit în mica localitate arădeană, aparținătoare de plasa Sebiș[61], pulsul evenimențial zbuciumat al secolului XX. Primul Război Mondial, înfăptuirea Marii Uniri, precum și regimurile politice, au schimbat, în mare parte, destinul și viețile monesenilor.

Oameni săraci și fără prea multă pregătire au fost nevoiți să îndure ororile celor două războaie mondiale. Au fost încartiruiți la ordinul autorităților maghiare (și) sau românești și duși pe front. Memoria lor au transmis-o urmașilor, iar supraviețuitorii s-au constituit, ulterior, într-o asociație a veteranilor. Câteva fotografii, păstrate în colecția personală a familiei Groza-Ziegler din Moneasa, redau acele timpuri. Sculptorul Gheorghe Groza a participat el însuși la Primul Război Mondial, fiind înrolat alături de tatăl său, Florian, și fratele mai mare, Ioan. Ultimul dintre ei a murit pe front[62].

Soldații moneseni căzuți la datorie au fost: Bortiș Solomon, Brad Ioan, Brad Teodor, Ciupertea Ilie, Ciupertea Alexandru, Coșa Terentie, Coșa Sinesie, Dragoș Alexandru, Dronca Mihai, Dronca Vasile, Groza Miron, Groza I. Nuțu, Groza Ilarie, Groza Ioan, Groza Alexandru, Hopârda David, Lingurar Ilica, Lingurar Ioan, Miclea Traian, Macarie I. Neșu, Moț Florea, Papai Ion, Porșoară Alexandru, Pérko Francisc, Perța Mihai, Roman Ioan, Șodinca Ștefan, Șodinca Ilarie, Toader Mihai, Voian Ioan[63].

Viața grea de după război, sărăcia lucie, sistarea activității de exploatare la carierele de piatră și marmură au aruncat mare parte dintre familiile monesenilor la limita supraviețuirii. Pentru a se putea întreține, numeroase familii au plecat la cariera de marmură de la Bucova (jud. Hunedoara). Printre ei s-a aflat și sculptorul Gheorghe Groza, pe atunci adolescent, împreună cu tatăl Florian, mama Ana și fratele mai mic, Florian[64]. Copiii monesenilor, precum Ida Pérko[65], fiica mai mică a lui

---

[59]*Aradul permanență în istoria patriei*, p. 321.
[60]*Ibidem*, p. 360.
[61]Somogy Gyula, *op. cit.*, p. 180-181.
[62]Horia Medeleanu, *Artiști plastici arădeni*, Arad, 1973, p. 26.
[63]A. Șc. gen. „Gheorghe Groza" Moneasa, Nicolae Palade, *Lista eroilor, căzuți în Primul Război Mondial*, mss., f. nenr.
[64]Horia Medeleanu, *op. cit.*, p. 26.

Ferencz Pérko, orfană de război, a primit un carnet de orfană (IL. 26) şi ajutor bănesc lunar din partea Ministerului Sănătății şi Ocrotirii Sociale[66].

Schimbările intervenite după Unirea din 1918 au afectat structura demografică şi a proprietății. Chestiunea optanților a obligat proprietarii întinselor domenii să-şi reorienteze oportunitățile.

Conjunctura internațională creată a împins desfăşurarea negocierilor cu Statul român spre renunțarea la vechile posesiuni a unui număr mare de proprietari. Printre ei s-au aflat şi urmaşii contelui Wenckheim.

Demersul a deschis drumul spre înfăptuirea reformei agrare, administrative, economică, fiscală, etc.

Aplicarea reformei agrare din 1921 a îmbunătățit situația materială a unui număr mare de moneseni. Abia după încheierea contractului de vânzare-cumpărare, în anul 1922, între domeniul văduvei Wenckheim din Sebiş şi composesoratul urbarial local, s-a aprobat hotărârea Regiunii Silvice Lipova din Județul Arad[67] ca suprafața teritorial administrativă a Monesei să treacă în administrația fondului forestier Moneasa. Pe urmă s-a trecut a parcelarea pământurilor şi la împroprietărirea unor săteni.

Prezentăm în continuare familiile beneficiare a unor suprafețe agricole, grupate generic în „colonii":

Din **Colonia Dr. Groza** (cartierul Jmelț) au fost împroprietăriți Horga Carolina, Ilieş Alexandru, Miclea Adam – expropriat în favoarea lui Gărdău Ştefan, Ilieş Gavrilă – expropriat în favoarea lui Gărdău Ştefan, Noiga Ştefan, Crişan Ioan – expropriat în favoarea lui Ionciuc Nicolae, Ancuța Petru, Papai Feri, Gavra Marcu – expropriat pe seama lui Groza Mihai, care l-a vândut; Forcău Ioan, Miclea Zaharia, Broanda Şandru, Mariş Roman – expropriat pe seama lui Mariş Petru; Beldea Vasile, Şodinca Silvian – expropriat pe seama lui Ardelean Ioan, care l-a vândut cu contract; Varga Iosif, Witt Ana, Hopârda Pepi, Ilieş Mihai (cantonier la CA.P.S. Sebiş), Bun Ioan, Posa Nicolae, Groza Florian, Brondău Ştefan (canitoner la CA.P.S.), Kulic Terezia, Druia Pavel, Vanci Simion, Kusovsky Costan, Boic Ludovic (Lajos), Ilieş Ioan – expropriat pe seama lui Ilieş Gavrilă; Macovei Ioan, Dulin Antoniu (pădurar CA.P.S.), Barabas (Hess) Iuliana[68].

Colonia Georgescu („Grădina Mare") a fost formată din următoarii împroprietăriți: Groza Sofia, Tipei Gheorghe, Cator Moise, Dragoş Gligor şi Brad Mărioară, Coşa Terentie, Şodinca Solomon, Voian Persida, Groza

---

[65]Despre Ida Pérko şi familia sa am făcut referiri în capitolul trei, „Habitat şi Populație".

[66]Colecția de documente a familiei Groza-Ziegler din Moneasa, *Carnet de identitate al orfanei de război al Idei Pérko.*

[67]D.J.A.N.A., *Fond Prefectura Județului Arad* (*F.P.J.A.*), dos. 31/1922, f. nenr.

[68]Arhivele Primăriei Moneasa (în continuare A.P.M.), *Hotărârea nr. 70/1921 a Judecătoriei rurale Buteni*, f. neinv.

Maria (Brad Cristina), Tămăşdan Octavian, Titeldorf Edmund, Soţia lui Stanomir Ioan-Dragoş Melania, Groza Florian, Boşcai Ioan, Zoler Iuliu, Kulic Francisc, Şodinca Ilarie, Gal Vilma (Ghedeon), Posa Mihai, Popa Alexandru, Condea Pavel, Barna Pavel, Şodinca Ioan, Groza Samuilă, Condea Traian, Groza Solomon, Nedeczky Carol, Neamţu Ştefan, Kaufman Adalbert, Groza Ana, Condea Vasile, Dronca Terentie, Groza Florian (colonelul), Condea Ilarie, Brad Vasile (Veselie). Au mai fost împroprietăriţi în urma reformei agrare din 1921 pe baza hotărârii din 19.11.1925, nr. 70 a Judecătoriei de Ocol Buteni şi Groza Ilarie, Sabău Marişca, Docoli Petru, Barna Simion, Crişan Ştefan, Schmidt Nicolae, Varga Mihai[69].

Programul de reforme interbelic a cuprins şi reorganizarea administrativă. Potrivit împărţirii administrative a României, Moneasa a intrat în categoria comunelor rurale, integrate plasei Sebiş, care cuprindea 49 de comune rurale. La rândul ei, plasa Sebiş, a fost împărţită în secretariate comunale şi secretariate cercuale. Moneasa, cu o suprafaţă de 7.445 jug., a făcut parte din secretariatul cercual Dezna[70].

În intervalul 1929-1945, conducerea administrativă a localităţii Moneasa a manifestat un interes constant pentru modernizarea şi exploatarea resurselor naturale. În acest sens au aprobat diverse concesiuni firmelor sau persoanelor particulare, uneori chiar monesenilor înstăriţi, contra unui impozit. Măsurile au avut menirea de a asigura administrarea şi exploatarea eficientă a potenţialului economic. Localnicii au format forţa de muncă la exploatările forestiere, de marmură, miniere, precum şi la serviciile turistice ale staţiunii Moneasa. Din tabelul următor pot fi desprinse numele persoanelor cărora le-a fost încredinţat un mandat în Consiliul local în perioada 1929-1945[71]. Timp de patru ani, respectiv 1929-1933, funcţia de primar a fost ocupată de Dragoş Florea, iar din 1934 şi până în 1944 de către Condea Pavel; am considerat oportun să anexăm o fotografie a familiei sale*. (IL. 28)

---

[69]*Ibidem*

[70]Biblioteca D.J.A.N.A. (în continuare B.D.J.A.N.A.), nr. inv. 7122, *Împărţirea administrativă a României însoţită de legea pentru unificare administrativă*, Bucureşti, 1926, p. 10; George Alexianu, *Repertoriul general alfabetic al tuturor codurilor, legilor, decretelor-legi, convenţiuni, decrete, regulamente, etc. 1 ianuarie 1860-1 ianuarie 1940*, A-L, Bucureşti, 1940, p. 14; B.J.A.N.A., nr. inv. 220, Mon. Of. din 10 X 1925, p. 11270; C. Martinovici, N. Istrati, *Dicţionarul Transilvaniei, Banatului şi celorlalte ţinuturi alipite*, Cluj, 1921, p. 11, 167.

[71]A.P.M., *Registrul deliberărilor consiliului comunal 1929-1932*, p. 3-157; Idem, *Deciziuni pentru consiliu 1936-1937*, f. 4-149; Idem, *Condica pentru şedinţe a Consiliului comunal Moneasa 1933-1936*, f. 7-149; Idem, *Comitetul agricol. Registrul de procese verbale pe anul 1944-1945*, p. 1-117.

*Colecţia de fotografii a familiei fostului primar Condea Pavel; fotografie cu membrii familiei (De la stânga la dreapta: membrii familiei: fiul Condea Ioan (Nuţu) – preot, soţia primarului Condea Florinca, fiica Condea Cristina căsătorită Pop, primarul Condea Pavel şi ginerele Pop Viorel).

Administrația localității între 1929-1945

Nr. crt.	Anul	Primar	Consilier	Notar	Comisie interimară
1.	1929		Groza Gavrilă, Groza Simion, Carpine Ioan, Barna Simion, Condea Ilarie, Ciupertea Ioan (Nuțu)[72], Brad Vasile, Groza Ioan		-
2.	1930		Condea Ilarie, Șodinca Pavel, Groza Simion, Condea Gheorghe, Groza Ivanti, Brad Ilarie (de pe părăul țiganilor), Posa Dănilă, Groza Florian (pocăitu), Condea Pavel (ajutor de primar 11 septembrie 1930)	Ludovic Plugar	Groza Pavel
3.	1931	**Dragoș Florea**	Condea Pavel, Condea Ilarie, Groza Simion, Groza Vanti, Posa Dănilă, Groza Florian, Condea Gheorghe, Brad Ilarie, Șodinca Pavel	Ludovic Plugar, Valeriu Calaja	
4.	1932		Șodinca Pavel, Condea Gheorghe, Condea Ilarie, Groza Simion, Brad Ilarie, Groza Ivanti, Posa Dănilă, Groza Florian, Condea Pavel	Valeriu Calaja	
5.	1933		Condea Ilarie, Șodinca Mihai, Bortiș Gligor, Miclea Aurel, Groza Ioan, Brad Ghenadie	Valeriu Coloja, Octavian Cușar	
6.	1934		Șodinca Mihai, Miclea Aurel, Groza Florian, Ciupertea Ioan		
7.	1935		Șodinca Mihai, Miclea Aurel, Carpine Ioan, Dragoș Florea, Groza Terentie, Dragoș Mihai, Bortiș Gligor, Zöller Iuliu, Groza Gavrilă, Marcu Vasile, Bărbuceanu Gheorghe		-
8.	1936	**Condea Pavel**	Șodinca Mihai, Miclea Aurel, Carpine Ioan, Dragoș Florea, Groza Terentie, Dragoș Mihai, Bortiș Gligor, Zöller Iuliu, Groza Gavrilă, Marcu Vasile, Bărbuceanu Gheorghe	Octavian Cușar	
9.	1937-1944		Dragoș Florea, Bortiș Gligor, Groza Terentie (ajutor de primar), Șodinca Mihai, Groza Găvrilă, Brad Vasile, Groza Simion, Condea Ilarie		
10.	1945	**Șodinca Ioan**	Iakob Terentie (ajutor de primar), Ioja Lazăr (preot), Titteldorf Eduard (brigader silvic), Palade Nicolae (învățător), etc.	Iustin Eugen Popa	

Sursa: A.P.M., *Registrul deliberărilor consiliului comunal 1929-1932*; *Ibidem*, 1933-1939; *Ibidem*, 1940-1945

Al II-lea Război Mondial a dus importante schimbări în evoluția economico-socială și politică a Monesei. Lista celor mobilizați cuprinde doar persoanele care au primit ajutor de concentrare. Parțialitatea documentului

[72]Idem, *Registrul deliberărilor consiliului comunal 1929-1932*, Proces verbal nr. 8/23.V.1929, p. 3 (În 1929, pădurarul Ioan Ciupertea a fost îndepărtat din funcție, fiind înlocuit de Draghici Terente).

nu permite obținerea numărului tuturor persoanelor mobilizate pe fronturile europene. Acordarea ajutoarelor de concentrare s-a făcut după anumite criterii, şi anume situația materială şi familială. Spre exemplu cei care mai aveau membrii din familie mobilizați pe front[73], părinți tineri[74] sau „nu îndeplinesc instrucțiunile"[75] nu primeau ajutoare băneşti.

Statistica analitică a participanților, care s-au bucurat de ajutoare de concentrare, indică un număr de 71 de persoane. Repartiția pe anii de concentrare a celor care au primit soldă ne relevă 6 persoane beneficiare, în intervalul 1942-1945, (Anexe, Tabelul 1), 12 între 1942-1944 (Anexe, Tabelul 2), 9 între 1943 -1944 (Anexe, Tabelul 3), 11 între 1943-1945 (Anexe, Tabelul 4), 18 în 1944 (Anexe, Tabelul 5), 9 între anii 1944-1945 (Anexe, Tabelul 6), 4 între 1945-1946, 1 în 1945 şi 1 persoană în 1946 (Anexe, Tabelul 7). O altă categorie de mobilizați au fost cei care au primit ajutoare pe un singur an. Numărul acestora ridicându-se la 2 persoane în 1943, 10 în 1944 şi 1 în 1946. O ultimă categorie au fost cei care nu s-au bucurat de nici un ajutor bănesc[76].

Într-o rubrică separată, aceeaşi sursă documentară, a consemnat anul şi data concentrării şi desconcentrării (de) pe front. Mai putem menționa că unele dintre persoane au fost declarate dispărute, fie au murit pe front sau au căzut prizonieri. Spre exemplu, Brad Aurel a fost declarat dispărut, Brad Ioan a căzut prizonir în Rusia şi s-a întors în 1945 cu Divizia de voluntari din Rusia[77], Condea Pavel a căzut prizonier în Rusia în noiembrie 1944 şi a revenit în România în anul 1946[78], Brad Aurel a „cerut drepturi tranzitorii" şi apoi a fost declarat dispărut[79], pentru că a căzut prizonier în Rusia[80]. Din păcate, situația statistică prezentată nu reflectă o oglindă clară a tuturor participanților la al Doilea Război Mondial, aşa cum am amintit deja.

Monesenii care şi-au pierdut viața pe fronturile europene au fost: Bortiş Aurel, Condea Aurel, Coşa Ioan, Groza Terentie, Groza Mihai, Groza Spiridon, Kusovski Ladislau, Scrofan Tănase, Şodinca Terentie, Szűcs Peri[81].

---

[73]Idem, *Evidența ajutoarelor de concentrare 1943-1946*, p. 1.
[74]*Ibidem*, p. 31.
[75]*Ibidem*, p. 21.
[76]*Ibidem*, p. 1-46.
[77]*Ibidem*, p. 8; Informație orală obținută prin bunăvoința prof. Spiridon Groza, din Moneasa.
[78]Informație orală obținută prin bunăvoința prof. Spiridon Groza, din Moneasa.
[79]A.P.M., *Evidența ajutoarelor de concentrare 1943-1946*, p. 4.
[80]Informație orală obținută prin bunăvoința prof. Spiridon Groza, din Moneasa.
[81]A. Şc. gen. „Gheorghe Groza" Moneasa, Nicolae Palade, *Lista eroilor căzuți în al Doilea Război Mondial,* mss., f. nenr.

Învăţătorul N. Palade din Moneasa, fost director al şcolii, a propus „să se facă mausoleu de marmoră, în memoria celor dispăruţi, în cimitirul creştin ortodox din Moneasa cât mai urgent posibil”[82].

Actele Prefecturii arădene au menţionat că în localitatea Moneasa, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, au fost înregistraţi 4 invalizi, 4 văduve şi doi orfani de război[83].

Memoria bătrânilor moneseni desfăşoară crâmpeie din evenimenţialul acelor vremuri. Unii dintre săteni povestesc cum armatele române au venit dinspre Bihor în frunte cu „un miliţan Cosma”. Încremenite în mentalul colectiv, momentele şocante, petrecute în familia unei localnice de 81 de ani se desprind uşor din relatarea „Şi-atuncea el o luat trei căruţe şi le-o dus. Şi-or încărcat hainele, mobila şi-or plecat cu căruţa baci Zaharie, baci Feri şi unchiul Szánto. Aceştia doi au fost unguri”. Cosma „o vrut să-i ducă să-i prăpădească. E da voia lui D-zeu n-o fost aşa. Or fost lupte şi bombe şi ... cumvate s-o despărţit şi ei or fugit acasă”.

Un alt episod consumat este cel legat de „unchioaia Ţili”, de etnie germană, rămasă în Moneasa după 1918. Pentru că nu a putut pleca, s-a căsătorit cu cel mai sărac om din Moneasa, care era rudă cu intervievata noastră. „Ăsta, Cosma, o zâs către unchioaia Ţili: Şi-amu eşti nemţoaică ? – că pă bărbatu-su l-o luat şi l-o dus. O vrut să-l ducă în Regat şi să rămână p-acolo”[84]. Neliniştea şi groaza au fost amorsate de intrarea treptată în normalitatea cotidianului.

În timpul ostilităţilor militare, întreaga staţiune a intrat în carantină, fiind aduşi răniţi, printre care numeroşi greci. Întregul perimetru al staţiunii a fost împrejmuit cu un gard de scânduri[85]. După finalizarea ostilităţilor, unii greci s-au căsătorit cu femei din Moneasa, întemeindu-şi familii.

Sărăcia şi lipsurile de după război au impus autorităţilor luarea unor măsuri pentru ajutorarea familiilor nevoiaşe şi pentru refacerea localităţii. Moneasa a intrat într-un proces de reorganizare. A fost construit un pod din bugetul comunei pe anii financiari 1942/43, 1943/44, 1944/45, care a costat 10.000 lei[86]. În anul financiar 1943/44 s-a prevăzut terminarea casei culturale, în care scop a fost alocată suma de 10.000 lei[87]; pentru repararea drumului Sebiş – Moneasa au fost alocate câte 30.000 lei în anii 1942/43 şi 1943/44 şi câte 15.000 lei pentru drumurile comunale, 10.000 lei pe anul

---

[82]*Ibidem*

[83]D.J.A.N.A., *F. P.J.A.*, *Acte aditive*, dos. 7400/1944, f. 46-50.

[84]Interviu cu Eva Szabo, locuitoare din Moneasa, născută în anul 1926.

[85]Informaţie orală obţinută prin bunăvoinţa lui Groza Terentie, fost funcţionar al Băilor Moneasa, actualmente pensionar, născut în 1935.

[86]*Planul real de activitate al prefecturei judeţului Arad pe anii bugetari 1942/43, 1943/44, 1944/45*, vol. I, Imprimeria judeţului Arad, Arad, 1942, p. 48-49.

[87]*Ibidem*, p. 64-65.

financiar 1944/45 pentru repararea a trei poduri[88], 5.000 lei în 1942/43 pentru repararea a două fântâni[89].

Din bugetul comunei Moneasa au fost procurate animale de reproducție cu sumele de 4.000 lei (1942/43), 6.000 lei (1943/44) și 35.000 lei (1944/45)[90]. S-a prevăzut și înzestrarea cantinei școlare cu sumele de 5.500 lei (1942/43), 5.000 lei (1943/44 și 1944/45), îngrădirea cimitirului uman și de animale (10.000 lei în 1942/43 și 5.000 lei în 1943/44)[91], iar prin muncă în folosul obștesc trebuiau adunate flori și plante medicinale[92].

Salariații publici au primit o indemnizație de scumpete în baza dispozițiunilor consiliului de miniștrii nr. 1288 din Ședința de la 2 octombrie 1945, publicat în Monitorul Oficial nr. 225/1945, cu începere de la 1 octombrie 1945. În acest sens s-a recurs la modificarea bugetului administrației generale a comunei. S-a creat, cu acceptul Consiliului politic, Consiliului de colaborare și a obștii sătești, fondul necesar pentru continuarea construcției Casei culturale din Monesa care are venitul disponibil pe acest an financiar din contravaloarea traverselor furnizate de comuna Moneasa pe seama regiei CFR București (3.000.000 lei, sumă în curs de încasare și în limita căreia se vor stabili celelalte cheltuieli). Un alt fond a fost cel de cumpărare a „Curiei" (clădirea Casei Pădurilor Statului (CA.P.S.) pentru primărie, care se va obține prin licitarea unui parchet suplimentar, care a fost aprobat de Ministerul Agriculturii și Domeniilor.

De asemenea, s-a avut în vedere majorarea veniturilor la cotele adiționale, impozitele pe servitori, ferăstrău, vizitatori, hoteluri, taxe comunale, certificate comnale, bilete de vite, biroul populației, curățarea coșurilor, arendarea cârciumelor, bunurilor comunale, exploatarea pădurii comunale, Băilor Moneasa, rata morii, recuperarea dobânzilor întârziate, subvenția Ministerului de Interne, telefoane și reduceri la asigurarea averii comunale, serbări naționale, servicii pompe și cărăușie, fond de credite.

Partea referitoare la majorările de cheltuieli a prevăzut majorarea salariului personalului aditiv, al casierului comunal, indemnizația de transport a notarului, cheltuieli de deplasare oficială, o îndemnizație pentru chiria notarului, salariul moașei comunale, furnituri de cancelarie, abonament la publicații, taxe poștale, firme, drapele, susținerea școlii, salariul pădurariului, împăduriri, însămânțări, cărăușia comunală, postul de jandarmi, taxa de vizitatori, etc[93]. Au fost stabilite noi cheltuieli, precum cea a exploatării Băilor Moneasa; au fost înființate noi fonduri, cel pentru Casa culturală Moneasa, cumpărarea primăriei, executarea lucrărilor, pază

[88] *Ibidem*, p. 70-75.
[89] *Ibidem*, p. 80-81.
[90] *Ibidem*, p. 90-91.
[91] *Ibidem*, p. 100-103.
[92] *Ibidem*, p. 110-111.
[93] D.J.A.N.A., *F.P.J.A.*, *Acte administrative*, dos. 114/1946, f. 2.

de comună, taxe zootehnice, echipamentul quarzilor comunali; majorarea cheltuielilor la paza de zi şi noapte în comună etc. Proiectul a fost parafat de primarul Ioan Şodinca şi notarul comunal Iustin Eugen Popa[94]. Apoi, bugetul, propunerile au fost afişate şi aprobate de locuitorii din Moneasa[95] şi trimise Prefecturii județului Arad[96].

În anul 1947, la 7 aprilie, Ministerul Afacerilor Interne, Direcția Administrației de Stat Bucureşti, a înaintat un ordin telegrafic prin care s-a cerut întocmirea unui tabel nominal cu toți primarii comunelor rurale din plasa Gurahonț. Câteva zile mai târziu prefectul inspector administrativ, dr. Aristide Gafencu, menționa ca primar în Moneasa pe Şodinca Ioan, în vârstă de 52 ani, de profesie agricultor, căsătorit, cu un copil, o casă şi 9 iug. de pământ şi din punct de vedere politic a făcut parte din Partidul Social Democrat[97].

Funcția de primar a fost îndeplinită, pentru o scurtă perioadă, de colonelul în rezervă Florian Groza (1947-1948), fiind urmat de Şodinca Mihai (1948-1951), Groza Alexandru (1952-1953), Şodinca Mihai (1953-1960), Dănilă Groza (1 septembrie 1960[98]-12 noiembrie 1979), Beniuc Teodor (1979-1983), Tudor Maria (1983-1987), Gavrilă Cornel (1987-1989), Ioja Constantin (11 octombrie 1989-21 decembrie 1989), Groza Spiridon, preşedintele Consiliului Provozoriu de Uniune Națională (22 decembrie 1989-1 martie 1990).

În a doua jumătate a secolului XX, în urma unor demersuri îndelungate, clădirea CA.P.S. (Casei Pădurilor Statului) va constitui sediul primăriei.(IL. 30) Spicuim scurtul istoric al destinației actualei primării. Edificiul a fost construit încă din secolul al XIX-lea de către proprietarul Névery Alexa de Gyula-Vărşand. În acea vreme a fost folosit ca şi casă de locuit. După aceea „Curia” a intrat în posesia CA.P.S[99].

Tot în a doua jumătate a veacului amintit a fost finalizată construirea Casei Culturale. (IL. 29)

Refacerea şi modernizarea localității a fost presărată cu întreruperi ale curgerii normale a cotidianului. Monesenii relatează, când sunt întrebați, istorii, din umbra memoriei, despre rezistența anticomunistă[100].

---

[94]*Ibidem*, f. 3-4.
[95]*Ibidem*, f. 5-9.
[96]Idem, dos. 53/1947, f. 2-7.
[97]Idem, dos. 68/1948, f. 1, 8.
[98]A fost numit prin decizia nr. 280/1960 şi schimbat prin decizia nr. 138/1979 (Colecția de documente şi fotografii a familiei Dan Groza)
[99]A. Şc. gen. „Gheorghe Groza” Moneasa, Gh. Bărbuceanu, *mss. cit.*, p. III.
[100]Felicia-Aneta Oarcea, *Istorii din umbra memoriei. Despre rezistența anticomunistă în localitățile Almaş şi Moneasa din județul Arad*, în „Rezistență anticomunistă. Cecetare ştiințifică şi valorificare muzeală”, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2006, p. 245-255.

Procesul de comunizare, manifestat şi prin colectivizarea agriculturii a afectat toate comunităţile săteşti din zona arădeană, aceste alterări ale vieţii şi conştiinţelor fiind înregistrate cu grijă de memoriile locale. Dincolo de rezistenţa unor săteni la procesul de colectivizare, un alt subiect supus abordării a fost statutul legionarilor părtaşi la evenimente.

Recuperarea, într-o oarecare măsură, a memoriei locale s-a derulat sub forma interviurilor, cu unele persoane care au fost mai mult sau mai puţin implicate în rezistenţa anticomunistă, dar care au păstrat vie amintirea acelor vremuri. Contemporaneitatea evenimentelor permite o analiză oarecum detaşată a intervievaţilor prin prisma penetrării analitico-subiective a unor realităţi, mărturisite abia după 1989.

Politica de asimilare a identităţilor individuale în identităţi colective a căpătat, în perioada comunistă, o notă caracteristică, promovată de stat. Tocmai de aceea utopia societăţii egalitariste a manipulat cadrele activiste ale partidului, care au pus în aplicare teoriile comuniste.

Din memorate am putut reconstitui politica de discriminare practicată de activiştii partidului comunist. Locuitorii din Moneasa, oameni modeşti, care nu deţineau prea mult pământ, nu au avut parte de intense represiuni ale aparatului comunist, spre deosebire de sătenii din Şepreuş, Chisindia, Almaş, etc. Cele câteva familii mai înstărite: „Groza Simion, Văru Oanu, taică-su, Condea (tata fostului primar), baci Ţâlie (Vasile Groza), Condea Lazăr (fost secretar şi contabil)"[101] au suferit presiuni din partea comuniştilor, dar acestea s-au limitat la creşterea cotelor, care „...trebuiau să /le/ dea în funcţie de suprafaţa de teren cultivată, de cotele de grâu, porumb şi, inclusiv, fasole, precum şi alte produse. Recoltele erau destul de mici. Şi atunci erau situaţii în care familiile nu mai rămâneau decât cu cereale de calitatea a treia. La batoză erau un fel de separatoare unde curgea calitatea I, II, III. Îi luau toată cantitatea dacă nu aveau producţia pe suprafaţă cerută de ei"[102].

Toate aceste măsuri au adus locuitorii la limita supravieţuirii.

Unii au povestit cum au tăiat alături de bunicile lor „blana de pe cojoc, ca să dea cota cerută; ... şi aşa o terminat Moneasa şi cu oile şi cu caprele. Deci comunizarea o distrus tot"[103]. Alţii povestesc cum „nană Niţa" şi alte femei s-au opus confiscării cerealelor cu care obişnuiau să meargă la piaţa din Sebiş, pentru a le vinde, spre a-şi întreţine familia[104].

Controlul, insecuritatea s-au răsfrânt asupra celor câteva familii de intelectuali. Familia colonelului Florian Groza a fost una dintre cele

---

[101]Interviu cu prof. Spiridon Groza din Moneasa.
[102]*Ibidem*
[103]Interviu cu Florina Groza-Ziegler, nepoata sculptorului Gh. Groza, din Moneasa.
[104]Interviu cu Ioja Cristina şi G.M, locuitori din Monesa.

rămase[105], încadrată în sintagma „pete la dosar", pentru că d-na Ida Groza nu avea origine sănătoasă, iar colonelul a făcut parte din armata fostului regim[106]. „Ofițer de profesie din Vermacht (din armata germană, nu din trupele SS, care erau poliția politică și împotriva cărora au organizat un puci, nereușit) nu a făcut politică, a fost decorat cu ordinul Crucea de fier. «Mergem inainte» era lozinca lor, pentru a nu cădea în mâinile comuniștilor... iar după pensie, 1956-1957, l-au debarcat cu gradul de colonel[107], iar mama era învățătoare. Am suferit din cauza originii mamei, care era jumătate nemțoaică, jumătate croată, iar despre tata se știa tot. Și de Crucea de Fier să nu-ți mai povestesc"[108].

În familia colonelului Florian Groza domnea o permanentă insecuritate. Tratamentul aplicat familiilor cunoscuților săi l-a determinat să se reîntoarcă în Moneasa, care a fost mult mai ferită de atrocitățile regimului dictatorial. Având totuși o origine sănătoasă, agreată de comuniști, colonelul Groza, fiu de țărani, a fost solicitat în continuare atât în calitate de intelectual, cât și de profesionist în armată, cu toate că a existat o perioadă de izolare. „Și când l-or dat afară nu putea să lucreze decât 4 ore cu brațele. Tata avea 4 luni pe an drept de muncă, iar mama a făcut cursuri de recalificare ca să ne poată întreține"[109].

Celor două fete ale familiei colonelui Florian Groza li s-a aplicat tratamentul discriminatoriu ca tuturor copiilor de intelectuali. S-ar putea crede că s-a încercat o soluție de compromis, în privința Marianei Groza, fiica mai mare a colonelului. „... Și ce-o fost mai interesant, că soră–mea era în clasa a X-a, că atunci se făceau 10 clase, că aveau nevoie de intelectuali, că pă toți i-o terminat. ...eram un fel de paria, eram copii de intelectuali. Și nu aveam voie decât dosarul să ni-l punem, 10%, din care intrai sau nu intrai, restul muncitori și țărani. Ăștia aveau prioritate"[110].

Ca mai în toate localitățile arădene, și în Moneasa a existat un cuib de legionari, care după ce s-au întors din război, nu au predat armele dobândite autorităților comuniste. Unul dintre ei a fost Brad Vasile,

---

[105]Interviu cu Nesnera Ghita, cuscra baronului Andreny, născută în 1906, actualmente stabilită în Germania; Interviu cu Maria Frankl, profesoară de sport în Arad, actualmente pensionară, vârsta 65; Familiile de baroni, care au fost proprietarii stațiunii, au plecat fie după Marea Unire, cum a fost familia baronului Weinckheim, fie li s-au naționalizat vilele și proprietățile deținute în stațiunea Moneasa (ex. familiile Andreny, Zubor, Czárán Gyula etc.).

[106]Marius Oprea (coord.), *Securiștii partidului. Serviciul de Cadre al P.C.R. ca poliție politică*, Ed. Polirom, București, 2002, p. 48.

[107]În timpul războiului – relatează doamna Florina Groza Ziegler – ofițerul Florian Groza a fost apreciat de un general german de la care „...a primit și crucea de fier. Încă am în poze pentru ce-o primit Crucea de Fier, or fost dezamorsări... și chiar atunci era generalul von... și el l-a decorat".

[108]Interviu cu Florina Groza-Ziegler din Moneasa.

[109]*Ibidem*

[110]*Ibidem*

conducătorul organizației legionare din Moneasa, care a fost condamnat în 1938, apoi, în 1949, cu grupul „Gligor Cantemir", la 5 ani de închisoare, pe care i-a executat la: Arad, Timişoara, Aiud, Gherla, în anii 1948-1954[111]. „Brad Văsălie, aşa ca o paranteză, îi zicea familia „Bună ziua", că el după ce-o venit de pe front în Primul Război Mondial o salutat „Bună ziua". Şi care Brad Văsălie ? – a lu „Bună ziua" – asta era porecla. Când or venit legionarii la putere, el a intrat în partidul legionarilor, dar acuma nu ştiu oficial sau neoficial. Dar toată lumea ştia de el că-i legionar. Tata[112] ce spunea ? – că el probabil o intrat în „legione romane" care ar fi fost o legiune din Primul Război Mondial, cu care or ajuns până nu ştiu pă unde cu războiul în partea Rusiei şi i-au adus pă toți care or venit înapoi în țară sub denumirea de legiune romană. Poate că el nici n-o ştiut doctrina legionarilor. Când o auzit de legionari s-o gândit la camarazii lui din Războiul Mondial. Nu ştia tata în ce măsură avea el doctrina legionară. Dar în orice caz el o fost legionar. Şi ştia de culoarea verde a legionarilor, pentru care avea un cult. Când intra în birt făcea politică naționalistă, care puşca cu politica legionară, dar fără să fie propriu–zis îndoctrinat cu politica lui Codreanu, să zicem. Când or venit comuniştii, ei – participanții la război – or avut arme şi le-au ascuns. Unde ? – încă nu ştiu unde. Pă bătrân l-o luat imediat după 23 august 1944. Iar bătrânu o ieşit afară. După un timp i-o dat drumul şi iară i-o umblat gura, din punctul lor de vedere. Adică, pentru ce l-or închis?, că asta iară tata îmi povestea, că ar fi spus în birt – şti că erau oameni care aveau un talent deosebit la bârfit – că Bradu-i verde până moare. Pă el îl chema Brad şi o făcut un joc de cuvinte care i-o fost nefast. Şi iară l-or luat dimineața şi iară o făcut puşcărie".

Familia sa a avut, de asemenea, de suferit. Cei „doi băieți, ... D. şi ... V. ... copiii, care erau adolescenți au îndurat nişte bătăi urâte. Culmea-i că nici nu ştiau unde are tată-su ascunse armele. Nu se ştie, al doilea o ştiut sau n-o ştiut! Pă V. l-or închis"[113]. Fiul său mai mare, B. V., născut la 23.03.1922, a fost condamnat de Tribunalul Militar Timişoara la 3 ani de închisoare, pentru nedenunțare tatălui său. I-a executat între anii 1949–1952[114].

După torturile la care au fost supuşi, le-a fost naționalizată casa „... polițistul locuia în casa lor, pentru că n-avea unde să locuiască iar ei stăteau cu chirie la stat. Deci efectiv li s-o luat locuința în ideea că bătrânu o fost legionar".

---

[111]Corneliu Cornea, *Jurnalul detenției politice în județul Arad 1945–1989*, Ed. Mirador, Arad, 2000, p. 28.

[112]Colonelul Groza Florian, din Moneasa, tatăl Florinei Groza-Ziegler şi al Marianei Groza, căsătorită Pálfy.

[113]Interviu cu Florina Groza-Ziegler, din Moneasa; Interviu cu G.M. locuitor din Monesa, născut în 1924.

[114]Corneliu Cornea, *op. cit.*, p. 28.

Suferințele îndurate de membrii familiei lui Brad Vasile, pentru convingeri politice, au fost povestite mai târziu de fiul cel mare, B. V., interlocutoarei noastre: „Odată m-am întâlnit cu baci V. pă stradă, venea cu un sac de grâu și am vorbit. Și el spunea, ..., cât de tare îl dor picioarele pentru că l-or ținut în beci cu apă înghețată în jurul picioarelor, și câtă bătaie o mâncat și ce-o fost. Și el se considera nevinovat, că el n-o făcut politică, eventual o vrut să-l ajute pe tată-su"[115].

Același lucru l-au relatat despre B. V., și alți localnici, care adaugă faptul că a fost arestat „pentru că nu au spus că armele erau ascunse în căpița cu fân. /Unul dintre copii/... când a ajuns la „podu lu Țurca" ar fi spus că știe unde erau armele, dar era prea târziu. A fost dus la „Canal" și nu s-a mai știut nimic de el". Bătrânul, supus torturilor, a fost obligat să deseneze locul unde a ascuns armele. Ancheta securiștilor, veniți cu schița căpițelor în mână, amenințările și bătăile îndurate de mebrii familiei s-a finalizat cu găsirea și confiscarea armelor[116].

Între relatările intervievaților apar completări, dar și contradicții. În primul memorat informația despre locul ascunderii armelor nu a fost cunoscut, în timp ce, în celelalte, interlocutorii cunoșteau mai multe detalii. Se certifică istoric faptul că, doar unul dintre copii familiei Brad a fost arestat, pentru că celălalt nu apare consemnat pe lista celor care au suferit detenția comunistă în județul Arad, publicată de Corneliu Cornea[117].

Mulți dintre locuitorii Monesei au pactizat cu mișcarea legionară. Se întâlneau deseori în casa unuia dintre ei, unde discutau probleme organizatorice, însă marea lor majoritate nu au fost suferit detenția comunistă[118].

De multe ori poliția comunistă controla inopinat locuitorii, despre care s-a zvonit că simpatizează cu legionarii „de tata întreba în fiecare sară dacă-i acasă"[119].

Ioja Sinesie, fratele preotului Lazăr Ioja din Moneasa[120] a îmbrățișat această doctrina, iar după venirea comuniștilor la putere a fost arestat. În timpul detenției din închisoarea comunistă Văcărești s-a stins din viață, în anul 1950, la vârsta de 42 de ani[121]. Bătrânii satului povestesc cum într-o zi de duminică, ziua în amiaza mare, a fost ridicat „popa Lazăr" și „dus cu duba", deoarece s-a crezut că și el a pactizat cu mișcarea legionară.

[115]Interviu cu Florina Groza-Ziegler, din Moneasa; Interviu cu G.M., locuitor din Monesa, născut în 1924.

[116]Interviu cu Groza Spiridon, din Moneasa; Interviu cu G.M., locuitor din Moneasa, născut în 1924; Interviu cu G.M., locuitoare din Moneasa, născută în 1926.

[117]Corneliu Cornea, *op. cit.*, p. 28.

[118]Interviu cu Groza Terentie, din Moneasa, fost funcționar la Băile Moneasa, actualmente pensionar, născut în 20 mai 1935.

[119]Interviu cu Ioja Cristina, locuitoare din Moneasa, născută în 1935.

[120]A fost preot într-o localitate de lângă Gurahonț.

[121]Corneliu Cornea, *op. cit.*, p. 62, 125; Interviu cu Groza Terentie, din Moneasa.

Monesenii îşi aduc aminte că, după jumătate de an, s-a reîntors reluându-şi activitatea preoţească. Însă chinurile din timpul detenţiei l-au îmbătrânit cu 10 ani[122].

O altă filă din istoria zbuciumată a localităţii descrie cronica baronilor perioadei cezaro-crăieşti, rămaşi pe vechile posesiuni. Membrii familiei Andreny, proprietari ai unei vile şi a parcului de vânătoare, au fost apreciaţi de localnici. Pe d-na Andreny „Andrenyioaie bătrâna", memoria locală o portretizează ca pe „o femeie cumsecade... căci Andrenyioaie ne ajuta". Soţii au avut „doi feciori" şi după venirea comuniştilor la putere „să luară vilele de la ii... şi îi dusără pă la Arad şi auzâi c-or... , săracii de ii, cărat gunoaie şi tare rău or ajuns"[123]. Nu au fost deportaţi „... n-or făcut canalul, dar le-or luat tot. Bătrânul ducea cu ştraful nisip de la Mureş la oameni... d-na Andrenyi vindea lucruri, care o reuşit să le salveze la piaţa de vechituri. Şi cei doi băieţi, Lisle o fugit... în Elveţia... el o scăpat. Unul dintre ei, nu mai ştiu care, or fugit la Moneasa. Acolo ei aveau o cabană, pă Valea Lungă era o casă a pădurarului. Acolo s-o gândit să se salveze. Avea 16-17 ani p-atuncea... şi praf l-or făcut. Şi-n urma calului l-or cărat până la Gurahonţ". Bătrânii relatează „... că Buţi era taximetrist, iar celălalt electrician. Buţi era mult prea elegant pentru a fi taximetrist, ştia limbi străine şi a deranjat", prin vestimentaţie şi inteligenţă, cadrele comuniste. În consecinţă „... l-or pus pă salubritate. Când îl vedeai pă Buţi în pantalon alb, la cravată că se dădea jos ca şofer la salubritate ?! ... Şi Thomas era elecrician la frigorifer".

Oameni cunoscuţi, de condiţie nobilă, „cu pete la dosar", nu puteau întreţine o conversaţie pentru a nu fi bănuiţi de securitate. Demnitatea şi respectul au depăşit barierele comuniste ale tăcerii, căci „... Tata[124] era om de serviciu la curăţenie... şi când să-ntâlneau /cu membrii familiei Andrenyi/ – povestea tata, ne făceam eventual cu ochiul ca să nu ştie lumea că ne cunoaştem"[125].

Instaurarea regimului comunist a curmat cursul normal al vieţii cotidiene, cu relaţiile şi prieteniile de odinioară. A împărţit comunitatea. Urmaşii vechilor familii nobiliare, la întoarcere în ţară, după 1990, şi-au căutat prietenii şi cunoscuţii de odinioară din Moneasa, reîntâlnirile trezind amintiri plăcute.

Ne reîntorcem, însă, la modernizările din a doua jumătate a secolului XX. Din punct de vedere teritorial-administrativ, odată cu împărţirea administrativă din 1965 a României (Anexă la Legea 3/1960), Moneasa a fost desemnată comună, cu o singură localitate inclusă, respectiv Rănuşa.

---

[122]Interviu cu G. M., locuitoare din Moneasa, născută în 1926.
[123]Interviu cu d-na Szabo Eva, locuitoare din Moneasa, născută în 1926.
[124]Este vorba de tatăl Florinei Groza-Ziegler, nepoata sculptorului Gheorghe Groza.
[125]Interviu cu d-na Florina Groza-Ziegler, nepoata sculptorului Gheorghe Groza.

Comuna Moneasa a făcut parte din Raionul Gurahonț, Regiunea Crişana[126]. În timpul administrației Regiunii Crişana a fost edificată o unitate pentru pompieri, s-a asfaltat şoseaua D.J. 792, etc. Perioada imediat următoare a fost caracterizată de o grijă deosebită a statului pentru îmbunătățirea asistenței medicale. Prin legi şi fonduri alocate s-a vizat construirea în fiecare comună a unui dispensar medical, cu personal calificat, medici şi asistente medicale[127].

În intervalul 1970-1972, cu sprijinul locuitorilor din Moneasa, a fost construit dispensarul medical şi casa pentru personalul medical[128]. Primarul Dănilă Groza, susținut de directorul de la cariera de marmură, Ioan Groza, de directorul Stațiunii Moneasa, Brad Aurel, de localnici şi autoritățile județene, a amenajat drumurile comunale şi şoseaua județeană. Deschiderea unei cooperative alimentare a înlesnit aprovizionarea monesenilor. S-au creat noi locuri de muncă, mare parte din localnici au fost angajații stațiunii Moneasa. A fost perioada în care s-au construit noi spații de cazare şi agrement, precum tabăra (IL. 19), ceea ce a necesitat o importantă forță de muncă.

Ca semn de prosperitate, din deceniul şapte al secolului XX, a fost organizat „Festivalul cântecului, portului şi jocului popular din Țara Zărandului"[129], care se desfăşoară, de atunci, în luna august, a fiecărui an.

În perioada postdecembristă, Stațiunea Moneasa a fost falimentară, ceea ce a dus ca un număr mare de moneseni, angajați aici, să migreze la oraşe în căutarea unui loc de muncă sau peste hotare, în Spania, Germania, Italia, America, etc.

Autoritățile locale şi primarii, Galea Sorin (1 martie 1990-7 august 1990), Condea Terentie (8 august 1990-până în prezent), au început modernizarea localității şi stațiunii Moneasa. Câştigarea unui fond Phare de 4 milioane de euro, în 2004, vizează refacerea infrastructurii, deschiderea unui punct de informare turistică în stațiune, amenajarea unei baze sportive, introducerea canalizării şi modernizarea şoselelor. Toate lucrările de modernizare vor fi executate de compania austriacă Strabag Ingo Shoebe[130].

De asemenea, Consiliul Județean Arad, intenționează să sprijine investiția de amenajare a drumului ce leagă stațiunea Moneasa de Beiuş

[126]*Împărțirea administrativă din 1965 a RPR, Anexă la Legea 3/1960*, Bucureşti, 1965, p. 113.
[127]Valeria Velcea, Ioan Velcea, Octavian Mândruț, *op. cit.*, p. 164, 235.
[128]Colecția de documente a familiei Groza Dănilă, *Dănilă Groza, autobiografie*, mss, f. 4.
[129]*Aradul permanență în istoria patriei*, p. 765.
[130]Doru Sava, *Proiectul Moneasa*, în „Adevărul", 15 mai, Arad, 2006, p. 8.

(județul Bihor). Amenajarea fostului drum forestier întâmpină, însă, dificultăți de ordin financiar și atitudinal[131].

Curgerea istoriei localității Moneasa, de la primele urme de viață până la invențiile și tehnologia postmodernă, deschide evenimențialul, cotidianul și parțialitatea unor vremuri apune sau a unui viitor prosper. Reconstituirea istorică, fără a fi exhaustivă, oferă o identitate temporară aparte sau în anumite momente banală, care lasă curiozitatea să puceadă la jocul dur al inițiaticului timid sau crud al realităților civilizatoare. Te împotmolești în amănunte sau intri într-un nebulos al banalității cotidianului istoric, visezi sau critici vehement, niciodată trendul vremurilor și al scrierilor istorice nu este același. Oameni și fapte, evoluții și involuții, pierderea și recăpătarea identităților uitate sunt reînviate sub genericul „Moneasa în curgerea vremurilor".

[131]Marcel Istrate, *Vila Nufărul. De la ruină la spa&wellnes*, în „Info Moneasa", an II, nr. 2/martie, Arad, 2007, p. 9.

Capitolul 3

Habitat şi populaţie

1. Evoluţia vetrei satului. Habitatul

Istoria configuraţiei vetrei satului (intravilanului) a suferit schimbări importante, evoluând de la tipul de aşezare risipită, montană, formată din mai multe gospodării – locuinţe despărţite de terenuri agricole sau păduri, amplasate în apropierea surselor de apă potabilă – la cel relativ compact, în care casele sunt înşirate de-a lungul albiei râului şi a principalelor căi de acces.

Coborâm în timp.

De la prima atestare documentară a Monesei şi până la începutul secolului al XVIII-lea, documentele nu fac referiri la habitat şi populaţie. Odată cu primele conscripţii de populaţie, din vremea austriecilor, s-au putut semnala câteva nuclee de vetre aşezate izolat, locuite de familii de ţărani. Schiţa 1 (Anexe)[1] ajută la localizarea celor cinci vetre. Menţionăm *Vatra Grozeştilor de pe Delani*, aşezată pe versantul drept al văii principale; *Vatra Grozeştilor de pe Delani*, aşezată vizavi de prima, dar pe versantul stâng al văii principale; *Vatra Ciuperceştilor*, amplasată pe pârâul „lui Bochinaş"; *Vatra Şodinceştilor* pe pârâul „Pietroasa"; *Vatra Condeştilor*, amplasată pe versantul stâng al văii principale la ieşirea actuală din localitate. Trebuie precizat faptul că istoricul Somogy Gyula pomeneşte pe Condeşti, iar Gheorghe Ciuhandu aminteşte de Crişan. *Vatra Crişenilor* a fost localizată în apropierea celei a *Grozeştilor*.

Comunităţile de români statornicite şi-au extins aria de locuire. Au fost defrişate pădurile şi au fost amenajate terenuri agricole, ce s-au extins pe ambii versanţi ai văii principale.

Politica economico-demografică a autorităţilor habsburgice, din a doua jumătate a secolului XVIII-lea şi prima jumătate a secolului XIX, a urmărit exploatarea bogăţiilor naturale, însă cu forţă de muncă, adusă din Imperiu. Aşadar, exploatarea şi prelucrarea minereului de fier şi mangan a necesitat colonizarea unor muncitori specializaţi pentru asigurarea rentabilităţii economice[2]. Contractualiştii de diferite etnii (austrieci, slovaci, maghiari, polonezi) au format o colonie, în care şi-au construit case, începând de la terenul de fotbal actual (viitoarea bază sportivă) spre amonte până la edificiul Primăriei. În partea dreaptă, s-a pus în funcţiune „furnalul pentru topit minereu" şi o forjă (laminor) de prelucrat fierul, iar

---

[1]A.P.M., *dos. Evoluţia vetrei satului*, F. neinv. (Schiţa a fost concepută de prof. Spiridon Groza şi cartografiată de către preşedintele Condor-Club Arad, Dorel Gureanu).

[2]Ştefan Marinescu, *Colonizările din a doua jumătate a secolului al XIX-lea pe teritoriul fostului comitat Arad*, în „Ziridava" XIX-XX, Arad, 1996, p. 201-202.

un alt laminor a fost construit pe locul unde actualmente este casa familiei Toader Aurica. Noii veniți aveau să întemeieze un nou „cartier” maghiar și german. Ei au format o cumunitate compactă, ce și-a promovat destoinicia și și-au stabilit sistemele de comunicare din interiorul grupului, sistemele de rudeni, de vecinătate[3].

Dacă meșteșugul mineritului revenea aproape în exclusivitate noilor veniți, muncile la pădure erau efectuate, în mare parte de români, ale căror rânduri au fost întărite de populația sezonieră și sau stabilă din localitățile învecinate, Neagra, Slatina, Laz etc. Unii din cei veniți s-au căsătorit întemeindu-și familii, alții, pentru a nu-și părăsi familiile se reîntorceau sau veneau împreună cu acestea. Semnalăm câteva nume. Familiile Dragoș au venit din Slatina de Criș și Neagra, Dronca din Neagra, Voian și Miclea din satul Nădălbești, iar Bortiș, Brad, Draghici, Gavra au migrat din satele învecinate cu județul Bihor[4].

Construcția unui nou cuptor de topit minereul de fier, cu o capacitate mai mare, cât și a unei noi forje, a impulsionat noi colonizări cu populație specializată adusă din Imperiu. Aceștia au format așa-zisa colonie Jmelț, situată în amonte de băi. Pentru noii veniți, 28 de familii, proprietarul domeniului a construit 14 case de locuit, fiecare casă având două camere și o bucătorie comună[5].

Când proprietar al domeniului a devenit contele Wenckheim, s-a extins perimetrul stațiunii, începând de la ieșirea din Valea izvoarelor termale, unde Băile aveau până atunci o singură construcție, în aval până la pod „lu Țurca” – intrarea actuală în perimetru stațiunii[6].

Dintr-o frumoasă descriere teritorial-administrativă, elaborată în deceniul doi al secolului XX, desprindem că Moneasa avea o suprafață de 7.445 jug. cad. și era formată din două părți: satul propriu-zis, care mai târziu a devenit comună, „situat mai spre sud, în partea deschisă a văii, și din stațiunea balneară, care s-a aflat în partea cea mai îngustă a văii... Valea este tăiată de un pârâu; în timp ce un alt pârâu curge dinspre stațiune”.

O vedere de ansamblu asupra organizării vetrei satului contribuie la depistarea evoluției de la satul de munte răsfirat la străzile drepte croite de-a lungul văii Moneasa. Artera rutieră principală, „Strada Principală”, și-a păstrat denumirea și în secolul nostru. Drumul continuă cu Strada Băii, care se pierdea treptat în peisajele pitorești ale stațiunii. Cel care a vizitat aceste locuri, străbătând Valea Lungă, putea să admire peisajele

---

[3]Elena Rodica Colta, *Maghiarii din Ghioroc*, Ed. Fundației pentru studii europene, Cluj-Napoca, 2005, p. 59-60.

[4]D.J.A.N.A., *Colecția Registre Stare Civilă (C.R.S.C.), Oficiul Parohial Ortodox Moneasa* (*Of. P. O. M.*), R. 2, f. 1-18.

[5]Informație orală obținută prin bunăvoința d-lui Ioan Groza, fostul șef al carierei de marmură din Moneasa.

[6]A. P. M., dos. *Evoluția vetrei satului*, F. neinv.

încântătoare, cariere de piatră şi de marmură, precum şi calea ferată îngustă Sebiş – Moneasa. După staţiune, într-un loc mai larg, se găsea o topitorie de fier. Astăzi nu se mai află decât ruinele cuptorului de topit fier, care stă că un martor viu al acelor vremuri.

Staţiunea a început să prindă viaţă odată cu construirea primelor vile frumoase şi moderne de către familiile Wenckheim, Mayer, Paradeyser, Andrenyi şi cea Căilor ferate Arad – Cenad[7].

În primele decenii ale secolului XX, între vatra veche a satului şi cea a staţiunii, spaţiul, numit în graiul localnicilor „Grădină Mare”, a fost nelocuit. Este dovada că, de-a lungul timpului, fiecare comunitate şi-a conservat propriul sistem de valori, creându-se graniţe mentale. Mutaţiile la nivelul mentalităţilor pot fi verificate fie prin căsătorii mixte, fie prin imaginea străinului binevoitor, etc.

Cronologia istorică consemnează schimbări vizibile, în evoluţia vetrei satului, influenţate de legislaţia de după Unirea din 1918. „Grădina Mare”, un soi de grădină zoologică a baronului, sediul administrativ, brigada silvică, biserica romano-catolică, deci „cartierul” maghiar şi german, a trecut în proprietatea localităţii, fiind parcelată şi dată pentru locuri de casă celor 40 de familii ale veteranilor de război şi urmaşilor celor căzuţi, conform stipulaţiilor Legii de reformă agrară din 1921. Printre cei împroprietăriţi s-a aflat şi tatăl vitreg al artistului Gheorghe Groza, Florian Groza, care l-a întăbulat, după spusele localnicilor[8], pe numele artistului[9].

Vatra localităţii Moneasa a devenit aproape compactă, în a doua jumătate a secolului XX. O singură porţiune, cea dintre staţiune şi cartierul Jmelţ, cuprinsă între Valea Băilor şi Lacul de agrement, a rămas fără edificii. Deceniul opt al secolului XX a fost marcat de intense lucrări edilitare. Au fost construite Complexul Comercial Restaurantul Izvorul Rece, Hotelul Parc, Hotelul Moneasa cu noua bază de tratament, Hotelul „Codru Moma”.

Cartierul Jmelţ, în ultimele decenii ale secolului XX, s-a extins prin erijarea a două blocuri de locuinţe, a taberei de elevi şi caselor de locuit pe partea stângă a şoselei, case de vacanţă (vile) şi cabane, după direcţia de mers spre amonte către cariera de marmură[10].

O componentă importantă a evoluţiei habitatului localităţii Moneasa, spre sfârşitul secolului XIX şi începutul secolului XX, o constituie schimbarea aspectului arhitectural al gospodăriilor şi caselor. Gospodăriile ţărăneşti de la finele veacului XIX reprezentau spaţiul locuibil şi

---

[7]Somogy Gyula, *op. cit*, p. 180-181.
[8]Interviu cu nepoata sculptorului Gheorghe Groza, Florina Groza-Ziegler.
[9]A. P. M., *Hotărârea nr. 70/1921 a Judecătoriei rurale Buteni.*
[10]Colecţia de documente a familiei Groza Dănilă, *Autobiografie Dănilă Groza*, mss. f. 3-4; Aurel Ardelean, *Trasee turistice judeţene*, „Vasile Goldiş” University Press, Arad, 2002, p. 134.

ocupațional al familiilor. Împrejmuite şi bine delimitate, ofereau siguranță, străinul având acces doar pe poartă[11].

Modernizările întreprinse de Wenckheim, prin construirea căii ferate, a creat pericolul incendierii caselor şi anexelor gospodăreşti, acoperite cu paie şi şindrilă, datorită scânteile emanate de coşul locomotivei. Pentru a evita o asemenea catastrofă, contele a sprijinit localnicii să-şi înlocuiască acoperişurile din paie cu cele din țiglă. Peste timp un asemenea model de casă se mai poate vedea astăzi în Moneasa la numărul 31. (IL. 31)

Analiza statistică a datelor furnizate de recensământurile din 1900 şi 1910 indică înmulțirea numărului caselor construite din material trainic. La început locuințele din sat erau puține şi mici. Numărul încăperilor, de cele mai multe ori, s-a rezumat la două, chiar dacă numărul membrilor dintr-o familie era numeros. Treptat, s-a renunțat la tradiționalele materiale de construcție, fiind utilizate cele mai noi, mai puțin costisitoare şi rezistete. Spre exemplu, acoperişul din şindrilă şi scânduri a fost înlocuit cu cel din țiglă[12].

Arhitectura caselor a variat de la o zonă la alta mai ales în ceea ce priveşte materialul de construcție. Cercetătorii au identificat trei tipuri de zone: a lemnului, a pământului şi a pietrei[13].

Tabel 1
Materialul de construcție al caselor şi acoperişurilor în anul 1900

Nr.	Material de construcție a caselor				Materialul de construcție al acoperişului			Total
	Din piatră/ cărămidă	Din piatră şi pământ	Din chirpici/ pământ	Din lemn /alt material	Cu acoperiş din țiglă	Cu acoperiş din şindrilă	Cu acoperiş din stuf/ paie	
	7	-	1	104	6	105	1	112
%	*6,25*	-	*0,89*	*92,85*	*5,35*	*93,75*	*0,89*	*100*

Sursa: *Magyar Statistkai Közlemények. A magyar korona országainak 1900*, vol. I, Budapesta, 1902

Întinsele păduri ale Monesei au facilitat utilizarea pe scară largă a materialul lemnos la amenajarea şi edificarea gospodăriilor. Spre exemplu, potrivit Tabelului 1, din totalul celor 112 case, 104, respectiv 92,85% erau din lemn şi 7, respectiv 6,25% din piatră sau cărămidă. Predomina

[11]Ioan Toşa, *Casa în satul românesc de la începutul secolului XX*, Ed. Supergraph, Cluj-Napoca, 2002, p. 46.
[12]Ioan Munteanu, *Banatul Istoric. 1867-1918. Aşezările. Populația*, vol. I, Ed. Excelsior Art, Timişoara, 2006, p. 200; Nicolae Săcară, *Studii de etnografie bănățeană*, Ed. Excelsior Art, Timişoara, 2005, p. 166.
[13]Ioan Toşa, *op. cit.*, p. 82.

acoperişul din şindrilă, regăsindu-se la un număr de 105 case (93,75%). Doar 6 aveau acoperişuri din ţiglă, reprezentând 5,35%[14].

Schimbarea aspectului şi structurii caselor a depins în mare parte de posibilităţile financiare ale membrilor comunităţii. Oricum, am putut observa folosirea cu precădere a materialului lemnos, fundaţiei de piatră şi acoperişului din şindrilă sau scândură. Comparând informaţiile cifrice ale statisticilor din 1900 şi 1910, remarcăm pe de-o parte că, într-un interval de 10 ani, au fost ridicate 25 de case, iar pe de altă parte soliditatea construcţiilor ne conduce spre aprecierea unei relative stări de linişte şi bunăstare.

Potrivit datelor cuprinse în Tabelul 2, structura celor 137 edificii era diferită. Predomina materialul lemnos la 109 gospodării, reprezentând 79,56%, iar 21 erau din piatră, respectiv 15,32%. Era preferat acoperişul din şindrilă, ce deţinea un procent de 55,47%, urmat de cel din ţiglă (43,79%). Întâlnim un singur acoperiş de paie (0,72%)[15].

Tabelul 2
Materialul de construcţie al caselor şi acoperişurilor în anul 1910

Nr.	Material de construcţie a caselor				Materialul de construcţie al acoperişului			Total
	Din piatră/ cărămidă	Din piatră şi pământ	Din chirpici/ pământ	Din lemn /alt material	Cu acoperiş din ţiglă	Cu acoperiş din şindrilă	Cu acoperiş din stuf/ paie	
	21	7	-	109	60	76	1	137
%	*15,32*	*5,10*	-	*79,56*	*43,79*	*55,47*	*0,72*	*100*

Sursa: *Magyar Statistkai Közlemények. Uj sorazat. A magyar korona országainak 1910*, vol. 42, Budapesta, 1912

Imaginea asupra habitatului oferită de statisticile oficiale din 1900 şi 1910 caracterizează o comunitate mică, în care casele din chirpici nu au constituit o modă, mai ales că materialul disponibil – rezistent şi ieftin – a fost lemnul. O afirmare constantă au cunoscut casele din piatră şi cărămidă, a căror procent a crescut de la 6,25%, în 1900 la 15,32%, în 1910.

Localnicii au început să-şi confecţioneze acoperişuri din ţiglă, fapt susţinut de veritabila explozie procentuală, de la 5,25% în 1900 la 43,79% în 1910.

Arhitectura caselor ţărăneşti s-a încadrat în noul trend de la începutul veacului XX, la care se adaugă, în perioada următoare, o revizuire a modului de compartimentare şi amplasament.

Materialul fundaţiei a rămas tot piatra. La zidirea casei, pe lângă cărămida nearsă (termenul popular folosit este cel de „văiugă"), s-a folosit şi lemn. Localnicii o confecţionau din argilă amestecată cu paie, frământată şi

[14]*Magyar Statistkai Közlemények. A magyar korona országainak 1900*, vol. I, (în continuare *M.S.K.*, *1900*, vol. I) Budapesta, 1902, p. 334-335.
[15]*Magyar Statistkai Közlemények. Uj sorazat. A magyar korona országainak 1910*, vol. 42, (în continuare *M.S.K.*, *1910*, vol. 42), Budapesta, 1912, p. 334-335.

turnată în matrițe, după care se punea la uscat. Lemnul a continuat să fie folosit la căptuşirea pereților, însă nu s-a mai folosit sistemul de crestătură la colțuri, ci stâlpii din lemn, numiți „saşii". Încetul cu încetul s-a renunțat la acest sistem, utilizându-se cărămida arsă „casele înainte se făceau din pământ bătut iar acum se fac din cărămidă arsă"[16].

O noutate în modul de compartimentare a locuințelor a fost amenajarea unui spațiu pentru cămara, pe lângă cele 2 sau 3 camere de locuit. Unele case la intrarea în bucătărie aveau o mică prispă sau talpă cum o numeau, astăzi terasă, care era amenajată prin reducerea lățimii bucătăriei cu un metru. Camerele aveau ferestrele mici, distribuite două la sobă (dormitor) şi una la tindă[17]. Interiorul încăperii era tencuit cu un strat de argilă peste care se aplica var. Exteriorul locuințelor, de obicei, nu avea tencuială.

Treptat, dimensiunile ferestrelor au fost mărite, încăperile devin mai luminate, iar uşile prevăzute cu geamuri. Pereții exteriori ai caselor au fost tencuiți, iar fațada ornamentată sau gravată cu anul construcției. Peste pereți, în genere, se puneau grinzi acoperite cu lemn cioplit.

Majoritatea covârşitoare a localnicilor foloseau încă acoperişul din lemn, peste care se fixa un strat gros de paie. Peste aşa-zisul pod, care acoperea încăperile, se mai aplica un strat de argilă preparată la fel ca pardoseala camerelor.

Alături de casa-locuință, despărțită de curte, exista o a doua construcție cu o încăpere destinată bucătăriei, urmată de o cămară şi un grajd. A treia anexă gospodărească a fost amplasată între curte şi grădină. Era formată dintr-un compartiment pentru căruțe (colna), iar un altul pentru uneltele gospodăreşti. De obicei, în spatele grădinii, erau amplasate cotețele pentru porci şi păsări. În față, curtea este închisă cu o poartă, acoperită la gospodăriile mai înstărite

Anexele erau construite tot din piatră şi lemn, dimensiunile lor variind în funcție de numărul de animale. Ele erau împrejmuite cu un gard de nuiele (ramuri) de salcie sau tufe de alun, iar curtea cu construcțiile era delimitată de grădină tot printr-un gard.

Conform recensământului din 1941, numărul clădirilor s-a ridicat la 202, iar al gospodăriilor la 186[18].

Din deceniul şase al secolului XX, localitatea Moneasa intră într-un proces de urbanizare, caracterizat prin schimbarea arhitecturală a caselor. Proiectul a ținut cont de doleanțele beneficiarului. Acum locuințele au câte unul sau două dormitoare, o sufragerie, o bucătărie, cămară, baie şi antreu.

Ca materiale de construcție, pe lângă cele tradiționale, au fost utilizate cimentul şi cărămida. Se renovează vechile case, unele gospodării

---

[16]Ioan Toşa, *op. cit.*, p. 70, 113.

[17]*Ibidem*, p. 70, 155, 176.

[18]Traian Rotariu (coord.), *Recensământului din 1941. Transilvania*, p. 41.

luând modelul săsesc din Transilvania cu poarta de la intrarea în curte sub acelaşi acoperiş cu casa. Curtea are două aşa-zise utilităţi şi spaţii, fiind despărţite prin anexe gospodăreşti sau grajd. Prima, de la intrarea în gospodărie, este prevăzută cu spaţii verzi şi flori, iar cea de-a doua, destinată păsărilor şi celorlalte animale din gospodărie, ocupând o suprafaţă mai restrânsă din cea a grădinii.

Potrivit datelor recensământului din 15 martie 1966*, numărul locuinţelor şi unităţilor locuite din necesitate, s-a cifrat la 235 pentru localitatea Moneasa. Localitatea Rănuşa avea 116 locuinţe. În total comuna Moneasa avea 351 locuinţe. Ne referin, de data acesta la Moneasa. Cele 235 gospodării aveau 377 camere de locuit, cu o suprafaţă de 6.086 mp. şi găzduiau 785 suflete. Fiecare gospodărie era compusă, în medie, din câte 3 persoane[19].

Datele recensământului din 5 ianuarie 1977, prezintă statistica clădirilor, locuinţelor şi gospodăriilor, la nivelul comunei Moneasa. Conform acestuia existau 345 de gospodării, locuite de 1.226 persoane. Dintre acestea 232 erau alcătuite dintr-un singur nucleu familial şi locuite de 793 persoane; 63 din două nuclee familiale şi 347 persoane; doar 3 din trei nuclee familiale sau peste, totalizând un număr de 27 persoane. Semnalăm, de asemenea, 47 de gospodării nefamiliale, locuite de 59 de persoane. Dintre ele, 35 erau alcătuite dintr-o singură persoană şi 12 din două sau mai multe persoane, aparţinând celor 24 de suflete[20].

Unii moneseni cu posibilităţi financiare mai bune şi-au construit case solide cu două nivele. Electrificarea, alimentarea cu apă potabilă şi canalizarea fac să crească treptat şi gradul de confort. Modernizările le-au permis practicarea agroturismului mai ales în lunile de vară, când staţiunea devine foarte aglomerată.

O altă formă de habitat o constituiau aşezările sezoniere. „Colibele" (IL. 32). Erau folosite ca locuinţe provizorii, mai ales de către muncitorii, angrenaţi în exploatările forestiere. Construite din lemn despicat, acoperite cu muşchi, frunze şi pământ, aveau rolul unui adăpost, conceput în aşa fel încât să nu pătrundă apa ploilor şi zăpezilor[21].

Cuprindea trei compartimente: compartimentul pentru vatra focului, destinat preparării hranei şi încălzirii, dormitorul şi magazia de alimente.

---

*Începând cu recensământul din 1966 datele statistice fac referiri la comuna Moneasa, cu localităţile Moneasa şi Rănuşa. Aşadar, în continuare, expunem datele statistice despre comuna Moneasa.

[19]Direcţia de statistică a judeţului Arad (în continuare D.S.J.A.), *Recensământul populaţiei şi locuinţelor din 15 martie 1966*, vol. XI, partea a doua-locuinţe ocupate, uz intern, Direcţia Centrală de Statistică, 1970, p. 427.

[20]Idem, *Recensământul populaţiei şi al locuinţelor din 5 ianuarie 1977. Clădiri, locuinţe, gospodării*, vol. III, Direcţia generală de Statistică, Bucureşti, 1981, p. 600-601.

[21]Ioan Toşa, *op. cit.*, p. 31.

Focul se aprindea cu amnarul, care prin lovirea unei bucăți de cremene producea scântei ce aprindea iasca (un burete de lemn) și era întreținut prin acoperirea jarului cu cenușă. În așa-zisul dormitor, pe vatră se puneau frunze uscate peste care se așeza o pătură din lână. Locul „colibelor" a fost luat, în veacul XX, de „cabane", spațiile pentru odihnă pe timp de noapte.

Potrivit recensământului din anul 2002, numărul total al gospodăriile s-a ridicat la 489. Dintre acestea, 353 (72,18%) erau locuite de 1.056 suflete. În total dețin 1.429 camere locuibile, cu o suprafață de 21.917 m^2. 369 (75,46%) reprezintă numărul locuințelor permanente, iar 120 (24,53%) sunt sezoniere.

În ceea ce privește forma de proprietate, menționăm că 479 (97,95%) sunt private, 9 (1,84%) de stat și una (0,20%) aparține Bisericii Ortodoxe, respectiv casa parohială. După forma de proprietate și dotări, din numărul locuințelor permanente și sezoniere 356 (72,80%) au apă în locuință, 165 (33,74%) canalizare din rețea, 177 (36,19%) canalizare sistem propri, 481 (98,36%) instalație electrică, 3 (0,61%) termoficare, 71 (14,51%) centrală termică, 310 (63,39%) baie în locuință, 10 (2,04%) baie în afara locuinței, 447 (91,41%) bucătărie în locuință, 31 (6,33%) bucătărie în afara locuinței.

Din numărul locuințelor permanente și sezoniere cu forma de proprietate privată, 347 (70,96%) au în dotare apă în locuință, 157 (32,10%) canalizare din rețea, 176 (35,99%) canalizare sistem propriu, 472 (96,52%) instalație electrică, 3 (0,61%) termoficare, 70 (14,31%) centrală termică, 301 (61,55%) baie în locuință, 10 (2,04%) baie în afara locuinței, 437 (89,36%) bucătărie în locuință, 31 (6,33%) bucătărie în afara locuinței. Din cele ce aparțin statului, 9 (1,84%) au apă în locuință, 8 (1,63%) canalizare din rețea, 1 (0,20%) canalizare în sistem propriu, 8 (1,63%) instalație electrică, 1 (0,20%) centrală termică, 9 (1,84%) baie în locuință, 9 (1,84%) bucătărie în locuință[22].

Dincolo de evoluțiile certe evidențiate în modul de construire, de spațiere, de confort, casele au fost dispuse în cadrul unei rețele de căi de comunicație, grupate în vetre sau „cartiere". Cercetătorii au definit așezările ca fiind niște categorii istorice cu o evoluție organică, influențate de factori economici, sociali, politici.

Elementele așezărilor, toponimia, gospodăriile, teritoriul și căile de comunicație[23], se regăsesc într-un mod fericit păstrate sau împrospețite în mica așezare edificată pe lângă Valea Monesei, unde s-au creat solidarități sociale și tradiții, regăsite în numele de familii și porecle.

2. Repertoriul de nume, supranume și locuri

Numele de familie dintr-o localitate își aduc o importantă contribuție în depistarea prezenței etnice diversificate. În Moneasa, se atestă atât o

[22]D.S.J.A., *Recensământul populației și al locuințelor 2002* (format electronic).
[23]Ioan Toșa, *op. cit.*, p. 31.

prezența românească, cât și a altor naționalități, când acestea există. Localitatea are o structură multietnică și multiconfesională.

Acesta este unul dintre motivele care ne-au determinat să urmărim familiile din Moneasa.

Primele nume de familie, atestate în conscripția din 1746, au fost Groza, Șodincă, Ciupertea, Crișan (și) sau Condea. La acestea s-au adăugat în timp altele noi precum: Dronca, Dragoș, Brad, Miclea, Ardelean, Covaci, Popovici, Palade etc.[24]

Originea lor interesează în egală măsură, pentru a afla locurile de unde au venit. Reconstituirea vizează apoi analiza numelor de botez, supranumele, porecla.

Familiile Groza, stabilite în Moneasa, își au originea numelui de la localitatea Grozafalva, atestată de pe vremea turcilor, respectiv în anul 1427. Această localitate s-a aflat în apropierea satului Măgulicea din comuna Vârfurile. Se pare că, așezarea ar fi dispărut în urma unui incendiu devastator, fiind nevoiți să o părăsească. Ei s-au reașezat ulterior în sate precum Criscior și Moneasa. De altfel, în epocă au fost cunoscute raidurile distructive ale turcilor.

Potrivit datelor furnizate de conscripția din 1746, cele două familii de Groza au fost Ieremia și Toma, regăsite în toponimia Monesei sub denumirea „Câmpul lui Irimie", „Câmpul Tomii" și fâneața „Grozău". Urbariul din 1771 a consemnat șapte familii Groza: Groza Irimie, Groza Ioan, Groza Todor, Groza Marinca, Groza Toader, Groza Crăciun și Groza Ilie[25].

O alta, familia Condea, a fost obligată să părăsească satul Controto, situat la nord de localitatea Șilindia. De la denumirea lui ar deriva Condea. După 1867, în Moneasa, s-au stabilit alți putători ai acestui nume, veniți din Rănușa sau din Nădălbești, în jurul anului 1878.

Amintim în continuare nume de familii precum Sângeorzan, originar din Sângiorz, care s-au stabilit în Moneasa la finele veacului al XIX-lea. Alte familii au venit din Rănușa (ex. familia Codruț, nume derivat de la substantivul codru), Vătran (= substantivul vatră), din Zimand, Țigan din Țigănești (județul Bihor), Păiușan din satul Păiușeni de lângă comuna Chisindia (județul Arad), Ciupertea (derivat de la sustantivul ciupercă), nume vechi de familie, venită ca și „Grozeștii" din comitatul Bihor în secolul al XVIII. Urbariul din 1771 a consemnat 6 familii purtătoare a acestui nume; Carpine (derivă de la arborele carpen) este originară din Slatina de

---

[24]Nume au fost extrase din Registrele parohiale ale bisericii ortodoxe din Moneasa din secolul al XIX-lea.

[25]Viorica Goicu, *Nume de persoane din Țara Zărandului*, Ed. Amphora, Timișoara, 1996, p. 32.

Criş şi s-a stabilit în Moneasa prin căsătorie în veacul al XIX-lea[26]; familiile cu numele Brad (nume de conifer) au venit din Rănuşa[27].

O altă identificare, în sânul comunităţii, a grupat nume din spectrul ocupaţional. Aşa s-au constituit Inăşel (inos = meseriaş, venit prin căsătorie din Slatina de Criş – judeţul Arad), Cociş, sinonim căruţaş, vizitiu (judeţul Mureş), Grădinaru (judeţul Tulcea), Pop (de la funcţia de preot; originar din Slatina de Criş – venit prin căsătorie), Lingurar (confecţioner de linguri).

Numele de botez, moştenite din generaţie în generaţie, s-au perpetuat, regăsindu-se în rezonanţa cuvântului Avram, Călin, Florea (judeţul Prahova), Ioan, Ilieş, Marian (Berechiu – judeţul Arad), Moise (venit din judeţul Bihor), Mihăilă, Pavel (Galaţi – Moldova), Toader (localitatea Minead – judeţul Arad), Toderaş (judeţul Alba), Miron (din Moldova), Dan (Dezna – judeţul Arad), sau nume biblice, precum Avram, David (valea Arieşului)[28].

Dar ca şi în alte locuri şi aici membrii comunităţii se cunosc între ei prin supranume sau porecle, element ce atestă o dată în plus statornicia prezenţei româneşti în localitate. Supranumele sau porecla este un nume dat de către sat, în genere, fiecărei persoane sau familii în parte. Prin intermediul acestora membrii comunităţii promovează o modalitate de recunoaştere şi diferenţiere.

Uneori persoana primea porecla încă din copilărie, alteori o moştenea de la familie; cea a neamului transmiţându-se fiecăruia dintre membrii în forma „a lu”. Alteori, se aveau în vedere fie anumite trăsături fizice sau morale diferenţiatoare, fie legate de anumite întâmplări din trecut sau chiar ocupaţii etc. Cu toate că, de cele mai multe ori, porecla a fost dată în batjocură, cu vremea, această semnificaţie s-a diminuat.

Nume de familii care au la origine porecle sunt: Creţ (provine de la aspectul părului, originar din Bihor şi stabilit recent în Moneasa), Coroi (provine de la cioară, originar din Bihor, stabilit în Moneasa de la Hălmăgel prin căsătorie), Jidoi (provine de la jidov = evreu, venit prin căsătorie din Slatina de Criş), Mişcoi (s-a stabilit prin căsătorie de la Beliu), Cârje (provine de la cuvântul cârjă, termen popular pentru baston, venit la Moneasa prin căsătorie).

Alături de nume cu rezonanţă românească, în secolul al XIX-lea în localitate apar înregistrate familii maghiare şi germane: Gedeon, Zöller, Szűcs, Névery, Csiki, Ballauer, Borsy, Szabo, Erdösi, Nedeszki, Balint, Sűlrobb[29].

Bătrânii satului povestesc, când sunt întrebaţi, cu mult umor, despre persoanele poreclite. Amnitim pe cei *a lu* „Pripastru”, „Păvăloi”, „Dodu”,

---

[26]*Ibidem*, p. 58-84.
[27]D.J.A.N.A. *C.R.S.C., Of. P. O. M.*, R.2/1853-1934, p. 2.
[28]Viorica Goicu, *op. cit.*, p. 85-122.
[29]Numele maghiare şi germane au fost transcrise de pe crucile din cimitirul catolic.

„Lătocu", „Bibola", „Ghiloaie", „Puşcu", „Dafu", „Cocodi", „Bologa", „Birtaşu", „Paciu", „Iada", „Ciupelea", „Papă Lapte", „Țâganu", „Coca Friți", „Hulpiță", „Macarie", „Moraru", „Bucea", „Vântoi", „Mutu", „Pălişcău", etc[30].

Ne vom opri succint şi asupra prenumele masculine, precum Avram, Andrei, Crăciun, Constantin, Dumitru, Florea, Găvrilă, Gheorghe, Ioan, Ilie, Iosif, Lazăr, Marcu, Mihai, Nicolae, Pavel, Petru, Simion, Ştefan, Toma, Vasile, Spiridon, etc. şi asupra celor feminine Ana, Elena, Floare, Maria, Magdalena, Paraschiva, Sofia, etc. Acestea s-au păstrat din generație în generație, atribuindu-le urmaşilor în amintirea celor dispăruți.

Au fost utilizate diminutive de prenume precum: Avram = Avrămuț, Avramescu; Constantin = Costea, Costică, Costel; Dumitru = Mitru, Mitrea; Ecaterina = Cătița; Elena = Ileana, Lena, Leana, Lenuța, Lina, Ilica, Lili, Iloca; Elisabeta = Saveta, Veta; Gheorghe = Gheorghiță, Ghiță, George, Gică, Gheorghina, Georgeta; Ion = Ioan, Ionel, Ionică, Ionuț, Iancu, Onuț, Nelu, Nica, Nuțu, Ioniță; Maria = Mărie, Măria, Mărioara, Mioara, Miorica; Mihai = Mihăiță, Mihail, Mihăilă, Mişu, Mihaela; Nicoalae = Nicoliță, Nicoară, Nicu, Nicuşor, Lae, Niculae, Nicoleta, Nicolita; Teodor = Tudor, Teodor, Tudorel, Dorel, Doru, Toderaş, Teodora; Vasile = Veselia, Lie, Lia[31].

Solidaritatea şi tradițiile, apropierile din sânul comunității săteşti cu un orizont mental mai închistat față de alterările cotidianului urbanistic, reconstituie, totuşi, pulsul unei populații deschisă modernizărilor, dar, totodată, cu adânci poziții tradiționaliste. Rezonanța numelor conduce la impunerea unor mărci identitare pentru fiecare comunitate în parte. Depărtarea sau apropierea de civilizație au croit tiparele unei lumi adânc înfiptă în specificitățile locale. Generații la rând au purtat şi poartă pecetea istoriei comunității, cu numele, porecla şi faima de a te fi născut „monesan".

3. Dinamica populației

Evoluția istorico-demografică a comitatului Arad şi a localităților componente a înregistrat deosebiri esențiale față de Principatul Transilvaniei. Aici, consecințele ocupației turceşti au fost mult mai grave[32]. Coordonatele politicii demografice, evoluția demografică, momentele cruciale – naşterea, căsătoria, moartea – abaterile de la conduita morală standard impusă de mentalul ecleziastic şi colectiv, precum şi arborele genealogic al familiilor recenzate, în Moneasa, la 1746, alcătuiesc aria preocupărilor analizei propuse în continuare.

---

[30]Informație orală primită prin bunăvoința d-nei Brânduşa Voian, 69 ani, din localitatea Moneasa.

[31]Al. Graur, *Nume de persoane*, Bucureşti, 1965, p. 67.

[32]Kovách Géza, *Structura internă şi dezvoltarea proprietăților în comunele din comitatul Arad după reglementarea urbarială din 1771 până în anul revoluționar 1848* (în continuare *Structura internă şi dezvoltarea proprietăților...*), în „Populație şi Societate. Studii de demografie istorică", vol. II, Cluj, 1972, p. 129.

Un alt aspect a fost cel referitor la disputa pentru întâietatea etnică. Subiectul a preocupat, în genere, istoriografia maghiară a veacului al XIX-lea şi primele decenii ale următorului. Fără a fi părtinitori, vom recurge la despoierea conscripţiilor, recensămintelor, schematismelor romano-catolice, care oferă o situaţia statistică etno-confesională şi confesională a locuitorilor din Moneasa. O explicaţie, credem noi, plauzibilă, a fost expusă în capitolul anterior.

Reluăm, în cele ce urmează, doar informaţiile care contribuie la abordarea studiului propus. Reamintim că istoricii maghiari, au susţinut că, sub ocupaţie turcească, populaţia veche, maghiară, din localitatea Moneasa a dispărut, iar după eliberarea zonei, în 1693, satul a rămas pustiu până pe la începutul secolului al XVIII-lea, când a fost repopulat, cu familii româneşti venite din comitatul Bihor. Conscripţional, familiile consemnate au fost Groza, Şodinca, Ciupertea, Conde[33].

Perspectiva analitică ne conduce spre cunoaşterea coordonatelor „politicii populaţioniste"*, promovată de iluminismul austriac, care a introdus obligativitatea conscrierii populaţiei şi registrele de stare civilă către finele veacului XVIII.

Erariul şi apoi prinţul de Modena, după luarea în administraţie a uriaşului domeniu al comitatului Arad, în anul 1732[34], au recenzat populaţia, în scopul cunoaşterii numărului noilor supuşi şi a situaţiei lor sociale. Conscripţiile din 1715 şi 1720 au atestat 5 familii şi respectiv 6 în localitatea Moneasa. Prezenţa acestora a fost confirmată, ulterior de conscripţia din anul 1742[35].

După unii cercetători, analiza comparativă a conscripţiilor din prima jumătate a secolului al XVIII-lea a scos în evidenţă inexactitatea datelor, pentru că sporul demografic a fost triplu faţă de cât s-ar putea accepta în condiţiile economico-sociale ale secolului amintit. Accepţiunea veridicităţii datelor s-ar aplica doar dacă ar fi existat certitudinea unor imigrări masive[36]. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea au fost întocmite diverse conscripţii, „conscriptio dicalis". Un exemplu a fost cea din anii 1743-1752, publicată de Gheorghe Ciuhandu[37]. Conscripţia din 1746 cuprinde informaţii referitoare la numărul capilor de familie, Krisan Iuan, Groza Ieremia, Groza Toma, Csupertye Nikora, Şodinka Mihaly[38] şi menţiuni referitoare la statutul lor socio-profesional.

---

[33]Somogy Gyula, *op.cit.*, p. 180-181.

*Sintagna a fost preluată de la rector prof. univ. dr. Nicolae Bocşan, *Contribuţii la istoria iluminismului românesc...*

[34]Kovách Géza, *Structura internă şi dezvoltarea proprietăţilor...*, p. 129.

[35]Alexandru Roz, Kovách Géza, *op. cit*, p. 165-166.

[36]Kovách Géza, *Structura internă şi dezvoltarea proprietăţilor...*, p. 131.

[37]Idem, *Conscripţia satelor arădene în 1828*, în „Ziridava" XV-XVI, Arad, 1987, p. 106.

[38]Gheorghe Ciuhandu, *op. cit.*, p. 219.

În deceniul opt al secolului al XVIII-lea, respectiv în anii 1771-1772, s-a organizat un nou recensământ, ale cărui cifre pot fi acceptate ca reale. Numărul populației a crescut la 25 de familii. Situația socială a acestora este cea de jeleri cu casă[39]. Capii celor 25 de familii erau Kondye Mihály, Kondye Kracsun, Macz Mikula, Groza Irimie, Groza Iuon, Groza Todor, Groza Marinka, Groza Todyer, Groza Kracsun, Groza Ilie, Csupertye Ilie, Csupertye Petru, Csupertye Mihály, Csupertye Vlad, Csupertye Iuon, Csupertye Iovan, Sodinka Iuon, Sodinka On, Sodinka Todyer, Sodinka Mihály, Sodinka Toma, Sodinka Iuon, Sodinka Medre, Dan Iuon[40].

Debutul „secolului naționalităților" a 'fost prins în discuții aprinse, referitoare la realizarea unei conscripții generale în imperiu. Palatinul a elaborat, în cele din urmă, un îndrumător general şi unul suplimentar la propunerea Comisie pe țară, „Regnicolaris Deputatio"[41]. Dieta din 1825-1827 a hotărât efectuarea unei conscripții generale în baza art.18/1827. Comisia de conscriere şi-a început activitatea la 20 martie 1828[42]. Cu acest prilej, au fost recenzate, după structura socio-profesională, 64 de familii de țărani şi 3 de meşteşugari[43].

Menționăm, în continuare, cei 64 capi de familie recenzați: Dan Toma, Kondye Ignat, Brad Mark, Kondye Mikula, Groza Tyirila, Groza Mark, Groza Mokan, Groza Ignat, Groza Todornaz, Groza Gyorge, Groza Ursz, Groza Togyer, Groza Sumedtana, Groza Veszelie, Groza Irimie, Groza Todor, Groza Ilie, Groza Jov, Szodinka Zacharie, Csupertye Pavel, Dragos Josza, Csupertye Flora, Csupertye Juon, Csupertye Jov, Csupertye Mikula, Szodinka Jov, Szodinka Petru, Szodinka Ilie, Szodinka Todyer, Szodinka Flora-J., Szodinka Ursz, Szodinka Flora-J., Groza Veszelie-S, Kovats Ferentz, Groza Petru, Groza Lupp, Schmidt Janos, Palinkas Juon, Gall Adam, Kettenhofer Franz, Lengyel Sandor, Kantzler Adam, Palinkas Milalj, Schmidt Andre, Kovats Joannes, Gorgus Joannes, Schmidt Frantz, Tobias Francz, Jere Blass, Gall Josephus, Brondatz Ant, German Onn, Bujdas Janos, Krisan Petru, Groza Mitru, Boskaj Pavel, Purkar Ilie, Besan Todor, Sodinka Veszelie, Hopurda Toder, Mikie Illia, Korak Henricus, Schmidt Josi, Kantiler Doru[44].

În aceeaşi perioadă, istoricii au consemnat 369 de suflete[45] pentru ca, în anul 1835, numărul locuitorilor din Moneasa să atingă cifra de 490[46].

---

[39]Kovách Géza, *Structura internă şi dezvoltarea proprietăților...*, p. 140, 159, 161.
[40]D.J.A.N.A., F.P.J.A., *Conscripții urbariale. Moneasa*, dos. 111, p. 25-26.
[41]Kovách Géza, *Conscripția satelor arădene în 1828*, p. 106.
[42]Corneliu Pădurean, *Izvoare demografice referitoare la comitatul Arad în secolul al XIX-lea,* în „Teologia", V, nr. 3-4, Arad, 2001, p. 84-90.
[43]Alexandru Roz, Kovách Géza, *op. cit.*, p. 165-166; Fenyes Elék, *op. cit.*, p. 115.
[44]Martha Remer Conor, *Germans & Hungarian 1828, Hungarian Land Census Arad conuty*, 1998, Las Vegas, p. 98-99.
[45]Fenyes Elék, *op. cit.*, p. 115.

Dinamica demografică a fost influențată „sine qua non", în veacul al XIX-lea, de colonizările cu populație de diferite etnii și confesiuni. Ele au fost efectuate pe două căi: particulară, de către moșieri, și oficială, de către stat. Dintre inițiativele particulare întreprinse în zonă de nobilii proprietari, menționăm pe cele efectuate de arendașul Rosthorn, care a colonizat 10-140 familii de boiemieni, pe întreg domeniul, între anii 1847-1857. Alături de ei au fost aduși muncitori din Austria, în scopul construirii topitoriilor de tip Jmelț[47] de la Moneasa și din alte centre ale întinsului domeniu. Putem aminti că, raportul întocmit de Consiliul Locotenențial cezaro-crăiesc departamental Oradea Mare, datat la 22 decembrie 1855, oferă informații referitoare la aceste colonizări. În document s-au menționat facilitățile de care s-au bucurau coloniștii încă din timpul împăratului Iosif al II-lea. Fiecăruia i s-a asigurat un loc de casă cu două jugăre de pământ sau mijloace de aprovizionare după prețurile curente de pe piață în schimbul acordării unor despăgubiri sau bani pentru procurarea materialelor de construcție necesare sau în natură contra prețului fixat de proprietar[48]. Aplicabilitatea privilegiilor a variat în funcție de suprafețele oferite de intravilanul așezării.

Oficial, prin Legea 5 din 1894, s-a nuanțat scopul politic al colonizărilor, mai ales prin acordarea unor înlesniri la achitarea prețului suprafețelor de pământ[49]. Cert este că, la Moneasa, coloniștii s-au grupat, în genere, în cartierul „Jmelț".

Recensământurile efectuate de autoritățile austriece și austro-ungare, în anii 1857, 1869, 1880, 1890, 1900, 1910, au înregistrat un număr de 488, 505, 574, 604, 644, 658, 772 locuitori[50] în ordinea anilor enumerați. De asemenea, în perioada dualismului austro-ungar, un loc important în analiza demografică îl dețin registrele parohiale[51] ale Bisericii Ortodoxe și Romano-Catolice, completate de cele existente la arhiva Primăriei din Moneasa și de cele ale Bisericii Ortodoxe.

Dinamica demografică în intervalul 1857-1890 a evidențiat o creștere aproape constantă a populației din localitatea Moneasa[52], așa cum reiese din Tabelul 3.

---

[46]Corneliu Pădurean, *art. cit.*, p. 84-90; Fábian Gábor, *op. cit.*, p. 75; Isaia Tolan, *Ungurii din ținutul Aradului*, în „Hotarul", an I, nr. 6/octombrie, Arad, 1933, p. 18.

[47]Gaál Jenö, *op. cit.*, p. 233; Ștefan Marinescu, *art cit.*, p. 201-202.

[48]Ștefan Marinescu, *art. cit.*, p. 201-202.

[49]Ioan Munteanu, , *op. cit*, p. 134.

[50]Corneliu Pădurean, *Populația comitatului Arad în secolul al XIX-lea*, Ed. Universității „Aurel Vlaicu" Arad, Arad, 2003, p. 318; *M.S.K*, 1910, vol. 42, p. 334-334.

[51]Liviu Moldovan, *Registre parohiale de stare civilă, izvoare de date demografice*, în „Populație și societate", vol. II, Cluj, 1972, p. 41.

[52]Corneliu Pădurean, *art.cit.*, p. 84-90 (Legea recensămînturilor din 20 martie 1867 a a fixat ca dată e conscriere a populației ziua de 31 octombrie). Alexandru Roz, Kovách Géza, *op.cit.*, p. 165-166; M.S.K., 1910, vol. 42, p. 334-335.

Tabel 3
Dinamica demografică în a doua jumătate a sec. XIX

Nr. locuitorilor				Sporul natural		
1857	**1870**	**1880**	**1890**	**1857-1870**	**1870-1880**	**1880-1890**
502	574	604	644	+14,34 %	+5,22 %	+6,62 %

Sursa: Gaál Jenő, *Arad Vármegye és Arad Szabad Kiralyi Város, Kőzgazdasági Kőzigazgatási és Kőzművelődési Allapotának Leirasa*, Arad, 1898; Jekelfalussy József, *Magyarorszag Helysegnevtara,* Budapesta, 1895

În intervalul cronologic 1857-1870, analiza statistică reliefează o augmentare a populației cu 72 persoane, în următorii 10 ani (1870-1880) cu 30 persoane, iar între anii 1880-1890 cu 40 persoane[53].

Din păcate, din culegerile de recensămânțuri publicate, până în prezent, nu putem efectua o analiză demografică completă pentru anii 1880 şi 1890. Ne vom referi în cele ce urmează la recensământurile din 1900, 1910, 1930, 1941, 1966, 1992 şi 2002.

Recensământul din 1900 a înregistrat 658 de locuitori civili. Repartiția pe sexe indică o superioritate a sexului masculin față de cel feminin, 341 (51,82%), respectiv 317 (48,17%). Structura populației pe categorii de vârstă poate fi desprinsă din următorul tabel.

Tabel 4
Structura populației pe categorii de vârste în Moneasa (1900)

Nr.	Structura populației pe categorii de vârste							Total
	Sub 6	6-11	12-14	15-19	20-39	40-59	Peste 60	
	116	95	47	50	206	107	37	658
%	*17,62*	*14,43*	*7,14*	*7,59*	*31,30*	*16,26*	*5,62*	*100*

Sursa: *Magyar Statistkai Közlemények. A magyar korona országainak 1900*, vol. I, Budapest, 1902, p. 334

Analiza datelor statistice conduce la afirmația că populația din Moneasa este una tânără, predominând procentual cei cu vârste cuprinse între 20-39 ani (31,30%), urmați de copii sub 6 ani (17,62%) şi de cei cu vârste cuprinse între 6-11 ani (14,43%)[54].

Peste 10 ani, recensământul din 1910 (Tabel 5), a înregistrat 772 persoane în Moneasa. Repartiția pe sexe indică, în continuare, o superioritate a bărbaților în raport cu femeile. Spre deosebire de datele ultimului recensământ al secolului XIX, balanța între ponderea celor două sexe a început timid să se echilibreze. Bărbații reprezentau 391 persoane din populația totală, respectiv 50,64%, în timp ce femeile se cifrau la 381 persoane, respectiv 49,35%. Potrivit datelor înscrise în Tabelul 5, populația tânără şi-a menținut preponderența cu un procent de 26,94%, urmată

[53]Gaál Jenö, *op. cit.*, p. 40; Jekelfalussy József, *Magyarorszag Helysegnevtara,* Budapesta, 1895, p. 546.
[54]*M.S.K.*, *1900*, vol. I, p. 334; C.M.A., *F. Suciu*, nr. inv. 23.

îndeaproape de populația cu vârste cuprinse între 40-59 ani (18,39%) şi de cea cu vârstă cuprinsă între 0-6 ani (17,87%)[55].

Tabel 5
Structura populației pe categorii de vârste (1910)

Nr.	Structura populației pe categorii de vârste							Total
	Sub 6	6-11	12-14	15-19	20-39	40-59	Peste 60	
	138	109	59	67	208	142	49	772
%	*17,87*	*14,11*	*7,64*	*8,67*	*26,94*	*18,39*	*6,34*	*100*

Sursa: *Magyar Statistkai Közlemények. Uj sorazat. A magyar korona országainak 1910*, vol. 42, Budapest, 1912

Unele surse documentare ale perioadei interbelice reiterează datele recensământului din 1910[56], altele au consemnat că, în Moneasa, au locuit 717 persoane[57].

Sub aspect numeric, populația, față de ultimul recensământ al perioadei austro-ungare, a înregistrat o scădere bruscă. Dacă se iau în calcul consemnările demografice de după unire, se remarcă o creştere timidă a acesteia potrivit datelor recensământului din 1930. Din cei 720 recenzați, repartiția pe sexe indică 353 (49,02%) bărbați şi 367 (50,97%) femei[58].

Peste 11 ani s-a înregistrat o augmentare simțitoare. Potrivit datelor furnizate de recensământul din 1941 au fost recenzate 808 persoane. Repartiția pe sexe indică un număr de 397 bărbați (49,13%) şi 411 (50,86%) femei[59]. Remarcăm o invesare a ponderii populației pe sexe. Dacă înainte de Primul Război Mondial populația masculină a deținut supremația cifrică, după război s-a înregistrat o reprezentativitate mai mare a populației feminine. Pierderile de vieți în timpul războiului şi epidemiile au afectat dinamica demografică şi, implicit, repartiția pe sexe.

Conform datelor recensământului din 15 martie 1966, populația totală a comunei Moneasa a fost de 1.327 persoane, localitatea Moneasa având 884 de suflete. Ponderea bărbaților, raportată la recensământul din 1941, a crescut sensibil, ei reprezentând 485 de persoane, respectiv 54,86%. Populația feminină s-a cifrat la 399 persoane, respectiv 45,13%[60]. Observăm

[55]*M. S. K.,1910*, vol. 42, p. 334.

[56]C.Martinovici, N. Istrati, *Dicționarul Transilvaniei, Banatului şi celorlalte ținuturi alipite*, Cluj, 1921, p. 11.

[57]C.M.A., *Colecția de istorie* (în continuare *C.I.*), *F. Muzeu Oraş* (în continuare *M. O.*), nr. inv. 10.258, *Carte de adrese – perioadă interbelică*, p. 1904.

[58]*Recensământul din 1930*, p. 9.

[59]Traian Rotariu, (coord.), *Recensământul din 1941. Transilvania*, p. 41.

[60]Situația statistică la nivelul comunei indică următoarea situație: populația cu vârstă cuprinsă între 0-34 ani reprezenta 646 suflete, respectiv 48,68%; între 35-60 ani 474 suflete, respectiv 35,71%; peste 60 de ani 207 suflete, respectiv 15,59% (D.S.J.A., *Recensământul populației şi locuințelor din 15 martie 1966. Populație.* Regiunea Crişana, vol. I, Direcția Centrală de Statistică, Bucureşti, 1967, p. 44).

din nou o redresare a populației masculime în spectrul repartiției pe sexe. În localitatea Rănuşa, numărul ei era de 443 persoane[61].

Repartiția populației din localitatea Moneasa, pe grupe de vârstă, indică următoarea situație: 47 (5,31%) cu vârste cuprinse între 0-4 ani, 67 (7,57%) între 5-9 ani, 63 (7,12%) între 10-14 ani, 58 (6,56%) între 15-19 ani, 38 (4,29%) între 20-24 ani, 86 (9,72%) între 25-29 ani, 83 (9,38%) între 30-34 ani, 78 (8,82%) între 35-39 ani, 59 (6,67%) între 40-45 ani, 51 (5,76%) între 45-49 ani, 59 (6,67%) între 50-54, 61 (6,90%) între 55-59 ani, 63 (7,12%) între 60-64 ani, 70 (7,91%) peste 65 de ani şi 1 (0,11%) cu vârstă nedeclarată[62]. Populația până în 34 ani inclusiv reprezintă 442 persoane, cu un procent de 50%, cea între 35-55 ani 308 persoane, cu un procent de 34,84%, iar peste 60 ani 15,15%. În ansamblu populația tânără era preponderentă, urmată de cea cu vârstă medie. O situație asemănătoare s-a înregistrat şi în localitatea Rănuşa.

În perioada postdecembristă, în anul 1992, autoritățile au recenzat, în comuna Moneasa, 1.291 de suflete. Observăm o scădere a populației cu 36 de persoane față de recensământul din 1966. Din populația totală, femeile reprezentau 670 persoane, respectiv 51,89%. Repartiția pe categorii de vârstă indică următoarea situație: 228 (16,11%) între 0-14 ani, din care 114 (8,83%) femei, 789 (61,11%) între 15-59 ani, din care 405 (31,37%) femei, peste 60 de ani 274 (21,22%), dintre care 151 (11,69%) femei[63].

Recensământul din 2002 a recenzat 1056 suflete în comuna Moneasa. Repartiția pe categorii de vârstă şi sex poate fi urmărită în Tabelul 6. Raportat la totalul populației, persoanele cu vârste cuprinse între 0-34 ani reprezintă 39,58%, cele cu vârste cuprinse între 35-59 ani, 34,28%, iar cele peste 60 de ani 26,13%. Pe de altă parte putem remarca creşterea longevității. Din cele 8 persoane cu vârste de peste 85 de ani, populația feminină deține o pondere mai mare. O altă analiză conduce la aprecierea balanței populației pe sexe. Observăm că bărbații reprezintă 47,72%, respectiv un număr de 504, în timp ce femeile 52,27%, respectiv 552 suflete[64].

Observăm o scădere semnificativă în decurs de 10 ani a populației, din 1992/2002, cotată la 235 persoane. Scăderea demografică accentuată a fost influențată, în mare parte, de lipsa locurilor de muncă, a creşterii şomajului şi nu în ultimul rând falimentării stațiunii. Factorul economic a contribuit la plecarea unui număr mare de moneseni la lucru în străinătate.

---

[61]Din totalul locuitorilor din Rănuşa, populația masculină reprezenta 228 (51,46%) suflete, iar cea feminină 215 (48,53%).

[62]D.S.J.A., *Recensământul populației şi locuințelor din 15 martie 1966. Populație.* Regiunea Crişana, vol. I, Direcția Centrală de Statistică, Bucureşti, 1967, p. 44.

[63]Idem, *Recensământul populației şi locuințelor din 7 ianuarie 1992, Populație. Structură demografică*, vol. I, Direcția Centrală de Statistică, Bucureşti, 1994, p. 914.

[64]Idem, *Recensământul populației şi al locuințelor 2002* (format electronic), f. nenr.

Tabelul 6
Repartiția populației pe grupe de vârstă și sexe (2002)

Populația pe grupe de vârstă/ani						
Grupa	Total		Masculin		Feminin	
0-4	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
	40	*3,78*	20	*1,89*	20	*1,89*
5-9	45	*4,26*	23	*2,17*	22	*2,08*
10-14	64	*6,06*	33	*3,12*	31	*2,93*
15-19	62	*5,87*	28	*2,65*	34	*3,21*
20-24	48	*4,54*	24	*2,27*	24	*2,27*
25-29	58	*5,49*	29	*2,74*	29	*2,74*
30-34	101	*9,56*	53	*5,01*	48	*4,54*
35-39	70	*6,62*	33	*3,12*	37	*3,50*
40-44	79	*7,48*	45	*4,26*	34	*3,21*
45-49	87	*8,23*	43	*4,07*	44	*4,16*
50-54	70	*6,62*	35	*3,31*	35	*3,31*
55-59	56	*5,30*	25	*2,35*	31	*2,93*
60-64	72	*6,81*	24	*2,27*	48	*4,54*
65-69	81	*7,67*	42	*3,97*	39	*3,69*
70-74	57	*5,39*	23	*2,17*	34	*3,21*
75-79	37	*3,50*	12	*1,13*	25	*2,35*
80-84	21	*1,98*	9	*0,85*	12	*1,13*
Peste 85	8	*0,75*	3	*0,28*	5	*0,47*
Total	1056	*100*	504	*100*	552	*100*

Sursa: D.S.J.A., *Recensământul populației și al locuințelor 2002*

4. Structura etnică a populației din Moneasa

Compoziția etnică a populației, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, poate fi desprinsă din recensământurile efectuate în intervalul 1850-1910. Din considerente politico-demografice, economice și culturale, recensământurile din intervalul cronologic 1880-1910 au prezentat o creștere artificială a numărului maghiarilor. Cu toate că s-a susținut, în epocă, ideea augmentării sporului natural al maghiarilor și cea de statornicie, trebuie precizat faptul că, anumite segmente de populație, au fost supuse asimilării lingvistice. Dacă datele recensământului din 1850-1851 a înregistrat ca etnii aparte pe evrei, armeni și țigani, începând cu recensământul din 1869, acestea nu mai apar ca naționalități distincte, fiind incluși la rubrica vorbitorilor de limbă maghiară[65].

[65]Ioan Bolovan, *Transilvania între revoluția de la 1848 și unirea din 1918. Contribuții demografice*, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 2000, p. 193-195; Sorina Paula Bolovan, *op. cit.*, p. 55.

Politica demografică, coordonată de stat, mai ales după 1867, prin crearea Oficiului Central de Statistică, a urmărit constant modificarea structurii etnice. Datelor recensământurilor efectuate de autorități în anii 1880, 1900 şi 1910, cuprinse în Tabelul 7, indică următoarea structură etnică pentru Moneasa:

Tabel 7
Structura etnică a populației (1880, 1900, 1910)

An	Total	Populația după etnie															
		Magh.		Germ.		Slov.		Rom.		Ruteni		Croați		Sârbi		Alții	
		Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
1880	604	91	*15,06*	14	*2,3*	28	*4,63*	433	*71,68*	-	-	-	-	-	-	13	*2,15*
1900	658	95	*14,43*	9	*1,36*	10	*1,51*	541	*82,21*	-	-	-	-	-	-	3	*0,45*
1910	772	163	*21,11*	9	*1,16*	-	-	599	*77,59*	-	-	-	-	-	-	1	*0,12*

Sursa: Traian Rotariu (coord.) *Recensământul din 1880. Transilvania*, Ed. Staff, Cluj-Napoca, 1997, M.S.K., 1900, vol. I, Budapesta, 1902, *M.S.K., 1910*, vol. 42, Budapesta, 1912

Potrivit recensământului din 1880, românii dețineau ponderea cea mai mare, ocupând în spectrul etnic un procent de 71,68%, urmați de maghiari cu 15,06%, slovaci cu 4,63%, germani 2,31%[66]. Spre deosebire de recensământul din 1880, la 1900 ponderea populației româneşti a crescut cu 10,53%. Celelalte naționalități au înregistrat sensibile scăderi. Spre exemplu, numărul slovacilor s-a diminuat cu 3,12%[67].

În următorii 10 ani, elementul maghiar a înregistrat o creştere de aproape 7%, cel românesc s-a diminuat cu aproape 5 procente, iar slovacii n-au mai fost recenzați[68].

Istoricii deceniului trei al secolului XX au republicat datele recensământului din 1910, când românii majoritari s-au cifrat la 580 persoane, respectiv 75,12%, urmați de 116 maghiari (15,02%), 9 germani (1,16%), 4 evrei (0,51%) şi 8 de alte naționalități (1,03%)[69], putându-se remarca, cu uşurință, aproximarea cifrelor populației pe naționalități.

[66]Traian Rotariu, (coord.), *Recensământul din 1880. Transilvania*, p. 39.
[67]*M.S.K. 1900,* vol. I, p. 335.
[68]Idem, *1910,* vol. 42, p. 335.
[69]C. Martinovici, N. Istrati, *Dicționarul Transilvaniei, Banatului şi celorlalte ținuturi alipite*, Cluj, 1921, p. 167.

Piramida etnică, potrivit recensământului din 1930, indică o creştere a românilor în raport cu celelalte naționalități[70], după cum se poate observa din Tabelul 8.

Tabel 8

Structura etnică a populației (1930)

Români		Maghiari		Germani		Polonezi		Evrei		Total
Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	
621	*86,25*	78	*10,83*	2	*0,27*	1	*0,13*	3	*0,41*	720

Sursa: D.J.A.N.A., *Recensământul din 1930*

O diminuare drastică a naționalităților minoritare a înregistrat şi recensământul din 1941, când, în Moneasa, au fost recenzați 725 români, respectiv 90%, urmați de 29 maghiari (4%), 19 germani (2%) şi 35 de alte naționalități (4%)[71].

De asemenea, datele statistice ale recensământului din 1966, referitoare la structura etnică a comunei Moneasa pot fi desprinse din Tabelul 9.

Tabel 9

Structura etnică a populației (1966)

Români		Maghiari		Slovaci		Cehi		Alte naț.		Total
Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	
1.257	*94,72*	57	*4,29*	5	*0,37*	7	*0,52*	1	*0,07*	1327

Sursa: D.S.J.A., *Recensământul populației şi locuințelor din 15 martie 1966. Populație.* Regiunea Crişana, vol. I, Direcția Centrală de Statistică, Bucureşti, 1967

Remarcăm o majoritate covârşitoare românească, situată procentual la 94,72% persoane, urmată de elementul maghiar cu un procent de 4,29%[72].

În anul 2002, tot la nivelul comunei Moneasa, românii dețineau o pondere procentuală de 97,72%. Au mai conservat multietnicitatea localității cei 18 maghiari (1,70%), 2 germani (0,18%), 1 polonez (0,09%) şi o persoană de altă etnie din Uniunea Europeană (0,09%)[73].

Grupurile vorbitoare de limbi diferite şi purtătoare a unor modele de civilizație au contribuit la crearea unei societăți multietnice. Alături de românii, maghiarii, germanii, sclovacii, evreii şi-au adus un aport substanțial la îmbogățirea patrimoniului spiritual monesean. Cele două grupuri etnice majoritare, românii şi maghiarii, au sprijinit instituția bisericească şi şcolară, respectiv confesională ortodoxă şi romano-catolică maghiară-germană[74]. Confesionalitatea este un indicator mult mai relevant asupra despicării structurii demografice. Complexitatea analizei conduce la

---

[70] *Recensământul din 1930*, Bucureşti, 1938, p. 4.

[71] Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1941. Transilvania.*, p. 41.

[72] D.S.J.A., *Recensământul populației şi locuințelor din 15 martie 1966. Populație.* Regiunea Crişana, vol. I, Direcția Centrală de Statistică, Bucureşti, 1967, 93.

[73] Idem, *Recensământul populației şi al locuințelor din 2002* (format electronic), f. nenr.

[74] Somogyi Gyula, *op. cit.*, p. 180-181.

conceptul de multiconfesionalitate, cu manifestarea convergențelor spirituale[75].

Alături de recensăminturi, schematismele romano-catolice, prin bogăția de informații, consemnează structura confesională a populației din Moneasa. Până în 1824, ele au consemnat numeric doar catolicii. Începând cu anul amintit ele cuprind şi celelalte religii.

Conform schematismelor din anii 1808-1810, 1812-1813, 1816 populația catolică a fost în continuă scădere[76]. Din anul 1824, s-au înregistrat fluctuații demografice, generate de necesitățile economico-sociale ale zonei, precum şi de mobilitatea profesională, caracteristică perioadei moderne. Ea se constată, la Moneasa, în special în rândul catolicilor[77].

Tabloul demografic oferit de analiza cifrelor desprinse din schematismele catolice ale Diecezei de Cenad, cuprinse în Tabelul 10, descriu o structură confesională majoritar ortodoxă şi catolică. Luteranii doar în intervalul 1839-1848 au deținut o pondere cuprinsă între 5-7 procente, pentru ca brusc până în anul 1866, când au reprezentat 0,73%, să nu mai fie recenzați.

Rareori confesiunea catolică s-a cifrat sub procentul de 20%. Menționăm în acest sens anii 1824 (17,59%), 1837 (19,23%), 1848 (17,64%), 1859 (17,21%). Remarcabil a fost anul 1855, când confesiunea catolică s-a ridicat la procentul de 36,36%[78]. Ponderea relativ mare a locuitorilor de rit occidental s-a datorat unei masive colonizări, efectuată de arendaşul Rosthorn, cu muncitori, aduşi din Austria[79].

Istoricii maghiari au menționat pentru începutul secolului al XIX-lea o populație de 490 de suflete, dintre care 367 au fost de religie greco-orientală (ortodoxă), 116 romano-catolici şi 7 reformați[80]. Credem că s-a făcut referire la structura confesională a anului 1832, deoarece cifra cea mai apropiată de sursa maghiară este cifra 494, adică numărul total al populației din anul aminitit anterior.

---

[75]Victor Neuman, *Identăți multiple în Europa regiunilor. Interculturalitatea Banatului*, Ed. Hestia, Timişoara, 1997, p. 7.

[76]A. D. Rom.-Cat. T., *C. Sch.*, *Catalogus venerabilis cleri dioecesis csanadiensis pro anno 1808*, Szeged, 1808, p. 19; *Ibidem*, 1810, p. 23; *Ibidem*, 1812, p. 53; *Ibidem*, 1814, p. 40-41; *Ibidem*, 1816, p. 38-39.

[77]*Ibidem*, 1824, p. 44-45; *Ibidem*, 1827, p. 44-45; *Ibidem*, 1828, p. 44-45; *Ibidem*, 1832, p. 32-33; *Ibidem*, 1834, p. 32-33; *Ibidem*, 1837, p. 97-98; *Ibidem*, 1839, p. 82-83; *Ibidem*, 1847, p. 77-78; *Ibidem*, 1848, p. 83-84; *Ibidem*, 1851, p. 128-129; *Ibidem*, 1852, p. 110-111; *Ibidem*, 1854, p. 102-103; *Ibidem*, 1855, p. 102-103; *Ibidem*, 1857, p. 109-110; *Ibidem*, 1858, p. 113-114; *Ibidem*, 1859, p. 113-114; *Ibidem*, 1861, p. 58-59; *Ibidem*, 1863, p. 64; *Ibidem*, 1865, p. 45-46; *Ibidem*, 1866, p. 62; *Ibidem*, 1868, p. 62.

[78]*Ibidem*, 1824, p. 44-45; *Ibidem*, 1837, p. 97-98; *Ibidem*, 1848, p. 83-84; *Ibidem*, 1859, p. 113-114.

[79]Gaál Jenö, *op. cit.*, p. 233.

[80]Fábian Gábor, *op. cit.*, p. 75.

Tabel 10
Structura confesională a localității Moneasa între 1824-1868

Anul	Structura confesională												Total
	Romano-catolici		Greco-catolici		Ortodocşi		Luth.		Reform.		Mozaici		
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	
1824	79	*17,59*	-	-	352	*78,39*	-	-	14	*3,11*	4	*0,89*	449
1827	96	*20,55*	-	-	356	*76,23*	-	-	14	*2,99*	1	*0,21*	467
1828	100	*20,87*	-	-	362	*75,57*	-	-	17	*3,54*	-	-	479
1832	112	*22,67*	-	-	362	*73,27*	-	-	20	*4,04*	-	-	494
1834	115	*22,90*	-	-	366	*72,90*	-	-	21	*4,18*	-	-	502
1837	85	*19,23*	-	-	347	*78,50*	-	-	7	*1,58*	3	*0,67*	442
1839	130	*23,67*	-	-	380	*69,21*	34	*6,19*	5	*0,91*	-	-	549
1847	120	*20,68*	-	-	405	*69,82*	40	*6,89*	15	*2,58*	-	-	580
1848	120	*17,64*	-	-	505	*74,26*	40	*5,88*	15	*2,20*	-	-	680
1851	170	*25,75*	-	-	480	*72,72*	-	-	10	*1,51*	-	-	660
1852	173	*26,09*	-	-	480	*7,23*	-	-	10	*1,50*	-	-	663
1854	273	*35,77*	-	-	480	*62,90*	-	-	10	*1,31*	-	-	763
1855	280	*36,36*	-	-	480	*62,33*	-	-	10	*1,29*	-	-	770
1857	226	*31,47*	-	-	470	*65,45*	-	-	16	*2,22*	6	*0,83*	718
1858	170	*25,37*	-	-	480	*71,64*	-	-	15	*2,23*	5	*0,74*	670
1859	100	*17,21*	-	-	475	*81,75*	-	-	-	-	6	*1,03*	581
1861	110	*21,35*	-	-	384	*74,56*	-	-	21	*4,07*	-	-	515
1863	115	*22,72*	-	-	367	*72,52*	-	-	24	*4,74*	-	-	506
1865	125	*23,67*	-	-	369	*69,88*	-	-	27	*5,11*	7	*1,32*	528
1866	129	*23,75*	-	-	385	*70,90*	4	*0,73*	20	*3,68*	5	*0,92*	543
1868	131	*24,53*	-	-	369	*69,10*	-	-	30	*5,61*	4	*0,79*	534

Sursa: A. D. Rom.-Cat. T., Colecția de schematisme, *Catalogus venerabilis cleri dioecesis csanadiensis pro anno*1824, 1827, 1828, 1832, 1834, 1837, 1839, 1847, 1848, 1851, 1852, 1854, 1855, 1857, 1858, 1859, 1861, 1863, 1865, 1866, 1868

Analiza structurii confesionale şi după anul 1868 releva că ortodocşii (greco-orientalii) şi-au menținut poziția dominantă în raport cu celelalte confesiuni creştine sau necreştine.

Epidemia de ciumă din 1873-1875, criza economică din 1883, Primul Război Mondial cu pierderea a numeroase vieți omeneşti, epidemia de gripă spaniolă, manifestată în Moneasa din 1918 şi sistarea activității la cariera de marmură, etc. au influnețat dinamica demografică şi la nivel confesional.

Datele furnizate de schematismele romano-catolice şi cele ale recensămintelor sunt deseori diferite, aşa cum vom putea constata comparând cifrele furnizate de recensământuri cu cele ale shematismelor. Ne referim în continuare la recensământurile din anii 1880, 1900 şi 1910, cuprinse în Tabelul 11.

Potrivit recensământului din 1880, viața confesională a Monesei, a fost dominată de credincioşii ortodocşi cu un procent de 76,15%, urmați de romano-catolici cu 19,03%.

În ansamblu celelalte confesiuni au avut o pondere foarte scăzută, mai ales că nu aveau nici lăcaş de cult. Peste 20 de ani, confesionalitățile au înregistrat uşoare evoluții sau involuții. Spre exemplu, ortodocşii au scăzut

cu peste două procente, luteranii, calvinii au înregistrat o creştere cu peste un procent[81].

Tabel 11
Structura confesională (1880, 1900, 1910)

An	Total	Populația după religie															
		Ort.		Rom. - catolici		Greco-catolici		Luth.		Calvini		Unitar.		Mozaici		Alții	
		Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
1880	604	460	*76,15*	115	*19,03*	-	-	8	*1,32*	14	*2,31*	-	-	7	*1,15*	-	-
1900	658	487	*74,01*	125	*18,99*	3	*0,45*	16	*2,43*	21	*3,19*	-	-	6	*0,91*	-	-
1910	772	586	*75,90*	164	*21,24*	2	*0,25*	1	*0,12*	12	*1,55*	-	-	7	*0,90*	-	-

Sursa: Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1880. Transilvania*, Ed. Staff, Cluj-Napoca, 1997, *M.S.K.*, vol. I, 1900, Budapesta, 1902, *M.S.K.*, vol. 42, 1910, Budapesta, 1912

Un document, ce datează din martie 1907, consemnează existența a 487 greco-orientali (ortodocşi), 125 romano-catolici, 21 reformați, 16 luterani, 6 evrei şi 4 greco-catolici[82]. Majoritatea locuitorilor din Moneasa care lucrează la minele şi topitoriile de fier au fost de religie romano-catolică[83].

Confesionalitatea populației din Moneasa nu a înregistrat fluctuații semnificative. Dacă procentul enoriaşilor ortodocşi a crescut între 1900-1910 cu aproape 2%, procentual romano-catolicii au avut o creştere aproape similară. Doar calvinii au înregistrat o scădere de 1,64%[84]. Menținerea supremației celor două confesiuni a fost întreținută de existența lăcaşelor de cult, dar şi de factorul economic.

Scăderea numerică a confesiunii catolice, altădată, numeroasă s-a datorat plecării masive a muncitorilor de la minele şi exploatările forestiere după 1918, dar şi punerii în aplicare a reformei agrare.

O chestiune controversată, în epocă, a fost problema optanților. Prin încheierea unor contracte între proprietarii domeniali şi stat şi intrarea unor întinse suprafețe sub jurisdicția statului, lipsa unei strategii imediate şi a susținerii comunității catolice din partea statului, etc. au generat instabilități în sânul ei. Ştiut fiind faptul că monesenii aveau o putere

[81]*M.S.K.*, *1900*, vol. I, p. 335.
[82]D.J.A.N.A., *Schematismus cleri dioecesis csanadiensis pro anno 1907*, Timişoara, 1907, p. 53.
[83]Idem, *C.R.S.C.*, *Registrul botezaților romano-catolici*, 1850-1901, p. 1-88.
[84]*M.S.K.*, *1910*, vol. 42, p. 335.

economică modestă, de multe ori nu şi-au putut întreţine preotul, care - aşa cum vom arăta în partea din lucrare referitoare la viaţa confesională - veneau din ce în ce mai rar la slujbe.

O evoluţie detaliată a ponderii confesionalităţilor din Moneasa, în intervalul 1873-1948, cu precizarea că unele schematisme lipsesc, poate fi desprinsă din Tabelul 12.

Tabel 12
Structura confesională (1873-1948)

Anul	Structura confesională												
	Romano-catolici		Greco-catolici		Ortodocşi		Luterani		Reformaţi		Izraeliţi		Total
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	
1873	129	*24,33*	-	-	371	*70*	6	*1,13*	18	*3,39*	6	*1,13*	530
1875	119	*23,51*	-	-	360	*71,14*	20	*3,95*	3	*0,59*	4	*0,79*	506
1877	122	*23,87*	-	-	364	*71,23*	18	*3,52*	3	*0,58*	4	*0,78*	511
1880	135	*25,04*	-	-	369	*68,46*	23	*4,26*	3	*0,55*	9	*1,66*	539
1883	137	*25,32*	-	-	369	*68,20*	23	*4,25*	3	*0,55*	9	*1,66*	541
1886	115	*22,41*	-	-	370	*72,12*	22	*4,28*	4	*0,77*	2	*0,38*	513
1889	85	*12,35*	-	-	572	*83,13*	22	*3,19*	4	*0,58*	5	*0,72*	688
1892	148	*23,01*	-	-	460	*71,53*	17	*2,64*	12	*1,86*	6	*0,93*	643
1896	148	*23,01*	-	-	460	*71,53*	17	*2,64*	12	*1,86*	6	*0,93*	643
1898	148	*23,01*	-	-	460	*71,53*	17	*2,64*	12	*1,86*	6	*0,93*	643
1900	140	*20,95*	2	*0,29*	500	*74,85*	14	*2,09*	3	*0,44*	9	*1,34*	668
1902	125	*18,99*	3	*0,45*	487	*74,01*	16	*2,43*	21	*3,19*	6	*0,91*	658
1905	125	*18,99*	3	*0,45*	487	*74,01*	16	*2,43*	21	*3,19*	6	*0,91*	658
1907	125	*18,99*	3	*0,45*	487	*74,01*	16	*2,43*	21	*3,19*	6	*0,91*	658
1910	125	*18,99*	3	*0,45*	487	*74,01*	16	*2,43*	21	*3,19*	6	*0,91*	658
1913	164	*21,24*	2	*0,25*	586	*75,90*	1	*0,12*	12	*1,55*	7	*0,90*	772
1916	85	*12,74*	2	*0,29*	563	*84,40*	3	*0,44*	10	*1,49*	4	*0,59*	667
1937	70	*8,81*	-	-	717	*90,30*	-	-	-	-	7	*0,88*	794
1940	45	*6,27*	-	-	659	*92,29*	-	-	4	*0,56*	6	*0,84*	714
1943	86	*10,12*	-	-	758	*89,28*	-	-	5	*0,58*	-	-	849
1948	53	*6,47*	-	-	750	*91,68*	-		3	-	12	*1,46*	818

Sursa: A. D. Rom.-Cat. T., *Colecţia de schematisme*, *Catalogus venerabilis cleri dioecesis csanadiensis pro anno* 1873,1875, 1877, 1880, 1883, 1886, 1889, 1892, 1900, 1902, 1913, 1916, 1937, 1940, 1943, 1948

Cu unele excepţii, al doilea grup confesional reprezentativ, în Moneasa, respectiv romano-catolicii, au ocupat peste 20%, în intervalul 1873-1913, excepţie făcând anii 1889 şi 1902. Începând cu 1916, numărul lor a fost fluctuant, înregistrând scăderi sau augmentări sensibile. O redresare timidă înregistrăm în anul 1943, pentru ca, apoi, să scadă continuu.

Doar sporadic, respectiv în intervalul 1900-1916, a fost consemnată confesiunea greco-catolică, care frecventa Biserica Romano-catolică. Luteranii, începând cu anul 1937, nu mai apar consemnaţi. Ei au pigmentat spectrul confesional până în anul menţionat. Reformaţii, chiar dacă în anumiţi ani n-au fost recenzaţi, respectiv 1937 şi 1943, au continuat să diversifice viaţa spirituală a Monesei.

Izraeliţii au constituit un grup minoritar, dar important din punct de vedere al contribuţiei la viaţa economică. Chiar şi după naţionalizare, ei au

continuat, timp de câteva decenii, să-şi exercite influenţa[85]. Pe de altă parte, memoratele locale stochează imaginea evreului binevoitor, care le dădea bani cu împrumutul, fără camătă, iar plata alimentelor o efectuau când aveau bani.

Potrivit datelor recensământului din 2002, structura confesională a comunei Moneasa avea următoarea configuraţie, ce poate fi desprinsă din Tabelul 13.

Tabel 13
Structura confesională în 2002

Ortodocşi		Romano-catolici		Reformaţi		Baptişti		Penticostali		Nedeclaraţi		Total
Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	1.056
950	*89,96*	17	*1,60*	7	*0,66*	42	*3,97*	36	*3,40*	4	*0,37*	

Sursa: D.J.S.A., *Recensământul populaţiei şi al locuinţelor 2002* (format electronic)

Mişcările de populaţie au afectat şi structura confesională. Putem observa dispariţia unora, precum izraeliţi, luterani şi greco-catolici şi apariţia cultelor neoprotestante. Însă acestea ocupă o pondere redusă în spectrul confesional al Monesei.

Sursele documentare folosite conturează o societate multiconfesională, în care fiecare comunitate, în parte, şi-a adus propriul bagaj spiritual. În timp, istoria, viaţa cotidiană şi socio-economică s-au împletit creând un „creuzet etnic" şi confesional, în care valorile alterităţii şi identitarul fiecăreia au fost respectate, pecetluind destinul multietnic şi pluriconfesional, ascuns în frumoasa depresiune Moneasa.

În cimitirul catolic din localitate stau şi astăzi ca o mărturie vie a prezenţei maghiarilor, germanilor, polonezilor, cehilor, slovacilor, de odinioară, numeroase pietre funerare. Pe acestea, în unele cazuri, este specificată doar vârsta decedatului, alteori, sunt gravate anul naşterii, al morţii sau relaţiile de rudenie acolo unde au fost înhumaţi mai mulţi.

Numele unora, cum ar fi: familia Névery sau Czárán Gyula, l-am mai pomenit, când ne-am referit la contribuţiile aduse fie la dezvoltarea economică a localităţii, fie la înfrumuseţarea şi amenajarea staţiunii.

5. Mişcarea naturală a populaţiei din Moneasa

5.1 Natalitatea

Moment crucial în viaţa cuplului conjugal, dar şi al comunităţii, naşterile, la nivel mental, schimbă viaţa maritală şi contribuie la întinerirea comunităţii. Analiza demografică a informaţiilor oferite de

[85]A. D. Rom.-Cat. T., *C. Sch.*, *Catalogus venerabilis cleri dioecesis csanadiensis pro anno* 1873, p. 73-74; *Ibidem*, 1875, p. 72-73; *Ibidem*, 1877, p. 72-73; *Ibidem* 1880, p. 110-111; *Ibidem* 1883, p. 85-86; *Ibidem* 1886, p. 86-87; *Ibidem* 1889, p. 82-83; *Ibidem* 1892, p. 86-87; *Ibidem*, 1896, p. 96-97; *Ibidem*, 1898, p. 96-97; *Ibidem* 1900, p. 152; *Ibidem*, 1902, p. 78-79; *Ibidem*, 1905, 80-81; *Ibidem*, 1907, p. 53-54; *Ibidem*, 1910, p. 52-53; *Ibidem* 1913, p. 148; *Ibidem*, 1916, p. 42; *Ibidem*, 1937, p. 49; *Ibidem*, 1940, p. 52-53; *Ibidem*, 1943, p. 57-58; *Ibidem* 1948, p. 57-58.

Matricolele botezaților și a recensământurilor din a doua jumătate a secolului XIX și a debutului veacului următor reflectă dinamica naşterilor din localitatea Moneasa.

Observațiile asupra evoluției natalității la populația ortodoxă, a repartiției sezoniere, în intervalul cronologic 1853-1878, conchid spre un indice fluctuant. Spre exemplu, între anii 1853-1858, cifra născuților a fost cuprinsă între 13-18 suflete, în timp ce în intervalul 1861-1878 înregistrează o scădere uşoară față de pragul minim amintit anterior şi o creştere sensibilă raportată la maximul de copii născuți, cifrându-se între 10-20 copii. Anii 1870 şi 1875 sunt caracterizați ca având un număr apreciabil de născuți, cuprins între 22-25[86].

Tabel 14
Dinamica sezonieră a botezaților ortodocşi (1853-1878)

Anul	Luna											Total
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
1853	-	1	4	2	1	1	1	-	1	1	1	-	13
1854	1	4	-	-	2	1	3	1	-	-	-	-	12
1855	1	1	-	2	2	2	-	1	1	1	1	1	13
1856	2	2	1	-	-	2	1	2	3	-	2	-	15
1857	1	3	-	1	4	1	-	2	2	1	1	1	17
1858	1	-	1	-	6	5	-	1	1	2	-	1	18
1859	1	1	-	2	1	1	-	1	-	-	4	1	12
1860	2	1	2	4	2	4	-	-	2	2	1	1	21
1861	1	-	3	1	-	3	-	-	1	3	-	-	12
1862	4	-	2	-	-	5	-	4	-	1	-	-	16
1863	3	-	-	2	2	4	2	-	-	4	-	-	17
1864	3	1	2	-	-	2	-	-	-	4	1	-	13
1865	1	1	1	-	-	2	-	2	2	3	3	1	16
1866	2	1	1	2	2	1	2	-	-	-	1	-	12
1867	2	3	2	3	1	1	2	1	1	1	2	1	20
1868	2	3	1	-	1	1	1	2	2	1	3	1	18
1869	-	-	3	1	1	2	1	3	1	1	2	-	15
1870	3	2	2	2	1	1	2	1	2	4	2	-	22
1871	1	-	1	-	2	2	-	2	1	2	1	-	12
1872	-	1	2	1	3	2	2	3	-	1	-	2	17
1873	1	1	1	-	1	2	-	1	1	2	-	-	10
1874	1	-	1	2	1	-	-	-	1	1	-	1	8
1875	-	6	2	1	3	1	3	4	-	-	4	1	25
1876	1	-	4	-	2	1	2	3	-	1	2	2	18
1877	1	2	1	-	2	1	1	-	1	5	1	1	16
1878	-	3	2	-	1	1	1	5	-	1	2	1	17

Sursa: D.J.A.N.A., *C.R.S.C.*, *Of. Paroh. Ort. Moneasa*, Matricola botezaților, Reg. 1/1853-1878

Repartiția sezonieră a natalității reflectă interesul populației în respectarea normelor creştine, ținerea perioadei de post, a sărbătorilor consemnate în calendar sau ştiute de comunitate.

Analiza îngăduie o apreciere a relațiilor unei comunități cu o moralitate acceptată pentru aşezările relativ mici, fluctuantă în funcție de o

86D.J.A.N.A., *C.R.S.C.*, *Of. Paroh. Ort. Moneasa*, R.1/1853-1878, f. 1-28.

multitudinea de factori, printre care menționăm pe cei economici, sociali, politici, demografici, etc. Putem constata că, în lunile octombrie şi mai, erau cei mai mulți botezați, la polul opus situându-se lunile decembrie şi martie[87].

La aceasta se adaugă faptul că, în intervalul 1853-1878, s-a observat superioritatea numerică a băieților în comparație cu fetele. După Primul Război Mondial situația s-a schimbat. Statisticile demografice au indicat o superioritate numerică a femeilor față de cel al bărbaților.

Anii în care s-a înregistrat un număr apreciabil de născuți ortodocşi au fost, şi aici ne referim la cei în care se cifrează peste 20, au fost 1860, 1867, 1870, 1875. Cel mai mic număr s-a constat între anii 1873-1874, când în comitatul Arad a bântuit epidemia de ciumă. Putem concluziona că, în acest interval cronologic, naşterile au variat între 8 şi 25, aşa cum se poate observa din Tabelul 14[88].

Dinamica botezaților ortodocşi pe sexe indică, în intervalul 1853-1878, o pondere mai mare a băieților comparativ cu a fetelor. Populația feminină s-a cifrat la 174, iar masculină la 233 persoane, ceea ce din totalul de 407 suflete reprezintă 42,75%, respectiv 57,24% (Anexe, Tabel 8)

Născuții catolici au înregistrat cea mai ridicată cifră în anul 1883, respectiv 11. În intervalul 1850-1900, dinamica lor a fost fluctuantă. (Anexe, Tabel 10)

În ansamblu pentru intervalul cronologic supus analizei, dinamica botezaților a fost fluctuantă, fiind determinată de prefacerile economico-sociale, dar şi de molimele care erau frecvente şi în fața cărora localnicii, de cele mai multe ori, rămâneau neputincioşi, mai ales că nu a existat personal medical, ci doar „leacuri populare".

Tabel 15
Dinamica natalității (1901-1910)

	Numărul celor născuți vii										Total
An	**1901**	**1902**	**1903**	**1904**	**1905**	**1906**	**1907**	**1908**	**1909**	**1910**	
Nr.	29	29	30	28	32	28	30	33	30	36	305
%	*9,5*	*9,5*	*9,83*	*9,18*	*10,49*	*9,18*	*9,83*	*10,81*	*9,83*	*11,80*	*100*

Sursa: *Magyar statistkai Közlemények*, vol. 46

Deceniul întâi a secolului XX a înregistrat creşteri semnificative al numărului populației născuților. Aceasta s-a datorat sporiri natalității, în condițiile prosperității economico-sociale şi relativei stabilități de la începutul veacului XX. Ca notă informativă putem aminti că, în intervalul aminitit, un singur copil s-a născut mort. Din Tabelul 15 reiese că dinamica natalității calculată la 100% a crescut spre 1910 la 11,80%[89].

---

[87]*Ibidem*
[88]*Ibidem*
[89]*M. S. K., 1910*, vol. 46, p. 334-335

În a doua jumătate a secolului XX, indicele de natalitate, aşa după cum rezultă din Tabelul 16, în circumscripţia sanitară Moneasa a fost, din nou, fluctuant, înregistrându-se trimestre ale anilor 1969-1973 în care s-a situat peste media României[90]. S-au înregistrat creşteri de până la 17,8‰, dar şi scăderi de până la 0‰ de locuitori. Spre exemplu în intervalul cronologic 1969-1970, în Moneasa, au fost 18 naşteri şi 17 avorturi[91].

Tabel 16
Natalitatea în circumscripţia sanitară Moneasa 1969-1973[92]

Nr. Crt.	An	Trimestrul			
		I	II	III	IV
1.	**1969**	8.8 ‰	8.9 ‰	11.7 ‰	0 ‰
2.	**1970**	11.6 ‰	11.8 ‰	17.8 ‰	11.8 ‰
3.	**1971**	11,8 ‰	2.8 ‰	8.8 ‰	17.6 ‰
4.	**1972**	17.6 ‰	5.9 ‰	5.9 ‰	8.9 ‰
5.	**1973**	8.9 ‰	8.9 ‰	11.8 ‰	3 ‰

Sursa: *Buletin de informare a direcţiei sanitare şi filialei USSM Arad*, Ed. Serviciul de educaţie sanitară a judeţului Arad, nr. 1-4, Arad, 1970; Idem, nr. 1-4, 1971; Idem, 1972, nr. 1-4; Idem, 1973, nr. 1-4

De altfel, în epocă, au fost convocate diferite conferinţe pentru combaterea avorturilor, regimul dictatorial neacceptând rata destul de ridicată a lor. Măsurile au afectat, pe de-o parte, starea de sănătate a mamelor, prin avorturile în ascuns sau provocate, iar pe de altă parte, au fost interzise metodele contraceptive, potrivit Legii de interzicere a avorturilor din 1966.

Un alt aspect supus abordării este ilegitimitatea şi concubinajul, comportamente demografice întâlnite în toate comunităţile săteşti. Spre deosebire de centrele administrativ-urbane, în cele săteşti au deţinut o pondere mai scăzută. Diversitatea cauzelor şi factorilor, care au participat la apariţia şi, totodată, la creşterea numărului lor, pot fi surprinse din realităţile economico-sociale specifice secolului al XIX-lea. În faza actuală a cercetărilor am surprins aceste devieri comportamentale doar succint şi acolo unde materialele arhivistice au permis.

Deseori, flagelul sărăciei, pricinuit de o multitudine de alţi factori, era un impediment în calea unei căsătorii legale. De cele mai multe ori, partenerii se aflau în imposibilitatea de a plăti taxele necesare căsătoriei.

[90]*Buletin de informare a direcţiei sanitare şi filialei USSM Arad*, nr. 1, Ed. Serviciul de educaţie sanitară a judeţului Arad, an I, nr. 1, Arad, 1970, p. 17.
[91]Idem, an 2, nr. 1/1971, p. 74.
[92]*Ibidem*, p. 9-10; Idem, nr. 2/1970, p. 134-135; Idem, nr. 3/1970, p. 300-301; Idem, nr. 4/1970, p. 454-455; Idem, an 2, nr. 1/1971, p. 10-11; Idem, nr. 3/1971, p. 388-389; Idem, nr. 4/1971, p. 553-554; Idem, an III, nr. 1/1972, p. 4-5; Idem, nr. 2/1973, p. 161-162; Idem, nr. 3/1972, p. 326-327; Idem, an IV, nr. 1/1973, p. 12-13; Idem, nr. 2/1973, p. 139-140; Idem, nr. 3/1973, p. 280-281; Idem, nr. 4/1973, p. 419-420.

La aceasta se adaugă factorul mental al membrilor familiei viitorilor miri, care, se împotriveau unui mariaj din dragoste, preferând încheierea unei alianțe matrimoniale pe criterii de interese, realizându-se „partidele nupțiale”. Apoi, în situațiile extreme, când cei doi parteneri considerau că, nu mai pot conviețui împreună, recurgeau la separările tacite, în locul cheltuielilor mari ale unui proces de divorț[93].

Tabelul 17
Dinamica naşterilor nelegitime la populația ortodoxă (1853-1878)

Anul	Copii din căsătorii legale	Copii din căsătorii legalizate ulterior	%	Copii din concubinaj	%	Copii din flori	%	Total
1853	13	-	-	-	-	-	-	13
1854	12	-	-	2	*14,28*	-	-	14
1855	10	-	-	2	*16,66*	-	-	12
1856	13	-	-	1	*7,14*	-	-	14
1857	16	-	-	-	-	-	-	16
1858	15	-	-	2	*11,76*	-	-	17
1859	12	-	-	-	-	-	-	12
1860	21	-	-	1	*4,54*	-	-	22
1861	11	-	-	1	*8,33*	-	-	12
1862	16	-	-	-	-	-	-	16
1863	16	1	*5,88*	-	-	-	-	17
1864	13	-	-	1	*7,14*	-	-	14
1865	16	-	-	-	.-	-	-	16
1866	11	-	-	2	*15,38*	-	-	13
1867	20	-	-	-	-	-	-	20
1868	15	-		3	*16,66*	-		18
1869	14	-		1	*6,66*	-		15
1870	20	-		3	*13,04*	-		23
1871	10	-		2	*16,66*	-		12
1872	17	-		-	-	-		17
1873	8	-		2	*20*	-		10
1874	7	-		1	*12,5*	-		8
1875	23	-		2	*8*	-		25
1876	13	-		4	*22,22*	1	*5,55*	18
1877	10	-		4	*26,26*	1	*6,66*	15
1878	16	-		-	-	1	*5,88*	17
Total	368	1		34	*8,37*	3	*0,73*	406

Sursa: D.J.A.N.A., *C.R.S.C., Of. Paroh. Ort. Moneasa*, R. 1/1853-1878

Dinamica demografică a copiilor născuți în ilegitimitate (Tabel 17), surprinsă în urma analizei datelor furnizate de Matricola botezaților ortodocşi din localitatea Moneasa, între anii 1853-1878, reflectă dinamica concubinajului şi ilegitimității în rândul populației româneşti. Analiza

[93]Sorina Paula Bolovan, *Familia în satul românesc din Transilvania*, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1999, p. 181–182; Idem, *Aspecte ale ciclului vieții familiale în satul românesc din nord–vestul Transilvaniei la mijlocul secolului al XIX-lea,* în „Sabin Manuilă, Istorie şi demografie”, Centrul de Studii transilvane, Cluj–Napoca, 1995, p. 130.

confirmă faptul că, din cei 407 copii botezați, în perioada 1853-1878, 368 provin din familii cu un statut matrimonial legitim (90,64%), 34 de copii au fost înregistrați ca ilegitimi (8,37%), din cauza statutului de concubini al părinților. Copii din flori reprezintă un procent de 0,73% (în aceste cazuri numai numele mamei apare menționat). Aşadar, procentual ilegitimitatea şi concubinajul reprezintă, în ansamblu, 9,58%.

Din Tabelul 17 reiese că, între anii 1876-1877, s-au înregistrat cele mai multe concubinaje, respectiv 4 cazuri, reprezentând 22,22%, respectiv 26,26%. Semnalăm intervale cronologice, în care preotul ortodox din localitate nu a făcut consemări de acest fel. În sprijinul afirmației precedente, menționăm anii 1853, 1857, 1859, 1862, 1865, 1867, 1872[94].

O repartiție sezonieră a copiilor nelegitimi ortodocşi, în intervalul 1853-1878, indică o frecvențialitate a ilegitimității în lunile februarie, iunie, aprilie şi octombrie. De asemenea, constatăm că, în anul 1877, în lunile ianuarie, februarie, mai, octombrie, noiembrie au fost menționați 7 copii nelegitimi[95]. (Anexe, Tabel 9)

În Registrul botezaților, preotul a semnalat situațiile de concubinaj şi ilegitimitate, utilizând termenii : „necununați „[96], „nu sunt cununați „[97], pentru ca, din 1873, să fie folosite expresiile „nu după lege"[98], „nelegiuiți"[99]. Rigurozitatea preotului, care păstorea biserica ortodoxă, în această perioadă, Zaharia Miliam, permite aflarea „copiilor din flori". De exemplu, Macrina Andrica, „fată fecioară din Dezna", de profesie „econom", a dat naştere unei fetițe, copilă din flori. La fel a fost şi cazul lucrătoarei Floare Bortiş, „necununată ca fată"[100] şi cel al lucrătoarei Saveta Şodinca, „copilă"[101].

Începând cu anul 1854, rromii, aşezați în Moneasa, s-au căsătorit fie cu români, fie între ei, iar copii şi i-au botezat la Biserica Ortodoxă. O mare parte dintre ei trăiau în concubinaj, fiind semnalate numeroase cazuri[102].

Potrivit datelor recensământului din 1910, din totalul celor născuți, doar 3 proveneau din familii ce trăiau în concubinaj[103]. Uneori, după o perioadă de conviețuire ilegală, cuplurile hotărăsc să-şi legalizeze statutul matrimonial. Singurul caz semnalat în localitatea Moneasa, în perioada menționată, a fost cel al lui Petru Nicolae, care hotărăşte să săvârşească,

[94]D.J.A.N.A., *C. R. S. C.*, *Of.P.O.M*, R. 1/1853-1878, p. 1–2, 5–6, 7–8, 10–11, 13–14, 15–17, 21-22.
[95]*Ibidem*, p. 1-28.
[96]*Ibidem*, p. 3, 4, 6, 7, 9, 10, 13, 15, 17, 18, 20, 21.
[97]*Ibidem*, p. 2.
[98]*Ibidem*, p. 23.
[99]*Ibidem*, p. 23, 24, 25, 26, 27.
[100]*Ibidem*, p. 26.
[101]*Ibidem*, p. 28.
[102]*Ibidem*, p. 3, 15, 17, 18, 21, 23, 25, 26.
[103]*M.S.K.*, vol. 46, Budapesta, 1913, p. 334-335; Idem, 1910, vol. 42, p. 334-335.

relativ târziu, actul sacru al căsătoriei[104]. În matricola botezaților preotul a consemnat faptul că „s-a cununat târziu”. Explicațiile ar putea fi cel puțin două, fie partenerii și-au îmbunătățit situația materială, adică își puteau plăti taxele de căsătorie, fie familia și-a revizuit atitudinea, acceptând relația lor[105].

Starea materială a locuitorilor ortodocși din localitate era modestă. Marea lor majoritate erau plugari sau lucrători, zona de munte, neoferindu-le prea multe alternative de îmbunătățire a situației materiale, cu toate că, în această perioadă deja erau cunoscute exploatările miniere și forestiere, dar se practicau într-o formă rudimentară.

Registrul parohial al populației romano-catolice din Moneasa a consemnat toată populația catolică afiliată parohiei. Din bogatele date am desprins și analizat cele strict referitoare la localitatea Moneasa.

Centralizarea datelor statistice consemnate de preotul paroh catolic oferă o imagine asupra comportamentului nupțial și a mentalităților colective față de normele morale. Despoierea Matricolei botezaților catolici, între 1850-1900, a permis o analiză detalită asupra numărului botezaților. Din cei 278 copii, 83,45%, provin din mariaje legalizate și doar 16,54% sunt copii ilegitimi. Statutul social al mamei a fost cel de văduvă, necăsătorită[106], muncitoare(i) la mină, cărbunari, pădurari, moșier, morar[107].

Din totalul copiilor născuți în anii 1859, 1870, 1874, 1887, 1890, 1892, 1900, analiza procentuală indică o pondere a ilegitimității de 33,33%, 42,85%, 55,55%. Însă putem semnala ani în care nu s-a înregistrat nici un copil născut în nelegiuire. În ansamblu, ilegitimitatea la romano-catolici, în intervalul cronologic supus analizei, respectiv 50 de ani, a reprezentat 16,54%. (Anexe, Tabel 10)

Tabloul comparativ al ilegitimintății înregistrate în rândul romano-catolicilor și al ilegitimității și concubinajului în rândul comunității ortodoxe, luate în ansamblu, semnalează faptul că enoriașii catolici au manifestat un comportament nupțial mai libertin.

Sub aspect procentual, nașterile nelegitime, în sânul confesionalității ortodoxe, s-au situat la 9,58%, iar, în rândul catolicilor, s-a ridicat la 16,54%. Statistica procentuală indică semnificative inadvertențe comportamental-morale pentru o localitate mică, situată în zona montană. Explicația am putea-o găsi în fluxul continuu de populației, de la sfârșitul secolului al XIX-lea, care a fost angrenată în activitățile de exploatare minieră și forestieră din zonă. Într-o altă ordine de idei putem aprecia faptul că, treptat, s-a manifestat, chiar și în rândul populației mai

---

[104]D.J.A.N.A., *C.R.S.C.*, *Of.P.O.M.*, R. 1/1853-1878, p. 12.

[105]Sorina Paula Bolovan, *op. cit.*, p. 183.

[106]D.J.A.N.A., *C.R.S.C*, *Of. P. Rom.-Cat. Moneasa*, R. 1850-1900, p. 2, 37, 38, 58, 67, 68, 70, 73, 75, 77, 79, 83, 85 (au fost consemnați și partenerii-tați).

[107]*Ibidem*, p. 7, 9, 11, 20, 28, 31, 43, 55, 58, 64.

tradiționaliste, o încercare de eliberare de prejudecățile impuse de comunitate sau de puterea ecleziastică.

Datele statistice prezentate, vin să confirme faptul că, în genere, la românii ortodocşi din Transilvania, situațiile de concubinaj şi ilegitimitate erau mult mai reduse comparativ cu a celorlalte confesiuni, respectiv romano-catolici. Mai trebuie adăugat faptul că poziția geografică a localității a favorizat sau nu menținerea moralității tradiționale[108]. Fiind o localitate de munte, care nu s-a afiliat curentelor novatoare decât târziu, odată cu intrarea în circuit turistic şi cu exploatările miniere şi forestiere, localitatea Moneasa nu cunoaşte amploarea pe care o va lua concubinajul şi ilegitimitatea în rândul altor comunități etno-confesionale.

Interesantă este afirmația istoricilor maghiari despre moralitatea populației din Moneasa. Inteligența şi chiverniseala au fost recunoscute. În privința moralității, aceasta stă sub semnul îndoielii. Comportamentul nupțial al populației, predilect spre desfrâu a fost influențat, conform scrierilor, de clima locului. Despre concubinaj se spune că s-a manifestat sporadic. În schimb femeile au fost insensibile la fidelitatea conjugală, ajungând mult mai repede „la vârsta dezvoltată decât în alte localități”[109].

5.2. Evoluția mortalității

Aspectul demografic cercetat mai ales la sfârşitul secolului XX şi începutul secolului XXI, mortalitatea, cazuistica ei şi atitudinile în fața morții pot fi desprinse din documentele de arhivă, dar şi din studiile publicate de cercetători. Adevărați cavaleri ai apocalipsului, epidemiile şi molimele au secerat numerose vieți omeneşti în anumite perioade. Frecventele epidemii de ciumă din secolele XVIII-XIX au fost amintite în documentele epocii, legislația reformistă austriacă şi austro-ungară impunând măsuri de igienă, vaccinări şi cordoane de carantină.

Documentele referitoare la epidemiile de ciumă care au făcut ravagii în comitatul Arad au fost revizuite de către Consiliul Locotenențial din Bratislava care, la 21 iunie 1746, a cerut forurilor administrative comitatense arădene să trimită o notă despre cheltuielile efectuate în comunele arădene, în care urmau să specifice şi personalul sanitar care a funcționat pe timpul epidemiei de ciumă. Ca urmare a solicitării, a fost alcătuită o conscripție a localităților în care au fost instituite carantine, cu personalul sanitar-chirurgi, infirmieri, paznici de carantină, stipulându-se remunerația acestora, în bani sau în natură. În localitatea Moneasa, au fost angajați 12 paznici dintre locuitorii posesiunii cu suma de 17 cr pe zi[110].

---

[108]Sorina Paula Bolovan, *op. cit.*, p. 188.

[109]Gaál Jenö, *op. cit.*, p. 189.

[110]Dr. Romulus Vasilovici, Lucian Emandi, Andrei Caciora, *Date şi documente din trecutul medical al Aradului*, în „Buletin de informare al Direcției sanitare şi filialei U.S.S.M. Arad”, an II, nr. 4/1971, p. 635-639.

Potrivit datelor cuprinse în Tabelul 11 – Anexe, numărul deceselor, în intervalul 1853-1918, în rândul confesiunii ortodoxe, însumează 948 persoane. Raportul procentual pentru fiecare an ar însemna un indice al mortalității situat la 6,85%/an.

Detaliem, în continuare, dinamica mortalității. Mortalitatea ridicată în rândul ordodocșilor, am constatat în anii 1895, 1911, 1918, când am numărat 30 de decese. De asemenea, un număr mare s-a înregistrat, în anii 1855, 1869, 1874, 1887, respectiv 26, 24 și 23. La polul opus s-au situat anii 1854, 1865 și 1866, când s-au înregistrat 6 persoane decedate[111].

În toată Transilvania și comitatul Arad, epidemiile de ciumă au provocat imense pierderi de vieți. Cronologia istorică a epidemiei de holeră, de vărsat se oprește asupra anilor 1872-1873, cu prelungiri până în 1875. Spre exemplu, în anul 1873 numărul decedaților a atins cifra de 23 suflete[112].

Cauzele deceselor au fost menționate în registrele de stare civilă. În intervalul amintit, preotul Zaharia Miliam a consemnat aprinderea la plămâni, vărsatul, accidente (a picat în cap, ars de foc), moarte naturală, friguri, etc. De asemenea, în intevalul 1889-1898, au mai fost consemnate „moarte de plămâni" (pneumonie), difterie, vărsat, tuse măgărească, „moarte silnică în pădure", tifos, scarlatină. Aceleași cauze se regăsesc și în anii imediat următori, respectiv 1899-1909. Mai putem adăuga apoplexia, „moarte de piept" (angină pectorală), „s-a înecat în vale", „rău de grumaz" (difterie), „moarte de inimă" (infart), „slăbiciuni de naștere".

Epidemiilor și cazuisticii deja amintite, preotul din Moneasa a mai consemnat „lungoarea" (febra tifoidă), epidemia de gripă spaniolă. Printr-o distribuție sezonieră și temporară a deceselor, între anii 1899-1918, s-a observat că numai în luna noiembrie a anului 1918 s-au înregistrat 17 decese[113].

Dintr-o altă perspectivă, dacă raportăm, spre exemplu numărul deceselor din anul 1900 la totalul populației recenzate, respectiv 648 persoane, rezultă că procentul decedaților a fost de 1,54%. Aceeași raportare se poate face și pentru anului 1910, în care numărul populației totale recenzate a fost de 772 persoane, procentul decedaților ridicându-se la 2,07%. Prin comparație putem constata că față de anul 1900, numărul deceselor a crescut simțitor în următorii 10 ani.

Epidemiile din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și numărul mare al morților, au pus autoritățile austro-ungare în postura de a adopta,

---

[111]Idem, R.3/1853-1878, p.1-24; A.P.M., *Registrul decedaților din comuna Moneasa*, 1879-1918, p. 1-37.

[112]*Ibidem*; Sorina Paula Bolovan, *op. cit.*, p. 46.

[113]A.P.M. *Registrul decedaților din comuna Moneasa*, 1879-1918, p. 1-37.

în anul 1876, Legea sănătății publice din Ungaria, prin care s-a trecut la organizarea sistemului sanitar şi introducerea vaccinării contra variolei[114].

Tabelul 18
Dinamica deceselor pe categorii de vârstă 1853-1878

	Structura populației pe categorii de vârste							Total
An	**Sub 6**	**6-11**	**12-14**	**15-19**	**20-39**	**40-59**	**Peste 60**	
1853	5	-	-	2	5	2	-	14
1854	2	-	-	2	-	1	1	6
1855	9	1	2	2	3	6	2	25
1856	11	1	-	3	-	-	-	15
1857	4	-	-	-	-	1	3	8
1858	7	-	1	-	-	2	4	14
1859	2	2	-	-	1	-	2	7
1860	8	-	-	-	1	4	2	15
1861	11	2	-	1	2	1	-	17
1862	8	2	1	-	1	2	-	14
1863	1	-	1	-	4	3	1	10
1864	6	-	1	-	3	4	1	15
1865	4	-	-	-	-	1	1	6
1866	1	-	-	-	2	1	2	6
1867	4	-	-	1	-	-	5	10
1868	2	2	-	-	1	3	4	12
1869	6	-	1	3	4	2	8	24
1870	2	1	-	-	2	1	2	8
1871	8	1	-	1	2	6	-	18
1872	3	1	-	-	6	2	1	13
1873	4	-	1	2	2	6	2	17
1874	5	1	2	1	4	8	2	23
1875	5	-	-	2	3	3	2	15
1876	4	-	1	-	-	2	-	7
1877	2	1	-	-	-	2	3	8
1878	6	2	-	-	2	2	2	14

Sursa: D.J.A. N. A., C.R.S.C., *Of. Paroh. Ort. Moneasa*, R. 3/1853-1878

Repartiția mortalității pe categorii de vârstă, surprinsă în intervalul cronologic 1853-1878, potrivit datelor cuprinse în Tabelul 18, reliefează o mortalitate infantilă ridicată în rândul ortodocşilor, mai ales a celor cu vârstă cuprinsă între 0–6 ani. În anii 1856 şi 1861 au fost consemnate 11 cazuri, în schimb în anii 1863, 1866, 1868, 1870 şi 1877 indicele mortalității infantile a scăzut simțitor.

Categoria de vârstă cea mai afectată a fost cea cuprinsă între 40-59 ani şi copii între 0-6 ani. Spre exemplu, în anii 1856 şi 1861, a fost consemnat cel mai mare număr de copii morți, respectiv 11. În anul 1869 au murit 8 perosane de peste 60 ani. Acelaşi număr s-a înregistrat, în anul 1871, în rândul copiilor cu vârste cuprinse între 0-6 ani. De asemenea, în 1874, un număr mare de morți am observat şi în cadrul categoriei cu vârstă 40-59 ani.

[114]Sorina Paula Bolovan, *op. cit.*, p. 46-48.

Din totalul celor 341 decedați ortodocşi, în cei 26 de ani (1853-1878), repartiția procentuală pe categorii de vârstă, indică 130 (38,12%) copii de vârstă preşcolară, 17 persoane între 6-11 ani (4,98%), 11 între 12-14 ani (3,22%), 20 între 15-19 ani (5,86%), 48 între 20-39 ani (14,07%), 65 între 40-59 ani (19,06%), 50 peste 60 de ani (14,66%). Aşadar, cel mai înalt grad al mortalității s-a înregistrat în rândul copiilor cu vârste între 0-6 ani, urmați de populația cu vârstă cuprinsă între 40-59 ani[115].

O repartiție pe ocupații ar evidenția faptul că, în rândul țăranilor, mortalitatea era mai ridicată decât în rândul lucrătorilor şi al muncitorilor, şi mai rar întâlnită în rândul economilor[116]. Explicația ar trebui căutată în condițiile grele de trai şi de muncă.

Statisticile maghiare din primul deceniu al secolului XX au recenzat numărul persoanelor decedate. Diferențele cifrice dintre numărul decedaților constatate prin comparația dintre datele cuprinse în Tabelul 19 se datorează includerii tuturor confesiunilor din Moneasa.

Evoluția deceselor la nivelul localității Moneasa, în intervalul 1901-1910, semnalează o cifră ridicată pentru anii 1906, 1908, 1910, respectiv 12,43% şi 11,91%.

Tabelul 19
Evoluția deceselor între 1901-1910

	Numărul celor născuți vii										Total
An	**1901**	**1902**	**1903**	**1904**	**1905**	**1906**	**1907**	**1908**	**1909**	**1910**	
Nr.	28	15	14	14	17	24	16	24	18	23	193
%	*14,5*	*7,77*	*7,25*	*7,25*	*8,80*	*12,43*	*8,29*	*12,43*	*9,32*	*11,91*	*100*

Sursa: *Magyar statistkai Közlemények,*vol. 46

Mortalitatea infantilă prezenta următoarea situație: din 9 copii până la 7 ani, 5 au decedat sub un an, 4 între 1-6 ani; în timp ce numărul copiilor decedați peste 7 ani s-a ridicat la 10 suflete. Din cauza condițiilor precare de viață şi igienă, doar 5 dintre cazurile de mortalitate infantilă au fost asistate de o persoană calificată şi doar în 7 situații cauza morții a fost stabilită, restul bolilor rămânând, pentru acea perioadă, neidentificate[117].

Tabel 20
Dinamica deceselor sub observație medicală/cazuistică (1901-1910)

Decese sub observație medicala		Motivul morți	
participant	**neparticipant**	**stabilit de medic**	**necunoscut**
5	14	6	13

Sursa: *Magyar statistkai Közlemények,* vol. 46

[115]D.J.A.N.A., C.R.S.C., R.3/1853-1878, p. 1-24.
[116]*Ibidem*; A.P.M., *Registrul decedaților din comuna Moneasa 1879-1918*, p. 1-37.
[117]*M.S.K.*, vol. 46, p. 334-335; Idem, 1910, vol. 42, p. 334-335.

Aşadar, în intervalul 1901-1910, doar o parte din localnicii decedați au beneficiat de asistență medicală, fiind stabilită şi cauza decesului[118]. (Tabel 20)

Repartiția mortalității pe sexe arată că, dintre persoanele decedate, pe primul loc se situau băieții, cu cifra de 193, respectiv 30,73%, urmați de fete, 172, respectiv 27,38%, 150 bărbați (23,88%) şi 113 femei (17,99%)[119]. (Anexe, Tabel 12)

Putem concluziona că în modernitate, mortalitatea infantilă ridicată se datorează epidemiilor de vărsat, difterie şi tuse măgărească din anii 1895-1897, sau cea de scarlatină şi tifos din anul 1898, etc. Numărul mare al deceselor s-a datorat, aşadar, necunoaşterii unor boli, dar şi lipsei de asistență medicală.

În a doua jumătate a secolului XX, mortalitatea generală a circumscripției Moneasa am desprins-o din Buletinul statistic al Direcției sanitare Arad.

Tabel 21
Indicele mortalității generale la ‰ de locuitori în circumscripția sanitară Moneasa

Nr. Crt.	An	Trimestrul			
		I	II	III	IV
1.	**1969**	0‰	5,9‰	11,07‰	8,8‰
2.	**1970**	14,4‰	8,8‰	5,9‰	17,8‰
3.	**1971**	8,8‰	8,8‰	5,9‰	17,6‰
4.	**1972**	8,8‰	20,6‰	8,8‰	20,8‰
5.	**1973**	11,8‰	11,8‰	3‰	5,9‰

Sursa: *Buletin de informare al Direcției sanitare şi filialei USSM Arad*, Ed. Serviciul de educație sanitară a județului Arad, nr. 1-4, Arad, 1970; Idem, nr. 1-4, Idem, 1972, nr. 1-4; Idem, 1973, nr. 1-4

Tabelul 21 cuprinde procentul la mia de locuitori al mortalității generale din circumscripția Moneasa (în date sunt cuprinşi şi locuitorii localității Rănuşa).

Evoluția fluctuantă a mortalității generale considerăm că a fost influențată de factorii epidemiologici, de nivelul de trai şi alimentația populației[120]. Spre sfârşitul anului 1972, mortalitatea infantilă, calculată la

[118]*Ibidem*, vol. 46, p. 334-335.

[119]A.P.M. *Registrul decedaților din comuna Moneasa*, p. 1-37

[120]*Buletin de informare a direcției sanitare şi filialei USSM Arad*, an I, nr. 1/1970, p. 11-12; 16-17, 19; Idem, nr. 2/1970, p. 136-137; Idem, nr. 3/1970, p. 302-303, 306-307; Idem, nr. 4/1970, p. 457-458, 463-464; Idem, an 2, nr. 1/1971, p. 13-14,19-20, 89; Idem, nr. 2/1971, p. 245-246, 251-252; Idem, nr. 3/1971, p. 392-393, 400-401; Idem, nr. 4/1971, p. 557-558, 565-566; Idem, an III, nr. 1/1972, p. 8-9; Idem, nr. 2/1972, p. 165-166, 173-174; Idem, nr. 3/1972, p. 330-331; 338-339; Idem, an IV, nr. 1/1973, p. 16-17, 24-25; Idem, nr. 2, p. 143-144, 151-152; Idem, nr. 3/1973, p. 284-285, 292-293; Idem, nr. 4/1973, p. 423-424. *În Tabel nu am cuprins datele referitoare la mortalitatea infantilă, deoarece cu excepția anului 1972 a fost de 0‰.

un indice de 39,6‰ pe județul Arad, s-a ridicat la 333,3 ‰, pentru ca peste un an indicele să fie de 0‰[121].

5.3 Sporul natural

Conceptul metaforic „timpi de prezență" cum a fost definită populația, suportă un mecanism, care se reflectă în sporul sau excedentul natural. El nu este altceva decât diferența dintre numărul total al născuților și cel al decedaților, într-un timp și spațiu delimitat. Așa cum vom vedea, în cele ce urmează, aceate „fluxuri", nașterile și decesele, pot asigura sporul natural pozitiv sau dimpotrivă[122].

Sporul natural al monesenilor, în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, s-a situat la un indice de +14,34%, pentru ca în următorii ani să scadă cu 9,12%[123].

Între anii 1901-1910, sporul natural al populației s-a cifrat la 11, reprezentând diferența dintre numărul născuților, 30 și al decedaților, în număr de 19. Diferența dintre sporul real și cel natural era de 2 persoane[124], de unde deducem că s-au produs doar două emigrări.

Revenind la sporul natural al populației, observăm că în a doua jumătate a secolului XX, a fost fluctuant. Sporul demografic la mia de locuitori, calculat la un indice de +8,8‰ la nivelul întregii țări și de -3,8‰ raportat la județul Arad, poate fi desprins din Tabelul 22. De remarcat este că, cel mai ridicat indice s-a înregistrat în trimestrul trei al anului 1970, iar cel mai scăzut în trimestrul doi al anului 1972[125].

Tabel 22
Sporul demografic
al locuitorilor din Moneasa (1969-1973)

Nr. Crt.	An	Trimestrul			
		I	II	III	IV
1.	1969	8,8‰	3‰	0‰	-8,8‰
2.	1970	+2,8‰	3‰	+11,9‰	-6‰
3.	1971	+3‰	-6‰	+2,9‰	0‰
4.	1972	+8,8‰	-14,7‰	-2,9‰	-11,9‰
5.	1973	-2,9‰	-2,8‰	+8,8‰	-2,9‰

Sursa: *Buletin de informare a direcției sanitare și filialei USSM Arad*, Ed. Serviciul de educație sanitară a județului Arad, nr. 1-4, Arad, 1970; Idem, nr. 1-4, 1971; Idem, 1972, nr. 1-4; Idem, 1973, nr. 1-4

[121]Idem, an IV, nr. 4/1973, p. 431-432.
[122]Corneliu Pădurean, *op. cit.*, p. 141.
[123]Gaál Jenö, *op. cit.*, p. 40.
[124]*M.S.K.*, vol. 46, p. 334-335.
[125]*Buletin de informare a direcției sanitare și filialei USSM Arad*, an I, 1/1970, p. 27; Idem, nr. 2/1970, p. 138; Idem, nr. 3, p. 304-305; Idem, nr. 4/1970, p. 460-461; Idem, an 2, nr. 1/1971, p. 16-17; Idem, nr. 2/1971, p. 248-249; Idem, nr. 3/1971, p. 396-397; Idem, nr. 4/1971, p. 561-562; Idem, an III, nr. 1/1972, p. 12-13; Idem, nr. 2/1972, p. 169-170; nr. 3/1972, p. 334-335; Idem, an IV, nr. 1/1973, p. 20-21; Idem, nr. 2/1973, p. 147-148; nr. 3/1973, p. 288-189; nr. 4/1973, p. 427-428.

5.4 Starea civilă a populației

Un alt aspect asupra căruia insistăm, în prezentul capitol, este starea civilă a populației. Am luat în dezbatere datele recensământului din 1900, pe care le-am cuprins în Tabelul 23.

Tabel 23
Starea civilă a locuitorilor din Moneasa (1900)

	Total populație	Stare civilă			
		necăsatoriți	căsătoriți	văduvi	divorțați legal
Nr.	658	354	261	43	-
%	*100*	*53,79*	*39,66*	*6,53*	-

Sursa: *Magyar Statistikai közlemények (M. S. K.). A magyar korona országainak 1900*, vol. I, Budapest, 1902

Potrivit acestuia, necăsătoriții reprezentau 354 (53,79%) persoane, căsătoriții 261 (39,66%) și văduvii 43 (6,53%)[126]. Putem observa că celibatul era preferat de peste 50% din populația cu vârsta oficială de mariaj. Cauzele trebuie căutate în situația materială modestă a localnicilor, care își desfăşurau conviețuirea matrimonială în concubinaj.

Zece ani mai târziu, potrivit recensământului din 1910, ale cărui date sunt cuprinse în Tabelul 24, persoanelor celibatare au deținut o oarecare majoritate. Au fost recenzate 437 persoane, reprezentând 56,60% din populație. La o distanță de cca. 20 de procente se situează cei 287 căsătoriți cu 36,52% și 51 văduvi, cu 6,60%. Numărul divorțurilor legale era redus, înregistrându-se doar 2 cazuri, procentual reprezentând doar 0,25%[127].

Tabel 24
Starea civilă a locuitorilor din Moneasa (1910)

	Total populație	Stare civilă			
		necăsatoriți	căsătoriți	văduvi	divorțați legal
Nr.	772	437	282	51	2
%	*100.00*	56,60	36,52	6,60	0,25

Sursa: *Magyar Statistkai Közlemények. Uj sorazat. A magyar korona országainak 1910*, vol. 42, Budapesta, 1912

Comparând datele ultimelor două recensăminturi analizate, constatăm că, în spectrul stării civile a populației, preponderența o dețineau persoanele celibatare. Fenomenul, credem, s-a datorat, pe de-o parte sărăciei locuitorilor, care erau puşi în situația de nu a-şi putea plăti taxele de căsătorie, pe de altă parte numărului mai mare de bărbați, în comparație cu femeile, căci conform registrelor de stare civilă, mulți dintre moneseni s-au căsătorit cu fete din localitățile învecinate.

[126]*M.S.K.*, 1900, vol. I, p. 334.
[127]Idem, 1910, vol. 42, p. 334.

Starea civilă certifică şi în 1930 preponderenţa celibatarilor, respectiv 183 persoane, reprezentând 25,41%, urmaţi de căsătoriţi 155 persoane, respectiv 21,52%, 12 văduvi (1,66%), 1 divorţ legal (1,13%) şi 2 nedeclaraţi (0,27%)[128].

Spre deosebire de celelalte recensăminturi, cel din 1966, după cum vom vedea, oferă o repartiţie pe sexe a stării civile. Aşadar, remarcăm faptul că din totalul populaţiei masculine, 171, respectiv 19,34%, erau celibatari, 294 căsătoriţi (33,25%), 15 văduvi (1,69%), 3 divorţaţi (0,33%) şi 2 nedeclaraţi (0,22%). Numărul femeilor necăsătorite era mai mic decât al bărbaţilor, respectiv 102 persoane, cu o pondere de 11,53%, 235 căsătorite (26,58%), 51 văduve (5,76%), 11 divorţate (1,24%)[129].

Observăm, prin comparaţia recensământurilor analizate, scăderea numărului celibatarilor, în ansamblu, şi creşterea divorţurilor.

Ca notă informativă, ne referim în continuare, succint, la câteva cauze ale divorţului, adăugând, de asemenea, un model de divorţ bisericesc.

Complexitatea procedurii de divorţ bisericesc a avut drept scop împiedicarea înmulţirii acestor inadvertenţe intervenite în comportamentul nupţial[130]. Generalizarea a permis extrapolarea aplicării procedurii de la o parohie la alta. Puţinele documentele păstrate la parohia ortodoxă din localitatea Moneasa contribuie, în parte, la identificarea cazuisticii de divorţ, precum şi a frecvenţialităţii acestuia în rândul monesenilor.

Amintim o sentinţă de divorţ bisericesc, care a trecut prin toate filtrele procedurale. În urma divorţului civil, S. I., a cerut desfacerea căsătoriei religioase, a cărei conţinut îl redăm în cele ce urmează: „D-le preot, Fiind divorţat de fosta soţie, actualmente M. D., respectuos vă rog să binevoiţi a dispune să fie trecut prin toate forurile competente, de a fi divorţat şi prin legea sfintei biserici, trecând prin Protopopiatul Buteni şi apoi prin Sf. Episcopie.

Vă alătur sentinţa de divorţ. Trimit, vă rog, asigurarea respectului şi devotamentului meu.

Devotat: I. S., ..., Domniei sale D-lui Preot al Parohiei Moneasa"[131].

După acestă cerere, solicitanul trebuia să completeze un proces verbal tipizat, în care pe lângă datele personale apare menţiunea că „Reclamatul cere desfacerea căsătoriei religioase pentru următoarele motive: infidelitate conjugală". Încercările eşuate ale preotului Vasile

---

[128]*Recensământul din 1930*, p. 9.

[129]D.J.S.A., *Recensământul populaţiei şi locuinţelor din 15 martie 1966*, Populaţie, Regiunea Crişana, vol. I, p. 77.

[130]Arlette Lebigre, *Lungul drum al divorţului*, în „Amor şi sexualitate în Occident", Ed. Artemis, Bucureşti, 1991, p. 190.

[131]Arhiva Bisericii Ortodoxe Române Moneasa (în continuare A.B.O.R.M.), f. 58, (*Sentinţă de divorţ bisericesc*).

Marcu de a împăca soții a dus la propunerea „desfacerii căsătoriei religioase pe motivul canonic al infidelității conjugale"[132].

În urma discutării cauzei, protopopul de Buteni, Ştefan Lungu, a trimis sentința de divorț bisericesc împreună cu dosarul cauzei, care cuprindea şi un extras copie cu matricola cununaților şi divorțaților, Oficiului parohial din Moneasa, la 14 septembrie 1936[133].

Sentința de divorț bisericesc a fost emisă la 9 septembrie 1936, de către episcopul Andrei, pe motivul canonic al „părăsirii cu necredință din partea soției"[134].

Asemenea sentințe de divorț bisericesc au fost cerute şi de către soții. Un asemenea caz a fost întâlnit în timpul preotului Ioan Drăgan[135]. Fenomenul s-a extins în a doua jumătate a secolului XX şi începutul secolului XXI.

5.5 Nupțialitate. Căsătorii mixte

5.5.1 Dinamica mariajelor

Dacă naşterea şi decesul au un caracter biologic şi social, căsătoria este prin excelență un eveniment social, un act de voință a indivizilor[136]. S-a demonstrat că există o strânsă legătură între evoluția economico-socială şi dinamica nupțialității. Influența acestor factori se răsfrânge asupra numărului de căsătorii legale, precum şi a inadvertențelor comportamental-morale, căsătoriilor mixte, concubinajului, divorțului.

Numărul cununaților, între anii 1853-1900 (Anexe, Tabel 13), s-a ridicat la 189. Repartiția sezonieră ne obligă să amintim că raportat la întreaga perioadă, lunile în care s-au înregistrat cele mai multe mariaje au fost februarie cu 48, urmată de noiembrie cu 32, februarie cu 30, octombrie cu 23, mai cu 18, iunie-iulie cu 11, aprilie cu 4, august cu 2 şi în martie nici una.

Numărul lor a variat. Merită amintiți anii 1889 şi 1893, când s-au înregistrat 10 mariaje. Mariajele sacralizate la Biserica Ortodoxă din localitatea Moneasa s-au încheiat în marea lor majoritate între români, fiind consemnate doar 2 cununii în rândul țiganilor[137].

Vârsta mirilor, potrivit datelor statistice a variat între 18 şi 50 ani, ultima cifră fiind constatată în cazul recăsătoririlor văduvilor. În general, căsătoriile se încheiau între partenerii cu vârste cuprinse între 20 şi 30 de

---

[132]Idem, f. 59 (Proces verbal, nr. 9/1936).

[133]Idem, f. 60 (Răspunsul protopopului de Buteni, Ştefan Lungu, nr. 534/1936 față/verso).

[134]Idem, f. 58 (Sentința de divorț bisericesc nr. 6147/1936).

[135]Idem, f. 366 (Proces verbal nr. 81/1928).

[136]Corneliu Pădurean, *Contribuții la studiul căsătoriilor mixte din județul Arad în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Identitate. Alteritate. Multiculturalitate", Arad, Ed.Museum, 2001, p. 268-269.

[137]D.J.A.N.A.,*C.R.S.C., Of. P.O. M.*, R. 2/1853-1934, f. 1-17.

ani, aşa cum deja am menţionat, în cazul bărbaţilor, excepţie făcând doar căsătoriile văduvilor. Ca în orice comunitate au existat şi excepţii, când mirii au câte 16 ani. (Anexe, Tabel 14)

În general, vârsta la căsătorie a bărbaţilor a fost mai mare decât a femeilor. Potrivit „Codului civil general", adoptat la mijlocul secolului al XIX-lea minoratul înceta pentru băieţi la 24 ani, iar ca vârstă minimă la căsătorie, din perspectiva legilor militare, era acceptată cea de 22 ani. Odată cu oficializarea căsătoriei se încheia vârsta minoratului pentru fete (facem referire la cele care se măritau prin dispensă)[138].

Un alt aspect supus atenţiei este spectrul socio-profesional al căsătoriţilor. Dacă, până spre sfârşitul secolului al XIX-lea, marea majoritatea a populaţiei era formată din ţărani, diversificarea socio-profesională a fost constatată din 1873, când a apărut menţionat termenul de „econom" (se referea la un sătean mai înstărit), în 1884, de cărbunar, în 1891 de cioplitor în piatră, iar din 1893 de morar şi servitoare[139].

Reconstituirea traseului istorico-demografic ne obligă „sine qua non" la coroborarea statisticilor demografice cu influenţele factorului economic, modernizarea tehnologică a exploatărilor, a transporturilor şi, nu în ultimul rând, a ofertelor de muncă, cei drept puţine, oferite de staţiunea Moneasa; condiţiile de muncă şi trai. Putem adăuga apoi extinderea muncii salariate, robota, spre exemplu, fiind menţionată până în 1848 la munci auxiliare ca: transportul şi tăiatul lemnelor[140].

Dezvoltând ultimul aspect, putem aminti faptul că, articolele de lege stipulate de patentele imperiale din 1853 pentru Banat, Crişana şi Maramureş, şi cea din 1854, pentru Transilvania, au grăbit prăbuşirea anacronismelor feudale, emanciparea de sub dependenţa feudală a jelerilor şi răscumpărarea libertăţii ţăranilor. Creşterea cerinţei forţei de muncă s-a datorat construirii liniei ferate, precum şi exploatării forestiere, miniere şi de calcar[141]. Atragerea forţei de muncă din localităţile învecinate Monesei – Laz, Slatina, Neagra, Dezna, Minead – a contribuit la fenomenul de întinerire a populaţiei. Adăugăm munca sezonieră a tinerilor, apoi stabilirea definitivă în localitate, fie prin căsătorie cu tineri(e), fie prin venirea împreună cu familiile[142]. Toate aceste influenţe ale factorului economic s-au răsfrânt asupra dinamicii demografice.

Componente ale oricărei societăţi, habitatul şi populaţia, oferă cunoaşterea comunităţilor în mişcare. De la modul de locuire la structuri complexe ale habitatului şi interpretării demografice, Moneasa evoluează,

---

[138]Sorina Paula Bolovan, *op. cit.*, p. 83.
[139]*Ibidem*
[140]*Aradul permanenţă în istoria patriei*, p. 217.
[141]Ştefan Marinescu, *art. cit.*, p. 201-202.
[142]D.J.A.N.A.,*C.R.S.C., Of. P.O. M.*, R. 2/1853-1934, f. 1-17.

în timp şi spaţiu, ca oricare aşezare a comitatului Arad. Însă, fiecare a deţinut, conservat şi perpetuat propriile-i valori.

5.5.2 Căsătoriile mixte

Evoluţia istorică deosebită, colonizările cu populaţie maghiară, germană, slovacă au creat o structură etno-confesională diversă. Ca o manifestare a multiconfesionalităţii şi multietnicităţii, căsătoriile mixte au creat şi constituit mediul intim de conservare şi promovarea a mentalului pozitiv despre alteritate şi valorile ei. Vom urmări în cele ce urmează evoluţia căsătoriilor mixte, consemnate de preoţii ortodocşi, căci valorile tradiţionale se pierd în opţiunea individului, graţie legilor de la sfârşitul secolului al XIX-lea, prin care s-a stăvilit controlul excesiv al forurilor ecleziastice asupra dorinţelor propriului „ego” identitar al simţămintelor.

În continuare analiza demografică se va opri asupra comportamentului nupţial al ortodocşilor din Moneasa. Din punct de vedere etno-confesional, populaţia este majoritar românească, de confesiune ortodoxă. Încheirea căsătoriilor mixte la Biserica ortodoxă din localitate, conferă accepţiunea multiconfesională, creată în sânul comunităţii româneşti.

Datele statistice obţinute confirmă prezenţa unei puternice comunităţi ortodoxe. Abia după intrarea localităţii Moneasa în atenţia marilor proprietari, prin organizarea staţiunii şi începutul exploatărilor miniere şi forestiere, se constată o diversificare a ocupaţiilor şi prezenţa unei comunităţi catolice puternice, protestante şi evreieşti, care frecventa fie Biserica catolică, fie cea Ortodoxă.

Fenomenul căsătoriilor mixte la populaţia ortodoxă din Moneasa s-a manifestat începând cu anul 1889. Frecvenţa era, însă, redusă. În conformitate cu normele impuse de biserică s-au efectuat, aşadar şi căsătoriile mixte. Cele 6 mariaje înregistrate de-a lungul perioadei 1853-1911, crează imaginea unui comportament nupţial caracteristic comunităţilor mici[143]. Cu toate acestea putem aprecia procentual numărul căsătoriilor mixte la 2,81%.

Prima căsătorie mixtă, înregistrată în parohia ortodoxă din Moneasa, a avut loc în data de 7 iulie 1889, când s-au cununat Peter Nedesechi, de confesiune reformată, cu concubina ortodoxă, Ana Şodinca, măritată anterior cu Terentie Cosa. Ambii miri erau în vârstă de 52 de ani, de profesie cărbunari domeniali[144]. Doi ani mai târziu au fost consemnate alte două mariaje mixte, în care unul dintre miri era de confesiune greco-catolică, jeler din Beliu, iar celălalt romano-catolic, pietrar din Zimbru, care s-au cununat cu mirese ortodoxe[145].

---

[143] *Ibidem*

[144] *Ibidem*, p. 10.

[145] *Ibidem*, p. 11.

În anii 1893 şi 1908, parohul ortodox, Terentie Nonu, persoană cu minte luminată şi deschis realităţilor în schimbare de la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul veacului următor, a acceptat să oficieze cununia a două cupluri, în care mirii erau romano-catolici, iar miresele greco-catolice. Primul era de condiţie socială mai modestă, el fiind morar, iar ea servitoare, din Curtici şi, respectiv din Moneasa. Cu titlu de informare amintim că naşii erau Amalia şi Alexandru Mozero, italieni, aşezaţi la Valea Sărată[146]. În cel de-al doilea caz, mirele era maestru pietrar, iar ea tot servitoare, naşii fiind ortodocşi din Moneasa[147]. La căsătoria dintre maestrul pietrar Sinesie Coşa, din Ravna, cu Clara Farko din Moneasa, naşii au fost preotul Sinesie Iozsa şi soţia sa[148]. Exemplu preotului a avut un impact deosebit asupra comunităţii, mai ales că, acesta constituia modelul de comportament moral[149].

Din cele prezentate putem observa un oarecare spirit de toleranţă, manifestat de preotul ortodox şi, în acelaşi timp, de comunitate, mai ales că unii dintre moneseni au fost chiar naşi, exemplu elocvent fiind însuşi preotul cu soţia sa.

Schimbările produse în mentalul colectiv, prefacerile economico-sociale şi politice, coroborate cu cele din domeniul legislativ, au acţionat, indubitabil, asupra comportamentului nupţial al populaţiei. Fiecare comunitate, prezentă în localitate, a contribuit la realizarea interferenţelor interconfesionale, în funcţie de specificul fiecăreia.

Un alt aspect supus analizei noastre este interetnicitatea şi (sau) interconfesionalitatea, manifestate, îndeobşte în sânul comunităţilor cu populaţii diferite. Antropologii au apreciat că, cele două concepte, menţionate anterior, s-au plămădit ca urmare a evoluţiei în timp a conoaşterii de la nivelul minim al intercunoaşterii, în care „nimeni nu ştie nimic despre nimeni" la nivelul maxim, în care „toată lumea ştie totul despre toată lumea". Căci convieţuirea îndelungată, concretizată în cunoaşterea directă sau indirectă[150], a generat în timp, chiar vecinătăţi intime, concretizate în căsătorii mixte.

Desfăşurăm, în cele ce urmează, episoade din memoria unei familii mixte[151], pe care am luat-o ca model. Este vorba de familia Pérko. Ramificaţiile genealogice se răsfrâng din modernitate spre postmodernism.

---

[146]*Ibidem*, p. 12.

[147]*Ibidem*, p. 17.

[148]*Ibidem*, p. 18.

[149]Sorina Paula Bolovan, *Familia şi relaţiile matrimoniale în satul românesc transilvănean în a doua jumătate a secolului al XIX–lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie" Cluj, XXXV, 1996, p. 121.

[150]Elena Rodica Colta, *op. cit.*, p. 130-131.

[151]Felicia-Aneta Oarcea, *Episoade din memoria unei famlii mixte (sfârşitul secolului XIX-secolul XX)*, în „Confesiune şi căsătorie în spaţiul românesc sec. XVII-XXI. Studii de demografie istorică", Ed. Universităţii „Aurel Vlaicu", Arad, 2006, p. 197-209.

Ne referim, pentru început, la câteva considerente percepționale comunitare, ecleziastice și legislative, pentru ca, apoi, să pătrundem în spațiul identitarului familiei.

Căsătoriile mixte au fost concepute, în modernitate, ca abateri de la conduita matrimonială standard[152], impusă de identitarul tradițional românesc. Comportament nupțial, întâlnit mai ales în localitățile cu populație mixtă, a dezvoltat concepte de multietnicitate și interconfesionalitate. Acestea, în familie, constituie o problemă delicată, menită să coroboreze viața de familie cu sistemul relațiilor socio-profesionale, precum și cu mentalitățile conturate în respectivele comunități. Atitudinea familiei și a societății față de aceste comportamente nupțiale reflectă mutațiile produse în mentalul colectiv în epoca modernă, dar totodată, și tradițiile solide ale unor generații, în care perpetuarea ideii de alteritate și valorile ei pozitive au rămas constante.

În reglementarea relațiilor matrimoniale, un rol important, l-au deținut atât legislația laică cât și cea ecleziastică, ultima fiind, în genere, subordonată intereselor promovare de stat, chiar dacă au existat norme pe care a încercat să le mențină, în vederea conservării autorității morale asupra populației. Conform legilor XXXI-XXXIII, biserica a pierdut teren în favoarea statului în validarea primordială a actelor majore din viața individului[153].

Disputele dintre legislația laică, cea ecleziastică și dorințele individului în privința căsătoriei mixte au fost dezbătute în presa românească. Inlectualitatea românească și-a exprimat totalul dezacord față de mariajele mixte[154]. Cu toate acestea, mulți dintre ei au încălcat discursul identitar românesc, disipând tradițiile etnice românești prin căsătorii mixte. Mutațiile produse la nivel mental au avut loc în momentul contactului cu educația superioară, fără a altera spiritul simțirii românești[155].

Pe de altă parte, cadrul politico-strategic, economic și demografic austro-ungar a urmărit crearea condițiilor propice pentru dezvoltarea monarhiei bicefale. Prin colonizările, care au condus la mobilitatea profesională, s-a construit societatea multietnică și multiconfesională, în care imaginea alterității și toleranța s-au permanentizate în mentalul colectiv al unor localități din comitatul Arad.

---

[152]Sorin Mitu, *Imagini europene și mentalități românești din Transilvania*, Ed. Presa universitară clujană, Cluj-Napoca, 2000, p. 237.

[153]Sorina Paula Bolovan, *op. cit.*, p. 90.

[154]„Un român", *Căsătorii mixte*, în „Știrea", an VII, nr. 1612, luni 25 octombrie, Arad, 1937, p. 1.

[155]Sorin Mitu, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, Ed. Humanitas, București, 1997, p. 226-227; Idem, *Imagini europene și mentalități românești din Transilvania*, p. 242.

Analiza de față abordează comportamentul nupțial mixt în microcelula societății, familia, prinsă între tradiționalismul inserat, parcă, într-un complex mental, aflat, dincolo de aparențe, într-un „perpetuum mobile”, și disoluția iminentă.

Reconstituirea fișei de familie a generațiilor Pérko a permis depistarea comportamentului nupțial genealogic mixt, mentalitățile cuplurilor mixte, precum și modelele de conviețuire moștenite sau preluate. Putem vorbi de o tradiționalitate a mariajelor mixte în generații acestei familii? Din cele analizate pe baza memoratelor de familie am crede că mariajele mixte au fost apanajul lipsei de prejudecată față de „străin”[156], peste toate aplanând trăirile interioare ale fiecărei persoane. Documentele de familie contribuie, de asemenea, la redescoperirea cotidianului comunităților, în care generațiile Pérko s-au statornicit.

La cumpăna dintre tradiționalism și modernitate, prima generație, familia Pérko, educată în spiritul marilor orașe imperiale cosmopolite, a pătruns în realitățile lumii arhaice românești de la sat. Pigmentarea structurii etnice a unor comunităților sătești arădene cu diverse grupuri etno-confesionale a deschis drumul convergențelor spirituale[157] și interferențelor culturale.

Cuplul marital compus din Ferencz Pérko, născut în Croația și soția sa Joszephina, originară din Viena (Austria), au împărtățit soarta numeroaselor familii de coloniști sau simpli vizitatori prin întinsul Imperiu, stabiliți în comitatul Arad. Ferencz, de profesie pădurar, a fost trimis în comitatul Arad, unde „Groful Wenckheim[158] își aducea salariații din Imperiu... specialiști. Și atuncea bunicul meu Ferencz Pérko o venit din Croația... Și bunica o venit la Moneasa cu familia din Viena. Avea 16 ani. Și l-o cunoscut pe bărbatu-so. O fost o iubire la prima vedere... Și ea din mijlocul Vienei! Crescută la pensiune până la 16 ani”[159].

Povestea de dragoste s-a înfiripat de la o întâlnire absolut întâmplătoare. Joszephina a fost, așa cum reiese din interviu, într-o vizită prin Imperiu, prilej cu care a ajuns și pe domeniile baronului Wenckheim. „Și bunica din Viena. Îți dai seama? Ce-o fi căutat ea aicea?!”. Fascinată de sălbăticia locurilor s-a oprit la Moneasa, unde l-a cunoscut pe Ferencz Pérko, administratorul domeniilor Wenckheim „O venit administrator pe păduri... ”[160]. Poposind la Moneasa, Joszephina a admirat grădina zoologică a baronului, loc care poartă și azi numele de „Grădina Mare”[161]. Și după

---

[156]Idem, *Imagini europene și mentalități românești din Transilvania*, p. 243.
[157]Victor Neuman, *op. cit.*, p. 7.
[158]Somogy Gyula, *op. cit.*, p. 180-181; Márki Sándor, *op. cit.*, p. 718.
[159]Interviu cu Florina-Groza Ziegler, nepoata sculptorului Gheorghe Groza.
[160]În colecția personală a familiei Groza-Ziegler se află o fotografie în care Pérko Ferencz apare alături de doi țărani români, ce lucrau la exploatările forestiere.
[161]Informație orală obținută prin bunăvoința Mariei Groza din Moneasa „a lu văru Haiu”.

aceea „bunica o recunoscut că o fost tentată extraordinar de mult de viața de pădure. Avea vulpe acolo în țarcuri, animale...”. În cele din urmă cei doi s-au căsătorit, la Viena, pe 8 noiembrie 1908[162], (IL. 27) stabilindu-se la Sălăjeni, acolo unde a fost casa administratorului domenial de păduri. Diferența de vârstă între soți a fost de 14 ani. Analiza etno-confesională a primei generații arată că cei doi au fost romano-catolici, mariajul mixt a fost de consistență etnică (Anexe, Fișa de familie nr. 1)[163].

Ajunsă într-o localitate preponderent românească, conform recensământurilor efectuate de autoritățile austro-ungare, în secolul al XIX-lea și debutul veacului următor, Joszephina a intrat în contact cu civilizația satului românesc. Pătrunderea „străinului” a conturat, în mediul rural, atitudini contradictorii; acceptarea lui depinzând în mare parte de intenționalitatea celui venit și de relațiile ulterioare cu comunitatea.

Dintr-o altă perspectivă, întâlnirea Joszephinei cu lumea satului românesc, de la începutul secolului XX, a definit principalele traiectorii ale nivelului de civilizație al românilor din părțile Aradului. Portretul schițat al țăranului ardelean a fost desprins din memoratele păstrate de generația a treia, respectiv Mariana și Florina Groza. Cea din urmă ne povestește: „Dă-ți seama că i s-o spus că românii sunt foarte buni și toleranți, cumsecade. Tot la superlativ. Da când îi vedea cu șube de oaie pă ei se temea și începea să urle. ... De vedea o grămadă din blană de păr că sosește /începea să urle/ ... și deja țăranii știau, când s-apropiau de poartă... se puneau jos până se lămurea bunica cine-s, că-s oameni și că-i zâmbesc și că nu-i fac nimic”.

Un impediment important în relaționare cu membrii comunității din Sălăjeni a fost necunoașterea limbii române „... cred că primul cuvânt românesc pe care l-o învățat a fost trandafir”[164]. Lipsa de prejudecăți și dorința de integrare într-o lume „străină” s-a concretizat, așadar, în necesitatea imperioasă de a cunoaște limba română.

Parte integrantă a vieții cotidiene, modul de alimentație a reprezentat o filă a interferențelor civilizatoare în lumea satului românesc „Apoi când o văzut /Joszephina/ prima dată mălaiul!... Și o văzut că mâncau ceva galben cu atâta poftă o zis servitoarei să-i dea și ei. Așa a făcut ea/Joszephina/ cunoștiință cu mălaiul românesc. ... Și-atuncea într-o dimineață... toată curtea a fost plină de oameni care râdeau și se uitau la ea pe geam. Servitoarea le-o spus că mănâncă „rahat”. Mânca crenvurști cu

---

[162]Bogata colecție de fotografii a familiei Groza-Ziegler păstrează fotografia celor doi căsătoriți la Viena. Pe spatele ei a fost consemnată data și anul și locul căsătoriei.
[163]Colecția personală a familiei Groza-Ziegler conține fotografii: una cu cei trei copii și Joszephina, datată după moartea lui Ferencz Perko; alta cu cei doi soți și Iosif copil.
[164]Interviu cu Florina-Groza Ziegler, nepoata sculptorului Gheorghe Groza.

muştar. Îţi dai seama că nu era cunoscut muştarul la noi! Ei au venit să vadă doamna care mânca rahat”[165].

Derularea, sub incidenţa inerţiei, a cotidianului sătesc, din localitatea Sălăjeni, şi liniştea familiei Pérko a fost întreruptă de izbucnirea Primului Război Mondial. Ferencz Pérko a fost mobilizat pe front, iar „bunica a rămas cu trei copii”[166]. Imediat Joszephina împreună cu Iosif şi Maria s-au stabilit la Moneasa, unde dealtfel a şi născut-o pe Ida[167]. Moartea lui Ferencz Pérko pe front, în 1916[168], şi viaţa grea de după război a schimbat cursul normal al familiei.

Aidoma localităţii Sălăjeni, la Moneasa au convieţuit diferite etnii, precum maghiari, germani, slovaci, evrei, colonizaţi sau ajunşi ca şi comercianţi, în vizită, prin căsătorie. Cu toate că majoritari au fost românii, în imaginarul colectiv s-a conturat de-a lungul timpului „străinul binevoitor”. Altercaţiile dintre tradiţionalism şi modernitate au fost estompate de transformările economice şi dezvoltarea staţiunii Moneasa după anul 1891[169]. Putem adăuga prezenţa redusă a numărului căsătoriilor mixte în rândul populaţiei ortodoxe din Moneasa, aspect analizat anterior, precum şi înţelegerea şi respectarea valorilor spirituale ale membrilor comunităţii de diferite etnii şi confesiuni[170].

La Moneasa s-a consumat un nou episod din istoria familiei Pérko. Aici, Jozsephina „s-a împrietenit cu familia Titeldorf”, noii administratori ai pădurilor, „iagăru şi iegăriţa”[171]. Neavând copii, soţii Titeldorf s-au ataşat foarte tare de copiii Joszephinei; mare parte a timpului, petrecându-şi-l aici. După război[172], cu ajutoarele băneşti primite şi în urma aplicării reformei agrare din 1921, s-a restabilit situaţia financiară a familiei.

---

[165]*Ibidem*

[166]*Ibidem*

[167]A.P.M., Registru de căsătorii, *Act de căsătorie*, nr. 10/7 XI 1938, p. 10

[168]A. Şc. gen. „Gheorghe Groza” Moneasa, Nicolae Palade, *Lista eroilor căzuţi în Primul Război Mondial*, mss., f., nenr.

[169]Felicia-Aneta Oarcea, *Evoluţia istorică a staţiunii balneo-climaterice Moneasa (jud. Arad) până în 1918*, în „Analele Banatului Arheologie-Istorie” XIV/2, Ed. Mirton, Timişoara, 2006, p. 175.

[170]Idem, *Aspecte privind căsătoriile mixte din localităţile Moneasa, Buteni şi Galşa, din judeţul Arad, în secolul al XIX-lea,* în „Căsătorii mixte în Transilvania, secolul al XIX-lea şi începutul secolului XX”, coord. Corneliu Pădurean, Ioan Bolovan, Ed. Universităţii „Aurel Vlaicu”, Arad, 2005, p. 260-261.

[171]A.P.M., *Registrul pentru deciziunile Primarului*, Proces verbal nr. 469/1945, Deciziunea nr. 1/1945, p. 1-2; Interviu cu Florina-Groza Ziegler, nepoata sculptorului Gheorghe Groza.

[172]Colecţia de fotografii a familiei Groza-Ziegler, Fotografia ca orfană de război a Idei Pérko.

Cu toate că a fost femeie frumoasă[173] şi manierată, Joszephina, după moartea soţului ei, nu s-a mai recăsătorit, rămânând în văduvie 48 de ani[174].

Pentru că legăturile de familie cu Iosif nu s-au păstrat, iar Maria a murit la 27 de ani, ne vom ocupa în cele ce urmează de ramura familiei Idei Pérko, reprezentând a doua generaţie. Ida a învăţat româneşte, ungureşte şi foarte puţin nemţeşte, pentru că Joszephina chipurile „o uitat"[175]. Aceasta din urmă, fiind ataşată de valorile morale ale Bisericii Romano-Catolice a frecventat slujbele religioase din localitate.

La 8 noiembrie 1938, Ida, născută la Moneasa, în 8 noiembrie 1915, s-a căsătorit cu locotenetul Florian Groza, născut la Bucova (jud. Hunedoara) în 4 ianuarie 1908[176], prin dispensă regală în Biserica Ortodoxă din localitatea Moneasa. Dispensa a fost semnată de rege la o masă festivă[177]. La căsătorie au avut 30 (Florian Groza) şi respectiv 23 (Ida Pérko) de ani. (IL. 25)

Cu toate că familia Idei Pérko a frecventat Biserica Romano-Catolică din localitatea Moneasa, preotul a acceptat căsătoria celor doi la Biserica Ortodoxă[178], însă, mai întâi, Ida a fost botezată în religia soţului ei.

Florian Groza a fost de naţionalitate român, de religie ortodoxă, însă învăţase la Şcoala romano-catolică din localitatea Moneasa „şi tata a făcut şcoala maghiară", pentru că familia, fiind foarte săracă, nu a putut plăti pentru a-l trimite la şcola confesională românească. Preotul catolic, care a fost şi învăţătr la şcoala confesională maghiară, i-a acceptat pe el şi pe fratele său, sculptorul Gheorghe Groza. Destinul a hărăzit ca Florian să-şi poată continua studiile" ... Tata o terminat la Loga în Timişoara..., Széntgyörgy care a cumpărat vila, castelul, de la Andrenyi, avea un băiat care nu ştia năcăjitul româneşte. Şi când s-a închis graniţa, în 1918, nu reuşea să înveţe româneşte ca să poată să facă liceul românesc. Tata era la Beiuş, unde o fost şi Gheorghe Groza[179]. Şi-atuncea Széntgyörgy, bătrânul, i-a făcut lui tata invitaţia de a merge cu ei la Arad, să înveţe la Liceul „Moise Nicoară", să stea la ei ca membru al familiei şi să facă lecţiile în româneşte cu fiul său. Tata care vorbea şi ungureşte şi româneşte, normal, a reuşit să intre în lumea bună. Îl tratau ca pe un membru al familiei, mânca la masă cu ei etc. ... Şi când în clasa a VIII-a de liceu, familia Széntgyörgy s-a mutat la Timişoara, tata s-o dus cu ei şi ultimul an l-a făcut la Loga. ... Ei şi tata a făcut Şcoala Superioară de artilerie Timişoara.

---

[173]Idem, Fotografie cu Joszephina tânără.
[174]Documente ale familiei Groza-Ziegler, Certificat de deces.
[175]Interviu cu Florina-Groza Ziegler, nepoata sculptorului Gheorghe Groza.
[176]A.P.M., *Registre de stare civilă, Act de căsătorie* nr. 10/8 noiembrie 1938, p. 10.
[177]Informaţie orală obţinută prin bunăvoinţa prof. Spiridon Groza din Moneasa.
[178]Documente ale familiei Groza-Ziegler, Extrasul de stare civilă.
[179]Este vorba de sculptorul Gheorghe Groza (1899-1930), frate cu Florian Groza şi unchiul Florinei Groza-Ziegler şi Marianei Pálfi.

Inclusiv cum se dansează trebuiau să ştie"[180]. Bunele relaţii în comunităţile cu populaţie mixtă s-au concretizat, aşadar, şi în acţiuni de „mecenat".

Istoria familiei s-a împletit cu împrejurările politice interbelice şi poziţia socială. Statutul de ofiţer, deţinător al decoraţiei germane „Crucea de fier", „Coroana României" clasa IV cu spade şi panglică de „Virtute Militară", „Steaua României" clasa V cu spade şi panglică de „Virtute Militară", l-a determinat pe Florian să se mute la Arad împreună cu familia[181]. Soţii Groza au avut două fete, Mariana şi Florina, de care Joszephina a avut mare grijă. De multe ori, în vacanţele petrecute la Moneasa, au parcurs drumul de 20 km până la Sebiş cu trăsura, povestind nepoatelor „Şi când ne duceam, ieşeam din Prăjeşti şi intram în Sebiş – zicea bunica – cu atâta mândrie: vezi pădurea aia, o pus-o bunicul tău"[182].

Prima dintre fiicele familiei Groza, Mariana s-a născut în data de 15 mai 1940, iar a doua, Florina, la 8 decembrie 1942. Ambele fete au fost botezate la Biserica Ortodoxă din Arad (Anexe, Fişa de familie nr. 2)[183]. Mariana, de religie ortodoxă, s-a căsătorit, în anul 1966, cu Francisc Pálfi din Chişineu-Criş, de religie reformat. La scurt timp au avut două fete, Cristina şi Diana. Ambele au fost botezate la Biserica Reformată din Arad, în religia tatălui. Diferenţa de vârstă între soţi a fost de 3 ani, iar mariajul lor a durat 31 de ani. Francisc Pálfi s-a născut în 1937, iar Mariana Groza în 15 mai 1940. (Anexe, Fişa de familie nr. 3)

Cristina, fiica mai mare, născută la 1 octombrie 1968, de religie reformată, s-a căsătorit în data de 1 octombrie 1992, la Biserica Reformată, cu Nicolaescu Radu, de religie ortodox, născut în data de 1 iunie 1965 la Făget. Împreună au două fete, Simina-Antonia şi Iulia-Carina (Anexe, Fişa de familie nr. 5). Familia frecventează Biserica Reformată, ambele fete fiind botezate la Biserica Ortodoxă din Arad[184]. Cea de-a doua fiică, Diana, s-a căsătorit cu un ortodox[185].

Florina Groza, a doua fiică a familiei Groza, de confesiune ortodoxă, s-a căsătorit cu Ştefan Ziegler, născut în 1937, de religie romano-catolic, iar copilul, Ştefan, născut în 1967, l-au botezat la Biserica Ortodoxă din Arad[186]. Diferenţa între soţi a fost de 5 ani. (Anexe, Fişa de familie nr. 4)

Istoria următoarelor generaţii s-a desfăşurat în arealul social-politic al regimului comunist. Mariana şi Florina, considerate fără origine

---

[180]Interviu cu Florina-Groza Ziegler, nepoata sculptorului Gheorghe Groza.

[181]Asupra compoziţiei etno-confesionale a localităţii Arad în perioada contemporană vezi Maria Pădurean, Corneliu Pădurean, *Comportamentul nupţial al ortodocşilor din Arad în perioada interbelică*, în „Biserică şi societate" coord. Corneliu Pădurean, Mihai Săsăujan, Ed. Gutenberg Univers, Arad, 2005, p. 243-267.

[182]Interviu cu Florina-Groza Ziegler, nepoata sculptorului Gheorghe Groza.

[183]Documemte ale familiei Groza-Ziegler, Certificate de naştere.

[184]Documente ale familiei Nicolaescu, Certificate de botez.

[185]Interviu cu Mariana Pálfi-Groza.

[186]Inteviu cu Florina Groza-Ziegler.

sănătoasă, fiindcă Ida Groza, mama lor, era fiică de burghez, au avut de înfruntat vicisitudinile cauzate de politica promovată în sistemul şcolar universitar comunist. S-au înscris cu greu la facultate, acceptate fiind doar pentru că aveau origine sănătoasă pe linie paternă, iar după angajare au fost mereu tachinate[187]. Educaţia aleasă, afirmarea în domeniu profesional au şters cu buretele, aparent, dârele mentalităţii comuniste, fără a afecta viitorul copiilor.

Aşadar, căsătoriile mixte confesionale sau etnice au caracterizat, în general, cele patru generaţii ale familiei Pérko. În timpul şederii la Moneasa, au frecventat ambele biserici romano-catolică şi ortodoxă, lucru perpetuat şi astăzi. Dacă în a doua generaţie preceptele stabilite de biserică au fost respectate, prin schimbarea confesiunii, dar şi botezul copiilor, în generaţiile următoare, căsătoriile nu s-au oficiat şi la biserică, datorită conjuncturii politice a vremii. Copiii au fost botezaţi în religia tatălui sau a mamei după caz. Putem remarca, aşadar, un oarecare convenţionalism între soţi[188].

Dintr-o altă perspectivă, naşterile femeilor din generaţiile familiei Pérko au avut loc la vârste cuprinse în medie între 20 şi 30 ani. Durata căsătoriilor a fost cuprinsă între 8, 20, 31 şi 51 de ani. Diferenţa dintre prima naştere şi a doua a fost cuprinsă între 1 şi 8 ani, luând în considerare anii extremi. Cu excepţia Florinei Ziegler-Groza, care a divorţat din motive, care nu fac subiectul lucrării de faţă, mariajele mixte au fost de lungă durată.

Stări conflictuale pe motive etno-confesionale nu s-au semnalat decât sporadic şi cu umor. Un exemplu ar fi atitudinea lui Florian Groza, tatăl Marianei şi Florinei, care a contestat, ulterior, căsătoriile celor două fete cu bărbaţi de alte naţionalităţi. În semn de nemulţumire a oferit spre achiziţie şi donaţie parte din obiectele de familie care constituie Fondul Groza, păstrat la Complexul Muzeal Arad.

Urmărit de-a lungul a trei generaţii, tradiţionalismul mariajelor mixte a suportat mutaţii indubitabile, după cum am putut constata, în a patra generaţiei, mergând până la perpetuarea acestuia doar la nivel mental şi educativ. Este vorba de a doua fiică a Marianei Pálfi, Diana, şi de fiul Florinei Ziegler, Ştefan care nu au întemeiat mariaje mixte.

Spiritul de toleranţă religioasă şi (sau) etnică a fost transmis din generaţie în generaţie. Asemenea exemple de familii, care şi-au gestionat patrimoniul spiritual identitar mixt, la sfârşitul epocii moderne şi în controvesata perioadă contemporană, au pecetluit destinul unor întregi generaţii de intelectuali. Ideologiile epocilor nu au putut altera buna convieţuire, cu atât mai mult cu cât principiul respectului reciproc al

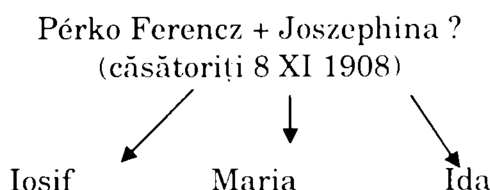
---

[187]Felicia Aneta Oarcea, *Istorii din umbra memoriei. Despre rezistenţa anticomunistă în localităţile Almaş şi Moneasa, din judeţul Arad*, p. 245-255.
[188]Sorina Paula Bolovan, *op. cit.*, p. 78.

moştenirii identitare s-a răsfrânt în planul vieții intime şi al înțelegerii modene a relațiilor matrimoniale. Propagarea înțelegerii pozitive a valorilor alterității a rămas o tradiție, în contextul în care tânăra generație continuă să fie beneficiara culturii germane, maghiare şi româneşti.

Arborele genealogic al familiei Pérko

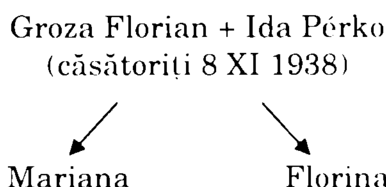
1. Prima generație. Familia Pérko

Pérko Ferencz + Joszephina ?
(căsătoriți 8 XI 1908)

Iosif — Maria — Ida

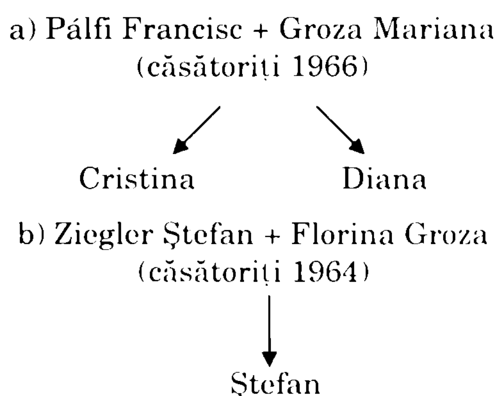
2. A doua generație. Familia Groza

Groza Florian + Ida Pérko
(căsătoriți 8 XI 1938)

Mariana — Florina

3. A treia generație. Familiile Pálfi și Ziegler

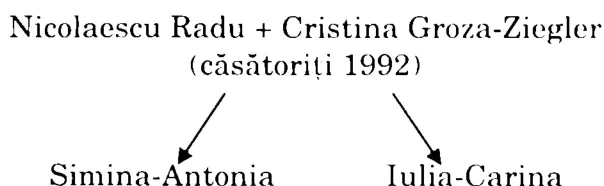
a) Pálfi Francisc + Groza Mariana
(căsătoriți 1966)

Cristina — Diana

b) Ziegler Ștefan + Florina Groza
(căsătoriți 1964)

Ștefan

4. A patra generație*. Familia Nicolaescu

Nicolaescu Radu + Cristina Groza-Ziegler
(căsătoriți 1992)

Simina-Antonia — Iulia-Carina

Arborele genealogic nu a cuprins famiile Ziegler Ștefan și Tăgăduan Diana.

Arborele genealogic al unor familii din Moneasa*

A. Arborele genealogic al familiei Condea de la nr. 2 din localitatea Moneasa

Generația I. Condea Gheorghe și soția Nichita

1. Condea Dănilă-căsătorit în Rănușa
2. Condea Nicoară-căsătorit în Monasa la nr. 1
3. Condea Nicoară Vasile-căsătorit cu Persida Ciupertea, fiica lui Nașuț, rămas în casa părintească la nr. 2
4. Condea Ioan-căsătorit în Moneasa la nr. 6
5. Condea Marinca-căsătorită în Moneasa cu Coșa

Generația II. Condea Vasile și Persida

1. Condea Traian-rămas cap de gospodărie
2. Condea Pavel-căsătorit în Moneasa cu Ioja Florica
3. Condea Gheorghe-căsătorit în Rănușa la Tatau
4. Condea Dănilă-căsătorit în Moneasa
5. Condea Mărioara-căsătorită în Moneasa cu Șodinca Ambrosie
6. Condea Mihai-necăsătorit-stabilit în Oradea
7. Condea Sofia-decedată

Generația II. Condea Nicoară și Sofia (venită de la Rănușa, nr. 1)

1. Condea Ilarie-rămas cap de gospodărie
2. Condea Maria
3. Condea Iosif-căsătorit în Moneasa cu Ciupertea Cristina

Generația II. Condea Ioan și Macrina

1. Condea Ștefan-rămas și căsătorit la nr. 6
2. Brad Teodor

Generația III. Condea Traian și Lucreția

1. Condea Pavel-rămas cap de gospodărie în Moneasa la nr. 2
2. Condea Sofia-căsătorită în Moneasa cu Șodinca Iosif
3. Condea Vasile-căsătorit și stabilit în Satu-Mare
4. Condea Leontin-căsătorit și stabilit la 30 Decembrie, jud. Ilfov
5. Condea Iosif-căsătorit la Dezna

Generația III. Condea Pavel și Florica

1. Condea Cristina-căsătorită la Rănușa cu Pop Viorel
2. Condea Ioan-Nuțu-căsătorit cu Dragoș Sofia și rămas cap de gospodărie

---

*Cu excepția familiei Condea, celelalte nume de familii sunt cuprinse în conscripția din 1746, publicată de G. Ciuhandu. Istoricul maghiar Somogy Gyula o amintește.

Generația III. Condea Dănilă și Elena

1. Condea Mărioara-căsătorită în Moneasa cu Groza Mihai (Haiu), nr. 274
2. Condea Dănilă-căsătorit și stabilit în Bârsa (de profesie învățător)
3. Condea Persida-căsătorită ș rămasă urmașă

Generația III. Condea Ilarie și Elena

1. Condea Sofia-căsătorită în Sebiș
2. Condea Ilarie (Lelu)-rămas cap de gospodări și căsătorit cu Iacob Maria din Rănușa

Generația III. Condea Ștefan și Saveta la nr. 6

1. Condea Lazăr

Generația IV. Condea Pavel și Mărioara

1. Condea Vasile-inginer căsătorit și stabilit la Arad
2. Condea Lucreția (Luci)-rămasă acasă la nr. 2 și căsătorită primnd n-le după soț Groza

Generația IV. Condea Ioan-Nuțu și Sofia

1. Condea Pavel-stabilit în Arad și decedat
2. Condea Maria-stabilită la Arad

Generația IV. Condea Ilarie (Lelu) și Maria (Marișca)

1. Condea Sofia-căsătorită la Moneasa cu Draghici Gavrilă
2. Condea Terentie (Tuțu)-căsătorit cu Țica Cornelia (Neli)

Generația IV. Condea Lazăr și Gabriela

Condea Dorina-căsătorită cu Pop și decedată

Generația V. Groza Florin-Sorin și Lucreția

1. Rucsanda Paul
2. Groza Maria Argentina

Generația V. Condea Pavel Dorel
Generația V. Condea Terentie și Neli

1. Condea Adrian
2. Condea Bogdan

2. Arborele genealogic al familiei Ciupertea de la nr. 278 din localitatea Moneasa

Generația I. Ciupertea Marcu și Raveica

1. Ciupertea Pavel
2. Ciupertea Ștefan
3. Ciupertea Ioan-Nuțu

4. Ciupertea Persida-căsătorită în Moneasa, nr. 2
5. Ciupertea Iuliana-căsătorită în Rănuşa
6. Ciupertea Macrina-căsătorită în Rănuşa
7. Ciupertea Eva-căsătorită în Moneasa la nr. 316
8. Ciupertea Elena-căsătorit în Rănuşa

Generaţia II. Ciupertea Pavel şi Sofia

1. Ciupertea Ioţa-căsătorit cu Maria din Neagra
2. Ciupertea Cristina-căsătorită cu Condea Iosif, la nr. 281
3. Ciupertea Pavel-Păliuţ-căsătorit cu Brad Lucreţia (Creţi)
4. Ciupertea Lucreţia-căsătorită în Sebiş
5. Ciupertea Ioan-Nuţu-csătorit în Moneasa

Generaţia II. Ciupertea Ştefan şi Marinca

1. Ciupertea Pavel-căsătorit în Moneasa
2. Ciupertea Iuliana-căsătorită în Moneasa cu Deak din Sebiş
3. Ciupertea Sofia-necăsătorită
4. Ciupertea Aniţa-căsătorită în Moneasa cu Ilieş Gavrilă, fără copii
5. Ciupertea Marişca-căsătorită în Moneasa cu Negrilă Mihai, fără copii

Generaţia II. Ciupertea Ioan-Nuţu (Bochinaş) şi Sanda, nr. 93

1. Ciupertea Gheorghina-stabilită şi căsătorită în Timişoara
2. Ciupertea Cristina-căsătorită în Rănuşa
3. Cipertea Ioan-căsătorit în Moneasa cu Crişan Ana

Generaţia III. Ciupertea Ioţa şi Maria, nr. 279

1. Ciupertea Maria-căsătorită şi stabilită în Arad
2. Cipertea Cristina-căsătorită şi stabilită în Arad

Generaţia III. Ciupertea Pavel şi Lucreţia, nr. 278

1. Ciupertea Pavel-căsătorit şi stabilit în Buteni
2. Ciupertea Sofia-căsătorită în Moneasa
3. Ciupertea Florea-căsătorit

Generaţia III. Ciupertea Ioan-Nuţu şi Elisabeta

1. Ciupertea Aurica-căsătorită în Mneasa cu Tedor Petru, venit din Sebiş
2. Ciupertea Vasile-învăţător căsătorit şi stabilit în Buteni

Generaţia III. Ciupertea Pavel (Murgu) şi Lucreţia

1. Ciupertea Aurel-căsătorit cu Groza Mărioara, cu gospodărie la nr. 56
2. Ciupertea Ştefan-decedat
3. Ciupertea Cristina-căsătorită şi stabilită în Semlac

Generaţia III. Ciupertea Ioan şi Ana, nr. 93

1. Ciupertea Ioan-căsătorit şi stabilit în Moneasa
2. Ciupertea Mihai-căsătorit şi stbilit în Moneasa

Generația IV. Ciupertea Florea și Cristina, nr. 278

1. Ciupertea Cristian-căsătorit și stabilit în Bârsa
2. Ciupertea Corina-necăsătorită, studentă

Generația IV. Ciupertea Aurel și Mărioara, nr. 56

1. Ciupertea Călin-căsătorit și stabilit în Mneasa
2. Ciupertea Crinel-căsătorit și stabilit în Moneasa, nr. 56

Generația IV. Ciupertea Ioan și Mărioara, stabilită în Moneasa

1. Ciupertea Marius-stabilit în Timișoara
2. Ciupertea Mihaela-căsătorit și stabiblită în Arad

Generația IV. Ciupertea Mihai și Maria, nr. 93

1. Ciupertea Miruna-căsătorită și stabilită în Arad
2. Cipertea Mihai-căsătorit și stabilit în Sebiș

Generația IV. Ciupertea Călin și Sorina-stabilit în Moneasa

1. Ciupertea Miruna

Generația IV. Ciupertea Crinel și Adela

1. Ciupertea Flavius-elev

3. Arborele genealogic al familiei Groza, nr. 293

Generația I. Groza Ioan și soția

1. Groza Ivanti
2. Groza Alexandru
3. Groza Iosif-Iosa
4. Groza Zorinca
5. Groza Elena
6. Groza Sinesie-căsătorit și stabilit în Răpsig

Generația II. Groza Ivanti și Irina, nr. 293

1. Groza Florea-căsătorit și rămas moștenitor
2. Groza Verona-căsătorită în Moneasa cu Dragoș Vasile
3. Groza Mărioara-căsătorită în Moneasa cu Nedency carol, nr. 275
4. Groza Spiridon-căsătorit în Moneasa
5. Groza Ioan-căsătorit în Moneasa
6. Groza Elena-căsătorită în Moneasa cu Tipei Simion

Generația II. Groza Alexandru și Etelca, nr. 29

1. Groza Ioan-căsătorit , nr. 29
2. Groza Terentie-căsătorit, Moneasa, nr. 265
3. Groza Mărioara-căsătorită în Moneasa cu Crișan Iosif
4. Groza Spiridon-decedat
5. Groza Aurel-căsătorit și stabilit în Dezna

6. Groza Elena-decedată

Generația II. Groza Iosif (Iosa) și soția Brândușa

1. Groza Spiridon
2. Groza Cristina
3. Groza Gheorghina
4. Groza Octavia

Generația II. Groza Florea și Ana (venită din Neagra)

1. Groza Mihai-căsătorit și stabiit în Moneasa
2. Groza Spirido-decedat pe front în al Doilea Război Mondial
3. Groza Ioan-căsătorit cu Paulina din Rănușa

Generația III. Groza Spiridon și Iulia, nr. 274

1. Groza Mihai

Generația III. Groza Ioan și Ilonca, nr. 76

1. Groza Ana

Generația III. Groza Ioan și Frunzina

1. Groza Spirdon
2. Groza Terentie-decedat
3. Groza Mrioara
4. Groza Ioan
5. Groza Silvia

Generația III. Groza Terentie și Marișca

1. Groza Nicolae
2. Groza Etelca Sidonia

Generația III. Groza Spiridon și Cristina

1. Groza Brândușa-căsătorită Grădinaru, stabilită în Moneasa, nr. 284
2. Groza Mărioara-căsătorită Voian, stabilită în Moneasa
3. Groza Sida-căsătorită Marian și stabilită în Moneasa

Generația III. Groza Gheorghina și Terentie Groza

1. Groza Iuliana-căsătorită Ciupertea, Moneasa, nr. 280
2. Groza Brândușa-căsătorită Dragoș în Moneasa
3. Groza Cristina-căsătorită Albeanu, Moneasa, nr. 283

Generația IV. Groza Mihai și Lucreția

1. Groza Dorica

Generația IV. Groza Ioan și Paulna (venită din Rănușa)

1. Groza Ana-căsătorită Rusu , Moneasa, nr. 273
2. Groza Florina-căsătorită Groza, Moneasa, nr. 2

Generația IV. Groza Spiridon și Florica

1. Groza Florin Sorin-căsătorită şi stabilită în Moneasa, nr. 2
2. Groza Horia-stabilită la Arad

Generaţia IV. Groza Ioan şi Elena, nr. 29

1. Groza Carmen-Ioniţa-căsătorită şi stabilită în Arad
2. Groza Daniel-necăsătorit
3. Groza Roman-căsătorit şi rămas la Moneasa, nr. 29

Generaţia IV. Groza Nicolae şi Livia

1. Groza Otilia-căsătorită Dupţa, Moneasa
2. Groza Mirela-căsătorită Costea

Generaţia IV. Groza Etelca şi Gheorghe

1. Groza Sidonia
2. Groza Mărioara
3. Groza Gheorghe
4. Groza Dalina
5. Groza Daciana

Generaţia V. Groza Florina şi Mihai

1. Groza Marius

Generaţia V. Groza Sorin şi Lucreţia

1. Groza Maria Angelina

Generaţia V. Groza Roman şi soţia

1. Groza Ramona

4. Arborele genealogic al familiei Şodinca

Generaţia I. Şodinca Pavel şi Floare

1. Şodinca Gheorghe
2. Şodinca Pavel
3. Şodinca Vasile
4. Şodinca Cristina-căsătorită în Neagra

Generaţia II. Şodinca Gheorghe şi Sofia

1. Şodinca Simion
2. Şodinca Iosif-căsătorită şi stabilită în Dezna
3. Şodinca Terentie-decedat pe front în al Doilea Război Mondial
4. Şodinca Eva-căsătorită în Moneasa cu miclea Teodor
5. Şodinca Pavel

Generaţia II. Şodinca Pavel şi soţia

1. Şodinca Mihai-căsătorit şi stabilit în casa părintească din Moneasa
2. Şodinca Ilarie-căsătorit şi stabilit în Sebiş
3. Şodinca Ilca-căsătorită în Moneasa cu Nica Pantelimon

Generația II. Șodinca Vasile și soția

1. Șodinca Floare
2. Șodinca Ambrosie
3. Șodinca Frunzina

Generația III. Șodinca Simion și Octavia

1. Șodinca Gheorghe-căsătorit și stabilit la Moneasa
2. Șodinca Liviu-căsătorit și stabilit la Moneasa
3. Șodinca Pavel-căsătorit și stabilit în casa părintească din Moneasa
4. Șodinca Mihai-căsătorit și stabilit în Moneasa
5. Șodinca Nicolae-decedat

Generația III. Șodinca Pavel și Marișca

1. Șodinca Cristina
2. Șodinca Simion
3. Șodinca Mihai-decedat

Generația III. Șodinca Mihai și Rozina, nr. casă 32

1. Șodinca Mărioara-căcătorită în casa părintească cu Dragoș Dănilă

Generația III. Șodinca Ambrosie și Mărioara

1. Șodinca Gheorghe-căsătorit și stabilit în Moneasa în casa părintească
2. Șodinca Pavel-căsătorit și stabilit la Arad

Generația IV. Șodinca Gheorghe și Stana, nr. casă 11

1. Șodinca Petru-căsătorit și stabilit în casa părintească
2. Șodinca Gelu-căsătorit și stabilit la Sebiș

Generația IV. Șodinca Liviu și Catița

1. Șodinca Liviu-căsătprit și stabilit în Pâncota
2. Șodinca Florin-necăsătorit, stabilit în Moneasa, la nr. 8
3. Șodinca Teodora-necăsătorită

Generația IV. Șodinca Pavel și Mărioara

1. Șodinca Păunel-căsătorit și stabilit în Moneasa
2. Șodinca Simona-căsătorită cu Andreș

Generația IV. Șodinca Mihai și Livia, nr. 17

1. Șodinca Miorița-căsătorită și stabilită în Păuliș
2. Șodinca Cristian-căsătorit și stabilit în Moneasa
3. Șodinca Sorina-căsătorită și stabilită la nr. 17
4. Șodinca Marius-căsătorit și stabilit la Buhani

Generația IV. Șodinca Simion și Dora

1. Șodinca Mariana-căsătorită cu Somogy

Generația V. Şodinca Petru şi Rodica

1. Şodinca Raluca

Generația V. Şodinca Păunel şi Doina

1. Şodinca Melisa

Generația V. Şodinca Cristian şi Camelia

1. Şodinca Sergiu

Generația V. Şodinca Sorina şi Călin Stan

1. Stan Alin

Capitolul 4

Tradiție. Continuitate. Progres în viața economică. Componenete ale modernității

1. Perioada otomană. Evoluții și involuții economice

Evoluția economică a fiecărei zone a fost influențată de condițiile fizico-geografice, resursele naturale și pulsul spectrului politico-social.

Ocupația turcească a contribuit la dezvoltarea economică numai în măsura interesului asigurării celor necesare supușilor militari și civili. Cu toate că, prin documentul din 1597 au fost amintite minele și izvoarele termale de la Moneasa, totuși, sub ocupația otomană nu se poate vorbi, în zonă, de o exploatare minieră sistematică[1]. Unii istorici arădeni au susținut, pe baza documentelor târzii, că locuitorii din Moneasa s-au îndeletnicit, încă din secolul al XIV-lea, cu extracția minereurilor[2].

Analiza spectrului ocupațional arată că principala îndeletnicire a monesenilor, chiar și în condițiile oferite de relieful muntos, a rămas agricultura. Istoricii relatează episoade în care țăranii „când se duceau la câmp, luau cu ei și armele, pentru că nu se știa când atacă turcii". Starea de insecuritate permanentă, generată de desele raiduri, este reconfirmată de un alt episod. Se spune că, turcii din Timișoara, în 1583, ar fi dat foc la 11 stoguri de grâu și paie ale țăranilor din Dezna. Nu au permis nici măcar construirea unor hambare, pe motivul că au fost considerate niște fortificații ridicate împotriva lor. Din această cauză, un proprietar din Dezna a fost chemat în fața diplomației europene[3], fiind acuzat de încălcarea autorității adminitrativ-politice în zonă. Realitățile au fost conturate de mentalitățile suveranilor turci, manifestate printr-un control excesiv, fără a lăsa locuitorilor posibilitate întreprinderii unor activități economice. Abuzurilor administrative li s-au adăugat disputele dintre potentații zonei. Toate au condus la o economie autarhică.

Pomicultura s-a restrâns la necesitățile proprii fiecărei familii.

De asemenea, documentele vremii au menționat că pescuitul reprezenta o altă îndeletnicire a locuitorilor. Miracolul în fața naturii și a bogăției piscicole a pârâului Dezna, de unde puteau fi prinși niște păstrăvi uriași, fac deliciul exagerărilor istorice[4].

Totodată au fost afectate relațiile comerciale din zonă. Samavolniciile spahiilor turci au diminuat posibilitățile dezvoltării unor

---

[1]Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 112-124.
[2]*Aradul permanență în istoria patriei*, p. 95.
[3]Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 251.
[4]*Ibidem*, p. 250, 252.

relații comerciale. În epocă era asigurată libera trecere a negustorilor greci, sârbi, evrei etc.[5], datorită cointeresării autorităților turcești în promovarea acestui tip de comerț.

Un rol însemnat în cadrul micii gospodării țărănești l-a avut creșterea cailor, care, de cele mai multe ori, erau furați. Mențiunile istorico-documentare relatează un astfel de episod în anul 1590.

Creșterea oilor a fost, în schimb, încurajată de potentații otomani, iar creșterea vitelor nu a fost de bun augur[6].

Fiscal, țărănimea era supusă unor mari obligații, atât în teritoriile ocupate de turci, cât și în cele aflate sub dominația principelui transilvănean. Spre deosebire de autoritățile transilvănene, primii s-au mulțumit cu perceperea dărilor, fără a se amestece în treburile obștești, așa încât s-a păstrat autonomia politică internă[7].

Desigur, dominația otomană asupra părților crișene a avut și consecințe dezastruoase. Un bilanț sumar ar contura atmosfera unui feudalism anarhic, abuziv și nu în cele din urmă anacronic.

Prefacerile economico-sociale și promovarea unui nou tip de relații comerciale, la începutul secolului al XVIII-lea, au condus la valorificarea eficientă și sistematică a resurselor naturale și fondului forestier al localității Moneasa. Pătrunderea curentelor economice reformiste austriece și interesul crescut pentru implementarea politicilor economice europene a impulsionat studiile zonale în scopul cunoașterii potențialului economic și găsirea unor soluții viabile dezvoltării economiei.

2. Agricultura și meșteșugul casnic de la modernitate la contemporaneitate

Condițiile fizico-geografice au permis practicarea unei agriculturi limitată la necesitățile fiecărei gospodării. Ca orice sat de munte, cele câteva fâșii de pământ arabil, parcelat, înșirat de-a lungul văii Moneasa oferă posibilitatea cultivării plantelor și legumelor pentru traiul zilnic.

O imagine detaliată asupra posibilităților economice și situației sociale o putem desprinde din recensământurile efectuate de autorități de-a lungul timpului. Spre exemplu, conscripția din 1746 a recenzat pe lângă numărul capilor de familie și situația economico-socială a lor, prin „arătarea precisă a condițiunilor lor de avere mobilă și de câștig din agricultură, creșterea vitelor și din meșteșuguri și sistemul de fixare a contribuțiilor de atunci"[8]. Au fost consemnate familii de români, partajate în „hospites" și „subhospites", pe criteriu de avere stabilindu-se statutul social. În accepțiunea primului termen intrau iobagii cu casă și pământ, iar al doilea se referea la iobagii cu casă și fără pământ. Situația economică a

[5]*Ibidem*, p. 260-263.
[6]*Ibidem*, p. 250.
[7]*Arad permanență în istoria patriei*, p. 152.
[8]Gheorghe Ciuhandu, *op. cit.*, p. 32.

ambelor categorii de iobagi cuprinde inventarul animalier, la care se adaugă plantele cerealiere pe care le cultivau, precum şi o moară de râu, „moles rivales”[9].

Tabel 1
Datele conscripţiei din 1746

Nume	Krisan Iuan	Groza Ieremia	Groza Toma	Csupertye Nikora	Şodinka Mihaly	Total
Hospites	1	1	1	1	1	5
Subhospites	-	-	1	1	-	5
Boi	2	-	2	2	-	2
Vaci	1	1	1	1	1	6
Cai	1	-	-	-	1	5
Juninci	1	-	-	-	2	1
Capre	-	-	-	-	2	3
Porci	2	-	-	2	1	2
Orz	4/8	2/8	4/8	4/8	4/8	5
Grâu	-	-	-	-	2/8	18/8
Mei	2/8	2/8	2/8	2/8	2/8	2/8
Mori de apă	-	-	-	-	-	1

Sursa: Gh. Ciuhandu, *Românii din câmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad, 1940

La finele veacului XVIII, s-a organizat un nou recensământ. Conscripţiile din 1771 şi 1772 au furnizat date care pot fi acceptate ca reale şi caracteristice pentru că se bazează mai cu seamă pe declaraţiile ţăranilor, care, în condiţiile stăpânirii erariale şi a lipsei alodiilor, au făcut cunoscute pământurile însămânţate. Au fost recenzaţi 25 de jeleri cu casă şi pământurile aflate în folosinţă[10].

Spre deosebire de datele oferite de conscripţia din 1771-1772, potrivit celei din 1828, situaţia economico-socială a locuitorilor din Moneasa s-a diversificat. S-au extins suprafeţele cultivate şi fâneţele avute în folosinţă. Situaţia economică a celor 70 de iobagi şi jeleri poate fi desprinsă din Tabelul 2[11].

Tabel 2
Structura economico-socială a populaţiei din Moneasa (1828)

Populaţie (18-60 ani)	Familii		Case	Arături, măsuri de pogon	Fâneţe/ zi de coasă	Vii/ sape	Boi	Vaci	Junci	Cai
	iobagi	jeleri								
70	27	37	35	105	62	-	6	1	17	-

Sursa: Kovach Géza, *Conscripţia satelor arădene în 1828*, în „Ziridava” XV-XVI, Arad, 1987

Spre deosebire de jelerii din Principatul Transilvaniei, cei din părţile vestice au avut o situaţie mai bună. Pe bază de contracte, ei puteau beneficia şi de alte pământuri, în primul rând grădini, livezi, vii, putându-se ridica în rândurile contractualiştilor, care până în 1848 îşi asigurau,

---

[9]*Ibidem*, p. 219, 174, 136.
[10]Kovách Géza, *Structura internă* ..., p. 140, 159, 161.
[11]Idem, *Conscripţia satelor arădene în 1828*, p. 111, 113.

câteodată, situații mai avantajoase decât iobagii cu sesii[12]. Producția pământurilor cultivate nu depășea necesitățile fiecărei familii. Spre exemplu cele 64 de familii de țărani dețineau 114 $^{4}/_{8}$ jug. pământ cultivat și fânețe. Media pe familie se cifra la 1,8 jug. Potrivit aceleiași conscripții în localitate își desfăşoară activitatea 3 meșteri[13].

În jurul anului 1829 majoritatea satelor din comitatul Arad au intrat în proprietate particulară. Noii cumpărători au trecut la organizarea alodiilor și la sistematizarea hotarelor. Drept urmare, țărănimea a pierdut o mare parte din pământurile comunale, fiind de multe ori ciuntite și sesiile lor[14]. Peste șase ani, istoricii maghiari au consemnat că „În Moneasa stau 24 iobagi care posedă teren arabil, 7 jeleri cu casă..."[15].

Cumpătarea și hărnicia localnicilor, practicarea agriculturii pe cei 136 jug. de teren arabil și 84 jug. de luncă a permis sporirea șeptelului animalier[16]. Fiecare gospodar a avut grijă, în funcție de posibilitățile materiale, să-și construiască acareturile, să-și cumpere mașini și unelte agricole pentru a-și asigura necesitățile cotidiene[17]. Începând cu anul 1886, ei au obținut dreptul de a organiza târguri săptămânale în ziua de vineri. Presupunem că, aici, își vindeau produsele agricole[18].

La finele veacului XIX și debutul următorului, șeptelul animalier a cunoscut evidente fluctuații. Analiza datelor oferite de statisticile maghiare din anii 1895 și 1911 oferă o imagine a dinamicii inventarului animalier. Cifrele indică prezența unui număr mare de bovine și suine. Față de anul 1895, în anul 1911, numărul cornutelor și porcilor a înregistrat o scădere semnificativă. Probabilitatea unei epidemii în rândul animalelor este evidentă, numărul lor scăzând aproape la jumătate. Ovinele au rămas în număr aproape constant, doar numărul cailor și măgarilor a înregistrat o ușoară creștere[19]. (Tabel 3)

Tabel 3
Dinamica șeptelului animalier (1895-1911)

An	Cornute	Cai	Măgari	Capre	Porci	Oi
1895	204	16	1	73	208	99
1911	121	40	4	34	5	94

Sursa: *Magyar statisztikai Közlemények*, vol. 41

[12]Idem, *Structura internă* ..., p.163.
[13]Idem, *Conscripția satelor arădene în 1828*, p. 119, 122.
[14]Idem, *Structura internă* ..., p. 184.
[15]Fábian Gábor, *op. cit.*, p. 75.
[16]Gaál Jenö, *op. cit*, p. 189.
[17]*Ibidem*, p. 171-172.
[18]D.J.A.N.A., *Márki Sándor, F. pers.*, R. 10, f. 749.
[19]*M.S.K.*, vol. 41, Budapesta, 1913, p. 694-695.

De asemenea pentru anul 1897 a fost întocmit un tabel, în care au fost enumerate comunele contribuabile, ramurile economice, veniturile şi impozitele funciare achitate[20].

Potrivit Tabelului 4, terenurile arabile au ocupat o zonă îngustă, respectiv 163 jug. şi 187 stj., comparativ cu parchetul forestier şi câmpul fertil, care deţineau preponderenţa. Suprafaţa păşunii a fost de 293 jug. şi 1.325 stânjeni (stj.), iar venitul de 48 fl şi 54 cr. Impozitul financiar achitat a fost de 308 fl şi 61 cr. Din activităţile lucrative se obţineau venituri mulţumitoare.

Tabelul 4
Situaţia funciară (1897)

Denumire		Arătură	Grădina	Lunca	Pădure	Câmp fertil	Câmp neroditor	Păşune
Suprafaţa	Jug	163	14	45	6731	7247	146	293
	Stj	187	290	-	200	402	735	1325
Venit	Fl.	151	45	22	942	1210		48
	Cr.	22	61	50	36	23		54

Sursa: Gaál Jenö, *Arad Vármegye és Arad Szabad Kiralyi Város Kőzgazdasági, Kőzigazgatási és Kőzműveődési Allapotának Leirasa*, Arad, 1898

Revenind la şeptelul animalier, potrivit datelor cuprinse în Tabelul 5, s-a constatat că, de-a lungul unui an, respectiv 1910-1911, numărul total al viţeilor şi boilor sub trei ani era de 4, iar al acelora de peste 3 ani de 50. Din 121 de bovine, 61 erau păstrate pentru carne şi lapte; juncile sub 2 ani erau într-o proporţie foarte redusă[21].

Tabelul 5
Dinamica şeptelului animalier (1910-1911)

Viţei				Vaci	Boi şi viţei		Junincă		
Crescuţi şi păstraţi	tăiaţi		pierduţi	pentru carne şi lapte	sub 3 ani	peste 3 ani	sub 2 ani	Peste 2 ani	sugar
	vânduţi	tăiaţi după ce au fost cumpăraţi							
3	36	3	3	61	4	50	1	2	2
45									

Sursa: *Magyar statisztikai Közlemények*, vol. 41

Putem aprecia faptul că evoluţia şeptelului animalier, în perioada modernă, a fost fluctuant. Aceasta se datorează evoluţiei pieţei în zonă, precum şi fenomenelor maladive, manifestate în anumite perioade.

[20]Gaál Jenö, *op. cit.*, p. 692-693.
[21]*M.S.K.*, vol. 41, p. 694-695.

Pentru a-şi vinde produsele animaliere, pe întreg teritoriul comitatului Arad, s-au organizat marile târguri săptămânale[22], monesenii deplasându-se în localitatea Sebiş.

Contemporaneitatea nu a schimbat foarte mult raportarea localnicilor la sistemul agrar. Principalul izvor de subzistență a rămas tot creşterea vitelor şi cultivarea terenurilor. Deseori, au apărut decizii de interdicție a păşunatului, provocând nemulțumiri ale localnicilor[23]. Numeroşi moneseni au adresat cereri către Primărie pentru a interveni în chestiunea păşunatului, căci imaşul era proprietatea Bisericii Romano-Catolice. În cele din urmă diferendele s-au rezolvat pe cale amiabilă, Consiliul comunal Moneasa, aprobând cumpărarea păşunii Butuşeasca[24].

Bunurile rezultate, din urma creşterii animalelor şi a practicării agriculturii, au cunoscut grave mutații în perioda comunistă. Regimul cotelor impuse, în condițiile unei situații economico-financiare modeste a localnicilor, a diminuat considerabil şeptelul animalier şi producția agricolă, căci aşa cum am menționat în lucrarea de față, autoritățile nu țineau cont de anii cu recolte slabe. Deseori, monesenii au fost nevoiți să renunțe la asigurarea proviziilor pentru familie, căci cota trabuia achitată.

Pe lângă practicarea celor două sectoare ale agriculturii, localnicii s-au ocupat cu pescuitul. În perioada interbelică, mai ales, s-au înregistrat cereri către Primărie de licitare a dreptului de concesionare a bălților cu peşte[25].

Poluarea şi lipsa de preocupare a organelor interesate a micşorat fauna piscicolă. Sumele contractate au fost folosite de autoritățile locale, ca şi în alte cazuri, la contrucții edilitare, reparații, etc. Începând cu deceniul şase al secolului al XX-lea, s-a reamenajat păstrăvăria. De aici au fost aprovizionate cu peşte restaurantele din Moneasa.

Meşteşugul casnic a fost puțin dezvoltat, limitându-se la necesitățile gospodăreşti, pentru că marea majoritate a femeilor lucrau la „fabrica baronului"[26]. Cu toate acestea putem semnala, la începutul secolului XX, că mica industrie țărănească a țesutului şi torsului[27], s-a practicat în fiecare familie în funcție de tradiționalitatea meşteşugului.

Bătrânele satului mai păstrează obieceiul scărmănatului lânii. Din ea, spre toamna târzie ce dădea spre serile reci de iarnă, la gura sobei, torceau şi țeseau lâna, croşetau ciorapi pentru copii şi nepoți. Acum, după 1990, muncesc în linişte, netrebuind să dea cotele comuniste. Din păcate, odată cu îmbătrânirea sătenilor tradițiile se pierd.

---

[22]Gaál Jenö, *op. cit*, p. 357.
[23]D.J.A.N.A., *F.P.J.A.*, *Acte aditive*, dos. 7400/1944, f. 46-50.
[24]A.P.M., *Registrul deliberărilor consiliului comunal 1929-1932*, p. 69-70.
[25]*Ibidem*, p. 11.
[26]Gaál Jenö, *op. cit*, p. 189.
[27]Somogyi Gyula, *op. cit.*, p. 180-181.

3. Meşteşuguri şi unităţi industriale în secolele XVIII-XXI

Primele activităţi cu caracter industrial au fost legate de valorificarea resurselor subsolului: exploatarea şi prelucrarea minereului de fier şi mangan, a „marmurei”, calcarului şi forestieră.

3.1 Exploatarea şi prelucrarea minereului de fier şi mangan

Observaţiile geologice au evidenţiat existenţa unui platou calcaros între Vaşcău şi Moneasa, care conţine zăcăminte de minereu de fier şi mangan.

Istoricii arădeni au afirmat că în regiunile bogate în minereuri de fier, cum era şi cea de la Moneasa, locuitorii s-au îndeletnicit cu meşteşugul mineritului, încă din secolul al XIV-lea. Nu putem vorbi, însă, de o exploatare sistematică la acea vreme[28], aşa cum am amintit deja.

Condiţiile tehnologice rudimentare ale secolului al XVIII-lea, la care s-au adăugat condiţiile naturale nu tocmai optime, nu au permis decât într-o oarecare măsură dinamizarea exploatărilor miniere, atât la Moneasa, cât şi în alte zone[29].

Administratorul domeniului ducelui Rinaldo de Modena, Bohus Emeric, în deceniul cinci al veacului amintit, a început exploatarea minereului de fier şi mangan cu muncitori specializaţi, de diverse naţionalităţi, aduşi din imperiu: slovaci, cehi, polonezi, austrieci, maghiari. Aceştia au format o colonie denumită „Colonia Jmelţ”[30].

Primele topitorii primitive, piue de pisat minereul, acţionate de forţa apei[31] au fost construite tot la începutul perioadei menţionate.

Mai târziu, întregul domeniu al ducelui de Modena a trecut în proprietatea Erariului. Deposedarea de vechile proprietăţi a avut drept cauză incapacitatea unei administrări eficiente, în conformitate cu politica economică practicată la nivelul Imperiului. Un raport al municipalităţii comitatului Arad către Consiliul Locotenenţial Maghiar, datat la 18 iunie 1776, a consemnat că Erariul a avut o mină de fier şi la Moneasa, de unde s-au exploatat lunar cca 200 q de minereu de fier. De asemenea, în zonă, o altă mină a fost administrată de familia Ioja din Rănuşa[32].

Minereul exploatat din platoul carstic Moneasa – Vaşcău a fost prelucrat în furnalele de la Moneasa şi Răşchirata.

Profilul economic al Monesei a fost fixat prin sigiliul din 1781, emis de autorităţi. Tiparul sigilar, confecţionat din alamă poate fi încadrat cronologic printre cele mai vechi sigilii săteşti. De formă oval-verticală,

---

[28] *Aradul permanenţă în istoria patriei*, p. 95; Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 255.
[29] Valeria Velcea, Ioan Velcea, Octavian Mândruţ, *op. cit.*, p. 53.
[30] A. Şc. gen. „Gheorghe Groza” Moneasa, Gh. Bărbuceanu, *mss. cit.*, p. I; Idem, Nicolae Palade, *Repere istorice ale şcolii din Moneasa*, mss., f. nenr.; Informaţie orală obţinută prin bunăvoinţa d-lui prof. Spriridon Groza, din Moneasa.
[31] Gaál Jenö, *op. cit*, p. 233.
[32] Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 848-849.

rondela are dimensiuni de 25 mm x 22 mm şi înălţimea de 50 mm, iar legenda latină dintre cele două cercuri ovoidale are incizat „+ SIGIL. POS. MONYASZA 1781", adică „Sigiliul satului Moneasa 1781". Ca tipologie poate fi încadrat atât în categoria sigiliilor care imprimă specificul ocupaţional al localnicilor, cât şi a celor care redau forme de relief[33].

Trei ani mai târziu, printr-un ordin al guvernului, minele din comitatul Arad, începând cu data de 13 aprilie 1784, au aparţinut de Oficiul Montanistic din Baia de Aramă, circumscripţia montanistică din Banat[34]. Pentru ca cinci ani mai târziu, în sectorul Moneasa – Dezna să înceapă exploatarea sistematică a fierului[35].

Topitoriilor de minereu de fier, tăiatul lemnelor, arderea cărbunelui, transportul (cărăuşia), munca în carierele de piatră şi marmură roşie au însemnat, pentru localnici, importante surse de venit şi posibilitatea asigurării unui nivel de trai decent, căci pe pământurile lor restrânse numai în mică măsură se putea practica agricultura[36].

Conţinutul de calcar, în proporţii suficiente, a permis topirea fierului cu ajutorul focului întreţinut de cărbunii din lemn fără a adăuga alte minereuri. Prin topire, minereul de fier, devenea foarte curat şi moale, deoarece nu conţinea fosfor şi sulf. Însă, din pricina, rezervelor puţine, nu a avut loc o dezvoltare spectaculoasă în acest domeniu[37].

Preocuparea deosebită a baronului Névery Alexa de Gyula-Vărşand, noul proprietar al Monesei în exploatarea zăcămintelor miniere a fost evidenţiată de documentele arhivistice ale Capitanatului Montanistic din Baia de Aramă[38]. În anul 1813, de la minele de fier din Moneasa, dar şi din alte localităţi, s-au extras cantităţi considerabile[39]. Modernizarea lor, precum şi politica promovată de autorităţile austriece, după 1810, a dus la extinderea muncii salariate, robota menţinându-se doar în cazul muncilor de cărăuşie, tăiatul lemnelor etc.[40].

Condiţiile fizico-geografice, în special reţeaua hidrografică, au contribuit la punerea în mişcare a morilor de apă, gaterelor şi topitoriilor[41]. În funcţie de cantitatea exploatată se stabilea valoarea şi apoi vama.

---

[33]Augustin Mureşan, Ioan V. Popovici, *Două tipare sigilare ale satelor Dulcele şi Moneasa*, în „Studii de ştiinţă şi cultură", Universitatea „Vasile Goldiş" University Press Arad, , 2007, an II, nr. 1 (8)/ martie, p. 94-97; Gheorghe Ţărcuş, *„Jumelţul" de la Moneasa*, în „Flacăra Roşie", Arad, 1986, 1 februarie, p. 3.

[34]Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 849.

[35]*Aradul permanenţă în istoria patriei,* p. 167; A. Şc. Gen. „Gheorghe Groza" Moneasa, Gheorghe Bărbuceanu, *mss. cit.*, p. III.

[36]Fábian Gábor, *op. cit.*, p. 75.

[37]Gaál Jenö, *op. cit*, p. 233.

[38]D.J.A.N.A., *Márki Sándor, F. pers.*, f. 153-158; *Aradul permanenţă în istoria patriei,* p. 178.

[39]Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 861-862.

[40]*Aradul permanenţă în istoria patriei,* p. 217.

[41]Fábián Gábor, *op. cit.*, p. 75.

Cantitățile de minereu, evaluate în quintale, în intervalul 1810-1820 pot fi desprinse din Tabelul 6[42].

Tabel 6
Statistica exploatării miniere între 1810–1820

Anul	1810-1811	1812	1813	1814	1815	1816	1817	1818	1819	1820
chintale (q)	795	157. 26	995	776	739	574	511	459	325	430
Valoare (Fl.)	88.047,33	25.298	10.074		-	15.855	15.337	7.803	4.755	7.307

Sursa: D.J.A. A.N., Márki Sándor, *Fond personal*

Impozitul perceput, în intervalul 1816-1820, a fost fluctuant. Dacă în 1816, Névery a plătit 266 fl, în anul următor suma a crecut la 383 fl, pentru ca, în 1818, să fie de 195 fl, în 1819 de 182 fl și în 1820 de 182 fl. Apreciem că în funcție de cantitatea de minereu obținută a evoluat și impozitul[43].

În această perioadă, raportul municipalității comitatului Arad din 1822, adresat Consiliul Locotenențial Regal Maghiar, în legătură cu minele și topitoriile de fier existente în comitatul Arad, consemnează, între altele, că „la Moneasa concasorul cu ciocane este în stare bună, iar cuptorul de topit este construit conform normelor noi, din material solid". Minereul extras de la cele trei mine – Alexandru, ce se întindea pe o suprafață de 45,116 m², Victor și Amalia, cu o suprafață de 2.247 m² și Albrecht, de 45,119 m² din zona Corbu – a fost transportat la topitoria (furnalul) din Moneasa cu ajutorul cailor[44].

Pe la mijlocul veacului XIX, respectiv între anii 1847-1857, antreprenorul austriac Rosthorn a luat în arendă minele de fier din Sebiș și cele ale familiei Török, construind topitoriile de tip Jmelț.

„Industria" mineritului[*] a luat un avânt și mai puternic începând cu anul 1859, când John Wilhelm a devenit administrator domenial. Au fost puse instalații în centrele de exploatare și prelucrare a fierului, amenajându-se „Furnalul și forja de la Balint" (în apropierea Bisericii Baptiste actuale), „Forja de la Barna" (în apropierea Primăriei actuale) și „Forja de la Băi", precum și „Furnalul de la Jmelț". Contruirea ultimei instalații de prelucrare a minereurilor a diminuat, treptat, importanța

---

[42]D.J.A.N.A., *Márki Sándor, F. pers.*, R. 3, f. 153-158.
[43] *Ibidem*
[44]Idem, *F.P.J.A*, *Acta congregationum*, dos. 753/1822, f. 5-6; Gheorghe Țârcuș, *art. cit.*, p. 3.
[*]Potrivit Schiței 2.

celorlalte forje şi furnale. Spre exemplu, „vechiul cuptor este închis, rămânând doar instalaţia ciocanelor, care băteau şi subţiau barele de fier, ce veneau din Jmelţ". La „Forja de la Băi", unde funcţionează uzina electrică, s-au lucrat unelte pentru agricultură (sape, hârleţe, furci, cormane pentru plug), la „Forja de la Barna", cea care a fost pe locul unde stă Barna Simeon, s-au confecţionat numai şine pentru roate[45].

Pentru obţinerea unui quintal s-a folosit o cantitate de 4-5 q minereu, fierul rezultat fiind de bună calitate. Într-un raport al Camerei de Comerţ şi Industrie Arad, din anul 1878, s-a consemnat că exploatările miniere s-au realizat în condiţii primitive, producţia nedepăşind 30% din necesităţile unei fabrici, dacă se luau în calcul calităţile fontei[46].

Documente din 1882 fac cunoscută producţia cuptoarelor de redus minereul de fier din zona Moneasa – Dezna – Zimbru, care s-a ridicat la 8.302 t. Extracţiile au fost valorificate în topitoriile locale, care, la Dezna spre exemplu, au funcţionat până în 1912, iar la Sebiş până la Primul Război Mondial[47].

Anul 1891 a adus importante schimbări. Contele Wenckheim a cumpărat domeniul Sebiş împreună cu satele aferente. Activitatea furnalelor de la Moneasa a fost sistată, datorită modernizării fabricii de topit fier din Sebiş. Spre sfârşitul deceniului 10 al secolului XIX, cele trei mine de la Moneasa aveau o producţia anuală, inclusiv cele din perimetrul localităţii Rănuşa, de 50.000 q, din care se extrag 500 q magneziu. Valoarea anuală a producţiei era în jur de 20.000 fl. Prin construirea căii ferate înguste Sebiş – Moneasa întreaga extracţie minieră a fost transportată la fabrica de topit fier din Sebiş[48].

Exploatare şi prelucrarea minereului de fier şi mangan a continuat până în 1918, după care instalaţiile îşi încetează activitatea, continuând doar munca de exploatare până în 1928. Minereul a fost trimis la furnalele şi laminoarele de la Reşiţa. Între 1953-1954, o societate din Bucureşti a realizat, în perimetrul fostei exploatări, prospecţiuni geologice, pentru a determina rezervele de minereu rămase. Observaţiile au condus la decizia nerentabilităţii reluării exploatării minereului de fier şi mangan, activităţile fiind sistate.

În anul 1972, Întreprinderea de prospecţiuni şi exploatări geologice (I.P.E.G.) Deva a reluat activitatea de exploatare. La locul numit „Grajduri" (toponim rămas din perioada exploatărilor de secol XIX, unde au fost adăpostiţi boii şi caii cu care se transporta minereul la furnalul din

---

[45]A. Şc. gen. „Gheorghe Groza" Moneasa, Gh. Bărbuceanu, *mss. cit.*, p. III.

[46]Kovács Géza, *Începuturile mişcării muncitoreşti din Arad*, în „Studii şi articole de istorie", vol. III, Bucureşti, 1961, p. 309.

[47]*Aradul permanenţă în istoria patriei*, p. 285; Valeria Velcea, Ioan Velcea, Octavian Mândruţ, *op. cit.*, p. 60.

[48]Gaál Jenö, *op. cit.*, p. 233.

Moneasa) a fost instalată o moară de măcinat şi spălat minereul, care, pe urmă, a fost transportată la Hunedoara. Lucrările au fost sistate în 1990[49].

Urmele vizibile ale vechilor furnale sunt martori vii ale ocupațiilor anterioare ale localnicilor. Denumirea de „băi” din apropierea munților Codru Moma s-a păstrat în locuri precum „Corbul” sau „Băile Nemților”. Cuptorul de topil fier înalt de 10 m, construit la mijlocul secolului al XIX-lea, la începutul deceniului opt al secolului XX a ajuns o ruină[50].

3.2 Cuptorul de topit fier „Jmelț”

Răsfoim, în continuare, o filă din istoria cuptorului de tip „Jmelț”, reconstituit pe baza scrierilor documentare şi a memoratelor târzii. Pentru început, reconsiderăm descrierile întreprinse la mijlocul secolului XX de către specialişti.

Imaginea cuptorului de tip „Jmelț” (IL. 34) de la Moneasa, construit de către administratorul contelui Walstein[51], se pare pe la mijlocul secolului XIX, scoate în evidență nivelul tehnic al topitoriilor de fier de pe valea Crişului Alb. Intensificarea exploatării minereului de fier s-a produs odată cu ridicarea cuptorului în afara perimetrului localității, azi cartierul Jmelț. Instalațiile moderne au concurat vechile cuptoare falimentare, rămânând doar mecanismele care băteau şi subțiau barele de fier. De asemenea, domnul de pământ a construit două instalații noi pentru prelucrarea fierului, una în parcul Băilor – distrusă în contemporaneitate, alta a fost ridicată în mijlocul satului. Întreg sistemul de instalații a fost pus în mişcare de forța apei, iar focul a fost întreținut cu cărbuni[52].

La sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX cuptorul de topit fier din Moneasa a fost abandonat datorită nerentabilității în fața avântului industriei siderurgice şi metarurgice[53].

Construirea laminorului de la Sebiş, încă din 1860-1861, în timpul administratorului Jan Wilhelm, şi modenizările din timpul grofului Wenckheim au contribuit la nerentabilizarea treptată a micilor „fabrici de topit fier” de pe domeniul Wenckheim[54].

Perioada interbelică a deschis drumul studiilor în domeniul geologiei. Profesorii de la Institutul geologic din Bucureşti, ing. Ghițulescu şi Gavăț, ajutați de studiile aflate în manuscris întreprinse anterior de ing. Giuşcă, au stabilit rezervele totale, vizibile şi probabile, ale României. În tabloul statistic au fost cuprinse şi zăcămintele de fier de la Moneasa[55].

---

[49]Informație orală obținută prin bunăvoința d-lui prof. Spiridon Groza din Moneasa.
[50]*Meleaguri arădene. Ghid turistic*, p. 96.
[51]A. Şc. gen. „Gheorghe Groza” Moneasa, Gh. Bărbuceanu, *mss. cit.*, p. III.
[52]*Ibidem*
[53]Gheorghe Țârcuş, *art. cit.*, p. 3.
[54]Gaál Jenö, *op. cit.*, p. 234.
[55]C. Diaconovich, *Enciclopedia României*, vol. III, Sibiu, 1904, p. 36, 861.

Cuptorul de topit fier situat în partea de est a comunei Moneasa, în malul drept al râului Moneasa, la o distanța de 14 m, spre nord de calea ferată la cca 100 m, iar spre N Dealul Scherița, are forma de trunchi piramidal, cu baza pătrată şi latura de 10 m şi înălțimea de 10 m. La vârf latura este de 7 m, în mijloc are un gol în formă cilindrică, iar pe cele trei fețe laterale, jos la bază dinspre S-V-N, are trei guri pe unde s-a scurs minereul topit. În jurul lui pe o suprafață de cca 2 ha s-a putut observa zgura rămasă de la topirea fierului.

Grosimea stratului este între 3-6 m. Înspre N, la 10 m, are un postament pe care există un zid din marmură, din piatră de râu şi cărămidă legate cu var, nisip şi pământ. Acolo se spune că era o „colnă" (colibă) pentru cărbunari, şi că de acolo până la cuptor a fost un pod pe care mergeau vagonetele cu mineritul pentru a fi vărsat în cuptor. Minereul de mangan şi fier era adus de la „Corbu".

Bătrânii din localitate care au dat informații, în anul 1953, au fost Dragoş Dănilă (76 ani), Titeldorf Eduard (65 ani), Bogdan Melenti (77 ani) şi învățătorul Nicolae Palade[56].

Pe la mijlocul secolului XX, a fost întocmită o altă descriere de către muzeograful Orbentlich Ivan, în care a reluat unele detalii deja menționate. Din aprecierile sale reiese că acest cuptor, ridicat după sistemul de construcții de secol XVII, a fost construit din piatră de bazalt de diferite forme, având ca liant varul cald şi praful de piatră.

La descriere mai putem adăuga, faptul că, prin cele trei intrări laterale, s-au putut vedea zidurile foarte groase, care formează în interior un coş de formă rotundă. Cele trei intrări au fost folosite pentru scurgerea metalului topit, reziduri şi alimentarea focului. Partea superioară a cuptorului lărgită ca o căldare a fost construită la acelaşi nivel cu un tablou taluzat cu piată. Putem aprecia că, între cele două elemente a existat legătura unui pod, pe acolo aducându-se minereul cu roaba[57].

În deceniul opt al secolului XX, Direcția de Patrimoniu Arad a interzis construirea altor imobile în jurul lui, iar proprietarii să fie despăgubiți[58]. Cu toate acestea goana după noi vile şi construcții s-a intensificat după 1990, ajungându-se, în zilele noastre, ca această valoare de patrimoniu, chiar dacă a fost înscrisă pe lista monumentelor[59] să fie sufocată şi lăsată în paragină.

[56]C.M.A., A. dos. „Raionul Gurahonț" an 1953, fişă monument nr. 30 din 9 iunie 1953.

[57]Idem, nr. inv. 5285 (Schiță Cuptorului de topit fier de la Moneasa şi Fişa de monument).

[58]Idem, nr. inv. 5142 (*Cererea primarului Dănilă Groza către Consiliul Popular al Județului Arad. Comitetul Executiv. Direcția de Arhitectură, Sistematizare şi Control din 11/16 inunie 1973*, f. 10-11.).

[59]*M. O. Rom.*, 2004, an XVII, nr. 646/16 iulie p. 83 (cod. AR-II-m-B-00631; Cuptorul de topit fier (ruine), sat Moneasa; comuna Moneasa; la 500 m E de podul peste pârâul Moneasa; mijl. Sec. XIX).

Mai nou, au fost propuse proiecte de reabilitare de către instituții abilitate, la care autoritățile rămân insensibile.

3.3 Exploatarea şi prelucrarea calcarelor marmoreene*

Calcarele marmoreene de vârstă triasică, de culoare roşcată cu tonuri şi pete de intensitate diferită, străbătute de numeroase vine şi rozete de calcită albă, dispuse în blocuri masive, măsoară pe alocuri până la 5-6 m grosime. Înclinările slabe în contrapantă formează un imens zăcământ ce începe din versantul drept al Văii Moneasa, din dreptul izvorului Piatra cu Lapte, şi se continuă spre nord pe distanță de câtiva kilometri. Pe latura vestică a acestor calcare roşcate apar şi blocuri de calcare de nuanțe gălbui ce au fost exploatate în cantități mai mici, în carieră, pe valea „pârâului lui Cioflică" (Scărița). La baza calcarelor marmoreene de culoare roşcată şi gălbui se găsesc calcarele marmoreene negre, care se extind spre S şi SV. Prelungirile blocului de marmură se pot vedea şi în valea Moneasa[60].

În trecut exploatarea s-a început de la intrarea în localitatea Moneasa, dinspre Rănuşa. Valorificare „marmorei", se pare că a început de la mijlocul secolului al XIX-lea. Dovada o constituie coloanadele de „marmură" ce alcătuiesc fațada clădirii „Băilor termale" şi scările de la intrarea în clădire.

Exploatarea a început de la baza versantului drept al văi, de la izvorul Piatra cu Lapte spre amonte. Extracția primitivă s-a efectuat cu răngi, pene (icuri) de lemn şi fier şi ciocane, iar şlefuirea „marmurei" cu ajutorul ciocanelor, şpiturilor, dălților şi pietrelor speciale. Contele Walstein a adus meşteri italieni pricepuți pentru prelucrarea marmorei, finisată în apropierea locului de exploatare, respectiv din locul unde astăzi este „Casa lui Coroi", cca 100 m pe partea dreaptă a actualei şosele, lângă tenenul de sport, viitoarea bază sportivă. Aici a fost şi covăcia unde s-au ascuțit spiturile şi dălțile. Transportarea „marmurei" prelucrate s-a făcut cu căruțele.

Spre sfârşitul secolului al XIX-lea, perimetrul explotator s-a extins în dreptul izvorului Piatra cu Lapte, la o altitudine de cca 100 m, unde existau condiții optime de lucru şi unde calitatea „marmurei" interesa.

Valorificarea calcarelor marmoreene a necesitat importante investiții, pe care baronul Wenckheim nu a întârziat să le creeze[61]. Pentru a facilita transportul imenselor blocuri, a construit calea ferată îngustă Sebiş – Moneasa cu ramificații spre centrele de exploatare[62].

---

*Calcarele marmoreene, aşa cum am menționat deja în capitolul 1, în graiul localnicilor poartă denumirea de „marmură". Pe parcursul acestui subcapitol va apărea termenul de marmură.

[60]Valeria Velcea, Ioan Velcea, Octavian Mândruț, *op. cit.*, p. 29, 35.

[61]Gaál Jenö, *op. cit.*, p. 319-320; Edvi-Illes Laszlo, *Közgazdasági leirása az Aradi Kereskedelmi és iparkamara kerületének*, Arad, 1897, p. 83.

[62]Gaál Jenö, *op. cit.*, p. 411-412.

Raționamentul care l-a împins spre modernizări a fost cointeresarea firmelor sau a protipendadei vremii. „Marmura" a fost utilizată atât la modernizarea Băilor Moneasa (Baza de tratament, Hotelul Central, Baza de hidroterapie (ștrandul), vile etc.) cât și la ridicarea unor edificii în Arad, Budapesta și chiar Viena; la părți de clădiri ca de exemplu trepte, plăci de coridor și ancadramente de fundație[63].

Toate acestea l-au stimulat să ia inițiativa deschiderii unui nou centru de exploatare a „marmurei", pe partea dreaptă a pârâului Scheia[64]. Se pare că, în acest interval cronologic al sfârșitului de secol XIX și începutul veacului următor, de exploatarea carierelor de piatră din comitatul Arad s-a ocupat o fimă din Budapesta numită „Roheim și Stanger".

Cum era pregătită pentru transport ? „Marmura" era tăiată în blocuri și prelucrată la Sebiș de către 12 meșteri sculptori în piatră. La fabrică a fost instalat un fierăstrău mecanic, acționat de forța apei pentru a tăia blocurile de marmură în plăci. În anul 1894 producția s-a ridicat la suma de 1900 fl, grație efortului celor 40-50 de muncitori angajați[65].

După Primul Război Mondial activitatea de exploatare a fost sistată. Însuși sculptorul Gheorghe Groza împreună cu familia au fost angajați ai carierei, după faliment mutându-se la Bucova (județul Hunedoara) pentru a-și putea câștiga existența, alături de alți meșteri pietrari din Moneasa[66].

În anul 1925 au reînceput exploatările de la cariera de marmură, (IL. 36) însă, la un potențial redus și sezonier. Lucrătorii, mare parte moneseni, erau în număr de 25-30 de persoane. Cinci ani mai târziu, au început modernizările. Au fost introduse picamere și un compresor. Cu ajutorul picamerelor și a explozibilului, blocurile mari de piatră au fost mai ușor dislocate.

În timpul celui de-al Doilea Război Mondial, exploatările au fost sistate, fiind reluate în perioada comunistă[67], de către o societate bucureșteană. Din 1950 până în 1952, Întreprinderea „10 cariere Arad", condusă de directorul Șoaită, a continuat valorificarea marmurei, iar din 1952 până în 1955 cariera a fost administrată de Întreprinderea 5 București. Apoi, din 1955 până la 1 decembrie 2005, Întreprinderea de marmură din Simeria, cunoscută după 1990 sub denumirea de Marmosim Simeria, a preluat pachetul majoritar de acțiuni.

Noua tehnologie utilizată a diminuat folosirea metodelor și uneltelor demodate și greoaie. Dislocarea imenselor blocuri din marmură s-a realizat

---

[63]*Ibidem*, p. 236; Gheorghe Lanevschi, *op. cit.*, p. 42.

[64]Informație orală obținută prin bunăvoința d-lui Ioan Groza, fost șef al carierelor de marmură din Moneasa între 1953-1984. Din 1984 locul său a fost luat de ginerele său ing. Mile.

[65]Gaál Jenö, *op. cit.*, p. 236.

[66]Horia Medelean, *op. cit.*, p. 26.

[67]C. Martinovici, N. Istrati, *op. cit.*, p. 695.

cu ajutorul explozibilului, iar pentru tăiere era folosit filoul (cu fire împletite din oțel), introdus începând cu anul 1965. Tot din acest an s-au folosit tractoare cu șenile. Până la introducerea tractorului, transportul manual, pe o distanță de 300 m, s-a realizat pe un drum pavat cu bârne de lemn, unse cu motorină sau cu parafină. Blocul de marmură era așezat pe două bârne lungi, împins și supravegheat de muncitori până la locul de unde putea fi încărcat în vagoane.

După scoaterea liniei ferate înguste Sebiș – Moneasa, în 1961, s-a amenajat un drum carosabil, mașinile ajungând, astfel, până la locul extracției. De aici, marmura era transportată până la Sebiș, de unde imensele blocuri erau reîncărcate în vagoane cu ajutorul unor macarale și duse la Simeria pentru a fi prelucrate. Bucățile de marmură rămase, au început a fi valorificate, din anul 1960, când s-a dat în folosință o stație de prelucrare a mozaicurilor. Producția anuală de mozaic s-a ridicat la 9.000 t.

Potrivit datelor recensământului din 1966, din totalul de 884 moneseni, 466 reprezenta populația activă, din care 313 bărbați (35,40%) și 153 femei (17,30%). Populația masculină era angrenată în activități industriale (201 persoane, respectiv 43,13%), construcții (35 persoane, respectiv 7,51%), agricultură (15 persoane, respectiv 3,21%), circulația mărfurilor (4 persoane, respectiv 0,85%), învățământ, cultură, artă și ocrotirea sănătății (30 persoane, 6,43%), în alte ramuri 28 bărbați (6%), iar cea feminină în industrie (16 persoane, respectiv 3,43%), agricultură (89 suflete, 19,09%), circulația mărfurilor (5, respectiv 1,07%), învățământ cultură și ocrotirea sănătății (27, respectiv 5,79%), alte activități (16 persoane, respectiv 3,43%). Populația activă reprezenta 52,71%, iar cea pasivă 47,28%. O repartiție pe sexe indică faptul că, din totalul populației inactive 246 persoane erau femei (27,82%) și 172 bărbați (19,45%)[68].

În deceniul opt al secolului XX, între unitățile productive cu ramuri industriale de interes național a fost și cariera de marmură de la Moneasa[69]. Exploatarea sistematică a ajuns, în anul 1970, și la straturile de marmură neagră. Momentul a marcat începutul exploatării în funcție de cerințele pieței.

Datorită lipsei de interes pe piață pentru acest tip de marmură, în 1990, exploatarea a fost sistată. Odată cu privatizarea Întreprinderii de marmură din Simeria, devenită „Marmosin Simeria", exploatarea marmurei de Moneasa a scăzut și datorită cheltuielilor mari și a neputinței de modernizare și crearea unor condiții de muncă optime pentru muncitori. Amintita societate s-a văzut obligată să apeleze la firme de transport din țară, pentru a duce blocurile de marmură (una dintre ele a fost din Baia Sprie).

---

[68] D.S.J.A., *Recensământul populației și locuințelor din 15 martie 1966. Populație.* Regiunea Crișana, vol. I, Direcția Centrală de Statistică, București, 1967, p. 166.
[69] *Aradul permanență în istoria patriei*, p. 695.

Puținii muncitorilor autohtoni, care mai lucrau la carieră, își începeau activitatea de la ora 6,30 dimineața, când un tractor cu o remorcă acoperită îi ducea până sus.

Situația statistico-profesională, potrivit datelor recensământului din 2002, indică un număr de 332 salariați, 10 patroni, 32 lucrători pe cont propriu și 7 lucrători în propria gospodărie. În industria extractivă au fost angrenate 19 persoane, iar în cea prelucratoare 20 de angajați[70].

Nerentabilitatea și fluctuațiile economice au adus Societatea Marmosim în pragul falimentului. La începutul lunii decembrie 2005, mare parte a muncitorilor au rămas șomeri. Un jurnalist a dorit, în vara anului 2006, să descopere cauzele lipsei de activitate la cariera de „marmură" de la Moneasa, altădată cunoscută și apreciată. Conform spuselor localnicilor, din toamna anului 2005, cariera s-a închis. Primarul, Condea Terentie, a susținut intrarea carierei de marmură roșie și neagră în patrimoniul Consiliului Local. Societatea Marmosim, condusă de Eugen Swartz, continuă să-și mențină dreptul de proprietate în baza licenței de exploatare recunoscută de Agenția Națională a Resurselor Minerale și aprobată de Guvern pentru o perioadă de 20 ani. Disensiunile afectează situația economico-socială a zonei[71].

Cu titlu de informare menționăm că „marmura" din Moneasa a fost destinată și exportului extern. Producția anuală de 3.300² blocuri de marmură a fost exportată în proporție de cca. 50% spre țările Europei vestice (Olanda, Germania, Danemarca) și țările Orientului Mijlociu și Apropiat (Liban, Siria, Egipt, Israel, Japonia). Edificii în construcția cărora a fost folosită „marmură" de Moneasa au fost: Palatul Cultural (Arad), Casa Presei Libere (București), Sala Palatului (București), Casa Poporului (Palatul Parlamentului – București) etc[72].

Pentru întreaga activitate a pietrarilor din Moneasa s-a ridicat un monument, în 1968, din contribuția lor bănească. (IL. 37) Amintim, în continuare, nume de pietrari: Ardelean Mihai, Andrițoiu Gheorghe, Ancuța Petru, Brad Pavel, Brad Lazăr, Condea Gheorghe, Dronca Terenti, Dragoș Dănilă, Kusovski Ștefan, Kusovski Alexandru, Miclea Traian, Tipei Mihai, Șodinca Gheorghe, Șodinca Pavel, Șodinca Ţilie, Șodinca Ioan, Cuhe Anton, Brad Ioan, Draghici Vasile, Dronca Pantelimon, Groza Aurel, Groza Pavel, Groza Melenti, Hopârda Ioan, Miclea Aurel, Miclea Teodor, Nica Pantelimon, Roman Zaharie, Șodinca Mihai, Șodinca Simeon, Șodinca Ioan, Tipei Gligor, Zoler Ștefan, Groza Pavel, Barna Gheorghe, Barna Viorel, Dronca Terenti, Dulin Francisc, Groza Ioan, Groza Dănilă, Kusovski Mihai, Marițiu Anton, Papoi Alexandru, Papoi Francisc, Șodinca Pavel, Șodinca

---

[70]D.S.J.A., *Recensământul populației și al locuințelor 2002*, (format electronic).

[71]Christian Silva, *Marmura, în repaus*, în „Jurnalul Național", din 12 VII 2006, p. 11.

[72]Informație orală obținută prin bunăvoința d-lui Ioan Groza, fost șef al carierelor de marmură din Moneasa între 1953-1984.

Liviu, Szabo Ladislau, Groza Florian, Groza Ionică, Groza Gheorghe, Groza Leontin, Varga Mihai[73].

3.4 Exploatarea calcarelor cenuşii

Alături de minereul de fier şi marmură s-a exploatat o cantitate însemnată de calcar, care avea o compoziţie chimică deosebită[74].

Calcarele cenuşii, cunoscute popular şi sub denumirea de „piatră de var", au început să fie valorificate încă din secolul XIX. Datorită utilităţii multiple, varul, obţinut în urma arderii în cuptoare, denumite popular „varniţe", a fost folosit ca piatră de construcţie, la terasamente pentru căi ferate şi şosele.

Aria de răspândire a calcarelor cenuşii, negre şi roşii formează aşa-zisa Pânză de Finiş. Cele trei puncte de exploatare sunt: Cariera de la Moară, situată în partea sudică a localităţii, Cariera de pe Valea Meghieşului, situată în amonte de Hotel Moneasa şi Cariera Ponor de la Tinoasa.

Cariera de la Moară conţine calcare triasice cenuşiu-vinete, fin granulate, pe alocuri cu aspect lucios, compacte, traversate de numeroase vine de calcită albă sau roză şi dispusă în blocuri masive. Aceeaşi evoluţie şi compoziţie au avut-o şi Carierele de pe „Valea Megeşului"[75].

Exploatarea lor s-a făcut prin despicare manuală, folosindu-se pene de fier bătute cu barostul în fisuri şi prin folosirea explozibilului. Din prelucrarea manuală a rezultat material folosit la zidării, iar piatra spartă mărunt la întreţinerea drumului ce leagă Moneasa de Sebiş, precum şi la terasamentul căii ferate înguste Sebiş – Moneasa, până la desfiinţarea sa în 1961.

Incursiunea în istoria exploatărilor calcarelor cenuşii începe în ultimele decenii ale veacului al XIX-lea. Prosperitatea domeniului l-a determinat pe contele Wenckheim să investească în cumpărarea unor cuptoare de ars calcar, pentru rentabilizarea producţiei de calcar. Investiţia s-a ridicat la 300.000 fl. Piatra brută a fost transportată la Sebiş cu „trenuţul" pentru arderea în cuptoarele de var. Activitatea lucrativă în cariere s-a desfăşurat în funcţie de comenzi. La aceste exploatări au lucrat doar muncitori sezonieri.

Cu toate că nu se scoteau cantităţi semnificative, documentele menţionează faptul că anual 1.000 de vagoane de calcar au fost destinate Fabricii de zahăr din Mezőhégyes. Datorită compoziţiei chimice, calcarul de Moneasa a fost folosit, aşadar, la industrializarea producţiei de zahăr[76].

---

[73]Numele sunt transcrise de pe Pietrarul din Moneasa, aflat în „Grădina Mare", lângă Căminul Cultural.

[74]Gaál Jenö, *op. cit.*, p. 237.

[75]G. Pârvu, *Carierele din România*, Ed. Tehnică, Bucureşti, 1964, p. 149.

[76]Gaál Jenö, *op. cit*, p. 237, 319-320.

Odată cu desfiinţarea căii ferate înguste Sebiş-Moneasa, exploatarea calcarului a fost sistată. Activitatea a încetat pe Valea Megheşului încă din 1918, fiind reluată doar sporadic. Aceeaşi soartă a avut-o şi Cariera Ponor.

Din punct de vedere administrativ carierele de calcar au aparţinut după 1918 de Consiliul Local Moneasa. Pentru a rentabiliza exploatarea, acesta a hotărât arendarea lor unor antreprenori privaţi. În anul 1930, spre exemplu, arendarea, avizată de primarul Dragoş Florea, şi delegaţii proprietari, Şodinca Pavel şi Groza Florian, a fost acordată lui Stern Sigismund din Sebiş. Dreptul de exploatare stipulat în contract a fost cuprins între 2 august 1930-31 decembrie 1940. Suma plătită Primăriei a fost de 4.000 lei/an[77]. Treptat, activitatea de exploatare şi valorificare a pietrei de var s-a diminuat. Doar locurile de exploatre şi varniţele mai fac deliciul unor memorate locale.

3.5 Exploatarea forestieră

Vegetaţia forestieră ocupă mare parte din suprafaţa totală a localităţii Moneasa. Repartizarea suprafeţelor forestiere include următorii proprietari: statul cu 3.177 ha, parchet forestier administrat de Ocolul Silvic Sebiş – Moneasa, proprietate privată 617 ha, proprietate de grup al Composesoratului urbarial 80,5 ha, proprietate privată a bisericilor ortodoxă şi catolică, precum şi a unor persoane fizice 63 ha[78].

„Exploatările forestiere”[79], ca activităţi primitive, au început încă din a doua jumătate a secolului XVIII-lea, când primele familii care s-au stabilit în Moneasa au defrişat pădurea din preajma locuinţelor şi terenurilor cultivabile, pentru a-şi amenaja grădinile. Creşterea treptată a numărului de gospodării a determinat extinderea defrişăriilor, mărirea suprafeţelor cultivate şi a fâneţelor.

Ca urmare a dezvoltării industriei manufacturiere, în secolul al XVIII-lea, lemnul devine o sursă principală de energie şi materie primă şi implicit una de câştig pentru proprietarul domeniului. Prin Urbariul din 1771 s-a stabilit obligaţia iobagilor de a efectua un anumit număr de zile de muncă anual la exploatările forestiere. În afara zilelor de robotă au fost angajaţi cu plata pentru a face faţă solicitărilor crescânde de la un an la altul[80]. Prelucrarea minereului de fier, mangan, a necesitat, de asemenea, creşterea forţei de muncă. Activităţile lucrative au fost susţinute de localnici şi completate de populaţia venită din satele învecinate. Registrele

---

[77]A.P.M., *Registru de procese verbale, nr. 5/1929-1932, Procesul Verbal nr. 8/20 august 1930*, p. 65-66.

[78]Arhiva Ocolul Silvic Sebiş (A.O.S.S.), dos. *F. Forestier*, f. nenr. (Informativ, aminitim că foile cadastrale cu suprafeţele de pădure şi teren care revin fiecărei instituţii şi localnicilor pot fi consultate la Primăria din Moneasa.).

[79]Expresia utilizată se referă la un început de exploatare incipientă, primitivă.

[80]D.J.A.N.A., *Conscripţii urbariale. Urbarium 1771 Moneasa*, f. 25-26.

de stare civilă, vin să argumenteze existența şi extinderea ocupației de cărbunar.

Cu ce se ocupau ? Cărbunari obțineau cărbunii de lemn (mangal) prin arderea mocnită a lemnului în bocşe („milheri"). Mangalul era folosit la furnal (cuptorul de topit minereul de fier) şi la forje (laminoare). O mare cantitate de mangal, ce se producea aici, era folosită ca sursă de energie pentru micile întreprinderi ale fostului comitat Arad.

Pe lângă cărbunari, stânjenarii (IL. 35) fasonau lemnele, cu joagărul (ferăstrăul), securea şi maiul. Prelucrarea primară se făcea pe sortimente în pădure. Din tulpinile sănătoase se fasonau buştenii, iar crengile şi tulpinile scorburoase erau folosite pentru întreținerea focului. De obicei, o echipă de stânjenari era formată din 3 persoane, în general bărbați, dintre care doi, cu ajutorul fierăstrăului doborau arborii, fag şi stejar cu precădere[81], şi îi tăiau în bucăți, iar al treilea, cu securea, îl curăța de crengile mai subțiri, despica bucățile de lemn tăiat mai gros şi le stivuia. Plata se făceau în funcție de cantitatea de material lemnos fasonat, socotit în m^3 sau metri steri. Pentru a nu pierde timpul cu deplasarea, muncitorii preferau să locuiască în colibe toată săptămâna (de luni până sâmbătă). Acasă se întorceau numai duminica pentru a se aproviziona cu alimente, precum făina de mălai, slănina (clisa), cartofii şi fasolea, de la magazia din localitate, deschisă de domnul de pământ în acest scop. O altă echipă târa cu țapina lemnele pentru a le încărca. Ei purtau numele de „țapinari" (IL. 39)[82].

În ansamblu, exploatările forestiere au jucat un rol însemnat în paleta ocupațională şi existențială a monesenilor, mai ales în a doua jumătate a secolului al XIX-lea când activitatea a fost organizată sistematic de către baronul Wenckheim[83], de numele căruia putem lega şi edificarea Brigăzii silvice. (IL. 38)

Întreaga activitate forestieră a fost trecută, după 1918, sub directa administrare a Societății Anonime forestiere Sebiş – Moneasa[84]. Postul de pădurar a fost ocupat de un monesean cu situație materială bună, care făcea parte şi din Consiliul Local. Spre exemplu, în 1929, Draghici Terente a fost numit pădurat în locul lui Ioan Ciupertea[85].

---

[81]Somogyi Gyula, *op. cit.*, p. 180-181 (La sfârşitul secolului al XIX-lea, Wenckheim a dorit plantarea unor puieți de conifere în Moneasa).

[82]Informații orale primite de la monesenii, foşti muncititori forestieri.

[83]Gaál Jenö, *op. cit*, p. 171-172 (Pădurile domeniului Sebiş au fost dominate de fagul roşu şi cer, folosite ca lemne de foc. Anual au fost exploatați, de pe întreg domeniul Sebiş, 40.000-50.000 m^3 de lemne, folosite cu precădere în industria de fier a domeniului. Pentru o mai eficientă valorificare a materialului lemnos s-a edificat o fabrică de parchet.).

[84]C.M.A., *F. M.O.*, nr. inv. 10.258 (*Carte de adrese-perioadă interbelică*, p. 1904).

[85]A.P.M., *Registrul deliberărilor Consiliului Comunal/1929-1932, Proces verbal nr. 8/23 mai 1929*, p. 3.

Aplicarea reformei agrare din 1921, a stârnit nemulţumirea sătenilor, care au reclamat Prefecturii Judeţului Arad exploatările forestiere, considerate ilegale, ale „Societăţii Anonime de industrie de lemn şi mine Sebiş”[86]. Amintita societate deţinea dreptul de concesiune pe patru ani în hotarul localităţii Moneasa pe văile „Vezuroiu”, „Blidariţa Mare” şi „Blidariţa Mică”. Materialul lemnos era transportat pe linii cu ecartament de 0,60 m, cu şine de 20 m. Potrivit condiţiilor de concesiune, pe tronsonul de cale ferată, s-a putut transporta exclusiv lemne de foc sau construcţie[87].

În anii financiari 1942/43, 1943/44 şi 1944/45, Regionala Silvică Arad a întocmit un tablou despre suprafeţele pădurilor Statului din cuprinsul judeţului Arad, cu indicarea posibilităţilor de exploatare. Suprafaţa totală a Ocolului Silvic Sebiş – Moneasa era de 8.478 ha şi 74 arii, cu o posibilitate de exploatare anuală apreciabilă. Conform prevederii de amenajare din izlazul comunal Sebiş – Moneasa se va exploata 4.000 m^3. Cât despre izlazurile definitive expropriate în baza Reformei agrare pentru Moneasa suprafaţa definitiv construită ca izlaz comunal a fost de 41 ha şi 43 arii, acesta fiind în curs de exploatare[88]. Pe anii financiari amintiţi s-au realizat operaţiuni de împădurire şi însămânţări[89].

Transportul lemnului fasonat s-a efectuat în funcţie de configuraţia terenului, cu ajutorul carbonierei, jgheaburilor (vălău), goangăi, drezinei şi căruţei.

Jgheaburile sau vălaele (IL. 33) au fost confecţionate din lemn despicat şi cioplit. Erau montate pe văile cu torenţi, cu pante mari, ca să se deplaseze uşor lemnul. Alunecarea era favorizată atât de roua sau bruma căzută cât şi de apa ploilor. Ele erau montate la anumite distanţe în funcţie de lungimea văii (pârâului), ajungând, câteodată, să depăşească şi 1 km. De obicei, transportul se făcea noaptea şi, mai ales, în nopţile cu lună, pentru ca, în timpul zilei materialul, să poată fi preluat mai departe de tranportatori cu goanga sau cu căruţele. Până la jgheab, materialul fasonat era dus manual, prin corhănire (lemnul era prins cu ţapină, iar persoanele care executau munca se numeau ţapinari). De la depozitul de material lemnos, format la capătul vălăului, datorită pantei mai reduse, până la drumul de acces, materialul lemnos se transporta cu goanga.

Goanga (IL. 42) era aşa-zisul cărucior fără roţi ce se deplasa tras de un cal sau aluneca singură pe şinele din lemn, udate cu apă sau unse cu parafină. În aval, când creştea viteza de deplasare, ea avea o frână ca o ghiară ce acţiona pe şina de lemn, fiind pusă în acţiune de o persoană. Un

---

[86]D.J.A.N.A., *F.P.J.A.*, *Comisia administrativă*, dos. 51/1921-1922, f. 1-7.
[87]Idem, dos. 15/1922, f. 10, 12, 15, 17, 19, 22, 27, 29.
[88]*Planul real de activitate al prefecturei judeţului Arad pe anii bugetari 1942/43, 1943/44, 1944/45*, vol. I, Imprimeria judeţului Arad, Arad, 1942, p. 156-157.
[89]*Ibidem*, p. 160-161.

alt mijloc de transportare a stivelor de material lemnos a fost drezina. (IL. 41)

De la depozitul format la capătul drumului goangăi, materialul lemnos era transportat mai departe cu căruțele trase de cai sau boi. Tot cu căruțele erau transportați cărbunarii.

Ultimul deceniu al secolului al XIX-lea a uşurat considerabil deplasarea şi transportul materialului lemnos. Construirea căii ferate cu ecartament îngust Sebiş – Moneasa, cu ramificații pe Valea Megheş, Boroaia, Valea Lungă şi Ruja, a marcat perioada modernzărilor şi inovațiilor în desfăşurarea exploatărilor forestiere. Cerințele crescânde de material lemnos pentru susținerea micilor centre industriale din Sebiş, Bocsig, Pâncota şi Arad au deschis drumul intensificării exploatărilor.

Prefacerile economico-sociale şi politice de la începutul secolului XX, implicațiile internaționale de după Unirea din 1918, au produs schimbări subtanțiale în toate domeniile. La sfârşitul deceniului doi al veacului XX, asistăm la încetarea exploatării şi prelucrării minereului de fier şi mangan şi concentrarea a peste 80% din populația masculină aptă de muncă în domeniul exploatărilor ferestiere. Aproape fiecare gospodărie, pentru a putea supraviețui, s-a angrenat în munca de cărăuşie. Consecința imediată a fost creşterea numărului de animale de tracțiune, căci tot în a doua gospodărie se creşteau cel puțin câte o pereche de cai şi (sau) boi. Alături de ocupațiile devenite tradiționale, se înfiripează cea de căruțaş sau cărăuş de lemne, în rândul localnicilor producîndu-se stratificarea socială. Monesenii fără pământ sau cu suprafețe de pământ mici erau, de obicei, stânjenarii sau cărbunarii, iar cei cu teren arabil şi fânețe erau căruțaşii.

Viața lucrătorilor forestieri a fost grea, dovadă fiind şi faptul că mare mare din timp şi-l petreceu în pădure. Alături de familie erau doar în zilele de sărbătoare şi câteva zile primăvara şi toamna când se recolta şi se adunau furajele pentru animale pe perioada de iarnă[90].

Putem aminti că, până în anul 1921, peste 3.000 ha aparțineau proprietarului de domeniu, care prin „iagari" (pădurari) se îngrijea de întreținerea şi exploatarea ei. Amintim familia Titteldorf Eduard şi Maria, pădurar în Moneasa, care a fost mulți ani „iagăr". (IL. 40)

După reforma agrară, parchetul forestier a fost repartizat instituțiilor şi persoanelor fizice amintite în debutul aborbării acestui subiect. Mai menționăm că, un număr restrâns de locuitori, cca. 40 capi de gospodărie, dețineau 80,5% ha de pădure din proprietatea privată, aflată sub denumirea de Composesorat Urbarial, dobândită de la domnul de pământ încă din secolul XIX, ca stimulent pentru cei care lucrau cu animalele de tracțiune la exploatările forestiere şi miniere. Exploatarea masei lemnoase din pădurea urbarială se făcea în beneficiul membrilor

[90]Informație orală primită prin bunăvoința lui Groza Mihai (văru Haiu), locuitor din Moneasa.

urbariați. Lemnul era folosit şi la confecționarea obiectelor de uz gospodăresc precum furci, cozi de topoare, de ciocane, de securi, scări, coşuri, mături, componenete pentru căruțe. Surplusul îl vindeau în piețele şi târgurile din oraşul şi comitatul (județul) Arad. Masa lemnoasă, ce se exploata din pădurea statului, a fost folosită în proporție de 80% în industria de prelucrare şi 20% pentru combustibil.

Din pădurea comunei s-a asigurat anual necesarul de lemne de foc şi construcție pentru fiecare gospodărie. Cantitatea lemnului de foc era stabilită în funcție de numărul fumurilor (coşurilor).

Dintre inițiativele particulare de exploatare forestieră amintim pe cea din anii 1921-1922 a preotul-paroh din Moneasa Octavian Tămăşdan. Acesta a înaintat o cerere Prefecturii Județului Arad, în care se stipula edificarea unei căi ferate pentru a transporta lemne, care „începe de la pădurea mea şi trece pe teritoriul parohiei romano-catolice, apoi peste şoseaua județeană prin grădina lui Albert Illés". Atât parohul romano-catolic, cât şi Albert Illés au fost de acord cu edificarea căii ferate, urmând ca Prefectura să aprobe trecerea peste şoseaua județeană. În urma demersurilor şi dosarului cu declarații şi schițe, Octavian Tămăşdan a primit aprobarea de exploatare, un certificat de exploatare, specificându-i-se condițiile de concesiune, precum şi regulamentul pentru exploatarea liniilor industriale cu tracțiune animalică. Ultimele două acte au stipulat următoarele: „Pentru edificarea respectiv exploatarea liniei industriale înguste cu tracțiune animalică şi de mai sus numită se dă o concesiune pe timp de un an. ... Pe calea ferată concesionată se pot transporta exclusiv numai lemne... Concesionarul e obligat a folosi materiale de fier de proveniență indigenă şi, în general, toate materialele şi pesele necesare la construirea şi întreținerea liniei industriale, înțelegând aici şi vagonetele ... trebuie să le procure de la industria din țară... Concesionarul trebuie să termine construirea liniei în decurs de 30 de zile începând cu ziua aprobării concesiunii"[91].

Exploatarea masei lemnoase din pădurea comunală se făcea de către un antreprenor privat, stabilit în urma licitației de membrii Consiliului Local. Suma obținută de la populație, în urma vânzării lemnului, era folosită în interesul comunității pentru diferite lucrări edilitare: construcții de poduri şi podețe, reparații de drumuri, construcția şi reparația bisericilor şi şcolii. Destinația ulterioară a banilor era hotărâtă de Consiliul Local Moneasa[92].

Ca urmare a naționalizării din 1948, întreg fondul forestier a trecut în proprietatea statului, exploatarea forestieră realizându-se, în

[91]D.J.A.N.A., *F.P.J.A.*, *Comisia administrativă*, dos. 50/1921-1922, f. 1-25.

[92]A.P.M., *Registrul deliberărilor Consiliului comunal / 1929-1932*, p. 3-157; Idem, *Condica pentru şedințe a Consiliului Comunal Moneasa*, 1933, p. 1-149; Idem, *Deciziuni pentru Consiliul Comunal Moneasa*, 1936-1937, p. 1-90.

exclusivitate, de Ocolul Silvic, prin intermediul noului sector înființat „Întreprinderea Forestieră de Exploatare și Transport”, devenită ulterior întreprindere independentă.

Deceniul șase al secolului XX a marcat mecanizarea lucrărilor de exploatare și transport a masei lemnoase. Fierăstraiele manuale au fost înlocuite cu cele mecanice (drujbe), „goangele” cu funicularele, iar transportul cu atelaje cu tractoarele. În locul căii ferate s-au amenajat drumuri forestiere. Tehnologia modernă a încurajat specializarea muncitorilor în drujbiști, tafiști, tractoriști și șoferi troliști.

Viața cotidiană a muncitorilor forestieri s-a schimbat. Localnicii erau transportați gratuit la domiciliu de la locul de muncă, iar produsele alimentare se ofereau la un preț avantajos. Mai mult, a fost construită o cantină pentru asigurarea hranei muncitorilor. Față de perioada interbelică s-au constatat îmbunătățiri considerabile ale condițiilor de muncă și trai. Modernizările efectuate au condus la dublarea volumului exploatărilor forestiere.

Condițiile grele de muncă din sectorul forestier, comparativ cu alte sectoare ale economiei locale, a redus drastic numărul muncitorilor forestieri autohtoni. În prezent, doar 15 moneseni mai lucrează alături de perosane venite din județele Bistrița-Năsăud și Maramureș. Boșcai Ioan, Bortiș Pascu, Cioflică Nicolae, Ciupertea Pavel, Crișan Gheorghe, Crișan Miron, Dragoș Gheorghe, Rădac, Groza Florea-Adam, Groza Vasile, Groza Ioan, Groza Florea, Negrilă Mihai, Teaha Milenti sunt câteva nume, despre care localnicii afirmă că sunt muncitori secui și români.

Memoratele locale, insuficient sondate, păstrează episoade ale unor neînțelegeri și bătăi în birtul de la Moneasa între români și secui. Autoritățile locale au fost nevoite să intervină, multora reziliindu-le contractele de muncă.

Tradiționalitatea exploatărilor forestiere din Moneasa ne îndeamnă să amintim câteva nume de cărbunari și stânjenari. Lista nominală cuprinde pe Butari Constantin, Brad Ștefan, Groza Florian, Ilieș Pavel, Ilieș Alexandru, Pop Vidu, Țigan Alexandru și Crișan Iosif.

Perioada 1990-2005 cu toată pleiada de schimbări la nivel macro și micro economic a afectat structura proprietății funciare. Pădurile naționalizate au fost retrocedate vechilor proprietari. Consiliul Local Moneasa a reprimit vechile proprietăți, la fel ca și pădurea urbarială – pădurea proprietate privată a persoanelor fizice, cât și a bisericilor, unele în curs de retrocedare. În urma retrocedărilor a mai rămas în proprietatea statului 3.177 ha, administrate și exploatate, în continuare, de Ocolul Silvic de Stat Sebiș – Moneasa.

Din perspectivă analitică, vârsta medie a fondului forestier din hotarul localității Moneasa a ajuns în prezent la 40 de ani, fiind deci o pădure tânără, care se mai poate exploata doar selectiv prin metoda de

rărire. Mecanizarea lucrărilor de exploatare a avut şi efecte dăunătoare. Drumurile de acces în parchete, amenajate pe versanţi şi văi au provocat eroziuni şi alunecări de teren. Efectele distructive au afectat, aşadar, în mod alarmant, şi fauna piscicolă.

În ultimii ani ai veacului nostru, suprafaţa defrişată s-a situat în medie la cca 20.000 m[3], dublă faţă de perioada interbelică. Excesul a dus la dezechilibre ecologice, ceea ce i-a determinat pe specialişti să ia măsuri de protecţie. Pădurile din jurul staţiunii Moneasa, reprezentând 8% din vechiul fond forestier, prin lege, au fost declarate rezervaţii naturale[93]. Speciile valoroase de lemn, menţionate de istoricii perioadei cezaro-crăieşti, din păcate, sunt şi ele pe cale de dispariţie.

3.6. Alte indeletniciri

Ocupaţiile tradiţionale, legate de agricultură, minerit, exploatarea forestieră, etc. Au fost completate cu alte îndeletniciri, încă din veacul al XIX-lea fiind amintiţi meşteşugarii. Potrivit conscripţiei din 1828, în localitatea Moneasa, au fost semnalaţi 2 meşteşugari breslaşi[94].

Activităţile cu profil comercial au fost completate de locuitorii care au prestat servicii la Băi. A existat şi o categorie socială de mici proprietari. Afacerile lor s-au orientat spre necesităţile locului. Spre exemplu, Drăghici Pavel s-a ocupat de producerea şi comercializarea băuturilor alcoolice, deschizându-şi un birt. Consiliul comunal Moneasa a aprobat cererea lui Kaufman Iuliu de a obţine „brevet de băuturi" spirtoase. Zoller Iuliu a fost cizmarul localităţii, Dokoli Petru – croitor, Măriş Petru şi Veselie Şodinca – fierari, Ilarie Şodinca, Schmidt Nicolae – frizeri, Kaufman Béla – măcelar, Kolozsvári Gavril – morar, Gedeon Gáspár – rotar[95].

Ulterior, Kaufman Iuliu, din Moneasa, a cerut, din nou, un brevet de comercializare a băuturilor spirtoase. Cererea a fost respinsă de Consiliul local Moneasa, pentru că „... mai există o cârciumă care este îndestulătoare"[96]. Tot în cursul anului 1929, Consiliul Local Moneasa a hotărât acordarea unui brevet de vânzare a aceluiaşi produs, în restaurantul băilor Moneasa, Societăţii arădene de „Industri de lemn şi Mine Sebiş", pentru ca vizitatorii să beneficieze de servicii diversificate[97].

---

[93]Informaţie orală obţinută de la prof. Spiridon Groza.

[94]Kovacs Géza, *Conscripţia satelor arădene în 1828*, p. 122.

[95]C.M.A., *F. M.O.*, nr. inv. 10.258 (*Carte de adrese-perioadă interbelică*, p. 1904); A.P.M., *Registrul deliberărilor Consiliului comunal / 1929-1932*, Hotărârea 10/1930, p. 43.

[96]A.P.M., *Registrul deliberărilor Consiliului comunal / 1929-1932*, Proces verbal nr. 16, Hotărârea nr. 47/1929, p. 32-34.

[97]*Ibidem*, Proces verbal nr. 8/23V.1929, p. 5-6.

În anul 1972, comuna Moneasa dispunea de 1 magazin alimentar, 4 magazine mixte, 1 restaurant, 5 bufete, 2 cofetării şi un han pescăresc[98].

Graţie avântului turistic, forţa de muncă a fost absorbită, mare parte, de oferta de lucru a staţiunii Moneasa. Restul activităţilor au cunoscut o oarecare afirmare în funcţie de cerinţele pieţei, a localnicilor şi turiştilor.

4. Componente ale modernizării

4.1. Transporturile

Vremurile cezaro-crăieşti ale primei jumătăţi a secolului XIX au oferit turiştilor posibilitatea de a veni în staţiune doar cu căruţa. Drumurile aproape impracticable – după cum consemnează documentele vremii – şi pline de peripeţii, mai ales datorită ploilor şi a terenului mlăştinos, îngreunau parcursul trăsurilor, care se afundau mai bine de jumătate cu roţile în noroi.

Abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea au fost semnalate preocupări de amenajare a căilor de transport spre staţiunea Moneasa. Coborând în timp, amintim ambiţiosul proiect al autorităţilor de amenajare a infrastructurii comitatului Arad. În acest sens, au aprobat construirea căi ferate Valea Crişului pe ruta Arad – Ineu. Noua linie a fost predată traficului la 10 mai 1877, iar distanţă parcursă era de 62 km. În 1881 a fost prelungită până la Sebiş cu încă 28 km. În 1886, s-a constituit „Societatea Calea Ferată Unită Arad – Cenad" în urma unificării a două societăţi cu acelaşi profil şi care acţionau pe acelaşi tronson[99]. Cu un pachet de acţiuni mai mare, amintita societate a lansat proiecte de modernizare a căilor de acces.

Din iniţiativa şi pe cheltuiala contelui Wenckheim şi sub îngrijirea inginerilor amintitei societăţi, a fost construită şi predată traficului, în 14 august 1893, calea ferată îngustă Sebiş – Moneasa, cu o lungime de 21.300 m. Nivelul căii ferate se ridica continuu, de la Sebiş la Moneasa, atingând din punctul extrem 172,53 m. Din cauza terenului „Văii Dezna" s-a construit o linie îngustă de 0,46 m. Traseul cuprindea 7 gări şi triaje: triajul de la Sebiş, halta Sebiş – fabrica de fier, halta Sălăjeni – Prăjeşti, halta Buhani, gara Dezna, halta Ravna şi halta Moneasa, Moneasa – staţiunea balneară şi Moneasa – gara.

Linia principală a avut mai multe ramificaţii: către fierăstrăul de marmură, cariera de calcar Megyes-Völgy, topitoria de fier şi cariera de marmură. Ultima ramificaţie a căii ferate a fost prelungită până la muntele Codru Moma şi are o lungime de 7 km[100]. Cel mai înalt nivel a fost de 70‰.

---

[98]Gheorghe Toduţa, Vasile Grec, Nicolae Lujanschi, *Localităţile judeţului Arad*, Arad, 1972, p. 106.
[99]Gaál Jenö, *op. cit.*, p. 386, 391, 502-504.
[100]*Ibidem*, p. 411-412.

Pentru a se evita exproprierile, linia ferată a fost construită de-a lungul domeniului, dar, cu toate măsurile adoptate, la 31 aprilie 1893, 120 de țărani au ocupat cu forța șantierul, pentru că fusese instalat pe pășunea comunală[101]. După aplanarea conflictului și rezolvarea lui în mod amiabil, tronsonul de cale ferată a fost dat în funcțiune la data amintită anterior[102].

Terasamentul a fost construit din materialul existent în zonă, la fel ca și podețele. „Trenul" (IL. 46) a fost instalat pe șine din oțel, de 10,9 kg/m linear, care permiteau o viteză de 25 km/h. De asemenea, terasamentul cuprinde 84.700 m^3 de pământ și 6.000 m^3 de dubleuri. La cele 49 drumuri de tranzit s-a folosit 2.410 m^3 de piatră. De-a lungul căii ferate au fost edificate 67 de poduri din 237 m^3 material lemnos.

Linia principală măsura 22.037 m, iar cele secundare 3.087 m, în total 25.124 m. 37.686 traverse susțineau șinele, completate cu 608 t fier și 15.649 m^3 pietriș. De-a lungul căii ferate, au funcționat 23 de macazuri și 2 plăci turnante.

Aspectul arhitectural al gărilor s-a integrat în curentele edilitare ale epocii, însă infinit mai simple în comparație cu fastuozitatea și seccesionul vilelor ce au început să împodobească parcul Băilor Moneasa.

Transportul mărfurilor și oamenilor în condiții optime au fost asigurate de două locomotive Siegle aduse din Viena, completate de vagoane pentru călători. Ultimele erau de două tipuri, acoperite și neacoperite. Cele acoperite au fost realizate de fabrica „Weitzer" din Arad, iar vagoanele descoperite, de fabrica de vagoane a „Societății Căilor Ferate Unite Arad – Cenad". Cele 6 vagoanele de călători erau de clasa I, II și III; existau, apoi, două vagoane combinate de bagaje și poștă, 10 de mărfuri, acoperite, dotate cu 8 roți, 10 de mărfuri descoperite, cu un tonaj de 4.000 kg cu 4 roți, 1 drezină, 6 vagonete și 21 vagoane de mărfuri cu o greutate de 6.000 kg. Prețul de achiziționare al vogoanelor și locomotivelor s-a ridicat la 93.000 fl; construirea căii ferate 210.000 fl; din bilanțul contabil final rezultă că pentru un singur km de cale ferată s-a cheltuit 13.765 fl[103].

La baza construirii acestui mijloc de transport, au stat atât raționamentele de ordin economic care au vizat facilitarea unor activitățile economice, cât și necesitatea de a promova turismul în zonă.

În perioada interbelică circulația locuitorilor de pe raza Moneasa – Sebiș a devenit o problemă stringentă. Dronca Martin din Buhani a cerut ușurarea transportului de persoane prin concesionarea unui autobuz. Pentru aceasta, Delegației Permanente Județene i s-a recomandat să intervină pe lângă Direcția Generală PTT pentru eliberarea autorizației de circulație a autobuzului în interesul populației. S-a argumentat că linia particulară a contelui Wenckheim a servit intereselor acestuia „transport

---

[101]Kovách,Géza, *Începuturile mișcării muncitorești din Arad ...*, p. 327.
[102]Gaál Jenö, *op. cit*, p. 393.
[103]*Ibidem*, p. 411-412.

de lemne, piatră etc." Pe timp de vară, trenul circulă o singură dată pe zi, iar timp de „10 luni tot a doua zi". Călătoria de la Sebiş spre Moneasa începea la orele 10,30 dimineața, iar invers la ora 2,14, dis de dimineață. Locuitorii au fost nevoiți să circule la „Sebiş la preceptoral, la Preturia Buteni, la judecătorie, la notarul public" în condiții inumane. Prin punerea în circulație a autobuzului şi Băile ar fi mult mai circulate. Cererea s-a materializat câteva decenii la târziu.

Podurile construite în secolul al XIX-lea au început să se şubrezească. De aceea, Primăria Moneasa a aprobat construirea podului, prin licitația publică din 12 ianuarie 1930. Dreptul de concesionare a revenit lui Dragoş Florea cu suma de 2.800 lei, iar tăierea şi cioplirea lemnelor lui Condea Pavel cu suma de 2.300 lei, ambii localnici[104].

După cel de-al Doilea Război Mondial, la 10 septembrie 1948, Prefectura județului Arad a comunicat Primăriei din Moneasa că o societate, cu sediul în Arad, a cerut avizul pentru a demonta liniile ferate de pe văile celor două Ruje, care se găsesc în legătură cu calea ferată îngustă Sebiş – Moneasa. Acestea au o lungime de 4.707 m. Materialul rezultat în urma demontării urma a fi folosit la prelungirea liniei de pe Valea Lungă, ramificată tot din calea ferată îngustă Sebiş – Moneasa[105]. La 9 decembrie acelaşi an, Ministerul Comunicațiilor. Direcția Controlului CFR Bucureşti, prin inginerul inspector general A. Filip, a emis autorizația de demontare a liniilor ferate de pe cele două Ruje[106].

În favoarea dislocării liniile ferate de pe cele două Ruje s-a pronunțat, la 24-29 noiembrie 1948, şi pretorul Sebişului, Raicu Iulian. Conform adresei către Prefectura Județului Arad, pretorul a arătat că societatea din Sebiş nu a mai exploatat materiale de pe cele două văi şi nu a mai avut alt material feros pentru a construi alte linii pe Valea Lungă, ramificată tot din linia îngustă Sebiş – Moneasa. Prelungirea de pe Valea Lungă începe de la Păstrăvărie „clocitoarea de păstrăvi". Pe tronsonul amintit urmează a se transporta 15.000 m. st. de lemn[107].

Devenită o ocupație, cărăuşia a suplimentat necesitățile transportatoare. Lemnele din pădure până la consătean, produsele agricole etc. erau duse de căruțaşi. Dintre monesenii căruțaşi de meserie amintim: Crişan Gheorghe, Ciupertea Pavel, Condea Pavel, Dragoş Vasile, Dronca Ioan, Dragoş Florea, Dragoş Pavel, Dragoş Terentie, Dragoş Mihai, Ferenț Ştefan, Groza Ioan, Groza Ioan-Nica, Groza Ioan-Oanu, Groza Spiridon,

---

[104]A.P.M., *Registrul deliberărilor Consiliului comunal / 1929-1932, proces verbal* nr. 1/1930, p. 38.
[105]D.J.A.N.A., *F. P. J. A.*, Acte administrative, dos. 120/1948, f. 1.
[106]*Ibidem*, f. 2.
[107]*Ibidem*, f. 5.

Ilieş Gavrilă, Ilieş Mihai, Hopârda Ştefan, Ioja Sinesie, Nedeski Carol, Papoi Francisc, Brad Ilarie, Bortiş Mircea, Dragoş Teodor, Groza Roman[108].

Demontarea căii ferate în anul 1961 şi modernizările din domeniul transporturilor au uşurat deplasarea oamenilor şi mărfurilor. În deceniul opt al secolului XX s-a modernizat reţeaua de drumuri judeţene, printre care şi drumul judeţean Arad – Pâncota – Sebiş – Moneasa[109].

4.2 Iluminatul

Moneasa a fost printre primele localităţi iluminate de pe teritoriul comitatului Arad. După ce cu puţin timp înainte, respectiv prin 1880, firma „Hunk H. şi Fiul" au pus în acţiune cu ajutorul unui dinam cea mai veche instalaţie de pe teritoriul comitatului Arad, în 1892 s-a introdus iluminatul în localitatea Sebiş, atât în fabrică cât şi pe stăzi, fiind instalate 100 de becuri. Următoarea localitate în care s-a pus problema iluminatului a fost Moneasa. Decizia baronului Wenckheim Frideric de a-l introduce s-a datorat necesităţilor de ordin economic şi impulsionării potenţialului turistic. Cu titlu de informare amintim că la doi ani după iluminarea oraşul Arad, respectiv în 1896, s-a introdus iluminatul şi în staţiunea Moneasa[110].

La nivel judeţean, în anul 1938, s-a luat în discuţie eventualitatea extinderii şi spre Moneasa a reţelei alimentată de Uzina Soc. Mica din Brad. Proiectul viza instalarea a 10 posturi de transformare, 90 km de înaltă tensiune şi 26 km reţele comunale de distribuţie. Costurile s-au ridicat la 18.500.000 lei[111].

Până în anul 1971, ca urmare a modernizărilor, comuna Moneasa a fost electrificată în întregime. Ponderea gospodăriilor utilizatoare se ridică procentual la 54,1% în Moneasa şi 37,37% în Rănuşa[112].

Pentru a asigura o bază logistică, autorităţile locale au accesat fonduri europene, mai ales după anul 2000, prin care s-a dorit, printre altele, modernizarea şi suplimentarea instalaţiilor electrice din comună şi staţiune.

4.3 Serviciul poştal şi de telefonie

Modernizările realizate la nivelul oraşului Arad, prin introducerea telefoniei şi extinderea ei la nivelul comitatului, în veacul al XIX-lea, au

---

[108]A.P.M., *Registrul deliberărilor Consiliului comunal/1929-1932*, p. 3-157; Idem, *Condica pentru şedinţe a Consiliului Comunal Moneasa*, 1933, p. 1-149; Idem, *Deciziuni pentru Consiliul Comunal Moneasa*, 1936-1937, p. 1-90; Idem, *Primăria comunei Moneasa. Comitetul agricol. Registru de procese verbale*, p. 1-117.

[109]Valeria Velcea, Ioan Velcea, Octavian Mândruţ, *op. cit.*, p. 124; Gheorghe Toduţa, Vasile Grec, Nicolae Lujanschi, *op. cit.*, p. 105.

[110]Gaál Jenö, *op. cit.*, p. 319-320 (Dinamul a fost acţionat de o turbină de 50 cp., la rândul ei acţionată de puterea apei).

[111]*Diferite aspecte ale problemei electrificării judeţului Arad*, în „Hotarul", nr. I-XII, Arad, 1938, p. 114.

[112]Gheorghe Toduţa, Vasile Grec, Nicolae Lujanschi, *op. cit.*, p. 106.

înlesnit posibilitățile de comunicare. Rețeaua de telefonie a cuprins, din cele 54 de comune cu oficii poştale, numai în 25 de localități, la 8 iulie 1896, având un număr de 96 abonați. Moneasa, la acea dată, chiar dacă avea oficiu poştal, nu dispunea de un serviciu de telefonie. Cel mai apropiat punct era comuna Sebiş, care avea 5 abonați[113].

Peste doi ani, respectiv în 1898, în localitatea Moneasa a fost amintit un oficiu poştal. Necesitatea acestuia a fost justificată de asigurarea unor condiții optime numeroşilor turişti care vizitau stațiunea.

Serviciile telefonice şi poştale au fost asigurate de o singură persoană, care îndeplinea şi funcția de cantonier la cantonul de la terminalul liniei ferate din Jmelț. Pentru ca turiştii veniți în stațiune să poată beneficia de serviciile poştale şi telefonice, la începutul secolului XX şeful gării – pe atunci Dragoş Dănilă – răspundea şi de acest pachet de servicii.

În timpul Primului Război Mondial, serviciul poştal şi-a întrerupt activitatea, fiind reluat din 10 august 1925[114], când i s-a comunicat d-rei Dragoş D. Melania, numită şefă, reînființarea lui la Moneasa. Avea să funcționeze în casa susnumitei, actualmente casa cu nr. 289 din Moneasa, unde s-a instalat şi centrala telefonică. (IL. 43) Coletele, scrisorile, presa şi telegramele au fost ridicate de la Oficiu de către destinatari.

Începând cu 1 mai 1931, şefă a Oficului Poştal Moneasa a devenit Dragoş Silvia, a doua fiică a lui Dragoş Dănilă, care în anul următor, prin căsătorie, şi-a schimbat numele în Palade. Ea va îndeplini această funcție până în anul 1958[115].

Apoi, în anul 1950, Oficiul s-a mutat în casa Melaniei Dragoş (actualmente la nr. 91). Din lipsa unui local propriu mai multe clădiri închiriate au constituit sediul poştei. Spre exemplu în intervalul 1958-1963 a funcționat în fosta casă a lui Kaufman Bondy, de lângă Biserica romano-catolică; între 1963-1965 în incinta Primăriei, iar în intervalul 1965-1981 la vila Simon (vila 8). Abia din 1982, serviciul poştal şi de telefonie al Monesei va avea un sediu propriu, actualul edifiul, modernizat de-a lungul timpului. (IL. 44)

---

[113]Gaál Jenö, *op. cit.*, p. 417 (Centrala telefonică din oraşul Arad a început să funcționeze în anul 1885, ca o întreprindere particulară, care în 1890 a fost etatizată. Şi-a început activitatea cu 10 posturi telefonice, extinzându-şi rețeaua până la 25 de posturi telefonice. Rețeaua telefonică din comitatul Arad a început să ființeze din 1896. Conform deciziei nr. 758/8 X 1894 a municipalității comitatului Arad, rețeaua telefonică principală s-a introdus în primul rând în centrele de plasă şi de acolo în localitățile care dispun de oficii poştale şi unde ar exista cel puțin 3 abonați).

[114]Arhiva Direcția generală a poştelor. Filiala Moneasa (A.D.P.M.), *Ordinul nr. 13542/1925*, f. nenr.

[115]Idem, *Adresa nr. 9105/1931 Regiei Autonome P.T.T. Direcția regională Timişoara*, f. nenr.

Odată cu creşterea volumului solicitărilor, numărul salariaţilor angajaţi a fost augmentat. În anul 1950 a fost angajat primul poştaş distribuitor, Terentie Groza, care avea menirea de a duce localnicilor corespondenţă şi ziarele abonaţilor. Un an mai târziu, respectiv de la 1 aprilie 1951, a fost angajată ca şi telefonistă Varga Rozalia, care a îndeplinit acestă funcţie până în anul 1988[116].

În prezent, Oficiul poştal Moneasa are cinci angajaţi (un şef de oficiu, doi oficianţi şi doi distribuitori de presă şi corespondenţă-poştaşi). În urma introducerii centralelor telefonice automate şi a cablurilor cu fibră optică au fost desfiinţate posturile de telefoniste. Concurenţa telefoniei mobile (400 de pesoane din Moneasa au telefoane mobile) a dus la micşorarea continuă a numărului de abonaţi Romtelecom. Actualmente mai sunt 192 de abonaţi, număr care este în scădere.

4.4 Serviciul medical

Componentă prioritară a vieţii cotidiene şi medicale, sănătatea populaţiei a preocupat oamenii învăţaţi. Întotdeauna s-au cerut, la nivel politic, măsuri pentru îmbunătăţirea sănătăţii populaţiei, care, după cum se ştie a depins de o multitudine de factori. De-a lungul istoriei localităţii, au fost semnalate iniţiative statale, legislative de îmbunătăţire a asistenţei sanitare, angajarea unui personal calificat, introducerea unor metode de prevenire şi combatere a diferitelor maladii, lucru care, în secolul al XIX-lea şi începutul veacului următor, cădea în sarcina preoţilor şi învăţătorilor ca instrumente ale politicii de stat sau în situaţia fericită a localităţii Moneasa a medicului din Sebiş, angajat al staţiunii.

Până la Marea Unire nu au fost consemnate preocupări pentru organizarea şi funcţionarea serviciului sanitar în localitatea Moneasa. Putem aminti doar serviciile asigurate de medicul staţiunii Moneasa, care venea zilnic din Sebiş pentru turişti. Diferitele afecţiuni au fost tratate cu „leacuri băbeşti", ale căror reţete au fost transmise din generaţie în generaţie.

Sănătatea populaţiei a devenit o prioritate a autorităţilor româneşti, concretizate şi prin instruiri igienico-sanitare şi folosirea unei alimentaţii sănătoase. Astfel că, începând cu deceniul trei al secolului XX, statul român a început organizarea reţelei sanitare în mediul rural. Spre exemplu, la Dezna s-a edificat un dispensar medical, cu personal de specialitate, medic, moaşe, care asigurau serviciile medicale şi pentru moneseni.

În Moneasa, dintre cadrele medicale cu studii medii menţionăm pentru perioada interbelică pe moaşa Şodinca Maria[117]. Din deceniul cinci al secolului XX, a fost angajată o moaşă, văduva Condea Aurora, care avea

---

[116]Informaţie orală obţinută prin bunăvoinţa d-nei Rozaliei Varga, căsătorită Groza, care a îndeplinit funcţia de telefonistă în perioada 1951-1988.

[117]C.M.A., *C.I.*, *F.M.O.*, nr. inv. 10258 (*Carte de adrese-perioadă interbelică*, p. 1904).

un salariu de 100.000 lei şi anual de 1.200.000 lei[118] şi care a îndeplinit şi sarcina medicilor.

Din anul 1954, la Dispensarul din Dezna a fost angajată tânăra absolventă a Şcolii Tehnice Sanitare Oradea, Erdely Elisabeta. În aria sanitară a acesteia a intrat şi Moneasa şi Rănuşa, ocazie cu care a fost înfiinţat un punct sanitar la Moneasa[119].

Săptămânal, medicul din Dezna venea la Moneasa pentru a consulta bolnavii şi a le prescrie tratament. De o atenţie sporită s-au bucurat copii de la Şcoala şi Grădiniţa din localitate. În sezonul de vară, bolnavii au fost vizitaţi de medicul staţiunii. Internările s-au făcut la spitalele din Arad, Gurahonţ, iar din 1968 la cel din Sebiş.

Supravegherea, cercetările şi publicaţiile din domeniul medical, puse în aplicare de personalul medical calificat, au ridicat nivelul de viaţă şi igienă al localnicilor. Din publicaţiile Direcţiei sanitare a Judeţului Arad am putut desprinde câteva informaţii referitoare la cazurile de îmbolnăvire, epidemii, vaccinări şi revaccinări, internări, etc.

Spectrul cazuisticii îmbolnăvirilor, în intervalul 1969-1973, cuprinde gripa, helmintiaza, micozele, parotidita epidemică, hepatita epidemică, rubeola, tuberculoza, varicela, etc. Ca metode profilactice, spre exemplu, în cursul anului 1970, 25% din populaţie a fost revaccinată antipoliomelitic, antivariolic, antidifterice, antidiftero-tetanic, antidiftero-tetano-pertussis, antitetanice, antitifoidice. De asemenea, populaţia a fost imunizată contra tuberculozei.

Internările bolnavilor în Spitalul din localitatea Sebiş s-au făcut la recomandarea medicului de circă, a specialiştilor din policlinici cu sau fără bilet de trimitere, prin serviciul de salvare sau din propria iniţiativă[120].

Înştiinţarea populaţiei asupra existenţei punctelor sanitare pe raza Arad – Moneasa, spre exemplu, s-a realizat, în anii 1969-1970, prin montarea pe traseele turistice a unor indicatoare scrise în 5 limbi, care

---

[118]D.J.A.N.A., *F.P.J.A.*, *Acte administrative*, dos. 119/1947, *Dosar privind întocmirea bugetului general al băilor Moneasa pe exerciţiul financiar 1947/1948*, f. 11.

[119]Informaţie orală primită de la d-na Erdely Elisabeta, căsătorită Humeniuc, care a funcţionat ca asistentă medicală la Moneasa în perioada 1958-1990 (S-a născut în localitatea Diosig, jud. Bihor, pe 2 noiembrie 1936. A absolvit Şcoala Sanitară şi a început din 1954 activitatea în domeniul asistenţei medicale la Moneasa, unde a activat până în 1990. În anul 2006 s-a stins din viaţă.).

[120]*Buletin de informare a direcţiei sanitare şi filialei USSM Arad*, an I, nr. 1/1970, p. 25, 27, 55; Idem, nr. 2/1970, p. 148, 150-151, 155, 159, 174; Idem, nr. 3/1970, p. 309, 312, 315, 317, 337; Idem, nr. 4/1970, p. 475; 487, 489, 492, 494, 499, 504, 507, 509, 517, 519, 522, 524, 527, 536, 541; Idem, an 2, nr. 1/1971, p. 24, 28, 30, 33; Idem, nr. 2/1971, p. 255, 259, 275; Idem, nr. 3/1971, p. 423; Idem, nr. 4/1971, p. 590-591; Idem, an III, nr. 1/1972, p. 24, 29, 41-42; Idem, nr. 2/1972, p. 181, 186, 199-200; Idem, nr. 3/1972, p. 346, 364-365; Idem, an IV, nr. 1/1973, p. 32, 49-50; Idem, nr.2/1973, p. 162-163, 168, 170, 189-190; Idem, nr. 3/1973, p. 297-298, 303, 307-308, 316; Idem, nr. 4/1973, p. 437, 442, 447, 457.

cuprindeau unitățile sanitare cele mai apropiate. Printre cele 9 puncte de salvare, create cu scopul scurtării timpului în care bolnavii ajung la spital, s-a numărat şi Moneasa[121].

Pentru ocrotirea sănătății, Direcția Sanitară Arad a cerut 1/3 din bugetul Consiliului Județean Arad. Aprobarea a venit necontenit, ceea ce dovedeşte atenție sporită acordată sistemului sanitar la sfârşitul deceniului şapte şi începutul deceniului opt al secolului XX[122].

Prin legi şi fonduri alocate, în deceniul opt al veacului XX, s-a vizat construirea, în fiecare comună, a unui dispensar medical, cu personal calificat, medici şi asistente medicale[123].

Moneasa a beneficiat, aşadar, de serviciilor medicilor din Sebiş sau din Dezna, care consultau perioadic bolnavii. Însă, modernizarea stațiunii a impus amenajarea unui dispensar medico-sanitar. Demersurile s-au concretizat în edificarea, în deceniul şapte al secolului XX, a dispensarului din Moneasa.

La inițiativa primarului Condea Dănilă, sprijinit de regretații Ladislau Lambling, director al noului Spital din Sebiş şi dr. Ardevan, director al Direcției Sanitare județene Arad, în anul 1969, s-a construit Dispensarul medical din Moneasa (IL. 45). Infrastructura clădirii a fost realizată de localnici, iar finisajul şi dotările au fost terminate cu sprijinul Consiliului Județean Arad. Potrivit proiectului, clădirea a fost prevăzută cu spații pentru cabinet medical, sală de aşteptare, sală de tratament, cabinet stomatologic şi locuință pentru medic[124].

Spre exemplu, în anul 1970 a funcționat un cabinet stomatologic la Moneasa, în care activa medicul Vasilciu Rafael, care a fost apreciat pentru profesionalismul de care a dat dovadă, iar în cadrul circumscripției sanitare Moneasa a activat medicul generalist Szabo Mariana. Serviciile balneare au fost îndeplinite de medicul stagiar fizioterapeut Petruc Adrian[125].

Personalul calificat cu studii medii de la circumscripția medico-sanitară Moneasa era format din asistenta medicală Rodica Slev, Florica Țica (soră medicală), iar cea de la băi de băieşița Minodora Şodinca, Viorica Avram şi băieşul la duş subacval, Ştefan Burtă[126], şi nu în cele din urmă de Saveta Motica, Cornelia Popa (asistente medicale), Rodica Enea (maseuză), Floare Pop (băieşiță)[127].

---

[121]Idem, an 2, nr. 1/1971, p. 80, 95.
[122]Idem, nr. 1/1970, p. 56; Idem, nr. 2/1970, p. 290; Idem, an 2, nr. 1/1971, p. 165, 285, 288.
[123]Valeria Velcea, Ioan Velcea, Octavian Mândruț, *op. cit.*, p. 164.
[124]Colecția de documente şi fotografii a familiei Groza Dănilă, *Autobiografie Dănilă Groza*, fost primar al Monesei (1961-1980) mss., f. 1-4.
[125]*Buletin de informare a direcției sanitare şi filialei USSM Arad*, 1970, nr. 1, p. 56; Idem, nr. 2, p. 290; Idem, 1971, an 2, nr. 1, p. 165, 285, 288.
[126]Idem, 1971, an 2, nr. 1, p. 166; *Ibidem*, nr. 4, p. 664; Idem, 1972, an III, nr. 1, p. 116.
[127]Idem, 1973, an IV, nr. 4, p. 533.

Pe lângă aprecieri profesionale s-au semnalat şi sancţiunii pecuniare aplicate de către Direcţia Sanitară. Spre exemplu, asistenta medicală de la serviciul medico-balnear, Zina Filipaş, a fost sancţionată cu diminuarea salariului cu 5% pe luna martie a anului 1971 pentru că a lăsat în priză aparatele de la sala de tratamente fizioterapie, Maria Marcus cu diminuarea cu 3% a salariului pe aceeaşi lună, pentru neglijenţă în serviciu şi Maria Bogdan cu reducerea salariului cu 1%, de asemenea pe luna menţionată, pentru întârzieri şi lipsuri repetate de la locul de muncă[128].

Dintre medicii generalişti apreciaţi şi iubiţi de localnici amintim pe soţii dr. Iosif şi Aurica Schmidt şi soţii dr. Alexandru şi Carmen Fetea. În cabinetul stomatologic, o perioadă lungă de timp, şi-a desfăşurat activitatea dr. Eugenia Heredea. Deseori, cu toate că după 1990, asistenta Elisabeta Humeniuc (fostă Erdely) s-a pensionat, a răspuns solicitărilor medicilor şi localnicilor. Mai putem aminti pe moaşa Pop, care şi-a desfăşurat activitatea medicală, în Moneasa, timp de 20 de ani.

În urma privatizării, serviciul medical este deservit de un singur medic, d-na dr. Carmen Fetea şi de d-na asistentă medicală Dragoş Mariana[129].

În concluzie putem afirma că, tradiţionalitatea activităţilor economice, modernizărilor şi inovaţiilor tehnologice au fost receptate de localnicii din Moneasa. Investiţiile din zonă şi-au pierdut esenţa în perioada postmodernă, când viaţa economică a fost înăbuşită de activităţile şi ofertele turistice.

Componentele modernizatoare, curentului electric, modernizarea drumurilor, serviciilor balneare, asigurarea asistenţei medicale şi mai nou proiectele Primăriei şi investitorilor, au plasat Moneasa printre localităţile şi staţiunile turistice, prestigioase ale României. Îmbunătăţirile substanţiale constante în domeniul medical au contribuit „sine qua non” la creşterea speranţei de viaţă.

---

[128]Idem, 1971, an 2, nr. 2, p. 348-349.

[129]Informaţie orală primită prin bunăvoinţa d-nei dr. Carmen Fetea, medic generalist la Dispensarul medical din Moneasa.

Capitolul 5

Societate şi şcoală

De-a lungul timpului, nivelul de pregătire al populaţiei a preocupat autorităţile politice şi ecleziastice. Simbol al comunităţii, şcoala a deschis noi orizonturi profesionale şi mentale.

În cele ce urmează, ne vom referi la cele două componente sociale majore în susţinerea instituţiei şcolare şi bisericeşti din lumea rurală, insistând cu precădere asupra perioadei moderne, la tradiţionalitatea instituţiei şcolare din Moneasa, precum şi dinamica ştiutorilor de carte.

1. Structuri sociale. Elite intelectuale în orizontul sătesc

Orizontul locuitorilor din lumea satelor, mai ales în perioada modernă, pentru marea lor majoritate a populaţiei, s-a limitat la vatra şi structurile cotidianului rural. Centrul civic s-a constituit în jurul principalelor instituţii, biserica, primăria, şcoala. Momentele cruciale ale vieţii au fost legate, în egală măsură, de primele două instituţii amintite.

Spre deosebire de satele din împrejurimi, Moneasa a beneficiat de un statut aparte, şi anume cel de staţiune. Prezenţa turiştilor de diverse condiţii sociale, putători ai unor modele de civilizaţie şi mentalităţi diferite, au produs schimbări semnificative în percepţia lumii, producând mutaţii profunde în mentalul rural, colectiv. Să urmărim, în continuare, statutul social şi atribuţiile elitelor intelectuale din lumea satului, dascălul şi preotul.

1.1 Învăţători

Odată cu înfiinţarea Preparandiei arădene a început formarea pedagogică a învăţătorilor. Entuziasmul a făcut ca un număr mare de elevi merituoşi să urmeze cursurile preparandiale. Însă după ce au fost repartizaţi, dascălii erau, conform legii, susţinuţi de comunitate şi biserică. Remunerarea, de multe ori, nu se făcea la timp, fiind nevoiţi să se îndeletnicescă şi cu alte meserii sau chiar să-şi părăsească posturile pentru a-şi putea câştiga existenţa, căci „Învăţătorilor li se stabiliseră retribuţiuni de milogeală în naturale, pe cari aveau să şi le cerşească de la credincioşii bisericii, deopotrivă cu purcarii şi văcarii satelor"[1]. „Leafa de milogeală ce s-a putut stabili, în naturalele, cari se puteau aduna numai toamna, a făcut

[1]Iosif Moldovan, *Monografia Reuniunii Învăţătorilor români de la şcoalele confesionale gr.-orientale române din Dieceza Aradului*, Ed. Revistei „Şcoala bănăţeană", Timişoara, 1940, p. 6.

viața învățătorilor insuportabilă, silindu-i a-și căuta experiența pe alte carieri mai rentabile"[2].

O consecință pe termen lung a fost scăderea numărului elevilor preparanzi. Statutul social al învățătorului nu a ajuns să-l egaleze pe cel al preotului, deseori între cei doi ivindu-se disensiuni.

Situația critică în care s-a aflat învățământul românesc a determinat pe Vicențiu Babeș să i-a măsuri. Astfel, la inițiativa sa a fost constituită „Reuniniunea învățătorilor". Cadrele didactice au susținut, cu prilejul diferitelor întruniri, disertațiuni pedagogice, științifice, discursuri etc.[3] Gheorghe Popa, referent școlar după 1872, a pledat pentru ideea înființării unor fonduri la care Episcopia să contribuie și din fondurile comune primite de la despărțirea de ierarhia sârbească, precum și din sesiunile parohiilor reduse, idee respinsă de episcopul Mețianu[4].

În anul 1878 în cadrul celei de-a cincea adunări generale a Reuniunii învățătorilor au fost luate în discuție și chestiuni legate de înființarea unui fond de pensii pentru învățători, precum și stabilirea retribuției lunare. Totodată s-au reglementat relațiile preot-învățător „Precum învățătorul este ajutorul preotului la funcțiile bisericești, așa și preotul să-i fie de ajutor învățătorului la învățământ". Au fost prevăzute pedepse pentru preoții și învățătorii care „conturbă armonia conlucrătoare atacându-se unul pe altul în public și la auzul poporului"[5].

Revigorarea în sânul corpului învățătoresc a început din anul 1894, când președinte al Reuniunii învățătorești a fost ales Teodor Ceontea. În adunarea din 4 mai 1894, Teodor Ceontea a reiterat statutul social al învățătorilor. Plin de carismă a înviorat „modeștii martiri ai satelor arătându-le... care este chemarea lor de viață și cum au să se manifeste spre a-și putea îndeplini sfânta și româneasca lor misiune, spre a-și elupta cinstea, recunoștiința și respectul ce li se cuvine, ca unor adevărați apostoli ai culturii neamului românesc"[6].

Rolul și statutul social al învățătorului a fost bine precizat, mai ales în ceea ce privește comportamentul în societate (moralitate, dreptate), raporturile cu sătenii și elevii (respect și dragoste față de elevi), relația preot-învățător. În baza acestuia, învățătorul este un educator al tineretului din sat și un îndrumător cultural și moral al sătenilor. Treptat sătenii vor fi îndrumați de dascăl în luarea unor decizii (trimiterea unui copil la o școală mai înaltă, căsătoria copiilor)[7]. În privința deciziei de a

---

[2]Idem, *Din istoricul "Reuniunei Învățătorilor" din protopopiatele arădene I-VII*, în "Școala vremii", an III, nr. 6, p. 8.
[3]Idem, *op. cit.*, p. 8.
[4]*Ibidem*, p. 9.
[5]*Ibidem*, p. 11.
[6]*Ibidem*, p. 21.
[7]Maria Berényi, *Învățământul confesional din Ungaria în secolele XIX-XX*, în „Simpozion", Giula, 2006, p. 72-74.

urma cursurile şcolare la oraş, atitudinea sătenilor era de cele mai multe ori ostilă şi părea o decizie crucială. Oraşul reprezenta pentru tineri o adevărată provocare, o lume dătătoare de noi valori şi susţinătoare unui nou model de viaţă, care ar putea dilua mentalitatea ancestrală sătească, supusă schimbărilor inerente. Aspiraţia spre o lume mai bună şi „de moravuri" a dus la învăţarea paşilor spre provocările lumii civilizate, moderne[8].

Ca lider al vieţii satului, printre îndatoririle sale erau cele de a avea grijă de bunurile şcolii, mobilier, mijloace de învăţământ. Pentru a fi un pedagog ideal trebuia să vină în clasă cu o jumătate de oră înainte de începerea cursurilor. Elevii sub îndrumarea lui trebuiau să fie duşi la slujbele bisericeşti pentru a-i „deprinde cu cântarea bisericească". Când se oficiau cununii sau aveau loc înmormântări îndeplinea serviciul de cântăreţ bisericesc, serviciu pentru care era plătit. În folosul comunităţii trebuia ca în timpul liber să scrie actele necesare sătenilor, dacă, în sat, nu exista altă persoană[9].

Desfăşurarea cursurilor trebuia să fie precedată de obligaţia învăţătorului de a „cerceta cu atenţiune pe toţi şcolarii", să-i controleze dacă sunt curaţi, apoi să-i pregătească pentru rugăciunea de dimineaţă. La terminarea cursurilor, el trebuia să-i înveţe cum să meargă pe stradă, cum să salute, cum să se porte acasă cu părinţii. Dacă ploua, trebuia să-i obişnuiască să-şi scuture încălţămintea înainte de a intra în şcoală, iar hainele ude să le aşeze în locul amenajat, să nu intre cu ele în clasă, iar dacă nu este amenajat separat un asemenea loc, învăţătorul să le pună în cuier, dar „să nu fie aproape de cuptoriu"[10].

Dascălul era obligat să lase şcolarii afară pentru „lipsele trupesci", să aerisească sala de clasă, să asigure curăţenia „măturarea şcolei are să se întâmple în fiecare zi, barem odată". Dacă şcoala era înzestrată cu o grădină, învăţătorul putea organiza cursurile în aer-liber, dacă „prelegerea" o îngăduia[11]. Erau instruiţi şi cum să se poarte cu şcolarii de clasa I, cu care trebuia să facă cunoştiinţă, „îi întreabă despre nume, etate, locuinţă", şi să-i înconjoare cu dragoste, pentru a-şi câştiga popularitate în rândul părinţilor.

Relaţia elevi-părinţi-învăţător trebuie să fie în conformitate cu „demnitatea şi sublima sa chemare, să se porte pururea cu conştiinţă, pentru că ochii multora sunt îndreptaţi asupra lui şi fiecare încearcă să înveţe de la dânsul ceea ce este bun şi de imitat"[12].

---

[8]Valeriu Leu, *Plecarea la şcolile de la oraş sau traversarea orizontului*, în „Identitate şi alteritate. Studii de imagologie" I, Ed. Banatica, Reşiţa, 1996, p. 136-148.
[9]Maria Berényi, *art. cit.*, p. 72-74.
[10]*Planul de învăţământ pentru scole poporali în districtul Consistoriului rom. ort. din Arad, aprobat cu rezoluţiunea consistorială din 12 august 1888, nr. 3174*, Arad, 1888, p. 5.
[11]*Ibidem*, p. 6.
[12]*Ibidem*, p. 7-8.

Legislația prevedea obligația comunității confesionale de a întreține școala confesională cu până la 5% retribuție lunară, iar dacă este mai mică suma diferența să fie dată școlii „comunei politice”, adică celei de stat. Acest „impozit” purta numele de „dare culturală”. Poverile financiare asupra localnicilor s-au manifestat prin obligativitatea de a susține și școala confesională și cea de stat, căci ajutoarele promise de stat pentru susținerea școlilor confesionale s-a lăsat așteptat[13].

Retribuția lunară a învățătorilor a variat de la o localitate la alta, funcție de potențialul financiar. Cert este că, în timp, salariul învățătorului, compus din bani și produse în natură s-a îmbunătățit[14].

Implicarea socială a învățătorilor a fost trasată în cadrul reuniunilor învățătorești, prin expunerea unor teme precum „Albina și misiunea învățătorilor”, prezentată de învățătorul Ioan Vancu din Șiria la adunarea generală din 1892 sau cea a lui Nicolae Boșcaiu „Educațiunea poporului ca mijlocirea armoniei dintre popor și conducătorii sei”. Deseori corpul învățătoresc s-a confruntat cu mentalitățile ancestrale din lumea satului, prin care copii trebuiau să participe la toate muncile agricole și în gospodărie, dacă s-ar putea să nu frecventeze școala. Un motiv în plus a fost și creșterea constantă a dării cultuale. Paradoxal, învățătorii zeloși nu au fost priviți cu simpatie de localnici, ei fiind doar încântați când școlarii cântau duminica la biserică sau la sărbători[15], unde odraslele lor puteau fi văzuți de tot satul. Pentru a se apropia de comunitate, dascălii au început să fie preocupați de promovarea învățământului pragmatic. Prin disertațiuni referitoare la mătăsărit, albinărit, pomicultură, legumicultură și alte îndeletniciri utile sătenilor, imaginea dascălului a început să se schimbe, fapt care a condus la o mai mare implicare a sătenilor în ajutorarea și remunerarea cadrelor didactice[16].

Un aspect analizat în contextul dualismului austro-ungar a fost încercarea autorităților de a maghiariza numele învățătorilor sau profesorilor, mai ales cu ocazia examenelor de „calificațiune”. Faptul a stârnit nemulțumirea cadrelor didactice[17].

În nenumărate rânduri, corpul învățătoresc și profesoral a cerut sprijinul „Asociației naționale din Arad pentru cultura poporului român”, în vederea salarizării. Alexandru Mocioni a întreprins demersuri pentru „sistematizarea” salariilor profesorilor de la Preparandie. Totodată Asociațiunea a susținut școlile românești greco-răsăriteană, prin dotarea cu rechizite și material didactic, pentru premierea învățătorilor români

---

[13]*Școala nostră poporală și darea cultuală, Arad*, 1918, p. 8-10.

[14]Petru Vancu, *Monografia comunei Măderat, Arad*, 1905, p. 25-26.

[15]Iosif Moldovan, *op. cit.*, p. 24.

[16]*Ibidem*, p. 25.

[17]Gheorghe Bichicean, *Situația intelectualului român din Transilvania până în 1918. Cazul învățătorului Ioan Georgescu (manuscris inedit)*, în „Ziridava” XXI, Arad, 1998, p. 179-182.

sârguincioşi. S-a prevăzut înfiinţarea unui Alumneum naţional român, o instituţie filantropică pentru asigurarea unui prânz gratuit (pentru 100 de elevi)[18].

Normele de conduită morală şi socială prescrise învăţătorului de către forurile superioare s-au răsfrânt asupra statutului pe care dascălul îl deţinea în societatea modernă cu reverberaţii în cea contemporană. Spre exemplu, în anul 1923, Revizoratul Şcolar Arad a transmis instrucţiuni dascălilor referitoare la bolile contagioase, precum pojarul, scarlatina (cozacele), difteria, tusea măgărească, vărsatul (bubatul), lungoarea (febra tifoidă), disenteria (scursoarea cu sânge), holera[19].

Apropierile din lumea satului a avut substanţa unor relaţii de solidaritate, animate de respect şi ajutor reciproc.

1.2 Clerici

Preoţii au fost primii îndreptari ai sufletelor şi călăuze spre cunoaştere. Importanţa clerului şi statutul social aparte de care s-au bucurat s-a datorat, în mare parte, privilegiilor illirice, prin care li s-a asigurat o situaţie materială bună.

Clerul a fost împărţit pe trei categorii: inferiori, medii şi superiori. Clerul inferior, întâlnit, îndeobşte, în lumea satelor, a fost investit de către stat ca mediator între autorităţile politice şi populaţie, cu „străvechi drepturi autohtone, nescrise, moştenite din neam în neam". Ei ştiau scrie şi citi.

În categoria clerului mediu intrau protopopii şi colaboratorii episcopului sau mitropolitului, care deţineau o influenţă şi putere decizională mai mare decât preoţimea de rang inferior.

Clerul superior a fost reprezentat de episcop.

Rolul preotului în societate era bine definit. Era persoana care veghea momentele cruciale din viaţa comunităţii, naştere-botez, căsătorie, moarte sau chiar divorţuri, precum şi sfătuitor. Model de moralitate, modestie, preotul trebuia să exercite un impact pozitiv asupra comportamentului enoriaşilor, pentru a-i determina să frecventeze biserica şi să-şi însuşească morala creştină.

Nevoia spirituală a fiecărei persoane a înlesnit contactul permanent dintre localnici şi preot, adeseori iertat chiar dacă avea vicii. Căci preotul era şi el om, cu o viaţă zbuciumată, întreţinută de responsabilitatea faţă de săteni, de familie şi traiul zilnic. Aşadar, cotidianul feţei bisericeşti nu se diferenţia prea mult de cel al enoriaşului.

În calitate de ucenic al lui Hristos, preotul odată investit cu Sfânta Taină a Hirotoniei a îndeplinit funcţii sacerdotale, învăţătoreşti şi

---

[18]Andrei Caciora, Nicolae Roşuţ, Mircea Timbus, *Aradul în lupta pentru eliberarea socială şi naţională*. Documente II, Arad, 1980, p. 168.

[19]D.J.A.N.A., *F.P.J.A.*, dos. 27/1923, f. 1-6.

administrative. Ca duhovnic al comunității, trebuia să fie prezent duminicile și în zilele de sărbătoare la biserică, încă de la primele trageri ale clopotului, pregătindu-se pentru Utrenie și Sfânta Liturghie. În desfășurarea activității era ajutat de „dascăli” și „pruncii de la școală”. În practică avea obligația de a împărtăşii enoriașii cu sfintele taine, de a se ruga pentru întreaga creștinătate și pentru pacea țării, de a se îngriji de păstrarea în stare bună a Sfântului Mir, precum și de împărtășania și spovedirea bolnavilor[20].

Ca model de moralitate, preotul trebuia să ducă o viață sfântă, pentru a influența comportamentul enoriașilor, pentru a-i atrage în a frecventa biserica și, totodată, nu avea dreptul de a lua bani pentru cuminecătură. Încălcarea acestei legi ecleziastice se pedepsea cu pierderea calității de preot[21].

Transmiterea valorilor creștinești de moralitate, evlavie și pocăință au fost completate de implicarea în cotidianul comunității, ca membru integrat al acesteia. De-a lungul timpului, au luat poziție împotriva concubinajului, căsătoriilor mixte și divorțului, având puterea de decizie asupra actelor majore din viața indivizilor. Cu ocazia Bobotezei, prin vizita pastorală, sfințea casele.

Formarea tinerei generații din lumea satelor intra, de asemenea, în atenția preoților, din perspectiva luminării și povățuirii elevilor, căci școla trebuia să o „vizităluiască și pruncii să-i îndrume spre sârguință”. Această atribuție era susținută de funcția de director școlar. În multe localități, printre care și Moneasa, pentru că sătenii erau foarte săraci, preotul îndeplinea și funcția de învățător. S-au semnalat și situații în care sătenii au cerut ca odraslele lor să fie învățate carte de preoți, cu plata în natură. Desfășurarea cursurilor avea loc în diferite case particulare[22].

La începutul secolului XX, în baza dispozițiilor consistoriale și sinodale, s-a introdus religia ca materie obligatorie în școlile confesionale, iar preoții aveau obligația să o predea.

Atribuțiile sacerdotale și învățătorești au fost completate de cele administrative. Preotul-administrator avea obligația de a menține în ordine arhiva parohială, matricolele bisericești, protocoalele de circulare și sigiliul, grijă față de visteria bisericii, în această ultimă chestiune fiind ajutat de „chitori”. Ca orice enoriaș ei aveau obligații față de stat. Dintre acestea menționăm îndeplinirea funcției de ofițer al stării civile până în 1894, revenindu-i rolul de a ține registrele de stare civilă, apoi participarea la

---

[20]Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, Presa Universitară Clujană, Cluj-Napoca, 2006, p. 282-283; Idem, *Clerul-componentă a elitei românești*, în “Aradul cultural”, Arad, iunie 2001, p. 60-61.

[21]Idem, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, p. 283.

[22]A. Șc. gen. „Gheorghe Groza” Moneasa, Nicolae Palade, *Repere istorice ale școlii din Moneasa*, mss. f. nenr.

recrutări, conscripţii, vaccinări. Totodată, anual avea obligaţia de a redacta un raport despre frecvenţa şi îndeplinirea practicilor religioase de către enoriaşi. Deseori, în mediul rural, preoţii erau copişti, colportori şi legători de cărţi, zugravi de icoane, meşteri lemnari. La sfârşitul secolului al XIX prin legislaţia intrată în vigoare, rolul preoţilor a fost limitat la atribuţii strict bisericeşti[23].

Ierarhic, preotul este supus protopopului, ultimul fiind un mijlocitor între clerul de mir şi Consistoriul eparhial. Raporturile între cele două autorităţi ecleziastice este de colaborare şi supunere a primului faţă de al doilea, cel din urmă, la rândul său, fiind supus al Consistoriului Eparhial.

Elite a lumii satelor, preoţii s-au poziţionat în fruntea ierarhiei sociale, ca sprijinitori şi susţinători ai culturii şi mişcării naţionale româneşti[24].

Relaţia preot-învăţător şi raportarea la elevi-enoriaşi au creat modele şi solidarităţi în cotidianul tradiţionalist al satelor.

2. Tradiţia şcolară moneseană

Simbol al vieţii şi cotidianului fiecărei comunităţi, instituţia şcolară a evoluat sub auspiciile factorului economico-politic. Creuzetul etnic al Monesei a contribuit la edificarea a două instituţii primare de învăţământ, şcoala confesională ortodoxă şi cea romano-catolică, pentru ca după unire, să funcţioneze una singură.

Ne referim în cele ce urmează la şcoala confesională românească. Tradiţia şcolară în marea majoritate a localităţilor arădene s-a constituit în secolul al XVIII-lea şi în primul sfert al secolului următor. Înainte de această perioadă, din timpul ocupaţiei turceşti, nu s-au făcut consemnări[25]. Şcoala sătească devine o instituţie cultural-educativă, ce dispunea de un local propriu, de învăţător şi elevi. Aceste instituţii modeste au fost iniţial cadrul unei activităţii educative de transmitere a elementelor fundamentale ale culturii, pentru ca mai târziu, ele să devină factori culturali în viaţa adulţilor, prezenţi la şcoală cu ocazia festivităţii (de începere a anului şcolar, a examenelor finale, precum şi la manifestările culturale ale elevilor: recitări, lectură, cor etc.)[26].

Eforturile depuse, de-a lungul timpului, de factorii politici şi ecleziastici decizionali pentru înfiinţarea şcolilor naţionale româneşti au fost notabile. Episcopul ortodox român Petrovici Petru, în 1784-1785, a

---

[23]Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalităţi (1706-1918)*, p. 286-287, 292.

[24]Idem, *Clerul – componentă a elitei româneşti*, p. 63-64.

[25]Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 246.

[26]Vasile Popeangă, *Un secol de activitate şcolară românească în părţile Aradului.1721-1821*. Arad, 1974, p. 94.

asigurat municipalitatea comitatului Arad de implicarea deplină a persoanei sale pentru înfiinţarea unor instituţii de învăţământ românesc[27].

În această perioadă, copiii din Moneasa frecventau şcoala din Dezna, în urma unui contract şcolar încheiat în 1789. În anul 1791 postul de învăţător a fost ocupat de Iacob Popovici, care avea un stagiu de 3 ani de activitate şi era bine apreciat de Direcţia Şcolară. Salariul său se compunea din 120 fl şi bunuri în natură: fân şi lemne. Pentru că a apărut necesitatea unui nou edificiu şcolar, învăţătorul a părăsit satul, după ce contractele şcolare au fost anulate de Congregaţia comitatului Arad[28].

În urma raportului Directoratului regal al şcolilor greco-neunite din Oradea, pe anul 1788, care a făcut referiri la situaţia copiilor români de vârste şcolare, trimişi să supravegheze animalele, dar şi la situaţia învăţătorilor care nu au material didactic în dotare[29], autorităţile comitatense au hotărât, la 8 mai 1800, interzicerea supravegherii animalelor la păşune de către copii, dispunându-se, totodată, angajarea păstorilor. Măsura a vizat încurajarea frecvenţei şcolare în zonele rurale[30].

Tot în vederea sprijinirii culturii, în 1790, s-a renunţat la împărţirea anterioară pe districte şcolare, şi s-a introdus postul de inspector şcolar pentru fiecare comitat, ceea ce în viziunea împăratului Leopold al II-lea ar contribui mai mult la sprijinirea învăţământului trivial[31].

Apărarea şcolilor româneşti din părţile Aradului, lupta pentru apărarea limbii, se desprind din cererile pe care comunităţile româneşti le înaintează comitetelor şi ierarhiei bisericeşti. Noua „Ratio educationis" din 1806 a prevăzut o structură a învăţământului pe categorii sociale şi obligaţia comunităţilor săteşti de a înfiinţa şi susţine şcolile elementare româneşti[32].

Pe aceste coordonate se plasează şcoala românească din Dezna, care avea mai multe localităţi afiliate, printre care şi Moneasa. În 1811, învăţător era Ieremia Lungu, care fusese numai în mod condiţionat numit, din cauza cunoştinţelor sale reduse de metodică. Şcoala nu dispunea de un local propriu, cursurile desfăşurându-se într-o sală închiriată[33].

Înfiinţarea Preparandiei din Arad, în 1812, a constituit un moment însemnat în lupta românilor pentru susţinerea şcolii naţionale, care reprezenta mai mult decât un mijloc de formare a unor cadre didactice cu un orizont cultural larg.

---

[27]Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 429.
[28]Vasile Popeangă, *Un secol de activitate şcolară românească în părţile Aradului.1721-1821*, p. 127.
[29]D.J.A.N.A., *Márki Sándor F. pers.*, R. 5, f. 421.
[30]Idem, *F. P.J.A., Acta congregationum*, dos. 3/1800, f. 411.
[31]Idem, *Márki Sándor. F. pers.*, R. 5, p. 435; Marki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 469.
[32]*Aradul permanenţă în istoria partiei*, p. 231.
[33]Vasile Popeangă, *Un secol de activitate şcolară românească în părţile Aradului.1721-1821*, p. 127.

La începutul secolul al XIX-lea, şcoala românească din Eparhia Aradului a fost confruntată cu noi acte legislative[34]. Cu toate dificultăţile, situaţia şcolară era, din punctul de vedere al frecvenţei, destul de bună, înregistrându-se o dinamizare a şcolarizării copiilor cu vârste cuprinse între 6-12 ani. Spre exemplu, din totalul de 89 de copii, frecventau şcoala 53 de băieţi şi 36 de fete; însă dintre aceştia doar 14 şi-au luat examenul, dintre care 8 băieţi şi 6 fete. În această perioada învăţător a fost Ştefan Faur.

În jurul anului 1815, copiii din Moneasa au urmat cursurile şcolii din Neagra, însă în urma conscripţiei organizate de Episcopia Aradului s-a constatat că în localitate era un post vacant de învăţător.

În perioada 1817-1820 nu s-au făcut consemnări despre activitatea şcolară din zonă. Abia în 1822, învăţătorul Ioan Bojan – cu o vechime de 15 ani în învăţământ, cunoscător al limbilor română, maghiară şi germană – s-a îngrijit de pregătirea unui număr de 13 băieţi şi 2 fete, dintr-un efectiv de 33 de băieţi şi 22 de fete de vârstă şcolară. În ciuda pregătirii sale, şcoala nu dispunea de local propriu[35].

Procesul instructiv-educativ s-a desfăşurat pe baza unui plan de învăţământ, care a prevăzut predarea a 8 obiecte de studiu în 25 ore pe săptămână. Obiectele de studiu erau: catehismul (2 ore), cunoaşterea literelor (4 ore), silabisirea (3 ore), citirea (4 ore), istoria biblică (3 ore), aritmetica (4 ore), scrierea (3 ore) şi cântul ritual (3 ore)[36].

Reţeaua şcolară arădeană a aparţinut, în intervalul 1841-1845, în mare parte, de districtul Oradea. Pe baza rapoartelor înaintate de protopopii Eparhiei Ortodoxe din Arad şi de P. Constantini deputăţiei şcolare, se poate contura imaginea şcolilor din fiecare localitate. Astfel, la poziţia 99 este amintită localitatea Slatina, unde învăţător era Gavrilă Borde, care în anul şcolar 1841-1842 s-a ocupat de educaţia a 10 elevi, în anul următor numărul lor ridicându-se la 18. Învăţătorul avea, în 1843, 28 de ani vechime în activitatea şcolară. Cursurile s-au desfăşurat, în continuare, într-o clădire închiriată. La numărul elevilor s-au adăugat şi cei din localităţile afiliate, printre care figurează şi Moneasa.

În perioada imediat următoare, numărul elevilor care frecventau şcoala a scăzut aproape la jumătate.

În anii premergători revoluţiei de la 1848 evoluţia reţelei şcolare a fost lentă[37]. A fost elaborat nou regulament intitulat „Principiile pentru organizarea provizorie a trebii de învăţământ în Ţara Ungurească a

[34]Idem, *Dezvoltarea şcolilor populare româneşti pe teritoriul Eparhiei Aradului*, în „Episcopia Aradului. Istorie. Viaţă culturală. Monumente de artă", Arad, 1989, p. 196.
[35]Idem, *Un secol de activitate şcolară românească...*, p. 127.
[36]Idem, *Dezvoltarea şcolilor populare româneşti...*, p. 190.
[37]Idem, *Şcoala românească în părţile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea (1821-1867)*, Arad, 1979, p. 44, 70.

coroanei ereditare", care a întărit rolul statului în organizarea şi îndrumarea vieţii şcolare.

Problemele şcolare din Eparhia Aradului au fost dezbătute de Sinodul din 1849-1850, ale cărui lucrări s-au desfăşurat la Arad. În cadrul dezbaterilor, deputaţii arădeni au solicitat înfiinţarea de şcoli medii şi superioare pentru români, sprijinirea şcolilor populare şi susţinerea de către stat a tuturor învăţătorilor din şcolile populare româneşti[38].

În toamna anului 1852, au fost alcătuite statistici ce urmăreau repartizarea lor pe protopopiate, realizându-se un tablou general al şcolilor arădene. În protopopiatul Ineu, administrat de protopopul Moise Ghergariu, la 1 noiembrie 1852, la poziţia 11, este menţionată localitatea Moneasa, care, la acea vreme, avea un număr de 326 de locuitori, dintre care 15 elevi frecventau şcoala din Ravna[39].

Unii locuitori din Moneasa, precum Groza Terentie de pe „Deal" (azi locuieşte Groza Ioan) sau Groza Savu de pe „Delani" (azi locuieşte Scrofan Marina) susţinuţi de preotul satului – pâna la construirea casei parohiale, prevăzută cu o sală de clasă şi o cameră de locuit pentru preotul-învăţător – şi-au pus la dispoziţie casele pentru ca elevii să înveţe carte. De pregătirea elevilor s-au ocupat preotul Dăscălescu între anii 1851-1854[40].

Susţinerea fondului şcolar din bugetul comitatului s-a bazat şi pe impozitul de 10% aplicat pentru fiecare învăţător de confesiune ortodoxă. Datorită dificultăţilor financiare cu care s-au confruntat şcolile româneşti, cadrele didactice nu au achitat impozitul din anul 1859. Situaţia a fost semnalată în raportul preşedintelui Comitetului Şcolar al Aradului[41].

Doisprezece ani mai târziu, structura reţelei şcolare arată că, la 14 octombrie 1864, în localitatea Moneasa, învăţător era Avram Cociuba, care se ocupa de educaţia a 22 de băieţi şi a 10 fete; statisticile demonstrează că 2 băieţi şi 8 fete nu frecventau şcoala[42].

După încheierea pactului dualist în anul 1867, o nouă lege va sta la baza învăţământului. Legea din 1868 a stabilit criteriul de bază, referitor la dreptul de înfiinţare, organizare şi îndrumare a unor instituţii precum: confesiunile publice, comunităţile şi statul. Autorităţile care înfiinţau şcoli trebuiau să asigure baza lor materială şi să stabilească limba de predare. În şcolile înfiinţate de stat, predarea se făcea în limba maghiară.

Aşadar, sistemul de învăţământ din Eparhia Ortodoxă a Aradului era compus din şcoli populare şi Preparandia din Arad. Baza materială a şcolilor confesionale a fost asigurată de comitetele parohiale. Îndrumarea

---

[38]Idem, *Dezvoltarea şcolilor populare româneşti ...*, p. 190-191.
[39]Idem, *Şcoala românească din părţile Aradului ...*, p. 94, 96.
[40]A. Şc. gen. „Gheorghe Groza" Moneasa, Nicolae Palade, *Repere istorice ale şcolii din Moneasa*, mss., f. nenr.
[41]D.J.A.N.A., *F. P.J.A., Actele comitelui*, dos. 3501/1863, f. 1.
[42]VasilePopeangă, *Şcoala românească în părţile Aradului...*, p. 104, 106.

profesorilor cădea în sarcina protopopului, care era în acelaşi timp şi inspector şcolar. Obiectele de învăţământ studiate în şcolile populare erau: religia, citirea, scrierea, aritmetica, gramatica, geografia, istoria şi cântecul bisericesc[43].

Un alt document certifică faptul că la 18 februarie 1869 învăţător în localitatea Moneasa a fost, în continuare, Avram Cociuba, care se îngrijea de educaţia a 20 de elevi[44]. În paralel, însă, în diferite case ale localnicilor copii mai săraci din localitate au învăţat carte, între 1855-1872, sub oblăduirea preotului Teodor Ungureanu[45].

Un momentul important care a contribuit la perfecţionarea cadrelor didactice a fost introducerea cursurilor de metodică încă din anul 1858, şi apoi, în 1871, înfiinţarea „Reuniunii Învăţătorilor Arădeni", care avea ca obiective, fixate prin statutele din 1897, „promovarea educaţiunii şi instrucţiunii şcolare"[46]. În 1872, a fost fondată „Asociaţia învăţătorilor români din comitatul Arad" cu sediul în Arad, din care făceau parte toţi învăţătorii greco-orientali (ortodocşi)[47].

În deceniul opt al secolului al XIX-lea, la întrunirea consiliului de învăţământ diecezan, prezidat de episcopul diecezei greco-orientale române, Ioan Meţianu, la şcoala confesională ortodoxă din Moneasa s-a constatat că preotul Zaharia Miliam a deţinut şi funcţia de învăţător. Salariul acestuia a fost de 320 fl[48].

Devotamentul preotului-învăţător a fost apreciat de comunitatea ortodoxă din Moneasa, fapt dovedit de frecvenţialitatea şcolară ridicată. Spre exemplu, în anul şcolar 1880-1881, un număr de 40 de copii mergeau la cursuri; dintre aceştia, 23 erau băieţi, iar 17 fete. La examenul de absolvire s-au prezentat doar 19 elevi, dintre care 12 băieţi şi 7 fete[49].

Ca o măsură de ordin administrativ-şcolară, la sfârşitul secolului al XIX-lea, Consiliul Locotenenţial Maghiar a hotărât ca vacanţele de vară ale elevilor să se desfăşoare nu în lunile septembrie-octombrie, ci în iulie-august. Anul şcolar cuprindea 10 luni[50].

Activitatea „Reuniunii Învăţătorilor Arădeni" a devenit repede cunoscută şi apreciată în cercurile culturale arădene. La conducere s-au aflat: George Popa (1884-1890), Teodor Ceontea (1890-1906) şi Iosif Moldovan (1906-1919). Învăţătorii din cele 7 protopopiate din dreapta

---

[43]Idem, *Dezvoltatea şcolilor populare româneşti ...*, p. 192.
[44]Idem, *Scoala românească în părţile Aradului ...*, p. 280.
[45]A. Şc. Gen. „Gheorghe Groza" Moneasa, Nicolae Palade, *Repere istorice ale şcolii din Moneasa*, mss., f. nenr.
[46]Vasile Popeangă, *Dezvoltarea şcolilor populare româneşti ...*, p. 193, 201.
[47]Szöllössy Károly, *Aradmegye népoktatási intézeteinek névtára*, Arad, 1879, p. 71.
[48]*Ibidem*, p. 104; A. Şc. gen. „Gheorghe Groza" Moneasa, Nicolae Palade, *Repere istorice ale şcolii din Moneasa*, mss., f. nenr.
[49]Vasile Popeangă, *Şcoala românească în părţile Aradului...*, p. 280.
[50]D.J.A.N.A., *Márki Sándor F. pers.*, R. 15, f. 378.

Mureşului au constituit o asociaţie, iar cei din stânga Mureşului, o alta. Ambele se aflau sub îndrumarea Senatului şcolar al Consistoriului din Arad. Anual, acesta organiza adunări generale, iar din 1899 se întruneau într-o localitate fruntaşă din judeţ. Printre acestea a fost amintită şi Moneasa[51].

Adunarea generală s-a desfăşurat în data de 14 aprilie 1899. Memoratele vremii descriu faptul că drumul de la Sebiş la Moneasa a fost anevoios, căci „gemea din greu maşina trenului îngust, care avea să-i ducă în vreo 20 de vagoane deschise în sus spre încântătoarea vale a Moneasei". Frenezia a cuprins învăţătorii, căci „văsduhul răsuna de cântecele vesele". Printre participanţi s-au numărat protopopii Constantin Gurban din Ineu, Ioan Georgia din Buteni, dr. Petru Barbu, redactorul ziarului „Foaia Diecezană" din Caransebeş şi Ioan Rusu Şirianu.

Învăţătorul-preot Terentie Nonu din Moneasa şi Nicolau Boşcaiu, preşedintele reuniunii cercuale din protopopiatul Buteni alături de mulţimea de ţărani au întâmpinat învăţătorii cu pâine şi sare şi i-au cazat în vilele şi casele particulare din Moneasa.

Adunarea generală a început cu o slujbă relgioasă în „bisericuţă din Moneasa", apoi s-au îndreptat spre hotelul balnear[52]. (IL. 47) Preşedinte Teodor Centea a ţinut un discurs evenimenţial, amintind de moartea soţiei împăratului Francisc I, a P.S. Miron Romanul şi a învăţătorului Petru Popa din Cil. Au fost expuse salutările Reuniunii învăţătorilor din Caransebeş, reprezentată la Adunare de învăţătorii Ioan Marcu, Ioan Vidu, Paliciu, Ianculescu şi Liuba. Au fost rostite cuvântările protopopului Constantin Gurban şi Ioan Marcu, secretar general al românilor din dieceza Caransebeşului; au fost citite telegramele primite de la dr. Ştefan Pop, Augustin Hamsea, dr. Puticiu; au fost elaborate telegrame de solidaritate către Arhiepiscopul şi Mitropolitul Ioan Meţianu şi episcopului Iosif Goldiş; a fost luată hotărârea ca la adunările reuniunilor surori să fie trimis câte un reprezentat, pentru adâncirea legăturilor între cadrele didactice.

Reuniunile au constituit adevărate momente de socializare între învăţători şi între familiile acestora, mai ales cu ocazia concertelor şi petrecerilor cu joc[53].

În anul 1909 la Şcoala confesională ortodoxă din Moneasa au fost înscrişi 60 de copii, dintre care 17 nu au frecventat cursurile. Procesul instructiv-educativ s-a desfăşurat în limba română. Şcoala a avut un singur

---

[51]Vasile Popeangă, *Dezvoltarea şcolilor populare româneşti...*, p. 202; Idem, *Eparhia Aradului în perioada instituţionalizării cultural-naţionale 1807-1948*, Ed. „Vasile Goldiş" University Press, Arad, 2006, p. 145.
[52]Iosif Moldovan, *op. cit.*, p. 33.
[53]*Ibidem*, p. 34-35.

cadru didactic[54]. Numărul persoanelor instruite s-a cifrat la 323, reprezentând procentual 41,83% din populație[55].

Tabel 1
Cadrele didactice (1885-1925)

Anii	Numele învățătorului/preotului	Locul de origine
1885-1886	Balint Gherasim	Șicula (jud. Arad)
1886-1887	Nonu Terentie	Vașcău (jud. Bihor)
1887-1888	Nonu Terentie	Vașcău (jud. Bihor)
1888-1900	Nonu Terentie	Vașcău (jud. Bihor)
1900-1902	Budea Alexandru	Rostoci (jud. Arad)
1902-1903	Hărduț Pavel	Hălmagiu (jud. Arad)
1904-1906	Mihuța Petru	Vașcău (jud. Bihor)
1907-1914	Borlea Aurel	Bureni (jud. Arad)
1914-1915	Mărcuț Constantin	-
1916-1920	-	-
1920-1921	Giurgiu Viorel	Hălmagiu (jud. Arad)
1921-1922	Florescu Ecaterina	-
1922-1924	-	-
1924-1925	Teodoru M.	-

Sursa: A. Șc. Gen „Gheorghe Groza" Moneasa, *Registrele matricole* 1885-1925

Tabloul învățătorilor angajați la Școala confesională ortodoxă din Moneasa în perioada 1885-1924, prezentat în Tabelul 1, a scos în evidență faptul că postul de învățător a fost ocupat de 14 persoane, pentru o perioadă de unu sau maxim doi ani, excepție făcând preotul Terentie Nonu[56]. Cauza plecării cadrelor didactice a fost slaba remunerație.

Prezentăm în continuare câteva date despre școala confesională romano-catolică din Moneasa (IL. 49). Înființată în 1870, instituția a fost întreținută de credincioșii de confesiune romano-catolică și, în mai mulți ani, a fost ajutată de contele Waldstein Ernest, patronul școlii, și de episcopul Bonnaz Alexandru. Dotarea insuficientă și modesta remunerare a atras doar pe învățătorul suplinitor Koncsek Ilariu[57]. Soția contelui Waldstein a fost preocupată de educația copiilor muncitorilor de pe domeniu. În acest sens, a contribuit la remunerarea învățătorului cu 20 măsuri de grâu, 20 de porumb și 8 stânjeni lemn de foc. Dascălul a primit casa domenială ca locuință. Salariul mic l-a determinat pe episcopul amintit să facă o donație de 50 fl. Încă din 1869, cu ocazia segregării pășunilor, au fost arendate 18 jug. de pășune pentru învățători.

Primul învățător cu diplomă de absolvire al unei școli superioare a fost Klemm Martin, care și-a început activitatea la 2 martie 1874. În scurt

[54]Kehrer Károlyi, *Arad vármegye és Arad Szabad Királyi Város nepoktatas űgye*, Arad, 1895-1910, p. 270.
[55]*M.S.K.*, *1910*, vol. 42, p. 334-335.
[56]A. Șc. Gen „Gheorghe Groza" Moneasa, *Registrele matricole 1885-1925*, f. nenr.
[57]Szöllössy Károly, *op. cit.*, p. 19; Kehrer Károlyi, *op. cit.*, p. 203.

timp însă a părăsit postul. A fost înlocuit de Vass Francisc, la rândul său învăţător cu diplomă. După moartea acestuia, survenită în 1875, timp de doi ani, învăţământul a stagnat. După cei doi ani învăţătorii care s-au perindat au fost Koncsek Ilarie, Matefi Andrei şi Schmidt Ioan. Deoarece salariul era mic, preotul Scheidt Nicolae a preluat şi funcţia de învăţător[58].

În perioada 1885-1910, şcoala confesională romano-catolică a avut un cadru didactic, iar procesul instructiv-educativ până în 1910 s-a realizat în limba germană. În localitate existau, în 1910, 113 copii de vârstă şcolară. Dintre ei au frecventat şcoala confesională romano-catolică 36 de copii. În acelaşi an, la întreţinerea şcolii confesionale romano-catolice a contribuit contele Wenckheim cu 400 coroane, iar dieceza romano-catolică de Cenad cu 100 de coroane anual. Şcoala avea un singur cadru didactic, în persoana învăţătoarei Lembrech Emma[59].

La sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX, reţeaua şcolară pe întreg comitatul Arad poate fi desprinsă din hărţile întocmite de autorităţi. Aici, sunt menţionate şi cele două şcoli din localitatea Moneasa[60].

În anul 1922, şcoala confesională romano-catolică a fost frecventată de 29 de elevi, dintre care cinci sunt de naţionalitate maghiară, iar restul de 24 sunt slovaci, germani, evrei, români. Totodată, s-a propus închiderea şcolii şi achiziţionarea clădirii pentru şcoala de stat, care urma să cuprindă pe toţi copii de vârstă şcolară din Moneasa[61].

Legiferarea reformei şcolare din 1924 a condus la desfiinţarea Şcolii „romano-catolice” din Moneasa, mare parte din elevi optând pentru frecventarea cursurilor celei româneşti. Aceasta s-a datorat puternicului curent proromânesc care a înflăcărat românii transilvăneni după Marea Unire.

În urma solicitării tâmplarului Joan Szabo către episcopia romano-catolică, edificiul şcolii confesionale i-a fost închiriat, fără a înştiinţa pe directorul şcolii, Gheorghe Bărbuceanu. Acesta a cerut, la 19 martie 1936, evacuarea edificiului până la 1 aprilie, iar dacă nu, se vor lua „măsuri de evacacuare în forţă”, pentru că sălile edificiului sunt necesare pentru amenajarea unui atelier şcolar, iar la finele anului se va organiza o expoziţie[62].

Adresa din 7 aprilie 1936 din partea Episcopiei Romano-Catolice a încunoştiinţat pe amintitul tâmplar şi pe directorul şcolii că edificiul este proprietatea exclusivă a Bisericii Romano-catolice, pretinzând chiria

---

[58]D.J.A.N.A., *Márki Sándor, F. pers.*, f. 397-398; Szöllössy Károly, *op. cit.*, p. 19.
[59]Kehrer Károlyi, *op. cit.*, p. 203, 270.
[60]C.M.A., *C. I., F. M. O.*, nr. inv. 2290-2291.
[61]D.J.A.N.A., *F.P.J.A.*, dos. 40/1922, f. 1-3.
[62]A.D.Rom.-Cat.T., *F. P. M.*, f. nenr. (Adresă către Oficiul romano-catolic Sebiş a dir. Şc. din Moneasa din 20 martie 1936). Este vorba de expoziţia tânărului sculptor şi pictor Gheorghe Groza.

stabilită anterior[63]. Avocatul Episopiei de Timişoara, dr. Josef Gabriel, a certificat faptul că imobilul aparține Episcopiei Romano-catolice, care era singura autoritate ce putea lua o hotărâre în acest sens[64]. Argumentele înaintate Judecătoriei rurale din Buteni, invocau „Acest edificiu se află în folosința noastră de peste 100 de ani, folosindu-l neconturbați de nimeni ca şcoală confesională romano-catolică a cărui proprietar funciar este succesorul Contelui Wenckheim care a fost patronul parohiei romano-catolice din Moneasa şi în baza aceasta Biserica Romano-Catolică este uzufructul legal al acestui edificiu".

Cu toate că pentru acesta autoritățile ecleziastice catolice au plătit impozit, totuşi edificiul a intrat în proprietatea Statului Român. Potrivit cererii comunității catolice din Moneasa imobilul ar fi trebuit să intre în proprietatea lor, căci „cu ocaziunea exproprierii moşiei Societății urma ca acest edificiu să se exproprieze în favorul nostru pe baza dreptului de folosință, însă cum noi nu am fost avizat la timp sau de a ne apăra dreptul de proprietate în fața Comisiunilor de expropriere, exproprierea s-a derulat în favoarea statului iar noi am fost deposedați de dreptul de proprietate şi aşa suntem opriți de a mai folosi imobilul de mai sus care l-am folosit timp de peste 100 de ani neconturbați de nimeni"[65].

Directorul şcolii din Moneasa, Gheorghe Bărbuceanu a cerut Episcopului de Timişoara rezolvarea într-un mod amiabil a problemei, fară a se ajunge în fața instanței judecătoreşti[66]. Amintita instituție a reconfirmat că imobilul va rămâne în proprietatea Statului Român, în baza contractului de vânzare-cumpărare între stat şi familia baronului Wenckheim. Ministerul Agriculturii şi al Domeniilor. Direcția agriculturii. Serviciul agricol al județului Arad. Regiunea Agricolă Sebiş a explicitat faptul că imobilul a fost folosit ca şi „şcoală confesională timp de peste 70 ani", însă el formează proprietatea statului în baza articolelor de lege agrară din 1921[67].

Comunitatea bisericească romano-catolică din Moneasa a înaintat o cerere, în anul 1941, în care se stipula ca Administrația financiară pentru impozite directe să sisteze impozitul asupra şcolii confesionale, care încă din 1927 este în proprietatea Primăriei şi să-i fie restituite sumele impozitate[68].

Aşadar, după Reforma învățământului din 1924, şcoala confesională ortodoxă s-a transformat în şcoala primară de stat. Sistemul instructiv-educativ a fost organizat după Legea învățământului primar a statului,

---

[63]*Ibidem*, f. nenr. (Adresă nr. 1538/1936).
[64]*Ibidem*, f. nenr. (Adresa din 28 martie 1936, nr. 1317/1936).
[65]*Ibidem*, f. nenr. (Adresă nr. 1878/1936).
[66]*Ibidem*, f. nenr. (Cerere nr. 23/18 aprilie 1936).
[67]*Ibidem*, f. nenr., (Adresă din 28 I 1938; Cererea Comunității romano-catolice din Moneasa).
[68]*Ibidem*, f. nenr. (Cerere din 8 februarie 1941, Sebiş).

aprobată de Parlamentul României, promulgată prin decretul nr. 2571/1924 şi publicată în Monitorul Oficial nr. 101/26 iulie 1924. Potrivit articolului de lege, învăţământul primar cuprindea: Grădinițe de copii, Şcoli primare cu clasele I-VII, Şcoli şi cursuri pentru adulţi, Şcoli şi clase speciale pentru clase speciale pentru copii debili şi anormali educabili. Învăţământul a fost decretat obligatoriu şi gratuit pentru toţi copii indiferent de naţionalitate.

Procesul instructiv-educativ al Şcolii primare cu clasele I-VII s-a desfăşurat în incintele şcolare vechi, pe baza unei programe de învăţământ unică, cu posibilitatea pentru minorităţi de a se preda în limba maternă. Şcolarii au fost repartizaţi numeric şi pe categorii de vârste.

Analiza datelor statistice oferă o imagine asupra evoluţiei învăţământului şcolar de stat din localitatea Moneasa. Trecerea la învăţământul obligatoriu de 7 clase s-a făcut din anul şcolar 1926-1927. Numărul elevilor repetenţi şi neşcolarizaţi a fost destul de mare şi fluctuant, în funcţie de situaţia materială a părinţilor şi de gradul de conştientizare a importanţei acordate învăţământului. (Tabelul 2)

Stabilitatea cadrele didactice a contribuit la creşterea calităţii învăţământului. Dovada o constituie numărului mai mare de absolvenţi ai clasei a VII-a, cu note de peste 7. La examenul organizat la Şcoala de stat din Dezna au participat şi elevii din localităţile Moneasa, Rănuşa, Dezna, Laz, Buhani, Neagra, Slatina de Criş şi Zugău, cei din Moneasa obţinând note bune.

Eforturile susţinute ale cadrelor didactice, Nicolae Palade, Elisabeta şi Gheorghe Bărbuceanu pentru îmbunătăţirea modulului educaţional şi material s-a intensificat în perioada 1932-1948, perioadă în care Gheorghe Bărbuceanu a fost directorul şcolii. S-a amenajat parcul şcolii cu flori şi arbuşti, plantaţi de elevi sub îndrumarea cadrelor didactice. Duminica, elevii împreună cu profesorii au fost prezenţi la oficierea slujbei religioase[69].

Din scrisoarea învăţătoarei Silvia Jurcău (IL. 52), cadru didactic în anii şcolari 1926-1927 şi 1927-1928 am putut desprinde următoarele: „Nu pot uita primii mei ani de învăţământ petrecuţi la Moneasa; au fost cei mai frumoşi ani din viaţa mea. Am avut elevi de excepţie prin inteligenţă şi bunătate sufletească. Mă iubeau ca pe o adevărată mamă. În fiecare dimineaţă la intrare în clasă eram primită de elevi cu câte un buchet de flori de când apăreau ghioceii primăvara şi până în vară când se încheiau cursurie. Oamenii satului mă salutau cu respect şi dragoste. Eram cea mai fericită fiinţă din lume”[70].

Directorul Gheorghe Bărbuceanu a organizat numeroase activităţi culturale. Spre exemplu, în ziua de 8 iunie 1937, s-au desfăşurat manifestări culturale şi religioase, cu prilejul ridicării pavilionului. După

---

[69]A. Şc. gen. „Gheorghe Groza” Moneasa, Nicolae Palade, *Repere istorice ale şcolii din Moneasa.*, mss., f. nenr.

[70]Idem, *Scrisoarea învăţătoarei Silvia Jurcău*, f. nenr.

sfințirea făcută de preotul Marcu, la care au participat elevii Școlii primare îmbrăcați în costume strejărești, directorul școlii, Gheorghe Bărbuceanu a ținut un discurs despre „Înființarea străjeriei”. După amiază s-a derulat spectacolul oferit de elevii școlii din Moneasa îndrumați de învățătoarea Elisabeta Bărbuceanu, constând din poezii, cântece și dansuri naționale. Spre seară s-a aprins tradiționalul foc strejăresc.

Programul a fost asistat de personalități din domeniul administrativ și ecleziastic. Din partea armatei a participat locotenentul Florian Groza, din Divizia Art. Căl., care a contribuit din plin la edificarea culturală a localității sale natale[71].

Aprecierile la adresa învățământului din Moneasa au fost notate cu calificativul foarte bine. În anul școlar 1939-1940 au fost efectuate patru inspecții de către inspectorul școlar Petre Ugliș care a consemnat faptul că localul școlii este îngrijit și curat, fiind asigurată întreaga activitate de combustibil necesară încălzirii clădirii, frecvența elevilor la cursuri este foarte bună, în școală domnește o perfectă ordine, lecțiile se predau la un nivel corespunzător, iar pregătirea elevilor este foarte bună. Elisabeta și Gheorghe Bărbuceanu au primit calificativul de „foarte bine”. Aceste rezultate s-au datorat în bună măsură strânsei colaborări dintre instituția școlară, primărie și biserică[72].

Din anul 1942/43 în localitatea Moneasa a funcționat o cantină școlară[73].

Un rol important în desfășurarea învățământului românesc din localitatea Moneasa l-a avut Comitetul Școlar, format din: Groza Gavrilă (zis Găvriloi), Ciupertea Ioan (Nuțu), Dragoș Florea (fost primar), Groza Simion (zis „moraru”). De menționat a fost faptul că directorul școlii făceau parte din Consiliul local.

În 1945 sinteza inspecțiilor realizate de pretorul plasei Sebiș a indicat faptul că toate școlile funcționează în condiții normale[74]. De amintit că buna funcționalitate a acestora depindea de primăria din localitate[75].

După cel de-al Doilea Război Mondial, reforma învățămntului din 1948 a divizat ciclul de învățământ în două: ciclul primar cu clasele I-IV (obligatoriu) și ciclul gimnazial cu clasele V-VII (facultativ). Prevederile legislative au fost aplicate, la școala din Moneasa, încă din anul școlar 1948-1949. La ciclul primar catedra a fost acoperită de 2 învățători, iar la cel gimnazial de profesori. Ciclul gimnazial a fost frecventat și de elevii din

---

[71]*Serbare strejărească la Moneasa*, în „Știrea”, din 11 VI, Arad, 1937, p. 3.

[72]A. Șc. gen. „Gheorghe Groza” Moneasa, Nicolae Palade, *Repere istorice ale școlii din Moneasa*, mss., f. nenr.; Idem, *Registru de procese verbale*, vol. II, f. nenr.; *Detașări în învățământul primar în județul Arad*, în „Știrea”, din 10 septembrie, Arad, 1939, p. 4.

[73]*Planul real de activitate al prefecturei județului Arad pe anii bugetari 1942/43, 1943/44, 1944/45*, vol. I, p. 167.

[74]D.J.A.N.A., *F. P.J.A., Acte aditive*, dos. 133/1945, f. 145.

[75]*Ibidem*, dos. 512/1944, f. 21-27, 43.

localitățile învecinate: Rănușa, Dezna, Buhani, Slatina, Neagra, Laz și Zugău. Spațiul mic oferit de școala din Moneasa a obligat cadrele didactice să organizeze cursuri după-amiaza, iar elevii din localitățile învecinate erau cazați la internatul școlar de la vila 4 din incinta băilor, edificiu dărâmat după 1990.

Organigrama școlară pentru anul 1948/1949 cuprindea următoarele cadre didactice: Învățători: Elisabeta Bărbuceanu (clasele I-III), Nicolae Palade (clasele II-IV); Profesori: Nicolae Palade – director, profesor de limba română, Cornelia Ioja – profesor matematică-fizică-geografie, Leonid Noista – profesor limba rusă, biologie, educație fizică.

În anul școlar următor, ciclul gimnazial a funcționat cu un efectiv total de trei clase (V, VI, VII), având următoarea organigramă: Profesori: Nicolae Palade – director, prof. limba română; Cornelia Ioja – prof. matematică, fizică; Adriana Ciorogaru – prof. biologie, chimie; Traian Grosu – prof. istorie, geografie; Leonid Noista – prof. limba rusă; Viorel Sava – prof. muzică, ed. fizică; Ida Groza – secretară.

Primii absolvenți ai gimnaziului la finele acestui an școlar[76] au fost Brad N. Iosana (Dezna) – profesoară, Deac Margareata (Moneasa) – casnică, Dobre Lazăr (Rănușa) – funcționar, Drăghici Vasile (Moneasa) – profesor, Farco Maria (Dezna) – funcționară, Ferenț Mihai (Moneasa) – profesor, Gavra Terentie (Moneasa) – strungar, Groza Ilarie (Moneasa) – șofer, Groza Irina (Moneasa) – casnică, Groza Lazăr (Moneasa) – tehnician textilist, Groza Spiridon (Moneasa) – profesor, Șodinca Cornel (Moneasa) – muncitor carieră, Ioja Iosif (Rănușa) – șofer, Jidoi Ioan (Rănușa) – șofer, Mârnea Eugenia (Rănușa) – casnică, Șodinca Gheorghe (Moneasa) – profesor, Șodinca Lidia (Moneasa) – funcționară, Șodinca Pavel (Moneasa) – muncitor, Voian Constantin (Dezna) – muncitor, Ageu Dora (Dezna) – casnică.

În deceniul șase al secolului XX, respectiv din anul școlar 1952-1953, la Moneasa a funcționat doar ciclul primar, ciclul gimnazial mutându-se la Dezna până în anul școlar 1961-1962. Reorganizările ciclului gimnazial pe opt clase au impus luarea unor măsuri logistice. Astfel, s-a extins edificiul școlar cu două clase în anul 1962-1963. Elevii care au frecventat cursurile școlii din Moneasa au fost doar cei din cuprinsul comunei Moneasa, respectiv localitățile Moneasa și Rănușa.

Următorul deceniu a coincis cu lucrări de mărire a spațiului școlii. Energicul director, Spiridon Groza, sprijinit de autoritățile locale, a reușit amenajarea a încă două săli de clasă și laboratoare. Modernizările au fost finalizate la începutul anului 1980[77]. (IL. 48)

---

[76]A. Șc. gen. „Gheorghe Groza" Moneasa, *Registrul matricol/an școlar 1949-1950*, f. nenr.

[77]Colecția de documente și fotografii a familiei Groza Dănilă, *Autobiografie Dănilă Groza*, fost primar al Monesei (1961-1980) mss., f. 2

Scăderea natalității în ultimele decenii ale secolului XX ar putea periclita viitorul învățământului din Moneasa. Consiliul local a depus eforturi susținute pentru dezvoltarea bazei materiale a şcolii, dotând-o cu 2 laboratoare (biologie-chimie şi fizică) din anul 1981. La acestea se mai adaugă investițiile din anul 2005 pentru realizarea unui cabinet de informatică, montarea unei centrale proprii de încălzire, mobilier nou, grup sanitar modern, etc.

Grație eforturilor depuse, de-a lungul timpului, de cadrele didactice ale Şcolii generale „Gheorghe Groza" din Moneasa, sprijinită de Consiliul local, a ajuns să fie o unitate de învățământ model în județul Arad. Meritul remarcabil a aparținut următorilor directorii: Bărbuceanu Gheorghe (1932-1948), Nicolae Palade (1948-1963), Vasile Draghici (1963-1978), Groza Spiridon (1978-1983), Mircea Coroi (1983-1990), Dorina Cociuba (1990-2000), Gavrilă Draghici (2000-2005), Mircea Coroi (2005-). Ei au fost susținuți, de-a lungul timpului, de Elisabeta Bărbuceanu – învățătoare (1931-1949), Ilie Filip – învățător (1956-1964), Cornelia Ioja – prof. matematică (1948-1951), Ilarie Jidoi – prof. şi învățător (1964-1985), Dorina Cociuba – prof. chimie-biologie (1967-2003), Cornel Bejan – prof. lb. română (1968-2004), etc.

Din păcate, în deceniul întâi al veacului XXI, de dotările şi modernizările întreprinse de autoritățile locale se pot bucura doar puțini copii, căci scăderea natalității periclitează existența procesului de învățământ din Moneasa.

Grădinița

Înainte de reforma şcolară din anul 1948, în Moneasa nu a funcționat o grădiniță. Abia după punerea în aplicare a legii a luat ființă o instituție de învățământ preşcolar.

Comitetul şcolar întrunit, în ziua de 18 mai a anului 1949, format din Şodinca Mihai (pereşedinte al Comitetului provizoriu şi primar), Nicolae Palade (director al Şcolii din Moneasa), Miclea Mihai, Dronca Pantelimon a luat hotărârea de a face demersurile necesare înființării unei grădinițe de copii. Din lipsa unui edificiu propriu s-a hotărât deschiderea cursurilor în incinta clădirii Brigăzii silvice[78].

Din anul şcolar 1948-1949 cursurile grădiniței au fost deschise de tânăra educatoare Sofia Popovici, originară din Şeitin (județul Arad). În acel an, au fost înscrişi 25 de copii, cu vârste cuprinse între 3 şi 6 ani. În intervalul 1952-1961, cursurile învățământul preşcolar s-au desfăşurat în incinta şcolii de stat, pentru ca din anul 1961 să fie mutate în clădirea de lângă Biserica romano-catolică din localitate, unde funcționează şi în prezent. (IL. 50)

---

[78] A. Şc. Gen. „Gheorghe Groza", *Registrul de procese verbale al Comitetului*, vol. I, p. 12.

După detaşarea la Brad, în anul 1955, a amintitei educatoare care în urma căsătoriei devine Sava, postul a fost ocupat până în 1972 de Rodica Bolaci din Dezna. După transfer, postul a fost ocupat de Dobre Mariţa, până în anul 1986. A fost urmată de Butcovan Maria (1987-1990) şi Moţ Livia (1987 – până în prezent).

Cu excepţia perioadei 1982-1984, când au funcţionat două grupe de preşcolari, la grădiniţă a predat o singură educatoare. Consemnările efectuate cu prilejul diferitelor inspecţii fac referiri la o bună calitate a desfăşurării procesului instructiv-educativ[79].

Scăderea natalităţii şi numărul mare al celor plecaţi cu părinţii în străinătate sau la oraşe a determinat autorităţile din Moneasa să ia o hotărâre în ceea ce priveşte destinaţia grădiniţei. Astfel, actuala grădiniţă urmează a fi mutată în incinta şcolii generale din localitate, iar în clădirea grădiniţei să fie amenajat un centru pentru copii orfani. Raţionamentul are în vedere susţinerea şcolii şi grădiniţei din Moneasa. Demersurile aprobative sunt în curs de desfăşurare.

3. Dinamica ştiutorilor de carte

Un alt aspect care necesită abordare este numărul ştiutorilor de carte. Dinamica populaţiei alfabetizate la nivelul localităţii Moneasa a fost relevantă, în veacul naţiunilor, de recensământurile din 1880, 1900, 1910. Este un indicator care se răsfrânge direct asupra pregătirii socio-profesionale ulterioare a structurilor societăţii moderne şi contemporane, la care se adaugă cu certitudine factorul mental.

Analiza datele, în contextul apariţiei unor prestigioase instituţii de cultură şi formării unei conştiinţe active în susţinerea instituţiilor şcolare din mediul rural, conturează imaginea unei societăţi moderne cu valori şi mentalităţi schimbate. Mutaţiile s-au produs şi pe fondul interesului cultivat de autorităţile austro-ungare, ca o continuare a deziderātelor iluministe, de diminuare a analfabetismului. Politicile şcolare, legislaţia şi interesele politice au implementat rolul educativ major al instituţiei şcolare în comitatul şi oraşul Arad în timpul dualismul austro-ungar.

Coordonatele analitice ale cifrelor furnizate de statisticile maghiare, ajută la stabilirea dinamicii ştiutorilor de carte, ceea ce ar permite o extrapolare spre stabilirea structurii socio-profesionale.

Numărul ştiutorilor de carte şi apoi calculul procentual a fost posibil datorită rubricii „ir és olvas" din cele câteva statistici despoiate.

Populaţia ştiutoare de carte, în decursul a 30 de ani, în localitatea Moneasa, a înregistrat o creştere semnificativă[80]. Creşterea frecvenţialităţii

---

[79]Idem, *Procese verbale de inspecţie din 24.03.1962*, p. 12-14; *Ibidem*, din 04. 11. 1972, p. 26-27.

[80]Traian Rotariu, (coord.), *Recensământul din 1880. Transilvania*, p. 39; *M.S.K.*, *1900*, vol. I, p. 335; *M.S.K.*, *1910*, vol. 42, p. 335.

şcolare s-a datorat interesului manifestat de localnici în susținerea lor sau plata în natură a preotului care s-a îngrijit de adolescenții dornici să învețe carte şi nu mai erau primiţi la şcoală. Pregătirea instructiv-educativă a contribuit la formarea unei elite intelectuale, capabilă să conducă şi să reprezinte instituțiile administrative, şcolare, fiscale, etc.

Tabelul 9
Dinamica ştiutorilor de carte 1880, 1900, 1910

An	Total populație	Ştiutori de carte		Populația de vârstă şcolară	
		Nr.	%	Nr.	%
1880	604	53	8,77	*	*
1900	658	210	31,91	142	*21,58*
1910	772	323	41,83	168	*21,76*

Sursa: Traian Rotariu (coord.), *Recensământul din 1880. Transilvania*, Ed. Staff, Cluj-Napoca, 1997 (* nu sunt precizate categoriile de vârstă); *M.S.K.*, 1900, vol. I, Budapesta, 1902; *M.S.K.*, vol. 1910, 42, Budapesta, 1912

Ştiinţa de carte potrivit recensământului din 1930 indică un număr de 191 bărbaţi şi 166 femei, respectiv 60,6% din populație. Dintre aceştia 3 bărbaţi şi 3 femei au beneficiat de instrucție extraşcolară, 180 bărbaţi şi 157 femei de instrucție primară, 8 bărbaţi şi 6 femei de instrucție secundară. Neştiutorii de carte însumau 94 de bărbați şi 138 femei. Pe categorii de vârstă, neştiutorii de carte erau 5 băieți şi 5 fete cu vârste cuprinse între 7-12 ani, 9 adolescenți şi 10 adolescente între 13-19 ani, 71 tineri şi 111 tinere între 20-64 ani, 7 bărbaţi şi 10 femei persoane peste 65 de ani şi 2 bărbați şi 2 femei cu vârste nedeclarate[81].

Potrivit datelor recensământului din 1966, repartiția populației pe sexe de şi peste 12 ani după nivelul de instruire în comuna Moneasa, însuma 1.124 persoane: 749 (66,63%) în Moneasa şi 375 (33,36%) în Rănuşa. Din totalul de 609 (54,18%) al populației masculine instruite, 411 (67,48%) erau moneseni şi 198 (32,51%) rămnani; iar din totalul de 515 (45,81%) al populaţiei feminine, 338 (65,63%) erau monesence şi 177 (34,36%) rămnane.

După nivelul şcolii absolvite, 6 au absolvit învăţământul superior, toţi erau locuitori din Moneasa. Raportat la numărul total al populației, persoanele instruite reprezintă 0,53%; repartiția pe sexe ne indică 5 (0,44%) bărbaţi şi o femeie (0,08%). Absolvenți de liceu sunt 13 (1,15%), dintre care 8 bărbați şi o femeie din Moneasa şi 4 bărbați din Rănuşa; de şcoli medii şi speciale 9 (0,80%), dintre care 2 bărbaţi şi două femei din Moneasa şi 3 bărbați şi 2 femei din Rănuşa; de şcoli profesionale 35 (3,11%), dintre care 21 bărbați şi 7 femei din Moneasa şi 7 bărbați din Rănuşa; de şcoli generale de 8 (7) ani, 102 (9,07%) persoane, dintre care 30 bărbați şi 48 femei din Moneasa şi 11 bărbați şi 13 femei din Rănuşa; de şcoli primare, 959

[81]*Recensământul din 1930*, p. 16.

(85,32%) persoane, dintre care 345 bărbaţi şi 279 femei din Moneasa şi 173 bărbaţi şi 162 femei din Rănuşa[82].

Nivelul de instruire a populaţiei a crescut simţitor, potrivit datelor recensământului din 2002. După nivelul şcolii absolvite, 58 persoane instituţii de învăţământ superior de lungă durată, 7 de scurtă durată, 23 postliceal şi maiştrii, 225 liceu, 129 profesional şi de ucenici, 306 gimnazial, 174 primar, 49 fără şcoală absolvită. Populaţia de 6 ani şi peste, care urmează o şcoală este de 156 învăţământ de stat şi 7 particular[83].

Ştiinţa de carte a înregistrat, aşadar, o pondere mai mare în rândul bărbaţilor, iar repartiţia pe categorii de vârstă indică o instrucţie primară la marea majoritate a localnicilor. Comparând datele ultimelor două recensăminturi prezentate, putem conchide că numărul absolvenţilor de instituţii de învăţământ superior a crescut, iar al celor de învăţământ primar a scăzut.

---

[82] D.S.J.A., *Recensământul populaţiei şi al locuinţelor din 15 martie 1966. Populaţie. Regiunea Crişana*, vol. I, p. 135.

[83] Idem, *Recensământul populaţiei şi al locuinţelor 2002*, (format electronic)

Tabel 2
Situația școlară între 1924-1948

Nr. Crt.	Anii școlari	Clasa	Total elevi	Elevi promovați	Elevi repetenți/ neșcolarizați	Numele și prenumele învățătorului
1.	**1924-1925**	I	59	54	5	Teodoru M.
		II	18	14	4	
		III	12	7	5	
		IV	13	11	2	
2.	**1925-1926**	I	15	7	8	Traian Popovici
		II	34	20	14	
		III	14	7	7	
		IV	8	5	3	
3.	**1926-1927**	I	21	10	11	Ardelean Ana
		II	8	8	-	
		III	23	17	6	
		IV	7	3	4	
		V	1	1	-	
4.	**1927-1928**	I	32	19	13	Ardelean Ana
		II	10	10	-	
		III	12	10	2	Jurcău Silvia
		IV	17	16	1	
		V	1	1	-	
5.	**1928-1929**	I	33	20	13	Virgil Ionescu
		II	17	12	5	
		III	11	8	3	
		IV	10	8	2	
6.	**1929-1930**	I	28	20	8	Virgil Ionescu
		II	18	16	2	
		III	24	21	3	Palade Nicolae
		IV	21	14	7	
		V	12	3	9	
		VI	6	3	3	
		VII	2	1	1	
7.	**1930-1931**	I	20	13	7	Palade Nicolae
		II	21	16	5	
		III	18	17	1	
		IV	21	14	7	
		V	12	3	9	
		VI	6	3	3	
		VII	2	1	1	
8.	**1931-1932**	I	21	16	3	Molnar Elisabeta
		II	19	16	3	
		III	18	15	3	
		IV	23	15	8	Nicolae Palade
		V	23	6	17	
		VI	6	3	3	
		VII	4	2	2	
9.	**1932-1933**	I	21	15	6	Molnar Elisabeta Gheorghe Bărbuceanu
		II	19	16	3	
		III	-	-	-	
		IV	-	-	-	
		V	23	6	-	
		VI	6	-	6	
		VII	-	-	-	

10.	**1933-1934**	I	26	15	11	Molnar Elisabeta Gheorghe Bărbuceanu
		II	18	15	3	
		III	18	15	3	
		IV	18	11	7	
		V	31	4	27	
		VI	11	3	8	
		VII	2	-	2	
11.	**1934-1935**	I	19	14	5	Elisabeta şi Gheorghe Bărbuceanu
		II	15	12	3	
		III	17	15	2	
		IV	17	13	4	
		V	36	27	9	
		VI	9	8	1	
		VII	4	1	3	
12.	**1935-1936**	I	25	19	6	Elisabeta şi Gheorghe Bărbuceanu
		II	16	15	1	
		III	13	12	1	
		IV	22	16	6	
		V	16	10	6	
		VI	25	18	7	
		VII	7	4	3	
13.	**1936-1937**	I	21	16	5	Elisabeta şi Gheorghe Bărbuceanu
		II	19	17	2	
		III	16	16	-	
		IV	19	12	3	
		V	13	14	5	
		VI	16	9	4	
		VII	19	9	7	
14.	**1937-1938**	I	26	19	7	Elisabeta şi Gheorghe Bărbuceanu
		II	17	14	3	
		III	17	16	1	
		IV	18	17	1	
		V	13	11	2	
		VI	13	9	4	
		VII	9	9	-	
15.	**1938-1939**	I	25	19	6	Elisabeta Bărbuceanu
		II	22	20	2	
		III	16	15	1	
		IV	16	16	-	
		V	16	15	1	Gheorghe Bărbuceanu
		VI	12	10	2	
		VII	9	9	-	
16.	**1939-1940**	I	23	18	5	Elisabeta Bărbuceanu
		II	21	20	1	
		III	21	20	1	
		IV	15	14	1	
		V	16	16	-	Gheorghe Bărbuceanu
		VI	15	14	1	
		VII	11	11	-	
17.	**1940-1941**	I	16	15	1	Elisabeta Bărbuceanu
		II	17	16	1	
		III	19	17	2	
		IV	21	20	1	
		V	14	13	1	Gheorghe Bărbuceanu
		VI	16	14	2	
		VII	14	11	3	

18.	**1941-1942**	I	12	10	2	Elisabeta Bărbuceanu
		II	15	9	6	
		III	16	12	4	
		IV	17	15	2	
		V	15	14	1	Gheorghe Bărbuceanu
		VI	12	9	3	
		VII	13*	12	1	
19.	**1942-1943**	I	14	10	4	Elisabeta Bărbuceanu
		II	14	13	1	
		III	13	13	-	
		IV	16	16	-	
		V	14	14	-	Gheorghe Bărbuceanu
		VI	17	14	3	
		VII	9	9	-	
20.	**1943-1944**	I	24	20	4	Elisabeta Bărbuceanu
		II	12	8	4	
		III	13	13	-	Nicolae Palade
		IV	13	12	1	
		V	15	15	-	Gheorghe Bărbuceanu
		VI	17	14	3	
		VII	14	14	-	
21.	**1944-1945**	I	11	11	-	Elisabeta Bărbuceanu
		II	25	19	6	
		III	8	8	-	Nicolae Palade
		IV	14	13	1	
		V	12	12	-	Gheorghe Bărbuceanu
		VI	17	12	5	
		VII	14	13	1	
22.	**1945-1946**	I	9	8	1	Elisabeta Bărbuceanu
		II	15	15	-	
		III	18	18	-	Nicolae Palade
		IV	8	8	-	
		V	14	12	2	Gheorghe Bărbuceanu
		VI	13	9	4	
		VII	10	7	3	
23.	**1946-1947**	I	18	16	2	Nicolae Palade
		II	9	8	1	Elisabeta Bărbuceanu
		III	14	14	-	Nicolae Palade
		IV	17	16	1	Elisabeta Bărbuceanu
		V	6	6	-	Gheorghe Bărbuceanu
		VI	10	9	1	
		VII	7	5	2	
24.	**1947-1948**	I	23	18	5	Elisabeta Bărbuceanu
		II	15	13	2	
		III	10	9	1	Nicolae Palade
		IV	14	12	2	
		V	16	12	4	Gheorghe Bărbuceanu
		VI	8	7	1	
		VII	13	12	1	

Sursa: Arhive Şcoala generală „Gheorghe Groza" Moneasa, Registrul matricol: 1-22

*10 au promovat ex.de absolvire

Capitolul 6

Viața confesională

Localitatea Moneasa, datorită resurselor naturale, a intrat în atenția autorităților habsburgice și, apoi, austro-ungare încă de la cucerirea teritoriilor ocupate de turci. În această parte, Erariul și, apoi, proprietarii localității au adus populație de origine germană, maghiară, slovacă, etc. pentru a lucra la exploatările miniere, de calcar, „marmură", forestiere. Pe lângă condițiile de muncă și avantajele acordate, proprietarii au avut în vedere construirea unei biserici și școli pentru populația colonizată. Prin măsuri legislative a fost sprijinită instituția ecleziastică.

1. Biserica Ortodoxă

Comunitatea ortodoxă din localitatea Moneasa s-a constituit, la începutul secolului XVIII, odată cu așezarea primelor familii de români. Cele cinci familii consemnate în conscripția din 1746[1] nu au putut susține material edificarea unui lăcaș de cult și nici întreținerea preotului. La scurt timp conscripția din 1755, întocmită de episcopul Aradului, Sinesie Jivanovici (1751-1768), a consemnat faptul că localitatea Moneasa nu a avut biserică ortodoxă. Pentru că numărul credincioșilor a fost mic, fiind amintite doar 12 case, aceștia au fost nevoiți să străbată drumul până la eclezia din așezarea Neagra, care la acea vreme a fost în ruină[2].

Strădaniile Episcopiei Aradului de a îndeplini necesitățile spirituale ale enoriașilor s-au materializat în anul 1756, când în localitatea Moneasa a fost ridicată o biserică din lemn cu hramul „Cuvioasa Paraschiva"[3], subordonată protopopiatului din Buteni[4]. Despre istoricul bisericii ortodoxe până la mijlocul secolului al XIX-lea avem puține informații. Doar memoria localnicilor păstrează imaginea unei eclezii din lemn, amplasată în actualul cimitir ortodox. Pe fostul loc al bisericii au fost înmormântați, ulterior, membrii familiei lui Dragoș Dănilă, fost ctitor al bisericii și poștaș al localității[5].

---

[1]Gheorghe Ciuhandu, *op. cit*, p. 219; Somogyi Gyula, *op. cit.*, p. 180-181.
[2]Pavel Vesa, *Biserici de lemn de odinioară*, Ed. Gutemberg, Arad, 1997, p. 53; Idem, *Bisericile de mir arădene între tradiție și modernitate*, Ed. Mirador, Arad, 2000, p. 198; Idem, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, p. 702; Silviu Dragomir, *Statistici sârbești din dieceza Caransebeșului și a Aradului în veacul al XVIII-lea*, în „Foaie Diecezană", Caransebeș, an XXIII, nr. 6/1 martie 1909, p. 5.
[3]Pavel Vesa, *Biserici de lemn de odinioară*, p. 53; Idem, *Bisericile de mir arădene între tradiție și modernitate*, p. 151; Márki Sándor, *op. cit.*, p. 749 (Márki Sándor a menționat că în anul 1786 a fost fondată Biserica Ortodoxă din Moneasa.).
[4]Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, p. 700-702.
[5]Informație orală obținută prin bunăvoința prof. Spiridon Groza din Moneasa.

Surselor documentare şi arhivistice îngăduie reconstituirea vieţii confesionale a românilor ortodocşi din Moneasa sub toate aspectele. Abordarea a cuprins atât sursele edite, cât şi cele inedite. Din ele am desprins numele preoţilor, perioada de păstorire a bisericii şi realizările profesionale, comportamentul nupţial al populaţiei, schimbări în mentalul religios etc.

În continuare prezentăm aceste aspecte fără a pretinde o analiză completă. La mijlocul secolului al XIX-lea părintele Dăscălescu, venit din Vechiul Regat, a condus Biserica Ortodoxă din Moneasa. Pe lângă atribuţiile preoţeşti, parohul Dăscălescu s-a ocupat şi de educaţia copiilor din Moneasa[6] în perioada 1851-1854. Locuitori din Moneasa, precum Groza Terentie de pe „Deal" (azi locuieşte Groza Ioan) sau Groza Savu de pe „Delani" (azi locuieşte Scrofan Marina), şi-au pus la dispoziţie casele pentru ca elevii să înveţe carte[7].

Aidoma antecesorului său, preotul Teodor Ungurean[8], care a păstorit biserica între 1855-1873, a îndeplinit şi funcţia de învăţător până în 1864, când în localitate a fost amintit învăţătorul Avram Cociuba[9]. Însă datorită situaţiei materiale precare a monesenilor, în paralel, preotul, la rugămintea localnicilor, a continuat să se îngrijească de alfabetizarea copiilor foarte săraci[10].

Tradiţia dublei funcţii de preot-învăţător a fost continuată, în perioada 1873-1885, de preotul Zaharia Miliam[11], originar din localitatea Tulca (jud. Bihor)[12]. În deceniul opt al secolului al XIX-lea, la întrunirea Consiliului de învăţământ diecezan, prezidat de episcopul diecezei greco-orientale române, Ioan Meţianu, s-a constatat că, la Şcoala confesională ortodoxă din localitatea Moneasa, învăţător a fost Zaharia Miliam. Salariul acestuia s-a ridicat la 320 fl[13]; pe lângă care învăţătorul-preot primea bunuri în natură.

---

[6]În acea perioadă nu exista casa parohială care să cuprindă o sală de clasă şi o cameră de locuit pentru preotul-învăţător.

[7]A. Şc. gen. „Gheorghe Groza" Moneasa, Nicolae Palade, *Repere istorice ale şcolii din Moneasa*, mss., f. nenr.

[8]D.J.A.N.A., *C.R.S.C.*, *Of. P. O. M.*, R. 1/1853 –1878, p. 1-22 ; Idem, R. 2/1853-1900, p. 1-5; Idem, R. 3 /1853-1878, p. 1-19.

[9]Vasile Popeangă, *Şcoala românească în părţile Aradului...*, p. 104, 106.

[10]A. Şc. gen. „Gheorghe Groza" Moneasa, Nicolae Palade, *Repere istorice ale şcolii din Moneasa*, mss. f. nenr.

[11]D.J.A.N.A., *C.R.S.C.*, *Of. P.M.*, R. 1/1853-1878, p. 23-28; Idem, R. 2/1853-1900, p. 5-9, 13; Idem, R. 3/1853-1878, p. 20-24; A.P.M., *Registrul decedaţilor*/1879-1934, p.1-22.

[12]Zaharia Miliam s-a născut în anul 1847. A absolvit Institutul Teologic din Arad în anul 1870. În 1873 a fost hirotonit de către episcopul Procopie Ivaşcovici, iar în 1875 nu avea încă singhelie (Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalităţi (1706-1918)*, p. 639, 654).

[13]VasilePopeangă, *op. cit.*, p. 104; A. Şc. gen. „Gheorghe Groza" Moneasa, Nicolae Palade, *Repere istorice ale şcolii din Moneasa*, mss. f. nenr.

Zaharia Miliam s-a remarcat prin energie şi devotament faţă de biserică şi enoriaşi. Cu concursul lor s-a construit Casa parohială, pe locul celei actuale. (IL. 51) Noul edificiu a constituit sediul preotului şi al Şcolii confesionale ortodoxe. Pentru că biserica din lemn, încă din 1871, a figurat ca fiind demolată[14], preotul a convocat comitetul bisericesc, cu care a hotărât construirea unei noi biserici în afara cimitirului. Locul ales a fost cel unde astăzi se află Biserica Ordodoxă din localitate[15].

Timp de aproape 10 ani localnicii au pus mână de la mână pentru a-şi construi un lăcaş de închinare. Înainte cu un an de sfinţirea bisericii, episcopul Aradului, Ioan Meţianu, a fost invitat să sfiinţească antimihul noii biserici. Edificiul religios a fost zidit din piatră şi cărămidă. Dimensiunile au fost: 12 m lungime, 8 m lăţime şi 5 m înălţime. Noua biserică a avut forma de corabie. Construită în stil bizantin clasic a fost compartimentată în pronaos, naos şi altar. Montarea celor două clopote a marcat finalizarea construcţiei. Toate cheltuielile au fost suportate de către enoriaşi[16]. În anul 1882, biserica a fost sfiinţită cu hramul vechii biserici din lemn, „Cuvioasa Paraschiva"[17], în timpul protopopului de Buteni, Constantin Gurban[18], cunoscut ca om cu o aleasă cultură şi un veritabil militant pentru sprijinirea şcolilor confesionale ortodoxe[19]. Meritele deosebite ale părintelui Zaharia Miliam ca învăţător şi preot au fost apreciate de Episcopia arădeană. Astfel că, nu după mult timp i s-a acceptat transferul în judeţul Bihor[20]. Postul său a fost ocupat de părintele Terentie Nonu (1886-1899)[21].

Preot şi învăţător tânăr, Terentie Nonu, în 1899, a decedat la numai 37 de ani, fiind singurul preot înmormântat în cimitirul ortodox din Moneasa. (IL. 22)

Sinesie Joja (1900-1907)[22], originar din Rănuşa – sat ce face parte, actualmente, din comuna Moneasa – a donat teren pentru construirea unei alte biserici în Rănuşa, pentru că acest edificiu ecleziastic din lemn, cumpărat din localitatea Prunişor, a fost mistuit de incendiul din 1911[23].

Familia Ioja „de Ravna"a fost înnobilată, în secolul al XVII, pentru serviciile aduse coroanei austriece, fiind beneficiarii minei de fier din

---

[14]Pavel Vesa, *Bisericile de mir arădene între tradiţie şi modernitate*, p. 207; Idem, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalităţi (1706-1918)*, p. 713.

[15]A.B.O.R.M., *Proces vebal din 15 XI 1939*, f. nenr.

[16]*Ibidem*

[17]Pavel Vesa, *Biserici de lemn de odinioară*, p. 53; Idem, *Bisericile de mir arădene între tradiţie şi modernitate*, p. 151.

[18]Idem, *Bisericile de mir arădene între tradiţie şi modernitate*, p. 214.

[19]Idem, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalităţi (1706-1918)*, p. 547-549.

[20]A.B.O.R.M., *Hronicul bisericii întocmit de preotul Găluşcă*, mss., f. nenr.

[21]D.J.A.N.A., *C.R.S.C.*, R. 2/1853-1900, p. 9-13.

[22]*Ibidem*; A.P.M., *Registrul decedaţilor / 1879-1934*, p. 22-27.

[23]Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalităţi (1706-1918)*, p. 654.

localitate. Descendenții familiei, Sinesie, Lazăr, Romul, Sinesie au fost preoți în localitatea Rănuşa şi împrejurimi[24]; în anumiți ani şi la Moneasa.

Prefacerile economico-sociale şi politica demografică a domnilor de pământ de la sfârşitul secolului al XIX-lea au influențat structura etno-confesională a localității Moneasa. În consecință atât Terentie Nonu, cât şi Sinesie Ioja s-au confruntat cu fenomenul căsătoriilor mixte. Cu toate că aceste comportamente nupțiale nu au fost încurajate sub nici o formă, totuşi ambii preoți au acceptat, în anii 1893 şi respectiv 1908, să oficieze cununia a două cupluri, în care mirii au fost romano-catolici, iar miresele greco-catolice. Primul cuplu a fost de condiție socială mai modestă, el fiind morar din Curtici, iar ea servitoare din Moneasa. Naşii erau Amalia şi Alexandru Mozero, italieni, aşezați la Valea Sărată[25]. În cel de-al doilea caz, mirele a fost maestru pietrar, iar mireasa tot servitoare, naşii fiind ortodocşi din Moneasa[26]. La căsătoria dintre maestrul pietrar Sinesie Coşa, din Ravna, cu Clara Farko din Moneasa, naşii au fost preotul Sinesie Iozsa şi soția sa[27], cununia fiind oficiată de noul preot din localitate Octavian Tămăşdan, care a păstorit biserica din Moneasa între 1907-1927[28]. Exemplu preotului a avut un impact deosebit asupra comunității, mai ales că, acesta constituia modelul de comportament moral pentru enoriaşi[29], al căror număr s-a ridicat, în 1906, la 487 de suflete[30]. După moartea sa, parohia a rămas cu datorie, deoarece cu banii obținuți din concesiunea parchetului de lemne nu a plătit datoriile bisericii[31].

În continuare conducerea parohiei a fost preluată de preoții Ioan Țârlea şi Nicolae Drăgan[32]. Parohul din Slatina, Ioan Țârlea a fost administratorul ecleziei din Moneasa, fiind investit provizoriu la 1 aprilie 1927. Una dintre chestiunile stringente, care nu puteau fi amânate a fost acoperirea datoriei de de 4.700 lei contractată de preotul anterior de la epitropia bisericii. Totodată, Ioan Țârlea trebuia să obțină o declarație de achitare a sumei de la văduva răposatului paroh. Consiliul parohial a decis strângerea sumelor de bani restante şi ajutorarea văduvei preotului Octavian Tămăşdan[33]. Conform adresei din 23 august 1927, parohia din

---

[24]*Ibidem*, p. 692.
[25]D.J.A.N. A., *C.R.S.C., Of. P.M*, R. 2/1853-1900, p. 12.
[26]*Ibidem*, p. 17.
[27]*Ibidem*, p. 18.
[28]A.P.M., *Registrul decedaților / 1879-1934*, p. 27-37.
[29]Sorina Paula Bolovan, *Familia și relațiile matrimoniale în satul românesc transilvănean în a doua jumătate a secolului al XIX–lea*, p. 121.
[30]D.J.A.N.A., *Schematismul clerului Diecezei de Cenad pentru anul domnului 1907*, p. 53.
[31]A.B.O.R.M., f. 1 (Adresă către preotul Ioja Lazăr, din 1938).
[32]Pavel Vesa, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalități (1706-1918)*, p. 639.
[33]A.B.O.R.M., f. 327-328 (Adresă către preotul Ioan Țârlea, administrator parohial; Răspunsul Episcopiei Aradului).

Moneasa nu a plătit suma de 300 lei pentru Turnătoria de clopote Hönig Frigyes, sumă care trebuia achitată încă de la 16 aprilie 1924[34].

După plecare, preotul Ioan Țârlea și-a manifestat nemulțumirea față de desele absențe de la slujbele de duminică a înlocuitorului său, Nicolae Drăgan, care le încredința preotului din Rănușa, Romul Ioja. La scurt timp, parohul N. Drăgan a argumentat cele două sau trei plecări, însoțite de certificatul oficios de justificare, din care reiese că deplasările au avut drept scop mutarea sa de la Timişoara la Moneasa[35].

Mutațiile la nivel mental, provocate de situația instabilă de după Primul Război Mondial, la care au contribuit noile curente religioase neoprotestante, aduse de locuitorii plecați în Statele Unite ale Americii, au pus Biserica în fața unor situații delicate. Astfel, la 18 decembrie 1927, preotul Drăgan a înaintat o cerere pentru a i se trimite instrucțiunile în cazul indivizilor care trec la baptism[36]. A fost primul dintre preoții din Moneasa care s-au confruntat cu asemenea cazuri de schimbare a confesionalității.

La începutul anului 1928, respectiv în 31 ianuarie, preoții din protopopiatul Buteni, care s-au confruntat cu mişcarea baptistă, au fost învinuiți că nu-şi îndeplinesc obligațiile sacerdotale față de comunitate, ceea ce-i determină pe enoriaşi să treacă la altă confesiune[37]. În urma convocatorului, preotul Drăgan a raportat că, în cursul anului 1926 la Moneasa, au fost 4 baptişti, iar în anul următor nu s-au mai semnalat schimbări confesionale[38]. Dincolo de aceste învinuiri, sociologii au demonstrat că, în statele instabile din punct de vedere economico-politic şi social, s-au produs, de-a lungul timpului, importante mutații în rândul populației, înclinată de obicei spre radicalism spiritual; ceea ce contribuie la diversificarea spectrului confesional al localității Moneasa.

Mişcările religioase au divizat comunitatea sătească. Motivele invocate au fost fie distanța prea mare până la Biserica Ortodoxă „din sat", fie frecvența redusă la slujbe a preoților romano-catolici, precum şi ideile egalitariste şi umaniste de întrajutorare ale curentelor religioase neoprotestante. Puşi în fața pătrunderii acestei învățături religioase, preoții au cerut sprijinul Episcopiei arădene. În circulara din 1927 s-a stipulat faptul că „Se atrage din nou atenția asupra botezului baptiştilor. Dacă primesc botezul cei ce nu sunt trecuți legal sau minoreni botezați la

---

[34]Idem, f. 323 (Adresă de la Turnătoria de clopote Frederic Hőnig Frigyes din Arad, din 18 septembrie 1927).

[35]Idem, f. 346 (Plângere adresată preotului N. Drăgan de către preotul I. Țârlea, la 29 noiembrie 1927; Răspunsul preotului N. Drăgan pe verso).

[36]Idem, f. 316 (Cerere de instruire adresată de preotul Drăgan din Moneasa protopopului de Buteni, nr. 63/17 XII 1927).

[37]Idem, f. 309 (Convocator al protopopului de Buteni din 31 ianuarie 1928).

[38]Idem, f. 299 (Raport despre numărul baptiştilor din parohia Moneasa a preotului Ioan Drăgan, din 18 II 1928).

noi momentan să fie denunțați la judecătorie – atât botezătorul cât și botezatul. În timp de 6 luni să prescriu contravențiile, deci unde se ivesc astfel de botezuri imediat să se facă arătarea la judecătoria de ocol și la acest oficiu" (Oficiul Parohial Buteni)[39].

Atribuția preoțească de a veghea asupra evoluției spirituale a enoriașilor a fost completată de spiritul de remarcabil administrator a preotului Drăgan, care a mediat, în calitatea sa de consilier, întăbularea sesiei parohiei ortodoxe Moneasa[40]. În luna mai a anului 1928 a fost organizat la Moneasa un cerc religios și un cerc cultural al învățătorilor, ocazie cu care trebuia să pregătească masa comună împreună cu cadrele didactice din localitate[41].

O perioadă de revigorare a avut loc, între anii 1932-1936, în timpul preotului Vasile Marcu, originar din satul Buhani. Potrivit ordinului Ministerului Instrucțiunii al Cultelor și Artelor, părintele Vasile Marcu a fost investit începând cu 1 ianuarie 1932 ca preot în Moneasa, urmând a fi remunerat cu salariul cuvenit de către stat[42]. Însă nu s-a stabilit imediat după investire în casa parohială, ci abia după ce a primit o înștiințare din partea presbiterului din Buteni, Ștefan Lungu, în care s-a stipulat că nu avea dreptul de a sluji și în alte parohii[43]. În cursul lunii iunie a anului 1932, la Moneasa, a fost organizată conferința pastorală la care au participat preoții din împrejurimi[44]. La sfârșitul aceluiași an, preotul Vasile Marcu a primit răspuns pozitiv la cererea de restaurare a turnului bisericesc cu suma de 4.750 lei[45].

Colaborarea dintre preot – învățător – primar a fost fructuoasă. Sătenii au constituit un cor bărbătesc de 40 de persoane, dirijat de învățătorul Gheorghe Bărbuceanu.

Alertat de migrarea enoriașilor spre confesiunile neoprotestante, Oficiul protopresbiterial ortodox român Buteni prin protopresbiterul Ștefan Lungu a cerut, la 23 iunie 1932, un raport despre existența sau inexistența unor inscripții „de pe frontispiciul adunărilor baptiste" în scopul luării măsurilor care se impun din partea protopopiatului. La acea dată în localitatea Moneasa nu exista nici o inscripție, semn al unei biserici neoprotestatnte[46]. De observat că, cererile de schimbare a confesiunii, nu

---

[39]Idem, f. 326 (Circulara din 15 iulie 1927, Buteni).
[40]Idem, f. 309 verso (Răspuns la ordinul protopopului nr.39/11 ianuarie 1928).
[41]Idem, f. 308 (Înștiințare de la Oficiul Parohial din Slatina, din 28 aprilie 1928).
[42]Idem, f. 222 (Ordin de numire în funcție, Buteni, 6 februarie 1932).
[43]Idem, f. 375 (Înștiințare din paretea protopresbiterului Ștefan Lungu din Buteni, 5 iulie 1932).
[44]Idem, f. 231 (Circulară din 9 mai 1932).
[45]Idem, f. 194 (Răspuns al Consiliului Episcopiei Arad la cererea de restaurare a turnului Bisericii din Moneasa, din 28 decembrie 1932).
[46]Idem, f. 238 (Raport-răspuns între protopresbiterul din Buteni Ștefan Lungu și preotul din Moneasa Vasile Marcu, nr. 34/23 VI 1932).

au vizat doar mişcarea baptistă, ci şi cea greco-catolică etc. Pentru a înregistra trecerile la alte confesiuni, din anul 1932, au fost imprimate procesele verbale de schimbare a confesiunii. Spre exemplu, prin procesul verbal încheiat la Oficiul stării civile din comuna Sebiş de către B. M., de 28 de ani, casnică, domiciliată în Moneasa, în fața martorilor Petru Moț (funcționar) şi Ioan Parynbe (subnotar) a dorit să părăsească religia ortodoxă şi a trecut la cea greco-catolică[47]. Doi ani mai târziu L. P. G., domiciliat în Arad, a părăsit „religiunea" romano-catolică, trecând la cea ortodoxă. Această înştiințare de schimbare a cultului religios a fost semnalată preotului din Moneasa de ofițerul stării civile din Moneasa, Condea, şi autentificată de notarul din Arad[48]. Un caz similar a fost şi cel al lui B. Ş.[49].

Atent la momentele importante din viața comunității ortodoxe din Moneasa, preotul Vasile Marcu a răspuns necesităților timpului, cerând probabil organizarea unor festivități de sfințire a plăcii comemorative, aşezată pe casa memorială a sculptorului Gheorghe Groza (1899-1930). La 26 august 1932 protopresbiterul ortodox român din Buteni, Ştefan Lungu, a înaintat preotului ortodox român Vasile Marcu o înştiințare prin care îi făcea cunoscut faptul că a convocat un sobor de preoți pentru a participa, în 28 august, la dezvelirea plăcii comemorative „în amintirea sculptorului Gheorghe Groza". Cu această ocazie, preotul a improvizat un altar în fața bisericii pentru a oficia serviciul religios[50]. Doi ani mai târziu, notarul cercual din Dezna a cerut, la 18 februarie 1934, ca în biserică să se oficieze un „Te Deum" în memoria marelui om de stat dr. Ştefan Ciceo Pop. Învățătorii din localitate au ținut discursuri „despre viața şi însemnătatea fostului Mare bărbat de Stat"[51].

Parohul din Moneasa a trebuit să înainteze „coalele cromografice ale preoților şi învățătorilor confesionali care au funcționat acolo". Nefinalizarea ordinului va fi fost pedepsită[52].

În urma unei înştiințări din partea Ligi Antireviziniste, preotul a luat la cunoştiință faptul că, înscrierile în Liga Antirevizionistă, s-au prelungit în scopul consemnării unui număr cât mai mare de localnici.

---

[47]Idem, f. 259-260 (Proces verbal constatând schimbarea de confesiune, nr. 10/29I 1932).
[48]Idem, f. 62 (Înştiințare de schimbarea cultului, nr. 1935/1936).
[49]Idem, f. 38 (Încunoştiințare de schimbarea cultului, nr. 2592/1936).
[50]Idem, f. 205 (Înştiințare trimisă de protopresbiterul ortodox român Ştefan Lungu din Buteni, preotului ortodox român Vasile Marcu din Moneasa, nr. 745/1932).
[51]Idem, f. 9 (Înştiințare nr. 17/18 II, nr. 305/1934).
[52]Idem, f. 126 (Înştiințarea protopopului Ştefan Lungu ctre preotul din Moneasa din 20 ianurie 1934).

Acțiunea a fost susținută de o serbare populară de propagandă[53], respectiv a Cercului Cultural Învățătoresc stabilit pe data de 6 aprilie 1934[54].

O altă preocupare a amintitului protopresbiterul ortodox român din Buteni a fost cea legată de posibilele incendii care ar putea izbucni în biserici din cauza lumânărilor uitate aprinse. Răspunzători de buna funcționare şi de luarea măsurilor împotriva incediilor erau considerați preoții şi paraclisierii bisericilor[55]. De asemenea, din parte aceleiaşi autorități s-a comunicat, la sfârşitul lunii octombrie 1934, programul vizitelor canonice. La Moneasa şi Rănuşa au avut loc, marți 13 noiembrie 1934[56].

La începutul anului 1935, respectiv 16 ianuarie, protopopul din Buteni, a trimis o circulară parohiilor prin care li s-a comunicat „să se interzică intrarea în parohie a revistei părintelui I. Trifa *Isus Biruitorul*"[57].

O altă înştiințarea consemna că, ziua de 10 mai a anului 1935, a fost sărbătorită ca şi în anii anteriori după următorul program:

„1. La ora 10 se va oficia un Te Deum la care vor lua parte toate oficialitățile civile şi militare

2. după terminarea serviciului divin va avea loc serbarea şcolară la şcoala unde se va arăta însemnătate zilei

3. toate lucrările sunt interzise, iar prăvăliile închise

4. se vor arbora drapele naționale pe toate edificiile publice şi particulare"[58].

Sfârşitul anului 1935 a adus noi proiecte de restaurare a Bisericii Ortodoxe din Moneasa. Preotul Vasile Marcu a cerut Consiliului din Moneasa să cedeze parchetul comunal în favoarea ecleziei, precum şi materialul lemnos din teritoriul numit „Dosul", pentru a fi utilizat la extinderea şi renovarea bisericii neîncăpătoare din pricina turiştilor[59].

În acest sens, Oficiul parohial din Moneasa a cerut Primăriei să achite suma pentru folosirea păşunii de pe teritoriul bisericesc, precum şi un ajutor bănesc de 10.000 lei pentru repararea bisericii. În urma şedinței s-a aprobat doar suma de 5.000 lei[60], pentru ca, în 7 ianuarie 1936, primăria Moneasa să se angajeze în colectarea parchetului de lemne.

---

[53]Idem, f. 122 (Înştiințare de la Liga Antirevizionistă din 2 martie 1934).
[54]Idem, f. 121 (Înştiințare a protopresbiterului Ştefan Lungu către parohul din Moneasa, Vasile Marcu).
[55]Idem, f. 129 (Circulară din 24 august 1934).
[56]Idem, f. 139 (Circulară din 26 octombrie 1934 a protopopului Ştefan Lungu).
[57]Idem, f. nenr. (Circulară din 16 ianuarie 1935).
[58]Idem, f. 83 (Înştiințare despre sărbătorirea zlei de 10 mai).
[59]Idem, f. 99 (Cererea preotului Vasile Marcu către Consiliul Local Moneasa, din 24 decembrie 1935).
[60]A.P.M., *Condica pentru şedințele Consiliului comunal Moneasa pe anul 1933-1936*, Proces verbal nr.5/1935; Decizia 42/1935, p. 108-111.

Inițiativa a fost de bun augur, pentru că oricum, factorii decizionali au considerat biserica prea mică pentru stațiune[61].

La sfârşitul aceluiaşi an a fost efectuată vizita canonică a protopopului de Buteni, respectiv în data de 19 noiembrie 1935[62].

Pentru întreaga activitatea desfăşurată şi considerându-se îndreptățit, în anul 1936, preotul Vasile Marcu a cerut ajutor bănesc, care să-i fie adăugat salariului pe care-l primeşte. I-a fost aprobat de către protopopul de Buteni, în data de 17 martie 1936[63]. În răspunsul protopopului însă nu s-a menționat suma aprobată pentru reîntregirea salarială.

Mai amintim că, printre atribuțiile preotului paroh din Moneasa, era şi aceea de „satisfacerea duhovnicească a cercetătorilor de băi", prin „intensificarea lucrărilor cu caracter cultural, prin servicii soborniceşti şi prin cercuri religioase de două ori pe sezon"[64].

La sfârşitul anului 1937, în urma dării de seamă, organizată sub preşedenția preotului Vasile Marcu şi în prezența membrilor Consiliului parohial, Carpine Iuonu, Draghici Vasile, Miclea Aurel, Şodinca Ioan Condea Gheorghe, Groza Alexandru, Bortiş Gligor, Ioan Ciupertea şi secretar Dragoş Ioan, a fost aprobată lista care cuprinde 129 de „parohieni"[65].

Biserica a fost păstorită de preotul Ioja Lazăr[66], în intervalul 1937-1952, din Rănuşa „popa Lazăr" – cum îi spun localnicii. Iubit şi apreciat, părintele a contribuit prin dăruire la creşterea numărului credincioşilor care frecventau duminică de duminică Sfânta biserică. La aceştia s-au mai adăugat turiştii veniți în stațiune, pentru care la începutul sezonului balnear al anului 1937, s-a stabilit convocarea unui cerc religios sau organizarea unei serbări publice sau a unui spectacol[67].

Devenit neîncăpător, părintele Lazăr a propus consiliului bisericesc mărirea lăcaşului de cult. Fondurile au fost obținute prin valorificarea masei lemnoase din pădurea comunală, urbarială şi a bisericii şi, mai puțin, de la enoriaşii care aveau o situație materială foarte modestă. La reconstrucție au fost folosite lemnele adunate din vara anului 1940. Din edificiul ecleziastic al perioadei moderne s-au mai păstrat doar pereții

[61] *Ibidem*, p. 132 (Proces verbal 1/1936; Decizia nr. 2/1936).
[62] A.B.O.R.M., f. 98 (Adresă circulară către parohiile din protopopiatul Buteni din 1 octombrie 1935).
[63] Idem, f. 47 (Răspunsul protopopului de Buteni, Ştefan Lungu, nr. 253/1936).
[64] Idem, f. 65 (Adresă a protopopului Ştefan Lungu din 10 septembrie 1936); *În interesul bisericii naționale*, în „Ştirea", an VI/1936, p. 93.
[65] Idem, f. 25 (Sumar din 29 XII 1937).
[66] A.P.M., *Registru pentru deciziunile Primarului pe anul 1945*, p. 1-2 (Devenit preşedinte al Comisiei de recepționare pentru anul 1945-1946).
[67] A.B.O.R.M, f. 32 (Înştiințarea trimisă de protopopul Ştefan Lungu preotului din Moneasa, nr. 362/15 VI1937).

laterali şi fundaţia. Pe vechea vatră a fost reconstruit un nou edificiu, cu pereţi din piatră şi cărămidă, prelungind-o spre răsărit cu încă 10 m. Turnul vechi al bisericii a fost mult înălţat şi consolidat. Uşile, ce flanchează intrările în biserică, deschid pridvoarele acoperite şi sprijinite pe coloane din mozaic. Interiorului i-au fost adăugate, în partea sudică, stranele. Arhitectural, biserica a respectat forma anterioară, conform planurilor inginerului constructor Ioan Cuşan din Şiria. Prins cu alte lucrări, inginerul a încredinţat lucrările de edificare talentatului constructor şi epitrop al bisericii, Dănilă Condea. Pe lângă mici modificări arhitecturale, Dănilă Condea a executat scaunele din interior, scaunul episcopal, etc.

Pictura iconostasului în ulei a rămas cea veche, executată de un pictor bănăţean anonim, de origine sârbă. Pictura murală, reprezentând scene biblice, a fost realizată, în anul 1942, de studentul, mai târziu profesorul, Petru Buzgău, originar din Pil. Costurile acesteia s-au ridicat la suma de 600.000 lei. Susţinerea financiară a venit, în mare parte, de la membrii consiliului bisericesc, format din Şodinca Ioan, Groza Alexandru, Miclea Aurel, Draghici Vasile, Dronca Terentie, Ciupertea Ioan (Nuţu). În urma eforturilor depuse de autorităţile locale, în toamna anului 1942, noua biserică a fost sfinţită. La eveniment au participat sătenii, autorităţile locale şi delegatul Episcopiei Aradului, P.S. Părintele Constantin Turicu[68].

Cu toate eforturile preotului de a coopta toţi enoriaşii în susţinerea activităţii bisericii creştine ortodoxe, unii dintre-ei au trecut şi în acestă perioadă la alte confesiuni. Trecerea s-a făcut pe baza unei cereri a celui (celei) în cauză. Printre altele, persoana a cerut preotului paroh o dovadă „că nu datorez/ă/ nimic Parohiei ce D-vs cu onoare o conduceţi şi nu vă datorezi nici D-vs personal nici un fel de bir”[69].

Cotidianul ecleziastic a continuat să onoreze momentele importante. Spre exemplu, la 15 iunie 1941, într-un cadru festiv s-a organizat, la orele 13, un servici religios pentru binecuvântarea deschiderii sezonului balnear. Slujba religioasă a fost ţinută de părintele paroh Lazăr Ioja în prezenţa oficialităţilor judeţene. Printre acestea putem menţiona pe primpretorul plăşii Sebiş, Popa Iancu cu familia, dr. Iva, medicul de circumscripţie Sebiş, d-na Demetrescu Ioana-Odobescu, ing. Silvic inspector Dan de la CA.P.S. cu familia, directorul băilor Constantin Damian cu familia, notarul şi subnotarul din Dezna, primarul comunei Moneasa, Condea Pavel, alături de turişti şi localnici[70].

Din 1953 postul de preot a fost ocupat de dr. Ioan Cociuban (1953-1958), Lazăr Ioja (1959-1962), Vasile Marcu (II 1952-I 1965), Constantin

---

[68]Idem, *Hronicul bisericii întocmit de preotul Găluşcă*, mss., f. nenr.
[69]Idem, f. 13-14 (*Cerere către On. Parochie ort. Română Moneasa*, nr. 71, 172/31 oct. 1938).
[70]*Băile Moneasa*, în „Ştirea”, Arad, 21 VI. 1941, p. 3.

Găluşcă (II 1965-1969), Ioan Ene (1968-1970), Ioan Cristea (1971-1974), Alexandru Stratulat (1975-01.1978), Ioan Suba (02.1978 – până azi).

De-a lungul anilor, biserica a fost întreținută de preoți, care s-au bucurat de concursul enoriaşilor. Meritoriu a fost aportul preotului Constantin Găluşcă, prin energia şi dăruirea căruia s-a realizat noua Casă Parohială. Aceasta a fost edificată, în perioada 1966-1967, pe locul celei vechi, care a fost dărâmată, de către constructorul autohton Condea Dănilă. Investițiile au fost susținute de primarul de atunci Groza Dănilă[71].

În aceeaşi perioadă localnicii au format un cor bărbătesc din care au făcut parte 27 de persoane[72]. (IL. 56)

Prin strădania preotului Ioan Suba, între anii 1990-1993, a fost refăcută pictura interioară a bisericii de către pictorul Cristian Corneanu din Hârşova. Întreaga restaurare a fost sprijinită financiar de credincioşi. În anul 1994, s-au executat lucrări de reparații exterioare la acoperiş, turnuri şi pereți. Lucrările au fost finalizate la sfârşitul anului 1994.

Sfințirea bisericii s-a organizat, la 4 decembrie 1994, în prezența P.S. episcopul Timotei Seviciu, alături de consilierul episcopal Iacob Bupte, arhidiaconul Ioan Babiția, protopopul de Sebiş, Ioan Brădean şi preoții din zonă. Cu acestă ocazie au fost aduse şi depuse în masa altarului moaştele „Cuvioasei Paraschiva".

Consiliul bisericesc împreună cu preotul au continuat activitatea de dotare a Sf. Locaş şi în perioada următoare. În anul 2000, a fost înlocuită pardoseala din scândură cu plăci din marmură roşie şi albă, în anul 2004 clopotul mare a fost înlocuit cu unul nou, iar, în 2005, s-a instalat termoteca în biserică şi casa parohială. În anul 2006 a fost montată o instalație electrică pentru tragerea clopotelor. Enoriaşii au constituit un cor vocal mixt de 25 de persoane[73], dirijat de profesorul Florea Drăghici[74]. (IL. 57)

În perspectivă, părintele Suba Ioan împreună cu membrii consiliului parohial au ca planuri prioritare retrocedarea către biserică a celor 25 ha pădure şi extinderea suprafeței cimitirului.

---

[71]A.B.O.R.M., *Hronicul bisericii întocmit de preotul Găluşcă*, mss., f. nenr.

[72]Colecția de fotografii a prof. desen Ferenț Mihai (Membrii corului de la stânga la dreapta: Roman Zaharie, Groza Ioan, Groza Dănilă, Crişan Ioan, Brad Ilarie, Condea Pavel, Şodinca Simeon, Dragoş Dănilă, Dragoş Viorel, Somogy Ladislau, Groza Vasile, Groza Mihai, Groza Milenti, Groza Florea, Palade Nicolae, Pop Roman, Dronca Terentie, Ciupertea Ioan, Dragoş Vasile, Dragoş Toader, Pop Viorel, Brad Alexandru, Voian Ioan, Şodinca Pavel, Dragoş Alexandru, Ciupertea Florea, Ciupertea Ioan)

[73]Dragoş Mihai, Dragoş Mihaela, Dragoş Iuliu, Dragoş Elena, Dragoş Mina, Jidoi Lucreția, Somogy Maria, Şodinca Mihai, Crişan Delia, Toderaş Elena, Groza Terentie, Draghici Viorica, Draghici Diana, Groza Florina, Țucudean Mircea (cantor), Suba Ioan (preot), Delapeta Nicoale, Grădinaru Marin, Brad Alexandru, Draghici Florea (dirijor), Groza Spiridon, Miron Constantin (epitrop).

[74]A.B.O.R.M., F. nenr.

Comunitatea ortodoxă, cu toate că a avut o situație materială modestă, a sprijinit, de-a lungul timpului, activitatea preoților, veniți în localitate. Aflată sub îndrumarea Episcopiei Aradului, Biserica Ortodoxă din localitatea Moneasa (IL. 54) a parcurs, în general, etapele de evoluție și frământări ale oricărei biserici și comunități ortodoxe românești din Eparhia Aradului. Dovada o constituie cei 250 de ani de existență împliniți în 2006.

Activitatea membrilor parohiei din Moneasa a fost apreciată de numeroşi vizitatori care au făcut următoarele consemnări în Cartea de vizită a bisericii:

„27 iunie 1978

Noi, absolvenții Preparandiei din Arad seria 1926-1927 întruniți la a 51-a aniversare de la terminarea școlii, după ce am săvârşit slujba parastasului în Sf. Biserică din Moneasa a iubiților noştrii profesori și colegi, aducem un pios de mulțumire preotului acestei biserici pentru ospitalitatea acordată".

„18 X 1981

Am rămas profund impresionați de frumoasa Sf. Biserică, de felul cum este ornamentată și curățenia perfectă, cât și de credincioşii ëi, în special de conducătorul ei părinte Suba Ioan prin frumoasa slujbă prezentată credincioşilor care nouă ne va rămâne veşnic în amintire

Semnează Constantinescu Constatntin și soția Maria din Bucureşti, str. Aleea Ciceu, nr. 7, sector 4"

„29 iunie 1994

Cu ocazia venirii în frumoasa stațiune Moneasa de pe meleagurile dobrogene, am avut deosebita bucurie și plăcere dè a vizita și Sf. Biserică, unde am avut deosebita plăcere de a vedea un lăcaş de rugăciune mai ceva ca un bibelou de frumoasă și de a avea plăcerea să ascult sf. Slujbă, făcută cu atâta dăruire de părintele Suba Ioan, care atâta har în a ține predica pe înțelesul tuturor. M-a impresionat în mod deosebit pictura acestui sfânt locaş".

„6 X 2001

Bunul D-zeu mi-a purtat paşii într-o frumoasă după-amiază de toamnă pe aceste meleaguri binecuvântate de D-zeu, de o frumusețe rar întâlnită.

La Moneasa totul este liniştit, paşnic și firesc ca într-un peisaj de Grigorescu. Cel mai mult m-a impresionat biserica. Pictura e atât de grăitoare încât de îndată ce treci pragul sf. Locaş ai straniul sentiment că cei zugrăviți aici te binecuvintează.

Toată această atmosferă de înălțare sufletească a fost încununată de primirea călduroasă care ne-a făcut-o părintele paroh și familia sa. E atâta dragoste de Dumnezeu, dar și de semeni aici încât îți doreşti să revii cât mai curând.

Valeria Arnăutu, realizatoare a emisiunii „Tradițiile românilor" la Prima TV".

2. Biserica Romano-Catolică

Politica ecleziastică sprijinită de statul austriac a avut ca scop înființarea unor biserici de rit occidental, mai ales acolo unde a existat populație catolică. Odată cu înființarea parohiei romano-catolice din Ineu, în anul 1702, „politica de catolicizare" a prins contur în toate localitățile din împrejurimi.

În deceniul șase al secolului XVIII, în localitatea Moneasa a fost construită biserica romano-catolică. Situația întocmită de juratul asesor al comitatului Arad și parohul Mako a avut drept conținut datele înființării unor biserici, precum și veniturile acestora. Printre acestea a fost amintită și cea din Moneasa[75]. (IL. 55) Scopul construirii unui astfel de edificiu a vizat îndeplinirea unei prevederi contractuale, încheiată între Erariu și proprietar.

Biserica romano-catolică a fost edificată, în anul 1760, de către Bohus Emeric, administratorul domeniului ducelui de Modena. La început biserica nu a fost decât o curatelă[76]. În anul următor, în data de 8 februarie 1761, biserica a fost sfințită cu hramul „Tuturor Sfinților" ("Minden Szentek") de către parohul din Șiria, Vincențiu Karleczhoffer[77].

Curatela a fost păstorită, la început de călugărul franciscan, Aloysius Trabachez[78]. Tot din ordinul franciscan a fost și preotul Grandics Adrian, administrator între 1779-1784[79]. Venitul anual al preotului s-a ridicat la 56 fl de la Erariu, 50 fl de la comună, 40 măsuri de grâu a câte 1 fl, adică 40 fl, 12 măsuri de ovăz a 30 cr, adică 6 fl, 14 stânjeni de lemne, însumând 21 fl, 6 căruțe de grâu a câte 6 fl., adică 36 fl, deci un salariul de 243 fl.

În timpul împăratului Francisc al II-lea, parohul a fost plătit din fondul cultelor, primind anual 91 fl și 25 cr, sumă pe care o ridica, în data 26 iunie, de la casieria din Timișoara. În urma unei „Înțelegeri", salariul a fost augmentat, la 31 ianuarie 1779. Hotărârea a fost semnată de 7 persoane, prin care fiecare cap de familie a oferit benevol încă 20 de creițari. Majorarea salariului preotului a avut ca obiectiv ridicarea curatelei din Moneasa la rangul de parohie.

---

[75]D.J.A.N.A., *Márki Sándor, F. Pers.*, f. 394-398; Idem, *F.P.J.A., Acta congregationum*, dos. 94/1783, f. 11-18.

[76]Idem, *Schematismul clerului Diecezei de Cenad pentru anul domnului 1907*, p. 53; Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 731, 735.

[77]A.D.Rom.-Cat.T., *F. P. M., Protocolul vizitei canonice a episcopului Cenadului, Josephus Lonovics*, f. nenr.

[78]*Ibidem*

[79]Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 731, 735; D.J.A.N.A., *Márki Sándor, F. Pers.*, R. 4, f. 394-398.

Între 1784-1792, postul de paroh a fost ocupat Szabo Ioan, urmat până în 1802 de Berencsey Felix, după care, de la 28 aprilie 1802, biserica a fost administrată de Spurnyai[80], preot ce a aparținut Ordinului Franciscanilor Serafimi. În această perioadă, administratorul domeniului Névery, Kosztolányi Iosif, a donat bisericii un candelabru de aramă argintat, iar soția acestuia, născută Moldovanyi Maria, odăjdii şi o cutie destinată sfintelor taine pentru împărtăşania bolnavilor.

Biserica romano-catolică, din 21 august 1808, a fost păstorită de parohul Szlebarszki Ioan[81]. În urma vizitei canonice întreprinse de episcopul romano-catolic, Köszeghy Ladislau, a fost edificată sacristia.

Ploilor abundente din 27 august 1813 au distrus atât biserica, cât şi casele situate în apropierea acesteia, fiind luate de apa văii situate în apropiere. Evenimentele amintite s-au petrecut în timpul parohului Juhasz Andrei (1811-1817), care, nemaiputând remedia situația, la scurt timp, a părăsit Moneasa[82]. Speriați de cele întâmplate în anii anteriori, prelații au renunțat să mai vină în zonă, biserica rămânând pentru o perioadă de cinci ani fără slujitor duhovnicesc.

Abia în 1822, când moşierul Török Anton de Vărşand a asigurat preotului şi succesorilor săi, anual, o donație de 16 fl şi 3 gr. de fontă, la conducerea parohiei a venit Melko Iosif[83].

Asigurarea unui trai decent, l-a determinat pe proprietarul baronul Névery, în anul 1830, să restaureze casa parohială[84]. În data de 19 mai 1835, parohul a primit vizita canonică a episcopului Lonovich Iosif. Peste doi ani parohul Melko, în urma unui atac de apoplexie, a părăsit parohia, murind la Timişoara. După moartea parohului Melko, biserica a fost administrată de Pusztay Ioan, care a rămas în Moneasa doar doi ani.

---

[80]A.D.Rom.-Cat.T., *F. P. M.*, *Protocolul vizitei canonice a episcopului cenadului, Josephus Lonovics*, f. nenr; Idem, *C. Sch.*, *Catalogus venerabilis cleri dioecesis csanadiensis pro anno 1808*, Szeged, 1808, p. 19.

[81]Idem, *F. P. M.*, *Protocolul vizitei canonice a episcopului cenadului, Josephus Lonovics*, f. nenr; Idem, *C. Sch.*, *Catalogus venerabilis cleri dioecesis csanadiensis pro anno 1809*, Szeged, 1809, p. 18.

[82]Idem, *C. Sch.*, *Catalogus venerabilis cleri dioecesis csanadiensis pro anno 1810*, Szeged, 1810, p. 23; *Ibidem*, 1812, p. 32-33; *Ibidem*, 1814, p. 40-41; *Ibidem*, 1816, p.38-39.

[83]Idem, *F. P. M.*, *Protocolul vizitei canonice a episcopului cenadului, Josephus Lonovics*, f. nenr; (S-a născut în 1792 într-o familie de țărani. A studiat filosofia la Universitatea din Pesta, iar la Timişoara Teologia în anul 1814, „per magno memoris". În 1817 i s-a adresat episcopului Köszeghy Ladislau pentru a primi post; l-a primit pe cel de la Moneasa.) Idem, *C. Sch.*, *Catalogus venerabilis cleri dioecesis csanadiensis pro anno 1824*, Szeged, 1824, p. 44-45; *Ibidem*, 1827, p. 44-45; *Ibidem*, 1828, p. 44-45; *Ibidem*, 1832, p. 32-33; *Ibidem*, 1834, p. 32-33.

[84]Idem, *F. P. M.*, *Protocolul vizitei canonice a episcopului cenadului, Josephus Lonovics*, f. nenr.

Locul său a fost luat de Graff Simeon. Stimulat de salariul majorat din 1844 – 106 fl, 40 măsuri de grâu de mâna a II-a, 24 măsuri de porumb, 48 măsuri de orz, 12 oce de vin, 14 stânjeni lemne de foc, 24 căruțe de fân, iar din fondul cultelor a primit 91 fl şi 21 cr[85] – precum şi de sprijinul de care s-a bucurat atât din partea baronului Névery, cât şi a succesorului acestuia, contele Waldstein Ernest, parohul a manifestat un interes deosebit pentru bunul mers al bisericii „in matre” şi „in filiae”.

Cu prilejul împlinirii a 100 de ani de la construirea bisericii, preotul s-a străduit să asigure un cadru adecvat sărbătoriri. Participanții, patronii şi populația băştinaşă, au putut admira înfrumusețarea bisericii. Pentru acest eveniment patronul a alocat bani din timp pentru restaurare. Bisericii i-a fost adăugat un turn, iar din contribuțiile populației romano-catolice s-au cumpărat clopotele[86]. După terminarea lucrărilor de restaurare[87], la 15 iulie 1860, edificiul ecleziastic, a fost sfințit.

În acelaşi an, la 20 octombrie, la inițiativa medicul primar comitatens, Kery Imre, a fost organizată o chetă, cu scopul de a înzestra turnul bisericii cu un ceas. Au fost adunați 113 fl, bani cu care a fost cumpărat de la un vestit ceasornicar din Pâncota. Ceasul a ticăit întâia dată la orele 12 ale zilei menționate. Din donația lui Algaier, născută Talsits Ana, şi a credincioşilor bisericii, s-au mai adăugat, în anul 1863, un baldachin şi 4 candelabre de perete. Pentru a încânta privirile credincioşilor, soția contelui Waldstein Ernest, prințesa Schwarzenberg Anna, a donat bisericii, în anul 1867, nişte odăjdii din catifea bordo, brodate.

Atmosfera de încântare sufletească a fost asigurată de un harmoniu, cumpărat, în 1874, cu 230 fl, în urma unei chete organizate de acelaşi medic.

Parohului Simeon Graff s-a stins din viață la data de 24 octombrie 1882, fiind înmormântat în cimitirul romano-catolic din localitatea Moneasa[88]. (IL. 23)

Până la numirea unui nou paroh, parohia a fost administrată de preotul din Buteni, Szirmay Ioan[89]. În această perioadă, casa parohială a fost restaurată, iar, în 1883, a fost schimbat acoperişul bisericii.

Nicolae Scheidt[90], noul paroh, a organizat o „chetă”, în urma căreia s-a adunat suma de 42 fl, la care s-a adaugat donația de 200 fl a episcopului

---

[85]A.D. Rom.-Cat. T., *F. P. M.*, *Act din 14/26 VIII 1834*, nr. 1360/1835; D.J.A.N.A., *Márki Sándor, F. Pers.*, R. 4, f. 394-398; Márki Sándor, *op. cit.*, p. 731, 735.

[86]D.J.A.N.A., *Márki Sándor, F. Pers.*, R. 4, f. 394-398; Márki Sándor, *op. cit.*, p. 731, 735.

[87]A. D. Rom.-Cat. T., *C. Sch.*, *Schematismus... 1873*, p. 73-74.

[88]D.J.A.N.A., *Márki Sándor, F. Pers.*, R. 4, f. 394-398; Márki Sándor, *op. cit.*, p. 731, 735.

[89]A.D.Rom.-Cat.T., *C. Sch.*, *Schematismus... 1880*, p. 110-111; *Ibidem*, *Schematismus... 1883*, p. 85-86.

Bonnaz Alexandru. Cu suma adunată s-a renovat interiorul şi exteriorul bisericii; o parte din mobilier a fost reînnoit, alta restaurată. Odăjdiile, în valoare de 230 fl., au fost obţinute la cererea parohului, prin donaţie, de la prinţesa Schwarzenberg Anna. Preocupat de păstrarea cât mai exactă a istoriei bisericii romano-catolice, parohul a scris istoricul ei, la 17 august 1887. Manuscrisul s-a păstrat (se păstrează) la Muzeul Ţării Crişurilor din Oradea[91].

Următorul paroh, Cristophorus Ballauer, a avut vădite preocupări în vederea întreţinerii lăcaşului de cult, contribuind la creşterea în mod admirabil a numărului credincioşilor. Astfel că, în anul 1907, numărul enoriaşilor s-a ridicat la 125 de suflete localnici şi muncitori de la topitoriile din împrejurimi[92], căci la slujbele religioase participau şi credincioşi din cele peste 15 biserici aparţinătoare. Din acele vremuri datează şi câteva impresii sigilare[93]. (IL. 61)

Parohul investit în deceniul doi al secolului XX a fost secretarul districtual Fridericus Siebig[94], fiind urmat de vicearhidiaconul Joannes Koleszar[95], de parohul dr. Alexander Stéger[96], iar din 1934 de Venceslaus Oláh[97]. În timpul lui, mica bibliotecă parohială, conform unei liste de inventar, întocmită în 28 noiembrie 1934, a însumat 15 valori bibliofile[98].

---

[90]Nicolae Scheidt a fost membru al comisiei comitatului Arad (A. D. Rom.-Cat. T., *C. Sch., Schematismus... 1886*, p. 86-87; *Ibidem*, 1894, p. 26-27.).

[91]D.J.A.N.A., *Márki Sándor, F. Pers.*, Reg. 4, f. 394-398; Márki Sándor, *op. cit.*, p. 731, 735.

[92]Fábián Gábor, *op. cit*, p. 75; D.J.A.N.A., *Schematismus cleri dioecesis csanadiensis pro anno domini MCMVII*, p. 53-54, 180.

[93]Franz von Klimstein, *Imago expressa sigillorum [Dioeceseos Temesvariensis]*, Timişoara, 2007, p. 162.

[94]A. D. Rom.-Cat. T., *C. Sch., Schematismus...1916*, p. 188 (Noul paroh s-a născut la 2 februarie 1880 la Arad, a fost investit în funcţia preoţească la 27 iunie 1903, slujind în bisericile romano-catolice din Bogaros, Földéak, din 1905 capelan în Makó-Ujváros, iar din 1 iulie 1911 paroh la Moneasa).

[95]*Ibidem*, *Schematismus..1922*, p. 27; *Ibidem*, *Schematismus..1927*, p. 27; *Ibidem*, *Schematismus..1931*, p. 55 (Vicearhidiaconul Joannes Koleszar născut în 12 martie 1862. A fost investit în 21 decembrie 1885 la Golszécs (Zemplén), fiind apoi preot în Recas, Vinga, Cenadul-Vechi, Lenauheim, Tárcsó, Perlasz, din 1897 din nou la Recaş, din 1909 este numit vicearhidiacon districtual, apoi paroh la Moneasa din 1920 şi de la 1 noiembrie 1926 în Sebiş.).

[96]*Ibidem*, *Schematismus..1937*, p. 49, 111 (dr. Alexander Stéger s-a născut la 13 decembrie 1913 în Hălmagiu Mare. Investit în funcţia sacră a preoţiei în 29 iulie 1924, a fost paroh în Făget, Rovine. În 1934 a obţinut titlul de doctor în religie, deţinând şi funcţia de profesor, după acest an, începând cu 1 octombrie s-a mutat la Sebiş ca paroh.).

[97]*Ibidem*, *Schematismus...1940*, p. 111 (Venceslaus Oláh s-a născut la 2 octombrie 1891 în Szeged, a fost ordinat în 5 iunie 1916, apoi a fost preot în Mézőkovács, Sânmartin, Rovine, Moneasa, iar de la 1 octombrie 1937 în Sebiş.).

[98]Idem, *F. P. M.*, f. 7 (*Indexul Bibliotecii parohiale*).

Prefacerile economico-sociale şi politice de după Unirea din 1918, convulsiile economice şi mutaţiile demografice au afectat statutul juridic al parohiei romano-catolice din Moneasa, ceea ce face că, din anul 1926, împreună cu cei 85 de enoriaşi, a aparţinut de parohia din Sebiş[99], din a doua jumătate a secolului al XX-lea, de Buteni[100], iar, din 1992, de Şilindia[101]. Serviciului religios a fost oficiat de parohii din Buteni, Gabriel Kurcsics[102] şi Sántha Josephus[103].

În timpul ultimului paroh, comunitatea catolică s-a bucurat de o susţinere deosebită din partea autorităţilor. Acesta a înaintat o cerere protopopului dr. F. Cziza, care a fost redirecţionat-o Consiliului Popular al judeţului Arad, Secţia de Arhitectură şi Sistematizare, în care s-au stipulat lucrări de întreţinere şi reparaţii conform devizului, pentru că tencuiala şi zugrăvelile interioare şi exterioare erau degradate; costurile s-ar ridica la 26.000 lei[104]. Amenajarea şi reparaţiile au fost amânate, pentru că toţi muncitorii au fost angrenaţi în lucrările de construire a locuinţelor până în jurul anilor 1978-1980[105]. Iniţiativa a fost reluată în timpul parohului Stoianovici Petru[106]. Borják László din Şilindia[107] continuă, cu intermitenţe, să onoreze serviciile religioase romano-catolice din Moneasa.

Memoriile localnicilor mai desfăşoară, cu nostalgie, evenimente, figuri de preoţi şi colaborările dintre preoţii catolici şi cei ortodocşi. Ei îşi aduc aminte de „Feribaci" care cânta la orga, acompaniind micul cor al comunităţii catolice. Apoi, vara, când veneau preoţi catolici în staţiune, oficiau serviciul religios sau difuzau filme creştine. Unul din ei a fost „Bodo", care, pentru că a derulat *Isus din Nazareth* –a lui F. Zefireli – a fost închis: „l-or ţinut în închisoare până s-or săturat de el. O venit la Timişoara, ... şi a murit la azil". Un alt episod este cel legat de sfinţirea bisericii. „... în 1994, s-a sfinţit biserica. ... or adus potirul de la Zagred"[108], care actualmente nu mai există. Cu acest prilej întreaga creştinătate din Moneasa a participat la sfinţirea bisericii.

---

[99]Idem, *C. Sch.*, *Schematismus...1927*, p. 27.
[100]*Ibidem*, *Schematismus...1963*, f. nenr.; *Ibidem*, *Schematismus...1972*, f. 3.
[101]*Ibidem*, *Schematismus...1989*, f. nenr.; *Schematismus ... 2005-2006*, p. 58; Franz von Klimstein, *op. cit.*, p. 162.
[102]A. D. Rom.-Cat. T., *C. Sch.*, *Schematismus...1963*, f. 1 (Sántha Josephus s-a născut la Siculeni, la 22 aprilie 1916, fiind ordinat la 29 iunie 1940 în Odorheiul Secuiesc. A fost paroh în Buteni.).
[103]*Ibidem*, *Schematismus...1972*, f. 3.
[104]Idem, *F. P. M.*, neinv., (Cerere nr. 218/16 II 1982).
[105]*Ibidem*, nr. 11.226/16 XII 1978.
[106]Idem, *C. Sch.*, *Schematismus...1989*, f. nenr.
[107]Ibidem, *Schematismus ... 2005-2006*, p. 58.
[108]Interviu cu Szabo Eva, locuitoare din Moneasa, născută în 1926; Interviu cu Diana Florea, locuitoare din Moneasa, născută în 1972.

Din păcate, în Moneasa, mai sunt doar câțiva credincioşi catolici. De întreținerea bisericii, edificată în veacul al XVIII-lea se ocupă, cu dăruire, familia Florea.

Tabel 1
Preoți romano-catolici în Moneasa

Nr. crt.	Numele preotului	Perioada de păstorire
1	Aloysius Trabachez	1760-1778 ?
2	Grandics Adrján	1779-1784
3	Szabo Ioan	1784-1792
4	Anselnus Szabó/ Berencsey Felix	1792-1802
5	Spurnyai	1802-1808
6	Szlebarszky Ioannes	1809-1810
7	Juhasz Andrei	1810-1817[109]
8	Melko Iosif	1822-1835
9	Pusztay Ioan	1837-1839
10	Graff Simeon	1839-1882
11	Nicolae Scheidt	1883-1887
12	Cristophorus Ballauer	1887-1911
13	Fridericus Siebig	1911-1920
14	Joannes Koleszar	1920-1934
15	Venceslaus Oláh	1934-1937
16	Gabriel Kurcsics	1937-1940
17	Sántha Josephus	1941-1972
18	Stoianovici Petru	1973-2003 ?
19	Borják László	2003 - prezent

Sursa: A.D.Rom.– Cat. T., *Colecția de Schematisme*[110]

3. Biserica Baptistă

Instabilitatea şi sărăcia de după Primul Război Mondial şi contactul soldaților din Moneasa, participanți la conflagrație, cu noua învățătură religioasă au contribuit la convertirea unor locuitori la baptism. Comunitatea a prins rădăcini prin susținerea emigranților români din America, stabiliți în Dezna. Atraşi de noua învățătură religioasă, rudele lor s-au convertit.

Prima familie de baptişti din Moneasa a fost Posa de pe Delani. Soția lui Posa a fost rudă cu familia Borlea din Dezna, reîntorşi din America. Alți moneseni trecuți la baptism au fost Ciupertea Ioan cu soția Mărioara,

---

[109]Din 1817 până în 1822, la Moneasa a slujit parohul romano-catolic din Buteni (A.D. Rom.-Cat. T., *C. Sch.*, *Schematismus...1819*, p. 29; *Ibidem, 1820*, p. 37-38; *Ibidem, 1821*, p. 27-28; *Ibidem, 1822*, p. 43).

[110]A.D.Rom.– cat.,T., *C. Sch.*, *Schematismus Dioeceseos Timisoarensis pro anno domini* 1793, 1801, 1810, 1812-1813, 1816, 1819-1822, 1824-1825, 1827-1828, 1832, 1834, 1837, 1839, 1847, 1848, 1851-1852, 1854-1856, 1858-1859, 1861, 1863, 1865-1866, 1868, 1873, 1875, 1877, 1880, 1883, 1886, 1889, 1892, 1894, 1896, 1898, 1900, 1902, 1905, 1907, 1910, 1913, 1916, 1919, 1922, 1927, 1931, 1934, 1937, 1940, 1943, 1948, 1963, 1965, 1972, 1979, 1986-1987, 1989, 1990-1902, 2005-2006.

Crişan Ioan cu soţia Marişca, Groza Florea cu soţia Ana[111] şi familiile de romano-catolici Ivanovici şi Cusovschi.

În urma circularelor primite de preoţi, care conţineau instrucţiuni dure la adresa celor care-şi schimbau confesiunea, locuitorii din Moneasa şi-au făcut cereri de trecere la confesiunea baptistă sau au fost trimise înştiinţări de la comunitatea baptistă din Arad bisericilor ortodoxe. Procedura a fost destul de complicată: cel care părăseşte religia ortodoxă înaintează o cerere prin care anunţă schimbarea confesiunii şi motivele, o declaraţie în faţa a doi martori şi apoi erau consemnaţi în „Matricola trecerilor".

Deja, la 18 februarie 1928, preotul Ioan Drăgan anunţa protopopul de Buteni că Maria Crişan, măritată Ciupertea a trecut la religia baptistă din convingere[112]. Cazul ei a fost legalizat de Comunitatea Baptistă din Arad care a anunţat schimbarea confesiunii. Procedura a devenit anevoioasă. „Prima oară prin certificatul emis de către martori Victoria Tobias şi Persida Dronca cu data de 24 septembrie 1927, iar a doua oară prin certificatul emis de către martorii tot aceia cu data de 10 oct. 1927". Această trecere s-a făcut pe baza art. 53/1868, prin care odată cu încetarea drepturile de membrie au fost şterse şi obligaţiile faţă de vechea confesiune[113]. În acelaşi an preotul Drăgan a anunţat convertirea de la „religiunea" ortodoxă la cea baptistă, din convingere, a Floarei Condea, măritată Crişan, din Moneasa, născută în 1902[114]. Anunţul de schimbare a fost validat, 10 ianuarie 1928, în faţa a doi martori, Persida Dronca şi Victoria Tobias.

Cu toate că s-a acceptat schimbarea confesiunii celor două persoane, totuşi episcopul Grigorie Comşa a cerut ca preotul Nicolae Drăgan să fie „cu multă băgare de seamă în viitor şi să afle motivele adevărate ale despărţiunii de acum"[115].

În deceniu trei al secolului XX, nu a existat biserică baptistă în localitatea Moneasa. Creştinii baptişti au străbătut drumul până la Dezna pentru a se închina. În deceniile trei-patru în urma donaţiei familiei Ivanovoci, între anii 1929-1931, comunitatea creştină baptistă şi-a edificat lăcaşul de cult. Primul pastor a fost Borlea Ioan din Dezna. La inaugurarea bisericii, comunitatea baptistă a cuprins doar 10 membrii. Din pricina numărului mic de credincioşi, instituţia ecleziastică nu a fost validată juridic. Tocmai de aceea până în 1931-1932 nu şi-au putut constitui o comunitate de sine stătătoare. În anii care au urmat, prin aderarea altor

[111]Părinţii sculptorului Gheorghe Groza.

[112]A. B. O. R. M., f. 293 (Adresa protopopului de Buteni şi răspunsul preotului Nicolae Drăgan.).

[113]Idem, f. 315.

[114]Idem, f. 294.

[115]Idem, f. 295 (Răspunsul episcopului de Arad Grigorie Comşa).

credincioşi (Bocşai Ioan, Beldea Mihai cu soția Florica, Dragoş Mihai, Condea Elena, Şodinca Silvian) comunității i s-a recunoscut statutul, având, cu acest prilej dreptul de a se constitui ca biserică de sine stătătoare din punct de vedere legislativ. (IL. 59)

Numărul membrilor convertiți la noua religie a crescut. Printre aceştia mai putem aminti că, la 28 octombrie 1938, Maria Dragoş, măritată Miclea, domiciliată în Moneasa, a cerut preotului să-i elibereze o dovadă că nu datorează nimic parohiei ortodoxe[116], pentru că datoriile de cult urmau să le plătească Bisericii Baptiste din Moneasa, unde a fost membră împreună cu soțul ei Miclea Pavel[117]. După al Doilea Război Mondial, aici au fost botezați şi primiți ca membrii activi Şodinca Iosif cu soția, Groza Mihai (Iucu), Dragoş Elena, Groza Ana, Ferenț Ioan.

Sub aspect demografic mişcarea baptistă a început să se afirme în în a doua jumătate a secolului XX, când legislația statului şi situația economico-socială a început să se stabilizeze.

Tabel 2
Dinamica baptiştilor în Moneasa

Nr. crt.	Anul	Numărul membrilor
1.	1950	24
2.	1970	35
3.	1990	42
4.	2005	46

Sursa: Informație orală obținută de la Vasile Păiuşan

De-a lungul timpului comunitatea baptistă a fost susținută de bisericile mari din țară şi străinătate.

Biserica a fost slujită de pastorii Borlea Ioan (Dezna), Groza Ioan, Mânzat Ştefan, Rusu Axentie (Dezna), Lascău Petru, Țolea Ioan (Dezna), Cocar Daniel (Sebiş), Chisăliță Constantin (Sebiş), Sofica Ioan (Pâncota), Dobrei Alexandru (Revetiş). Pastorii veniți din alte localități, la început, au fost amatori. Abia după organizarea învățământului teologic baptist, credincioşii s-au bucurat de prezența pastorilor absolvenți ai învățământului superior.

În chestiunile administrative, pastorii au fost ajutați de un comitet bisericesc, din care au făcut parte Crişan Ştefan, Crişan Ioan, Şodinca Iosif, Vasile Păiuşan.

Serviciul religios şi serviciile de evanghelizare organizate la Căminul Cultural din localitatea Moneasa, după 1990, au contribuit la aderarea de noi membrii. Ei au militat pentru cauza unei noi biserici, care să ofere

---

116Idem, f. 14 (Cerere adresată preotului din Moneasa, la 28 octombrie 1938).

117Idem, f. 11-12 (Înştiințare de schimbare a confesiunii, nr. 3059/1938 şi nr. 3060/1938).

condiții optime pentru ținerea serviciilor religioase și amenajarea unor încăperi pentru copii. În anul 1997, viitorul pastor Alexandru Dobrei a organizat un grup vocal mixt format din 16 persoane.

Vechea biserică, devenită neîncăpătoare (40 m²) a fost vândută, în anul 2003, celor care au avut grijă de vechii proprietari. Cu suma obținută și din donațiile bisericilor din țară și străinătate s-a restaurat edificiu, cumpărat de la Dorel Pantea. (IL. 58)

La inaugurarea, din 13 iunie 2004, au participat membrii marcanți ai comunității printre care Ioan Vătran (lector univ. la Institutul Teologic Baptist din București), Constantin Chisăliță (vicepreședinte al Comunității Baptiste de pe „Valea Crișului Alb” din Sebiș), însoțit de Fanfara Bisericii Baptiste din Sebiș, Ioan Rediș (directorul Seminarului Liceal Baptist Arad), dr. Viorel Iuga (pastor Biserica Baptistă „Speranța” Arad) însoțit de grupul fanfarei din Biserica Baptistă Șega Arad, Lucian Rauca (pastor Biserica Baptistă Buteni), precum și alți invitați de seamă, alături de membrii comunității locale.

În timpul verii, cu sprijin financiar din străinătate, s-au organizat evanghelizări la scena de vară din Moneasa. Biserica a fost și este susținută material și financiar de membrii comunității baptiste din localitate, la care se adaugă donații din partea bisericilor și „fraților” baptiști din țară și străinătate[118].

4. Biserica Penticostală

Biserica Penticostală s-a constituit în anul 1951, când credinciosul penticostal, Teodor Lulușa, venit din satul Sălăjeni, a răspândit noul crez în rândul locuitorilor din cartierul Jmelț, fost cartier de coloniști în secolul XIX. Exploatările forestiere l-au atras în Moneasa, unde a lucrat, temporar, ca maistru. Difuzând cu înflăcărare crezul său a reușit să convertească la noua confesiune, mai întâi pe Maria Teaha, Maria Miclea, Maria Ciupertea, Sofia Ilieș, Joszephina Kusovski, Maria Kusovski, Roman Mariș, Iuliana Mariș. Au urmat apoi alte familii, printre care menționăm pe cea a lui Beldea Vasile, cu soția Maria și fiica Victoria sau a lui Groza Mihai, cu soția Floare. Motivele care i-au determinat să treacă la noua mișcare creștinească au fost, în speță, fie lipsa preotului la Biserica romano-catolică în cazul creștinilor catolici, fie distanța prea mare până la Biserica Ortodoxă.

Întrunirea membrilor a avut loc, la început, în casa lui Roman Mariș. Predicator a fost Lulușa Teodor. După decesul lui Roman Mariș, casa a fost cumpărată de membrii comunității penticostale. (IL. 60)

Până în 1989 numărul membrilor a ajuns la 83 de persoane. După această perioadă, însă, numărul practicanților penticostali a început să scadă, astăzi mai existând 25 de membrii activi. Majoritatea, în special,

[118] Informații orale primite de la membrii Bisericii Baptiste din localitate.

tinerii au plecat în străinătate sau la oraş. Pastorii care s-au perindat la Biserica Penticostală din Moneasa au fost: Miclea Dumitru, Miclea Roman, Dronca Teodor (Sebiş), Ispas Daniel (Cărand).

Membrii comunităţii au organizat, de-a lungul timpului, evanghelizări, conferinţe şi aniversări la care au participat membrii marcanţi ai comunităţii penticostale printre care Sandu Trandafir (profesor de istorie antică şi rector al Institutului teologic penticostal din Bucureşti), Pavel Tipei (preşedintele cultului penticostal), Alexe Vancu (secretar general al cultului penticostal) etc. Activităţile lor au vizat şi organizarea unui grup vocal de copii baptişti şi penticostali[119].

Diversitatea etno-confesională, ocupaţională, schimbările de la nivel mental, căutarea unor noi repere spirituale a închegat o comunitate multiconfesională. Relaţionarea membrilor celor patru confesiuni existente în Moneasa are la bază respectul valorilor de alteritate spirituală.

---

[119]Mihai Cârje (secretarul Bisericii Penticostale din Moneasa), *Cronica Bisericii Penticostale*, mss., f. 1-3.

Capitolul 7

Viața și activitatea sculptorului Gheorghe Groza

1. Formația intelectuală

1.1 Copilăria și adolescența

Sculptorul Gheorghe Groza a fost una dintre personalitățile importante ale epocii de după Marea Unire, ridicat din rândul românilor. De numele său se leagă o activitate artistică promițătoare, umbrită de moartea prematură. Să fi fost oare un destin frânt, ca atâtea altele? Răspunsul îl găsim parcurgând biografia unei vieți zbuciumate, care și-a căutat identitatea, refulându-se în artă.

Periplul biografic își deschide filele în mica localitatea de munte, Moneasa, locul nașterii sculptorului Gheorghe Groza. Frumusețea și sălbăticia locurilor ascundea sărăcia celor care trăiesc pe aceste meleaguri. Oameni modești, majoritatea monesenilor au lucrat la exploatările forestiere și de marmură. Aidoma, familia sculptorului Gheorghe Groza, a avut o situație materială modestă, lucrând ca pietrari la cariera de marmură din Moneasa pentru a-și câștiga existența.

Ziua de 18 aprilie 1899[1] a fost un moment important în viața familiei lui Nicolae Groza din Moneasa (IL. 67). În căsuță cu două încăperi și o grădină modestă, soția lui Nicolae, Ana, a dat naștere celui de-al șaptelea copil pe care l-au botezat creștinește cu numele de Gheorghe. Greutățile vieții, mizeria, epidemiile au făcut ca legea selecției naturale să se aplice și în această familie. Din cei șapte copii au rămas, în viață, până spre maturitate, doar trei, Mărioară, Ion și Gheorghe. După numai câțiva ani de la nașterea lui Gheorghe, moare și tatăl lor, rămânând orfani. În aceste condiții grele, mama a fost nevoită să se recăsătorească cu Florian Groza, deasemenea pietrar de meserie. Prin munca lui urma să asigure existența familiei. După numai un an, respectiv în 1908, s-a născut al patrulea copil botezat Florian[2].

La vârsta de 7 ani, Gheorghe Groza a început clasele primare la Școala confesională romano-catolică din Moneasa, cu limba de predare germană. Cursurile ciclului primar de învățământ, frecventate cu

---

[1]Horia Medeleanu, *op. cit.*, p. 25; Pavel Berariu, *Scurtă viață a unui artist, Gheorghe Groza din Moneasa, desenator, pictor, sculptor (1899-1930), Corespondența cu I. Bușiția*, Ed. Marineasa, Timișoara, 1997, p. 6.

[2]Interviu cu nepoata sculptorului Gheorghe Groza, Florina Groza-Ziegler, din Moneasa (portivit certificatului de căsătorie Florian Groza s-a născut la Bucova, județul Hunedoara).

intermitență, le-a finalizat cu calificativul superlativ[3]. Greutăților materiale cu care s-a confruntat familia viitorului sculptor, l-au împiedicat pe elevul Gheorghe să continue școală. A fost nevoit să se alăture tatălui și fratelui său mai mare, ca cioplitor în piatră la cariera de marmură din Moneasa[4]. Aici, la început, a fost ucenic, învățând treptat meșteșugul cioplitului în marmură[5]. În ciuda greutăților nu a uitat să se bucure de evenimentele lumii satului, participând la nunți ca „vofiu" (chemător). (IL. 69)

Din anul 1913, datorită sistării activității de exploatare a carierei de marmură de la Moneasa, tatăl, mama și cei trei băieți, Ion, Gheorghe și Florian s-au mutat, pentru o perioadă de timp, la Bucova – Pripor, în județul Hunedoara[6]. Mărioara, sora lor mai mare, a rămas la Moneasa pentru a întreține gospodăria. În timp ce bărbații lucrau, Ana îngrijea de fiul ei mai mic, Florian, și pregătea hrana[7].

Primului Război Mondial a adus umbre de neliniște în viața familiei. Florian și Ion Groza, tatăl și fratele mare, au fost mobilizați pe frontul din nordul Italiei în armata imperială. Cu excepția lui Gheorghe, restul familiei s-a reîntors la Moneasa. Tânărul Gheorghe Groza și-a terminat ucenicia de pietrar la Bucova, după care s-a mutat la Vașcău pentru a obține calificarea de maiestru pietrar[8].

Anul 1917 a adus de pe front vestea morții fratelui mai mare. Între timp, sora lui, Mărioara, s-a căsătorit, contribuind, în acest mod, la îmbunătățirea situației materiale a familiei[9]. În același an, Gheorghe a fost recrutat în armata imperială[10] (IL. 70) și trimis pentru satisfacerea instrucțiunii militare, în capitala Imperiului, la Viena. Aici a intrat în contact cu atmosfera culturală vieneză, admirând în timpul permisiei prin oraș statuile și monumentele, mai ales cele de la Palatul Schömbrund, unde „am văzut foarte multe sculpturi frumoase în fața cărora stăteam dumineci întregi lângă ele și le admiram. Tot timpul cât eram învoit în oraș acolo îl petreceam, uitând și de foame și de necazurile acelor vremuri"[11]. Atras de frumusețea și grandoarea acestor monumente, talentul său avea să ceară multă muncă și dăruire. Sociabilitatea și buna dispoziție au adus aprecieri

---

[3]*Ibidem*; Horia Medeleanu, *op. cit.*, p. 26.
[4]Interviu cu nepoata sculptorului Gheorghe Groza, Florina Groza-Ziegler, din Moneasa.
[5]Horia Medeleanu, *op. cit.*, p. 26.
[6]*Ibidem*
[7]Informație orală obținută prin bunăvoința profesorului Groza Spiridon; Interviu cu nepoata sculptorului Gheorghe Groza, Florina Groza-Ziegler, din Moneasa.
[8]Horia Medeleanu, *op. cit.*, p. 26.
[9]Interviu cu nepoata sculptorului Gheorghe Groza, Florina Groza-Ziegler; Informație orală obținută prin bunăvoința prof. Spiridon Groza, din Moneasa.
[10]Colecția de fotografii a familiei Groza-Ziegler (Vofiu – chemător la nuntă, înainte de a fi recrutat).
[11]Horia Medeleanu, *op. cit.*, p. 26.

din partea camarazilor din armată, cărora, în timpul liber, le-a schițat portretele.

După finalizarea stagiului militar la Viena, unitatea sa a fost trimisă pe frontul din Tirolul de Sus*. Impresiile, descrise celor dragi, prin intermediul scrisorilor, deschid perspectiva unui „ego" artistic timid. Zvâgnirile artistice s-au manifestat la fiecare contact vizual cu arta, sculptura, pictura, desenul, culoarea. De aceea în momentul când coloana de marş, în care s-a aflat, a trecut prin oraşul Trente, privirea i s-a fixat pe vitrina unei prăvălii cu nişte icoane frumoase. S-a desprins din coloană şi a intrat în prăvălie. De aici, a cumpărat „vopsele" şi toate cele necesare pentru a picta: „După ce am ajuns la destinație şi ne-am instalat în adăposturi, cu materialele procurate am început să pictez copii după ilustrate. Cu amestecul vopselelor mi-a fost mai greu; probam în toate chipurile şi nu ştiam cum să fac combinațiile de culori căci nu văzusem pe nimeni niciodată pictând"[12]. Cuvintele pline de fior şi dorința artistică au pătruns întreaga ființă a artistului.

Sărăcia lucie de după război a obligat pe tatăl Florian, Gheorghe şi pe ginere (soțul Mărioarei) să se angajeze la fasonatul lemnelor de foc, în pădurile Fenişului de Beiuş, din Munții Codru Moma. În timpul liber, Gheorghe a desenat sau sculptat cu briceagul în lemn, scene de gen sau peisaje inspirate din natură. Seară de seară coliba familiei Groza a fost locul unde se adunau şi alți fasonatori, la lumina focului şi discutau probleme cotidiene, admirând, în acelaşi timp, lucrările de artă executate rudimentar.

1.2 Beiuşul „deschiderea spre a fi"

Sfârşitul anului 1919 aduce schimbări importante în evoluția carierei artistice a tânărului Gheorghe Groza. Vizita fortuită la cariera din Vaşcău a profesorului de desen, Ioan Buşiția, de la Liceul „Samuil Vulcan", din Beiuş, alături de câteva persoane a fost consemnată în analele destinului lui Groza. Impresionat de povestea de viață a tânărului Groza, mărinimosul profesor i-a facilitat reluarea cursurilor şcolare atât lui, cât şi fratelui său mai mic, Florian. Ambii au fost înscrişi ca elevi particulari, cu bursă, la Liceul „Samuil Vulcan" din Beiuş. Profesorul Buşiția a intuit remarcabilul talent a lui Gheorghe Groza, pledând spre vizionarismul unei cariere artistice strălucită[13].

Drumul până la Beiuş l-au parcurs pe jos. Frustările lui Groza erau mari, căci avea deja vârsta de 20 de ani. Sârguincios, a reuşit să parcurgă manualele şcolare de clasa I şi II într-un singur an. Anul şcolar 1919-1920,

---

*Colecția de fotografii a familiei Groza-Ziegler. 2 foto „Gh. Groza cu colegii de armată" (IL. 73-74)

[12]Horia Medeleanu, *op. cit.*, p. 26; Ioachim Miloia, *Însemnări. Sculptorul Gheorghe Groza*, în „Analele Banatului", An III, ianuarie-martie, Timişoara, 1930, p. 68-69.

[13]Horia Medeleanu, *op. cit.*, p. 27; Pavel Berariu, *op. cit.*, p. 6.

l-a absolvit cu calificativul „bine”[14]. Însuşirea cunoştiinţelor generale a fost consolidată de aprofundarea artei în domeniul desenului, picturii şi sculpturii; în ultimul domeniu făcând progrese apreciate de însuşi profesorul Buşiţia.

Pasiunea pentru artă şi dorinţa de a cunoaşte cât mai mult din tainele acesteia îl determină să petreacă foarte mult timp desenând, pictând sau sculptând. Şi-a câştigat respectul în faţa profesorilor şi al colegilor. La insistenţele colegilor din clasa a VII-a şi a VIII-a, a participat la serbările culturale în calitate de membru al echipei „căluşerii”[*].

În vacanţă, la Moneasa, a desenat, pictat şi sculptat. Şi-a propus ca la sfârşitul vacanţei de vară să-şi susţină examenele pentru clasa a III-a, pe care le-a promovat cu calificativul „eminent”.

În septembrie 1920, după vacanţă, Gheorghe şi Florian au mers din nou la Beiuş, fiind începutul unui nou an şcolar[15]. Fiecare dintre ei a avut propriile aspiraţii; Gheorghe a dorit ca în anul şcolar 1920-1921 să promoveze şi clasa a V-a şi a VI-a. Dorinţa lui a fost spulberată de ordinul de încorporare în armata română, nefiindu-i recunoscut stagiul militar în cea austro-ungară. A fost încorporat, la 11 noiembrie 1920, în Regimentul 85 infanterie din batalionul 2, campania a 6-a din Oradea.

Cercurile jurnalistice au fost preocupate de parcursul destinului tânărului artist. Ei surprind un episodul când „Ungar Sandor, care era director al Societăţii de acţiuni, deposit de cherestea la Feniş şi pentru care Groza prelucra lemn, spunea că el nu-l mai lasă la munci fizice, pe cel care este aşa de talentat...Şi l-a pus pe Groza să lucreze în deposit...Preotul din Feneş, Iluţ Aurel, inginerul Marian l-au dus la profesorul de desen Ioan Buşiţia, la Gimnaziul din Beiuş, cu care a vorbit şi nevasta senatorului şi avocatului, dr. Cozma, pentru a-l încuraja pe tânărul talentat. Buşiţia l-a sprijinit moral şi material...”[16].

1.3 Oradea, oraşul lansării artistice

Întâlnirea cu familia generalului Olteanu avea să-i schimbe viaţa. Figură atletică şi cu un comportament deosebit, a fost remarcat de şefii săi direcţi, fiind recomandat ca ordonanţă personală a generalului Marcel Olteanu, comandantul brigăzii din Oradea. Generalul i-a permis să continuie şcoala la Beiuş. „Când a fost militar, mărinimia generalului Olteanu l-a sprijinit, deoarece era mare iubitor de artă...”[17]. De asemenea, la insistenţele familiei Olteanu, Gheorghe a rămas la Oradea. La 6 decembrie 1920, i-a scris profesorului Buşiţia despre lipsa de timp liber

---

[14]Horia Medeleanu, *op. cit.*, p. 28-29.
[*]Colecţia de fotografii a nepoatei sculptorului Gheorghe Groza.
[15]Informaţie orală obţinută prin bunăvoinţa profesorului Groza Spiridon; Interviu cu nepoata sculptorului Gheorghe Groza, Florina Groza-Ziegler, din Moneasa.
[16]C.M.A., *C.I.*, *F.G.*, nr. inv. 87/76; *Ibidem*, nr. inv. 87/75.
[17]*Ibidem*, nr. inv. 87/75; *Ibidem*, nr. inv. 87/76.

pentru a-şi continua şcoala, precum şi despre decorurile pe care le-a realizat pentru reprezentaţia teatrală, la care participau şi cei din Beiuş. În tot acest timp, a fost sprijinit material şi moral de profesorul Buşiţia, cu ajutorul căruia a reuşit să-şi continue şi să-şi termine şcoala*.

Ca un bonus, la 27 noiembrie 1921, i s-a redus stagiul militar la un an, fiind lăsat la vatră cu gradul de caporal în termen redus.

În debutul anului 1922, îl întâlnim frecventând atelierul de desen şi sculptură al sculptorului Mihail Kara din Oradea, cu care a învăţat modelajul în lut. A stat la internatul greco-catolic „unde este rector dl. dr. Miculaş şi de acolo umblu toată ziua la atelier"[18]. Apoi s-a întoars acasă, la Moneasa, unde a continuat să deseneze, să picteze peisaje şi să sculpteze. Aici, a realizat prima lui sculptură mai reprezentativă, bustul mamei sale[19]. (IL. 68)

Într-una din zile, a fost plăcut surprins de vizita familiei generalului Olteanu, care a petrecut o săptămână în casa părintească a sculptorului. Cu această ocazie s-a luat decizia organizării unei expoziţii, cu lucrările de desen şi pictură, în incinta fostei Şcoli primare confesionale catolice din Moneasa, la care au fost invitaţi să participe turiştii veniţi în staţiune pentru odihnă şi tratament. „La vreo două zile după ce m-a făcut mai cu silă să fac expoziţie în Moneasa cu lucrările ce le aveam care au fost şi în Beiuş, nu ca să le vând numai ca să le vadă lumea şi să am mai mulţi cunoscuţi altcum ziceau şi alţi domni ca să fac aşa că veneau aproape în fiecare zi oaspeţi de la băi ca să-mi vadă lucrările şi cunoscuţi şi necunoscuţi pe care îi mânau alţii care le-au văzut... Domnul şi Doamna General mi-au spus să le vând... am câştigat 2.600 lei"[20].

Familia generalului Olteanu i-a propus, apoi, să urmeze cursurile Şcolii de pictură din Baia Mare, unde „e o şcoală foarte bună sub conducerea dlui Thorma... şi e deschisă întreg anul"[21].

La începutul anului 1923, s-a reîntors la Oradea, făcând şi scurte vizite la Moneasa. În 2/11 februarie 1923 cu lucrările executate, a organizat o expoziţie de sculptură, pictură şi desen la Cercul Militar din Oradea. Expoziţia s-a bucurat de un remarcabil succes. Majoritatea lucrărilor au fost vândute, iar cu banii câştigaţi a putut să-şi continuie studiile la Baia Mare[22].

---

*Colecţia de fotografii şi documente a familiei Groza-Ziegler. „Certificat de absolvire". (IL. 72)

[18]Pavel Berariu, *op. cit.*, p. 7-8; Horia Medeleanu, *op. cit.*, p. 29.

[19]C.M.A., *C.I.*, *F.G.*, nr. inv. 52.

[20]Pavel Berariu, *op. cit.*, p. 8; A. D. Rom.-Cat. T., *F. P. M.*, f. nenr. (Adresă către Oficiul romano-catolic Sebiş a directorului Şcolii din Moneasa, din 20 martie 1936)

[21]Pavel Berariu, *op. cit.*, p. 9.

[22]*Ibidem*, p. 11.

1.4 Perioda băimăreană

Între 1922-1923 îl găsim pe tânărul Groza la Şcoala liberă de pictură de la Baia Mare, sub îmdrumarea maeştrilor Thorma Ianos şi Réty Istvan[23]: „a ajuns la Baia Mare în 1923, lângă pictorii Thorma Jonos şi Réti Istvan, unde a pictat peisaje...”[24]. Corecturile făcute la lucrările lui au reliefat o admiraţie profundă asupra talentului şi studiului avansat. Cheltuielile de cazare şi masă au fost suportate de generalul Olteanu, pentru toată perioada şederii. La pregătire au participat tineri de la Şcoala de Belle Arte din Bucureşti, tineri de la Iaşi şi artişti pictori, veniţi din toate părţile, chiar şi din străinătate[25].

Artistul rămâne în oraşul de la Poalele Gutinului până în luna decembrie 1922, după care se întoarce la Oradea, deoarece cursurile au fost întrerupte timp de două luni. La începutul anului 1923, au fost reluate „cu mai mare sete şi dragoste ca anul trecut, deoarece acum încep a învăţa mai bine instrucţiunile date de domnul maestru Thorma. Deocamdată fac numai desen în cărbune şi apoi o să mai fac şi în ulei...”[26].

A continuat pregătirea până la sfârşitul anului 1923. Aici, a simţit din nou frustrarea unei pregătiri sumare, ceea ce l-a determinat să lucreze foarte mult desen şi pictură în ulei. Stângăciile începutului au fost corectate pe parcurs. Însă mişcările sufleteşti, ce se degajă din privire şi ţinută, oglindesc multă tristeţe, dar şi visul melancolic al fericirii zilei de mâine.

Cu lucrările executate a reuşit să organizeze o expoziţie cu vânzare la Oradea şi o alta la Braşov[27]. Ultima a fost vernisată în anul 1924. Prezentat de către doamna Maria Olteanu, soţia comandantului V de armată, cu o săptămână înainte de deschiderea expoziţiei, în sala Liceului real din Braşov, ziarul *Carpaţi* – în numărul din 15 aprilie 1924 – a consemnat că, Gheorghe Groza este „fiu de ţăran din comuna Moneasa, jud. Arad, un român autentic şi un formidabil talent artistic. A fost un veritabil autodidact. Nu era nici o şcoală în el, sau, dacă vreţi, era o şcoală proprie. Era însă, talentul ce se anunţa formidabil”[28].

Scurta biografie, creionată la Braşov, sublinia sensibilitatea artistică, apreciată de familia generalului Olteanu, care i-a asigurat suportul material. Format la şcoala italiană, care „a filtrat toate celebrităţile picturei şi sculpturei mondiale, ... În comparaţie cu pictorii noştri celebri din ţară, Gheorghe Groza este astăzi pe trei sferturi un Lukian – ce va fi el mâine!”[29].

---

[23]Horia Medeleanu, *op. cit.*, p. 29.
[24]C.M.A., *C.I.*, *F.G.*, nr. inv. 87/76; *Ibidem*, nr. inv. 87/75
[25]Pavel Berariu, *op. cit.*, p. 10.
[26]*Ibidem*, p. 11.
[27]C.M.A., *C.I.*, *F.G.*, nr. inv. 87/76; *Ibidem*, nr. inv. 87/75
[28]*Ibidem*, nr. inv. 87/69
[29]Pavel Berariu, *op. cit.*, p. 11.

„Acuma – scrie artistul profesorului Buşiţia – trebuie să muncesc foarte mult pentru a putea dispune de o nouă loterie mare. Fiecare listă a 500 lei (25 numere a 20 lei), care se vor plasa aproape în toate oraşele mai mari din ţară. Tragerea se va face o dată aici cu ocazia unei mici expoziţii, circa în luna aprilie şi a doua tragere la Bucureşti cu aceeaşi ocazie, circa în luna mai, aşa că dacă vor succede toate după cum sunt plănuite de Domnul şi Doamna General Olteanu, cam în iunie cu ajutorul bunului Dumnezeu voi putea pleca în străinătate"[30].

Cu modestele sume câştigate şi bursa din partea Ministerului Artelor a reuşit să plece în străinătate, pentru să aprofundeze studiile[31].

1.5 Călătoriile de studiu

Moda călătoriilor de studiu era recunoscută în epocă. Îndeobşte, tinerii care proveneau din familiile înstărite îşi desăvârşeau pregătirea profesională la marile universităţi europene. Spre deosebire de ei, Groza a luat drumul Italiei, (IL. 76) cu banii obţinuţi din vânzarea lucrărilor de desen, pictură şi sculptură, cu sprijinul Ministerului Artelor şi al familiei generalului Olteanu. Între 24-29 noiembrie 1924, s-a înscris la Academia liberă de Belle Arte de la Roma, frecventând în paralel „Academia Liberă" din Florenţa. Timp de cinci zile, la Roma, (IL. 75) a susţinut examenul, ce a constat în „Desen, Anatomie, Osteologie. Examenul durează 6 zile. Cinci zile desemn după model viu (nud), fiecare zi între orele 9-1. Iar ziua a 6-a înainte de masă desemn grafic pur, anatomie numai muşchi şi oasele unde se văd şi se face numai un fragment, fiecare altă parte, după acelaş model, iar după masă oral din Osteologie, care am hodorosit-o şi eu cum am putut în limba italiană în faţa comisiei compusă din directorul şcolii şi din trei profesori"[32]. Gheorghe Groza a fost admis printre primii, obţinând note mari: „am trecut examenul cu succes printre cei mai bunişori"[33].

Imediat după admitere a început cursurile, avându-l ca profesor pe renumitul Calcagnadoro[34], care de la primele corecturi a remarcat talentul său. Datorită progreselor, a devenit un apropiat al acestuia, fiind invitat să lucreze alături de el, în timpul liber, în atelierul său personal. La Academia de Belle Arte din Roma a şimţit chemarea spre sculptură, mai ales că, într-o oarecare măsură, avea mâna fomată, datorită meseriei de cioplitor în piatră, cu care s-a îndeletnicit în copilărie şi adolescenţă, adăugându-se, la acestea, şi acumulările teoretice şi practice din ţară.

„Aradi Hirlap" a consemnat în articolul „Cum a ajuns Gheorghe Groza din Moneasa la Roma în atelierul renumitului profesor Calcagnadoro de la Academia de Belle Arte" următoarele: „Am făcut o vizită în mijlocul

---

[30]*Ibidem*, p. 12.
[31]Horia Medeleanu, *op. cit.*, p. 29-30.
[32]Pavel Berariu, *op. cit.*, p. 16.
[33]*Ibidem*
[34]Horia Medeleanu, *op. cit.*, p. 31.

tinerilor de artă din Roma, unde ne-a primit profesorul Calcagnadoro. Prima dată ne-a arătat atelierul lui, unde domina pictura monumentală destinată expoziției din Roma („Femeile după război"). În sala mare era linişte, retras picta un tânăr cu fața brunetă, tip atletic, profund ocupat, nici n-a privit spre musafiri. Este ucenicul meu de artă din Banat, spune profesorul Calcagnadoro, numai lui îi dau voie să lucreze în atelierul meu cât doreşte. Am mulți elevi, dar pe el îl dau ca exemplu (model) de talent, sârguință şi voință de fier. Cum se numeşte acest tânăr domnule profesor ? – îl întrebăm noi. Profesorul răspunde: Gheorghe Groza. Ne-am apropiat de tânăr, cerându-i scuze pentru deranj. Nu ne-am putut ascunde curiozitatea şi l-am întrebat: din ce parte este ? Sunt din județul Arad. Părinții mei locuiesc la Moneasa. La întrebările nostre tânărul artist Gheorghe Groza ne-a relatat că acasă, la Moneasa, a modelat printre altele bustul fiului generalului Olteanu Marcel, bustul episcopului Ciorogariu, plăcuța lui Szabacska Mihaly, pictura fiicei domnului Iosif Vulpe, prefectul județului Arad, pictura fetiței doamnei Lakatos, soția directorului Băncii din Arad, precum şi altele"[35].

Dintr-un autograf de pe o copertă „A mio carissimo animo Gh. Groza con affetto Antonino Calcagnadoro, Roma 1926" reiese aprecierea şi ataşamentul pentru tânărul artist[36].

„Tribuna Nouă", în articolul, din 3 aprilie 1925, intitulat „Gheorghe Groza" a asemănat viața artistului cu cea a „faimosului sculptor iugoslav Ivan Mestrovic... Acelaşi instinct artistic, aceleaşi lupte, aceleaşi mizerii... încrezător în talentul său a plecat la Roma, unde a devenit „mândria profesorului Calcagnadoro... Biruințele talentului lui Gh. Groza, în Roma lui Michel Angello şi Rafaello Sanzio, sunt şi vor fi biruințele întregului neam românesc din Ardeal, care abia scăpat din lanțuri dă lumii talente uimitoare... Gheorghe Groza e unul dintre primii pelerini ai artei româneşti din Ardealul descătuşat"[37].

În toamna anului 1925, s-a întors acasă pentru o scurtă vacanță. Cu lucrările executate în Italia, a organizat versisaje. Una dintre acestea a avut loc, la Palatul Cultural din Arad, în data de 11 noiembrie 1925.

Articolul „George Groza – Cu prilejul expoziției lui de la Palatul Cultural", din 10 noiembrie 1925, reiterează asemănări, zbateri şi „lumina" din viața altor artişti: „Fiul pietrarului, cu o mână vrăjită a deschis porțile întunericului şi iată-l, uimit, pe plaiurile vaste ale luminei! Viața lui ?! ... Ascultându-i povestea, mi-am adus aminte de un păstorel de capre din Dalmația, de un păstorel, care până la vârsta de nouăsprezece ani se juca între iezi pe munții săraci, cioplind cu râvnă pietrele zadarnice. Întâmplarea i-a deschis demult visătorului păstorel dalmațian drumul spre

---

[35]C.M.A., *C.I.*, *F.G.*, nr. inv., 87/76.
[36]*Ibidem*, nr. inv. 87/84.
[37]*Ibidem*, nr. inv. 87/89.

Spania şi Viena, şi astăzi lumea întreagă îl cunoaşte sub numele de Ivan Mastrovic, ... Acelaşi biruitor instinct artistic l-a rupt din întuneric şi l-a călăuzit şi pe George Groza al nostru. ... Ivan Mestrovic, mai norocos, a crescut liber, fără griji, pe urma caprelor, în măreaţa sălbăticie a naturii; George Groza, fiu de pietrar, a copilărit în lupta zilnică şi grea cu piatra. Mic copil, văzuse pe un oarecare Novak sculptând flori pe blocurile de piatră şi de-atunci râvna copilului de pietrar era să înveţe şi el acest minunat meşteşug. Dar unde ? Cu cine era să înveţe copilul acesta care trebuia să lucreze de dimineaţa până seara, alături de tatăl său, pentru un bruş de pâine?!...

... După scurt timp de studii lacome, din nou: militărie, de astădată românească, sub protecţia omului de bine: generalul Marcel Olteanu. Muncă dârză..., Clase de liceu, trecute câte două deodată. Sârguinţă de fier... Şi-n urmă – Roma!

Roma eternă, Roma lui Michel Angelo, Roma: visul tututror pictorilor şi sculptorilor din lume, Roma, cu comorile-i de artă, pe care marele Thorwaldsen, după un popas de patruzeci de ani acolo, n-a avut curajul să spună că o cunoaşte perfect.

Puternicul talent al lui George Groza nu s-a dezminţit nici în capitala Italiei. Academia de arte frumoase din Roma l-a considerat pe acest tânăr, ca pe cel mai strălucit elev ce l-a avut în ultimul timp. După opt săptămâni de studii cu profesorul Calcagnadoro, lipsa de mijloace l-a silit să se-ntoarcă în patrie, pentrucă burse şi schimb nu primesc, de obicei, decât cei ce pleacă în străinătate ca să petreacă.

Dar oricum, cu burse sau fără burse, fiul pietrarului din Moneasa e pe drumul larg al marilor speranţe.

Ca mâine lumea îl va primi între cei mari ai săi, iar România se va mândri cu opera lui. Expoziţia pe care-înainte de-a pleca la Florenţa-a deschis-o la Palatul Cultural din localitate, e una dintre primii paşi spre marile realizări ce le aşteptăm de la el cu cea mai deplină încredere”[38].

De asemenea, „Művészet”, în articolul „Groza György festmény-és szobar-tárlatán” a prezentat expoziţia lui Gheorghe Groza, care „azi este o personalitate la modă, cu care să se facă reportaje. Tânărul artist este sculptor şi pictor, dar se pricepe tot aşa de bine la plachete şi la desene în tuş, pe care le face foarte ingenios, în loc de pensulă cu beţişoare. Stăpâneşte aşa de bine tehnica sculptatului, încât cu mare uşurinţă sculptează cu briceagul său sâmburele de piersică.

La vernisaj cele mai apreciate erau picturile în ulei făcute în Italia. Tabloul care prima dată atrage atenţia este „Căruciorul cu vin”, altele „Curtea romană” şi „Târg roman”, toate sunt deosebite prin culorile vii. Groza este entuziasmat de razele solare, de minunatul cer italian, de peisajele proaspete şi liniştite. În picturile lui de ulei se manifestă

---

[38]*Ibidem*, nr. inv. 87/119.

dragostea şi admiraţia lui profundă, faţă de clasici, mai ales de Michelangelo. Pe tabloul „Târg roman" aproape că se-trec culorile, prin puterea lor, am putea enumera templul lui Romulus, strada Borgo, arcul lui Titus, prin care se manifestă concepţia pură şi aspiraţiile artistului. Groza deocamdată nu se ocupă de fenomene şi de esenţa interioară a personajelor, de reprezentarea mişcărilor, mai degrabă atinge efectul prin împletirea culorilor.

Tablourile făcute la Moneasa ne prezintă frumuseţea curţilor româneşti din jurul Aradului. Surprinzător este tabloul făcut la Moneasa „Atmosferă de toamnă", unde lumina roşcată muribundă de soare exemplică foarte bine lirica aparte a artistului. În total are 38 de picturi în ulei expuse, artistul fiind foarte mult ajutat de clasicismul nobil al Academiei italiene. Urmează grafica în cărbune, creion şi tuş. Dintre acestea cea mai bună este studiul „Bolnavul", pe faţa căruia se vede febra prin lumina lampei, cu o nuanţă palidă. Portretul lui S.C. reprezintă o fată tânără, cu atâta forţă, încât pare a fi lucrarea unui artist consacrat.

În sfârşit putem vorbi de statuile lui Groza. Tehnica lui este foarte fină, feţele caracteristice, reprezintă trăsăturile cele mai tainice. Sunt foarte originale lucrările în gips. Dintre portretele lui în relief cel mai important este portretul lui Szabolcska Mihaly, iar dintre statui, figurina în gips reprezentând părinţii artistului cu mare sinceritate şi realism"[39].

„Aradi Közlöni" a realizat un excurs asupra vieţii şi activităţii lui Gheorghe Groza, în articolul „Groza György kép-és szoborkiállitása", din 8 noiembrie 1925, cu prilejul expoziţiei de la Palatul Cultural din Arad. Aminteşte de „greutăţile" întâmpinate, care i-au şlefuit personalitate artistică, căci „Gheorghe Groza mai degrabă cochetează cu lutul, nu este îndrăgostit de el, mai aproape stau de inima lui creta şi culorile în ulei.... Culorile lui sunt verde închis, mult, mult galben şi brun, foarte puţin roşu şi pe ici pe colo sepia. ... compoziţia şi structura sunt realizări artistice deosebite, nuanţa aproape neagră a trandafirilor de Rusali sunt aşa de reale, de parcă ar trăi. ... „Strălucirea de soare" este dovadă de sinceritate, frumuseţe, înclinaţie artistică..." Grafica este „foarte sobră, exprimă multe sentimente. ... „Bolnavul" împreună cu „Maternitatea" şi „Gânditorul" alcătuiesc baza artei lui Groza. Dintre statui sunt semnificative busturile părinţilor lui Groza, bustul lui Szabolcsaka Mihaly şi a unui tânăr ţigan, ... „Maternitatea" şi una două portrete în relief; toate acestea dau dovadă de o mare profunzime şi promit un viitor execepţional"[40].

Cu banii obţinuţi s-a reîntors în Italia, la Florenţa, oraş care i-a produs o impresie puternică, în urmă cu un an, când îl vizitase. Aici, nu a stat multă vreme. S-a reîntors la Roma, unde a continuat pregătirea sub îndrumarea aceluiaşi profesor Calcagnadoro de la Academia liberă de Belle

---

[39]*Ibidem*, nr. inv. 87/99.
[40]*Ibidem*, nr. inv. 87/74.

Arte, pe care o termină cu calificativul superlativ la pictură, în primăvara anului 1926.

La Roma a cunoscut mulți tineri români veniți la studii, cu care s-a împrietenit. Printre aceştia îl putem aminti pe pictorul arădean Cornel Minişan, cu care în luna mai a anului 1926 a colindat Italia (Pozzuoli, Insula Capri şi Palermo)[41].

Înainte de a pleca din Italia, tânărul artist a vizitat sudul, pentru a-l imortaliza pe pânză, realizând numeroase picturi, cu care s-a întors în țară. Una dintre lucrările realizată la Palermo, „Casa în care a locuit Nicolae Bălcescu", a fost achiziționată de Academia Română, actualmente găsindu-se la Muzeul Național de Artă din Bucureşti[42].

În vara anului 1926, s-a reîntors în țară. La Arad, a aflat că, Lazăr Nichi, directorul Palatului Cultural, în urma unei cereri către ministrul culturii, Vasile Goldiş[43], adresată încă din 23 ianurie 1924, şi-a manifestat dorința de a amplasa busturile lui A. D. Xenopol şi George Coşbuc, în fața prestigioasei instituții de cultură[44]. Plin de entuziasm, a început modelarea în gips. „La Coşbuc lucrez aici la băi într-o odae cu lumină potrivită"[45]. (IL. 76)

Fabrica V. V. Răşcanu, prima turnătorie artistică de bronz, alamă, zinc şi metale fine, fondată în 1905, cu sediul în Bucureşti a fost selectată pentru turnarea în bronz a busturilor celor doi oameni de cultură. Intelectualitatea arădeană a fost preocupată de organizarea festivităților de dezvelire. În acest sens s-a purtat o intensă corespondență între arădeni şi cercurile bucureştene[46].

Dezvelirea busturilor celor doi oameni de cultură, A. D. Xenopol şi G. Coşbuc, a avut loc în anul 1929, la sfârşitul lunii mai. „În data de 21..., în cadrul unei festivități naționale va fi inaugurat bustul renumitului istoric A.D. Xenopol, lucrarea cunoscutului sculptor, tânărul Gheorghe Groza. Bustul va fi plasat în fața Palatului Cultural, iar la festivități vor participa alături de ministrul Trâncu-Iaşi, numeroşi reprezentanți ai lumii ştiințifice şi artistice româneşti"[47].

S-a îndreptat spre oraşul de pe malurile Begăi, la Timişoara, apoi, la Braşov, unde a vernisat expoziții cu lucrările executate în Italia. Expoziția

---

[41]Horia Medeleanu, *op. cit.*, p. 31.
[42]C.M.A., *Arhiva Palatul Cultural (A.P.C), F.* neinv., *Adresa de la Muzeul de Arată Bucureşti, la 29 iulie 1958*; *Ibidem*, *Răspunsul secretarului ştiințific secție, El. Purica, de la Bucureşti, 8 iulie 1960.*
[43]Ion Mamina, *Monarhia constituțională în România, Enciclopedie politică, 1866-1938*, Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 2000, p. 329.
[44]C.M.A., *A.P.C., F.* neinv., *Cerere a directorului Palatului Cultural Arad către ministrul culturii*, din 23 ianuarie 1924.
[45]Pavel Berariu, *op. cit.*, p. 25; Horia Medeleanu, *op. cit.*, p. 33.
[46]C.M.A., A.P.C., *F. „Lazăr Nichi"*, dos. 25/1927, f. 1-5; Idem, dos. 25/1928, f. 1-3.
[47]Idem, *C.I., F.G*, nr. inv. 87/98.

personală de la Timişoara, deschisă în 10/24 octombrie 1926, a cuprins 57 de picturi, o sculptură şi 7 portrete în basorelief. Succesul expoziţiei a fost remarcat şi de presa timişoreană[48].

Ziarul „Temesvári Hirlap" a consemnat în articolul „Groza György kiállitása Temesvaron" faptul că „... Acum s-a întors şi aici la secţia de carte a revistei Temesvári Hirlap, unde organizează o nouă expoziţie, pe urma căreia să se ducă la Paris, pentru a continua studiile. ... vor fi expuse picturi realizate în insula Capri, la Roma şi Neapole, mai departe bustul mamei sale şi al unei doamne timişorene cunoscute, precum şi câteva plachete reprezentând capii timişoreni"[49].

Acelaşi ziar sublinia, patru zile mai târziu, că „Tânărul artist, Gheorghe Groza, a răsărit din solul brazilor ardeleni şi din solul multicolor al satelor cu multe etnii, şi puterea artistică nealterată a acestui sol îl ridică pe el spre culmi, la fel şi cariera lui plină de promisiuni. ... Tablourile expuse sunt făcute în Italia, este foarte interesant faptul că fiul munţilor înzăpeziţi din Ardeal, cum este de fermecat de luxul meleagurilor veşnic calde şi de strălucirea lor aurie. Gama sensibilă a măestriei sale se reflectă cu o elasticitate nemaipomenită în redarea peisajelor şi a atmosferei dulci italiene, aşa ceva este numai prin academismul impresionist.

În forfota de azi a artei, care înseamnă curente şi posibilităţi de exprimare modernă, nu ni se pare ciudat totuşi că Groza în loc de elanuri mari şi voinţe rătăcite, pe cale evoluţionară porneşte cariera sa artistică. Tinerii artişti de foarte multe ori se feresc de forme, de lucruri sigure, de adevăruri absolute, tind spre libertate artistică absolută, dar aceste tendinţe câteodată sunt suspecte pentru că fac dubioase multe accesorii artistice indispensabile, care formează baza artelor dobândite prin studiere, indiferent care este forma lor de exprimare, care tinde spre perfecţiune.

La Groza, toate acestea nu le întâlnim, pictorul singur îşi clădeşte fortăreaţa sa artistică, a şi ajuns la prima oprire. Lucrările sale sunt dovada unui talent care stă deasupra tuturor criticilor... Tablourile sale ne arată faptul că ochii lui absorb orgia puternică a culorilor, iar pensula sa redă cu mare siguranţă şi convingere tot ce văd ochii lui. Această pensulă mai are o calitate rară şi foarte apreciată şi anume că este absolut sigur de desen. Este un artist absolut. Este perfect în desen, culoare şi exprimare, dar este sigur că pictura lui de azi este doar punct de pornire... Deja este în clar cu puterea culorilor, brunul profund, roşul fierbinte, aceste culori sunt premergătoare unei evoluţii cromatice, care va domina dezvoltare lui viitoare. Dar nu are voie să se oprească aici, pentru că toate aceste lucruri deşi perfecte, sunt doar promisiuni, care trebuie să fie îndeplinite.

---

[48]Pavel Berariu, *op. cit.*, p. 34; C.M.A., *C.I.*, *F.G.*, nr. inv. 87/79; *Ibidem*, nr. inv. 87/86.
[49]C.M.A., *C.I.*, *F.G.*, nr. inv. 87/13; *Ibidem*, nr. inv. 87/78; *Ibidem*, nr. inv. 87/95; *Ibidem*, nr. inv. 87/94.

Din numărul larg al tablourilor sale cele mai admirate sunt: „Curtea Romană”, „Camera mea de la Roma”, „Bucătăria romană”, „Studii de lumină”, „Starda din Bergot”, „Târg la Roma” şi „Studiul de desen”. Statuile sale sunt lucrări puternice, sigure, pe care simţul său plastic, observat din tablourile sale, este şi mai vizibil şi câştigă teren de exprimare”[50].

Într-un alt articol, din 16 octombrie 1926, semnat de T. B., la Timişoara, autorităţile timişorene au fost aspru criticate pentru faptul că tânărul artist român a fost nevoit să apeleze la cei de la biblioteca ziarului „Temesvári Hirlap” pentru vernisarea expoziţiei personale. În succinta biografie, T. B. a subliniat talentul, geniul înnăscut al /fiului/ „unui pietrar din Moneasa (jud. Arad) /care/ până la 20 de ani Gh. Groza desprindea, alături de tatăl său, blocuri de peatră sau tăia, alături de alţi lucrători, la pădure, pentru a contribui şi el cu ceva la susţinerea fraţilor săi mai mici. Schinteia divină, darul ceresc ce face pe oameni excepţionali, ce e proprie geniilor alese, chiar când ele sunt născute şi ţintuite în condiţiuni vitrege desvoltării şi afirmării lor, a îndemnat pe acest copil de ţăran, ca în opoziţie cu ocupaţiile şi preocupările din oarele libere ale camarazilor săi de aceeaşi vârstă, cari petreceau duminecile şi sărbătorile de horă, etc., să se ocupe din popria iniţiativă de arta care a găsit în el un viguros şi esceptional interpret. Mici figurine de lemn şi de peatră şi schiţe naive ca şi concepţie, purtând însă pe ele ca execuţie pecetea geniului, eşiau, în orele de repaus din mâna tânărului pietrar.

Tablourile expuse la Timişoara sunt în majoritatea lor lucrate în Italia. După ce va putea plasa şi aceste mici capo de opere, va pleca la Paris pentru ca din contemplarea operelor marilor maieştrii şi a diferitelor şcoale şi direcţii să-şi completeze cultura artistică”[51].

Sub genericul „Expoziţia pictorului Groza”, R. Ch. Brasey, în 17 octombrie 1926, a redactat ca un veritabil critic de artă, în „Voinţa Banatului” impresii despre arta lui Groza. „Tânărul artist român a expus aici, munca colectivă a începuturilor sale: pictură, desemn şi sculptură. Impresia care te cuprinde şi te încălzeşte din ce în ce, e suavă: frăgezimea tinereţei artistice, nădejdea roză şi albastră a unui frumos început de muncă, în şcolile pline de soare ale Italiei. Ce farmec pătrunzător au până şi micile nedibăcii tecnice, până şi convenţionalismul pictural, în unele din pânzele pictorului Groza! – Insula Capri şi împrejurimile sale stâncoase, mare de topaze şi smaralde, cu valurile sale regulate şi concentrice, cerul limpede al mărilor de miază-zi, toate au o calitate suverană: tinereţea ochilor cari le–au văzut şi prospăţimea sufletului care le-a fixat aevea, fără prea multă complicaţie scolastică, fără prestigiul reţetelor savante.

Am şi văzut de pe acum, culorile încercate, spre care se îndreaptă domnul Groza, în scenele de interior de biserică, precum şi laviul în sepia,

---

[50]*Ibidem*, nr. inv. 87/77.
[51]*Ibidem*, nr. inv. 87/79.

sobru, prin care se arată lumina ce se strecoară în mici bucătării şi odăi din pitorescul ţinut al sudului italian. Capetele expuse de d-sa, sânt mai mult decât portrete: sânt capete de expresie, iar tecnica desenului d-sale e cinstită, îngrijită şi inteligentă. Aceeaşi probitate a permis armonia sculpturilor d-lui Groza şi mai ales frumoasa expresie din capul femeii bătrâne"[52].

Într-un articol scurt mai apărea: „Mai rar a avut lumea artistică timişoreană o expoziţie aşa de apreciată, ca şi expoziţia lui Gheorghe Groza, tânărul pictor şi sculptor, la secţia de carte a ziarului Temesvári Hirlap. Datorită faptului că expoziţia este foarte vizitată, artistul nu încheie expoziţia duminică, 17 octombrie, ci o prelungeşte cu o săptămână, până în data de 24 octombrie. Probabil este o veste îmbucurătoare pentru cei care vor să viziteze de mai multe ori expoziţia pictorului"[53].

Periplul a continuat spre Oradea, unde a modelat busturile eroilor martirizaţi de armata maghiară, Ciordaş şi Bolcaş. Aceste lucrări de sculptură, urmau a fi instalate în piaţa centrală din Beiuş. După 1944 au fost distruse prin topire[54].

Cu banii câştigaţi din expoziţii şi lucrări la comandă, precum şi cu sprijinul ministrului culturii, Vasile Goldiş[55], a plecat la Paris, în primăvara anului 1927, pentru a aprofunda arta statuară. Înainte, a întreprins o scurtă vizită la Moneasa, pentru a-şi lua rămas bun de la părinţi. Apoi, a început călătoria. La Arad a fost aşteptat şi condus la gară de prietenul său, publicistul şi poetul, Negrea. După un scurt popas, în Budapesta, s-a oprit la Viena, unde a fost oaspetele prietenului său din Vaşcău, Ioan Frenţ Todor, care era student la Academia de Comerţ. Cu acestă ocazie a vizitat, încă odată, Palatul Schömbrun[56].

Ajuns la Paris, Gheorghe s-a înscris la Academia de Artă „Julien", cea mai prestigiosă instituţie de învăţământ de profil din Europa. Aici, a fost îndrumat de profesori renumiţi, precum Henri Bouchard şi I. Landowsky. Selecţia artistului, sub îndrumarera lui Bouchard, s-a îndreptat spre arta statuară „zi de zi tot sculptura* mă atrăgea mai mult", spre modelajul rodian[57]. În 1928, la recomandarea profesorului Buşiţia către maestrul Bouchard, Gheorghe Groza a participat la salonul anual de artă, organizat de Societatea artiştilor francezi, cu bustul „Jourdin"[58]. Catalogul tipărit a cuprins, aşadar, şi numele lui Georges Groza din Moneasa – România – elev a lui Ioan Buşiţia şi a lui Bouchard.

---

[52]*Ibidem*, nr. inv.87/86.
[53]*Ibidem*, nr. inv. 87/91.
[54]Interviu cu d-na Dobrin-Bayer, nepoata poetei Viora din Bihor.
[55]Ion Mamina, *op. cit.*, p. 329.
[56]Pavel Berariu, *op. cit.*, p. 26.
*Gh. Groza „În atelier". (IL. 79)
[57]Horia Medeleanu, *op. cit.*, p. 34; Pavel Berariu, *op. cit.*, p. 30.
[58]*Ibidem*, p. 35; C.M.A., *C.I.*, *F.G.*, nr. inv. 87/96.

Un ziar francez a consemnat următoarele: „Ce n`est pas que Groza, à la manière d`un de ses fameux compatriots, ait demandé à l`anormal de retenir l`attention. Il faut plus de subtilité pour dégager les raisons de l`indéniable charme cette oevre. Elles m`apparaissent être en premier lieu dans la solidité du styl, dans l`énergie de la facture, dans l`équilibre de la masse. Groza a travaillé à Rome et à Florence. Cette influence clasique est visible dans le faire de Groza, mais elle n`a point étouffé l`originalité, la personnalité d`un sculpteur qui se cherche sans doute plus lui – meme que sa sérénité ne le laisse supporser...”[59].

În ciuda succeselor obținute, Gheorghe Groza părea nemulțumit de prestația sa artistică. Următoarele rânduri, relatate în ziarul „Românul”, din dumineca de 29 aprilie 1928, sub titlul „Pictorul Groza”, descriu starea de spirit a tânărului artist proaspăt întors de la Paris. „L-am întâlnit în dimineața sâmbetei mari în compartimentul rece şi gol, al trenului ce ne ducea pe ambii spre meleagurile de unde pornisem pentru a ne căuta rosturile. Convorbirea se leagă banală deşi ne cunoşteam mai demult. La întrebările mele despre planurile de viitor ce le are, acum când se întoarce în țară, mi-a mărturisit că vine să pregătească câteva expoziții din care cu prima vrea să împodobească serbările jubileului de 100 ani a şcoalei unde a învățat: Liceul „Samuil Vulcan” din Beiuş[60], (IL. 78) şi să răsplătească în felul acesta pe părintele lui artistic: profesorul Buşiția de la acelaşi liceu. Cu a doua expoziție vom fi cinstiți noi arădenii, iar celelalte vor continua la Braşov, etc.

Venind vorba de expoziții l-am întrebat (am fost indiscret) de succesul expoziției din Arad. Mi-a răspuns zâmbind modest: „Ar fi bine să fie toate aşa!”

Convorbirea noastră alunecă spre Saloanele oficiale de artă plastică. La întrebarea mea mi-a răspuns că la Bucureşti nu are nimic expus. În schimb are Salonul oficial din Paris, ceea ce e mai mult.

Convorbirea a continuat despre alte o mie de lucruri până la Sebiş. De aici el a plecat spre Moneasa, de unde profesorul Buşiția l-a dus la el, l-a învățat şi l-a crescut aşa cum trăia el: În mijlocul naturei.

Pictorul Groza s`a dus acasă, în acel colț de raiu ce se numeşte Moneasa, ca în mijlocul părinților săi țărani, să pregătească capodopere care-i vor face fală.

---

[59]C.M.A., *C.I.*, *F.G.*, nr. inv. 87/82.

[60]De la stânga la dreapta: Gheorghe Groza – sculptor, pictor; D. Andrițoiu – Vaşcău, sculptor; Gheorghe Cosma – Beiuş, viitor scriitor; Ioan Buşiția – Sighetul Marmației, profesor pictor, violoniset, dirijor; Reli Drăgan – Beiuş, prof. desen; Gheorghe Meza – măcelar, violonist, dirijor; N. Popp – prof. pictor; Balla Peti – profesor violonist la Institutul Baltok; Niți Mezur – profesor istorie, scriitor, violonist.

La sfârşitul acestor şire permite-mi să-ţi urez scumpe pictore: Bun venit şi petrecere frumoasă în mijlocul nostru!..."[61].

În luna martie a anului 1928, s-a reîntoars acasă, în Moneasa, unde în atelierul său, improvizat, a început să modeleze noi busturi statuare. Numeroasele comenzi l-au obligat să se deplaseze la Arad, Timişoara, Bucureşti, Braşov, participând, totodată, la expoziţii.

Tot în 1928, cu ocazia serbării centenarului Liceului „Samuil Vulcan" din Beiuş Gheorghe Groza a expus 29 de lucrări[62]. La Salonul de desen şi gravură, din 1928, de la Bucureşti a participat cu lucrările: „Interior" bis. S. Croce, Florenţa, Cap de ţigan (studiu), „Doi prieteni străini"(Paris), şi 2 Nud-uri[63].

Ziariştii de la „Erdelyi Hirlap", la 29 august 1928, au realizat un interviu despre şi cu tânărul artist, publicat în articolul „Páris fölfedezte az egykori meyházai kőfaragó fiut", în care prezintă evoluţia artistică a lui Gheorghe Groza. „Evenimentul artistic cel mai important a fost cariera aparte a pietrarului de la Monesa, Gh. Groza. El a fost fiul unui ţăran român, a lucrat pentru început la cariera de piatră de la Moneasa, ca şi muncitor.

Talentul lui nemaipomenit a erupt cu atâta putere, încât nu numai publicul amator, dar chiar şi cercurile critice superioare trebuiau să se confrunte cu el. Începutul carierei sale romantice a fost că Groza a sculptat în sâmbure de piersică efigia defunctului rege al României, relieful lui Ferdinand, la fel şi efigia reginei Maria, şi când perechea regală a văzut la un moment dat lucrările sculpturale miniaturale au fost încântaţi şi au exprimat că Groza va fi mândria naţiei. Acest fapt s-a adeverit pentru că Groza nu era numai un tânăr talentat, dar avea şi o siguranţă şi o energie aparte, împletită cu o tenacitate puternică de a învăţa.

Valoarea băiatului cioplitor în piatră prin presă a fost descoperită şi de stat, datorită acestui fapt Groza a intrat în contact cu minunile lumii italiene, care l-au vrăjit în lumea sa artistică, în culorile sale. După câteva expoziţii a fost pusă baza studiilor pariziene, studii care au ţinut un an, artistul întorcându-se în această vară. Azi se află la Arad şi cu modestia-i binecunoscută s-a destăinuit ziaristului.

- M-am chinuit mult, am luptat mult cu credinţa în D-zeu, de multe ori cu pumnii strânşi că trebuie să devin cineva în viaţă. La Paris am studiat la Academia Julien, la profesorii Bouchard şi Landowski, am învăţat multe, profesorii mei au fost mulţumiţi de mine. Sub îndrumarea lui Bouchard am trimis Societăţii Artiştilor Francezi portretul unui director de restaurant, din Paris la Salonul din 1928. La acestă Societate este foarte mare severitate, lucrările sosite aici 80% sunt refuzate. După ce am ajuns

---

[61]*C.M.A., C.I., F.G.*, nr. inv. 87/101.
[62]*Ibidem*, nr. inv. 87/100.
[63]*Ibidem*, nr. inv. 87/103.

acasă, am fost anunțat de directorul Paul Chabas, că a fost acceptată lucrarea mea.

Probabil sub acest impuls am fost observat de orașul Paris, pentru că abia trec câteva săptămâni, când sosește prin poștă între munții Bihorului, unde am petrecut vara, din partea revistei „Revue du Vrai et du Beau", o scrisoare prin care au cerut datele mele personale și proiectele mele artistice pentru următorul lor număr. Deasemenea, redactorii ziarului „Revue Mondene" au cerut fotografia mea și datele mele personale, dar surpriza cea are a fost când am răsfoit revista „Les artistes Aujourd`hui", unde am citit că Parisul m-a descoperit.

Mai trebuie să amintesc că Liceul din Beiuș a organizat o expoziție din tablourile mele, dintre aceste tablouri ministrul culturii, Lapedatu, a cumpărat unul pentru Academia Română, iar în ceea ce privește statuile de bronz ale lui Xenopol și Coșbuc, chiar am fost înștiințat că deja sunt turnate în bronz, și data viitoare vor fi inaugurate în fața Palatului Cultural.

Gheorghe Groza va mai rămâne câteva săptămâni la Arad, după care se va întoarce la Paris pentru a continua studiile"[64].

La Brașov, în data de 2/11 februarie 1929, a organizat o expoziție personală, a cărei catalog intitulat „Catalogul expoziției de pictură, sculptură și desen, Gh. Groza" cuprinde 39 de picturi, 78 de desene și 9 sculpturi („Bustul d-lui General M.O." – gips, „Portretul d-rei R.O.", „Portretul P.B.", „Portretul L.B.", „Maternitatea" (bronz), „Maternitatea" (gips), „Cap de negresă" (gips) și o schiță „Sărutul etern"[65]. Afișul expoziției se găsește, în patrimoniul Complexului Muzeal Arad.

În articolul „Gheorghe Groza kiállitása", H. H. a consemnat faptul că „La Cercul Militar s-a deschis o expoziție foarte interesantă, lucrările lui Gheorghe Groza, tânăr pictor și sculptor, lucrările sunt produsele ultimilor doi ani. Lucrările sunt desene în cărbune și tuș, acuarele, pictură în ulei și câteva statui. Groza care acum câțiva ani era cioplitor în piatră, pe urmă a devenit pictor și artist. Lucrările dau dovadă de un talent foarte mare. Tânărul pictor dă dovadă de putere și finețe, o viziune proaspătă a culorilor și un simț deosebit pentru forme.

Unele picturi ca și „Femei legând spice", precum și alte peisaje ne asigură că tânărul artist va ajunge la rezultate excelente. Dintre desenele în cărbune sunt renumite câteva portrete de femei, care degajă simplitate și sinceritate. Un desen este făcut cu cretă roșie, reprezentând o femeie învârstă cu un copil mic, foarte expresiv este portretul bărbatului bolnav, tablourile reprezentând străzi romane, scene de gen, desene în tuș etc. Este o tehnică personală a lui Groza, caracterizată prin lejeritate, mai ales tablourile de dimensiuni mici.

---

[64] *Ibidem*, nr. inv. 87/97.

[65] *Ibidem*, nr. inv. 87/102, *Ibidem*, nr. inv. 87/104.

Motive asemănătoare găsim şi în cazul picturilor în ulei, la grafica lui, este un fapt lăudabil că tablourile care reprezintă o tematică „periculos" de frumoasă, străzile Romei, pieţele..., porţile şi ruinele Romei, niciodată nu cedează reprezentării dulcege. Un peisaj din Campagna dă dovadă de tuşe energice şi late... biserica Sf. Onofrio în lumină puternică gălbui-portocalie. La fel este şi tabloul numărul 9 şi tablourile 27 şi 28 cu peisaje marine şi un peisaj cu lac din Villa Borghese.

Este o unitate fină pe natura statică „Bulgăre de zăpadă" cu fondalul roşu şi cu albastrul baticului, Groza este înmiresmat de culori, fapt dovedit pe tabloul reprezentând căruţe romane de târg, pe care prelata primitivă a căruţei prin culorile de piatră preţioasă devine o scoică minunată. Pe tabloul numărul 24, tablou de dimensiuni mici, apare un zid, care stă să se dărâme, o căsuţă în umbră, albastrul cerului şi roşcatul hainelor puse la uscat, ne arată o îmbinare de culori, care ne aduce aminte de Böcklinre"[66].

Ecoul expoziţiei sale de la Cercul militar din Braşov a stârnit aprecierile presei braşovene în articolele „Pictorul G. Groza la Braşov", „Expoziţia pictorului Gheorghe Groza este una dintre rarele ocaziuni ce se oferă Braşovului pe tărâmul artei"[67]. Un alt autor, în „Expoziţii de pictură", a apreciat originalitatea artistului, oglindită în „studiile şi portretele executate în tuş, cu un lemnuş ascuţit, o tehnică specială, foarte greu de imitat. Pe lângă portrete pictorul are diverse peisaje şi schiţe din Roma şi alte părţi, ..., căruţe cu cai, ... Splendide sunt: bărbatul bolnav în pat, mama cu copilul, mult apreciate de cercuri competente din Roma. Un admirabil studiu de bărbat (cap şi piept) apoi peisajele şi natura moartă 28, 34, 36, 39, sunt tablouri de valoare. Peisajul mării mediteraneene cu pescarii în repaus este de asemenea un fermecător tablou"[68].

În cursul acelui an, a onorat comanda Casei regale de a executa bustul regelui Mihai I. Urma, apoi, să onoreze o comandă a Monumentului eroilor din Buziaş[69].

La finele aceluiaşi an, a câştigat concursul pentru executarea bustul omului de cultură Emanuil Ungureanu, lucrare propusă de primăria timişoreană. „Voinţa Poporului", din 15 octombrie 1929, a apreciat că „Ideea aceasta este pe cale de realizare. La iniţiativa primăriei, a sosit în localitate talentatul sculptor Groza, care lucrează actualmente la o machetă după un portret al defunctului mecena bănăţean. Macheta dlui Groza va fi gata până miercuri sau joi săptămâna viitoare, când se va hotărî definitiv data la care se va dezveli monumentul şi locul unde va fi plasat"[70]. „Renaşterea", în numărul din 27 octombrie 1929, a consemnat faptul că „reputatul artist

---

[66] *Ibidem*, nr. inv. 87/93.
[67] *Ibidem*, nr. inv. 87/87.
[68] *Ibidem*, nr. inv. 87/88.
[69] Pavel Berariu, *op. cit.*, p. 37.
[70] C.M.A., *C.I., F.M.O.*, nr. inv. 87/106.

sculptor Groza a executat bustul în condițiuni excelente" şi că acesta „se va ridica pe un loc de frunte al oraşului şi se va dezveli încă în toamna anului curent" [71].

„Voința Banatului" a criticat dur, într-un număr din 30 octombrie, lentoarea autorităților bănățene. „De ce întârzie desvelirea monumentului lui Emanuil Ungureanu" că deşi „bustul este terminat, – şi este o lucrare de care – sculptorul Groza se poate mândri", autoritățile timişorene nu au alocat bani suficienți pentru recepția de dezvelire a bustului. S-a făcut un apel către domnii gen. Domăşneanu şi dr. Gropşianu, care au inițiat proiectul, să nu mai treneze acțiunea, ci să ceară insistent sprijinul autorităților[72].

Dezvelirea monumentului lui Emanuil Ungureanu a avut loc la 28 iunie 1931, în prezența autorităților civile şi militare, clerului etc. Din păcate, tânărul artist s-a stins din viață cu un an înainte[73].

La scurt timp, respectiv pe 5 februarie 1930, în timp ce finisa o lucrare de sculptură, a fost cuprins de nişte dureri abdominale puternice, fiind transportat la Spitalul Mârzescu, unde a decedat. Diagnosticul stabilit a fost peritonită.

Moartea tânărului artist tocmai în momentul de început al afirmării sale, a înmărmurit apropiații. Merită a menționa articolul, „Sculptorul Gheorghe Groza a murit", publicat în „Biserica şi Şcoala", din 16 februarie 1930. „Ca o lovitură groaznică a căzut printre prieteni şi cunoscuți vestea că pictorul şi sculptorul Gheorghe Groza, fiul județului Arad, a încetat din viață, miercuri 5 februarie la Broşov"[74]. Părinții şi fratele său, Florian, au plecat la Braşov pentru a aduce corpul neînsuflețit la Moneasa, ca să-l înhumeze în locul său natal. Din motive necunoscute până astăzi, funeraliile s-au desfăşurat la Braşov. Uitarea s-a aşternut repede, căci peste câțiva ani peste rămăşițele lui pământeşti a fost aşezat altcineva. Ce a mai rămas din osemintele artistului au fost depuse într-o pungă, alături de cel decedat.

Intrarea în memorie a fost pregătită de prieteni şi admiratori, care în 1931, au aşezat pe frontispiciul modestei case părinteşti din Moneasa, o placă comemorativă: „În această casă i-a surâs prima rază de soare, marelui şi neîntrecutului artist, pictor şi sculptor, Gheorghe Groza, prin a cărui

---

[71]*Ibidem*, nr. inv. 87/109.
[72]*Ibidem*, nr. inv. 87/108.
[73]Pavel Berariu, *op. cit.*, p. 37-38; C.M.A., *C.I., F.G.* nr. inv. 87/108; *Ibidem*, nr. inv. 87/109, *Ibidem*, nr. inv. 87/61, *Ibidem*, nr. inv. 87/67; G. Postelnicu, *Ridicarea monumentului lui Emanuil Ungureanu*, în „Analele Banatului", an IV, aprilie-decembrie, Timişoara, 1931, p. 78-83; Vasile Râmneanțu, *Emanuil Ungureanu 1845-1929*, Ed. Mirton, Timişoara, 1996, p. 80.
[74]Pavel Berariu, *op. cit.*, p. 36.

moarte pre timpurie s-a spulberat speranța neamului românesc, ducând un trist doliu în întreaga lume artistică "[75].

În 26 august 1932, protopresbiterul ortodox român, din Buteni, Ştefan Lungu, a convocat, două zile mai târziu, un sobor de preoți care să participe la dezvelirea plăcii comemorative „în amintirea sculptorului Gheorghe Groza din comuna Moneasa". La această solemnitate a participat şi d-l Vulpe, care împreună cu preotul ortodox, Vasile Marcu, trebuiau să slujească în aer liber, la un altar improvizat, în fața bisericii. Audiența a fost asigurată de un „public mare"[76].

La împlinirea a 6 ani de la trecerea în neființă a artistului Gheorghe Groza un ziar arădean a reiterat câteva date biografice[77].

În 1948, la 18 ani de la moartea tânărului artist, Gheorghe Groza, presa a comemorat „Un mare talent din popor: Gh. Groza", iar în ziarul „Libertatea", din 3 decembrie acelaşi an, i-a rememorat zbuciumul artistic. Spicuim următoarele: „Moneasa a dat țării un om de valoare cu care se mândreşte întreaga regiune – pe pictorul şi sculptorul Gheorghe Groza.

Pietrar şi tăetor de lemne – în timpul cât nu lucra la carieră – Gheorghe Groza din Moneasa – Arad avea talent şi cu toate că nu ştia ce-i pictura şi sculptura, desena pe furiş în timp ce tatăl şi cumnatul său tăiau la ferăstrău, ori despicau stânjean. Gheorghe scobea cu briceagul piatra şi făcea craca sau frunza pe care şi-o dorea el. Avea atunci 20 de ani şi era înalt ca bradul; numai şcoală avea puțină – patru clase primare. Fiincă era dornic de lumină, s-a zbătut în fel şi chip, a bătut la toate uşile şi a intrat ca elev la un liceu. I se dăduse un pat lângă uşă, de unde trebuia să dispară dacă venea vreo inspecție, şi mânca pe apucate, te miri ce. Aşa a terminat Gheorghe Groza liceul în patru ani şi s-a înscris la şcoala de pictură din Baia Mare. Prima expoziție a organizat-o la Arad şi după 3-4 zile a vândut totul. A doua expoziție, la Timişoara s-a bucurat de acelaşi succes. Banii i-a încredințat unei „protectoare", doamna general Olteanu şi a plecat la Roma urmând ca ea să-i trimită lunar din ceea ce strânsese prin truda şi talentul lui.

În 1926 expune la Salonul oficial din Roma, pleacă la Paris şi se înscrie la Academia de Sculptură Julien. În 1928 expune la Salonul Oficial din Paris. Reîntors în țară, moare în 5 februarie 1930, în urma unei operații.

În hârtiile lui se găsesc şi azi scrisori, scrise către „protectoarea" lui care şi-a însuşit fructul muncii lui luându-i banii şi o parte din lucrări şi

[75]Placa memorială este păstrată de nepoata sculptorului Gheorghe Groza, Florina Groza-Ziegler, din Moneasa.

[76]A.B.O.R.M., f. 205 (Înştiințarea nr. 745/1932, trimisă în data de 26 august 1932 de către protopresbiterul ortodox român preotului ortodox din Moneasa, Vasile Marcu).

[77]Teodor T.Țiucra, *Gheorghe Groza*, în "Hotarul", III, nr. 4-5, aprilie-mai, Arad, 1936, p. 73-75.

lipsindu-l de strictul necesar. Şi astăzi lucrările se găsesc la această aşa zisă „protectoare", deşi familia sculptorului le-a cerut în nenumărate rânduri înapoi. Ea a promis să le vândă şi să trimită bani, dar nici banii nici lucrările n`au parvenit familiei... Pe casa în care s-a născut Gheorghe Groza este o placă comemorativă pentru cinstirea memoriei acestui fiu al poporului, de care consătenii lui care l-au stimat, s-au mândrit cu el şi l-au iubit"[78].

La 30 de ani a apărut un nou articol, având ca motto „Vreau să mă fac pietrar şi să fac flori din piatră", şi care a reiterat, în rândurile sale, viaţa şi activitatea sculptorului Gheorghe Groza: „Lui Gheorghe Groza i-a plăcut să cutreiere locurile atât de minunate din jurul satului Moneasa. Oamenii bătrâni din sat povestesc că desena cu beţişoare pe pământul reavăn şi cu creionul pe hârtiile pe care le găsea aruncate. Alteori, încrusta cu briceagul pe beţe.

În ciuda tuturor greutăţilor şi în schimbul diferitelor servicii personale prestate preotului romano-catolic din localitate, se obţine favorul ca fiul cioplitorului de piatră să poată urma cele patru clase elementare. Deşi cu calităţi excepţionale la desen, preotul nu dă nici o îndrumare elevului, ba de multe ori îl descurajeajă. La ce folos era talentul unui copil sărac care se trăgea dintr-o familie de cioplitori de piatră?

Gheorghe Groza începe să lucreze alături de fraţii şi tatăl său. Întreaga familie se mută la cariera de marmură de la Bucova, din apropierea Haţegului. Aici Gheorghe este atras de un mare meşter, sculptor în marmură. Într-o zi i-a spus tatălui său: „Vreau să mă fac pietrar şi să fac flori din piatră... "

În plină forţă creatoare, cu gândul de a-şi închina întreaga activitate poporului, dându-i frumuseţi înălţătoare, o moarte năprasnică i-a curmat viaţa, în anul 1930 la Braşov, fără ca familia să poată obţine de la autorităţi vreo explicaţie.

Mulţi oameni... care vizitează staţiunea Moneasa merg pe la nana Mărioara Carpine, sora artistului. Aici se găsesc picturile „Mama", „Şodinca Sofia", „Sora Mărioara", „Peisaj de deal". Pe un dulăpior la un loc de cinste se găseşte sculptura „Mama". În rame se găsesc multe fotografii făcute în ţară şi străinătate. Alături de casa Mărioarei Carpine se află Casa muzeu, unde s-a născut Gheorghe Groza. O casă mică, ascunsă între pomi, cu două cămăruţe. Aici se află picturi, desene, schiţe şi câteva sculpturi.

În scurta activitate creatoare, Gheorghe Groza a dat naştere la câteva sute de lucrări care sunt de o reală valoare şi care anunţau un mare talent"[79].

---

[78]C.M.A., *C.I.*, *F.G.*, nr. inv. 87/112.

[79]Vitalie Munteanu, *Pictorul şi sculptorul Gheorghe Groza (1899-1930)*, în „Crişana", an V, nr. 162/10 iulie 1960, p. 3.

Odată cu moartea surorii sale, Mărioara, casa a intrat în paragină. Fratele mai mic al artistului, Florian, ofiţer de profesie, departe de casa părintească, prin anii 1970, a oferit, ca donaţie obiecte de artă, Inspectoratului pentru cultură Arad. Bunurile au intrat, ulterior, în patrimoniul Complexului Muzeal Arad. I s-a refuzat, la început, oferta. Mai târziu, instituţia de cultură arădeană a achiziţionat mare parte din operele de artă şi documentele păstrate, din care s-a constituit Fondul Groza.

În deceniile opt-nouă ale veacului XX, profesorul de desen din Moneasa, Ferenţ Mihai, a realizat bustul lui Gheorghe Groza, care, actualmente, se găseşte în faţa Şcolii generale „Gheorghe Groza".

Amintirea tânărului Gheorghe Groza a rămas neştearsă. Şi astăzi bătrânii povestesc despre el, ca fiind un om elegant, bine crescut şi popular.

2. Fragmente din corespondenţa sculptorului Gheorghe Groza

Personalitatea în formare a tânărului sculptor Gheorghe Groza continuă să stârnească interes, chiar şi după 77 de ani de la moartea sa. Cu toate că, afirmarea sa pe plan artistic a fost scurtă, totuşi s-au păstrat un număr mare de lucrări, care se află în posesia familiei sale, a Complexului Muzeal Arad şi a urmaşilor prietenilor săi.

Legăturile de prietenie menţinute de-a lungul timpului, cu persoane de condiţie socială diferită, vin să evidenţieze trăsăturile personalităţii artistului. Memoria urmaşilor păstrază amintiri şi fapte din viaţa lui, care coroborate reconstituie etapele vieţii şi creaţiei. De altfel, din corespondenţa sa, am putut desprinde şi numele personalităţilor, care au contribuit la afirmarea sa ca desenator, pictor şi, mai apoi, ca sculptor.

Mecenatul familiei generalului Olteanu[80] a reprezentat piatra de temelie a carierei sale artistice. Treptat, relaţiile cu familia generalului Olteanu, în special cu soţia acestuia, s-au transformat în angoase şi nemulţumiri, generate de exigenţele sau poate şicanele gratuite ale d-nei Olteanu. La acestea se adaugă permanenta îngrijorare faţă de situaţia sa financiară şi a familiei sale din Moneasa; toate afectând latura formativ-artistică a tânărului sculptor.

Dorinţa de a se reîntoarce în oaza de linişte a familiei sale a fost animată de planuri de amenajare a unui atelier în casa părintească – „vreau să-mi cer o sobă din „tulipanlak" în soba ce din sus, unde să pot lucra sculptură şi ce vreau, până-mi voiu face acasă atelier"[81].

---

[80]L-a cunoscut pe generalul Olteanu, comandantul brigăzii, în perioada cât a fost soldat în Regimentul 85 Infanterie, de la Oradea; acesta i-a remarcat talentul şi, apoi, l-a susţinut în viitoarea carieră artistică (vezi Horia Medeleanu, *op. cit.*, p. 25-36); Această familie era apropiată regalităţii României.

[81]C.M.A, *C.I.*, *F.G.*, nr. inv. 99, f. 3 (Scrisoare trimisă părinţilor din Florenţa, la 23 ianuarie 1926).

Întors de la Bucureşti, unde a primit „să fac o icoană... pentru regimentul din Braşov", la Braşov[82], timp de 8-10 zile a locuit la maistrul constructor, D-l Puiu, pe strada Sitei, nr. 41[83].

Întâlnirea cu d-na Olteanu, s-a transformat într-un schimb de replici dure, din care redăm urmatoarele: „am mai fost eu supărată, da aşa tare niciodată şi ice că să ştiu că nimic nu-mi mai are grija..." Discuţia a continuat cu reproşuri „... da acuma nu mai ai nevoie de mine, dacă te-am ridicat până aici. Apoi zisei eu : Mai tare m-aţi stricat şi m-aţi apăsat decât ridicat că numa de ace am fost bolnav de venin, apoi ice că sunt obraznic şi numa un leneş că nu vreau să lucru nimic numa tot cu sila şi că acasă am fost liber. Ba zisei eu, că am lucrat şi aşa deşi am fost bolnav, apoi ice că nu am lucrat că unde-s banii?"[84]

Toate acestea au culminat cu intrarea în viaţa intimă a sculptorului: „ai aflat o tare jidancă pe acolo şi ai stat cu ea aşa prăpădit". Finalul discuţiei a fost ameninţător. D-na Olteanu i-a promis că, nu-i va trimite bani, dacă nu-i va scrie adresa la care locuieşte. În cele din urmă l-a invitat la prânz alături de nepotul şi nepoatele ei. Groza a plecat la un prieten, care i-a găsit o „sobă ", de care era foarte mulţumit[85].

După perioada de formare atistică în ţară, unde a răspuns comenzilor de pictură şi sculptură, a plecat la studii în străinătate. Prin urmare anii 1924-1926/27 i-a petrecut în Italia şi Franţa.

Itinerarul a început în noiembrie 1924. În gara din Arad, s-a întâlnit cu un prieten, apoi a plecat din Timişoara, miercuri la ora 18[86], spre Jimbolia, singur, „... cu bagaj destul de modest: un coş cât un hâmbar, 5 perechi de scârtoage una mai ruptă decât cealaltă, mi le-am adus toate că ştiam că nu mă ţin mai mult de o lună de zile fiecare pereche". Avea raniţa cu merindea „gătită de biata mamă, care a rămas plângând numărând toate zilele câte sunt de la zăpostirea Crăciunului până la Sf. Petru..." Mai avea cutia cu „văpsele, stative şi biata scoarţă de violinuţă, nedespărţita mea prietenă, la care cânt aşa ţigăneşte şi doinele..."

În impresiile de călătorie a relatat despre condiţiile grele în care se circulă, cu trenurile personale din România, „de cari să te ferească D-zeu"[87]. După ce a trecut de graniţa română „toate vagoanele erau încălzite şi luminate cât se poate de bine".

Drumul pâna la Roma a fost anevoios, pentru că nu avea cu cine conversa „sunt cam încăpăţânaţi sârbii şi nu prea vorbesc altă limbă decât

---

[82]*Ibidem*, nr. inv. 106, f. 1 (Scrisore trimisă părinţilor din Bucureşti, la 9 octombrie 1924); Generalul Olteanu se mută împreună cu familia la Braşov.
[83]*Ibidem*, f. 7.
[84]*Ibidem*, f. 2–3.
[85]*Ibidem*, f. 4-6.
[86]*Ibidem*, nr. inv. 109 (Vedere Postumia, trimisă părinţilor, la 27 noiembrie 1925).
[87]Idem, A.P.C., *F. neinv.*, f. 1 (Scrisoarea din 10 noiembrie 1924, trimisă familiei).

cea sârbească, deşi ştiu şi altele...". Fire deschisă şi amabilă, s-a împrietenit, în cele din urmă, cu un student polonez care mergea în Italia, la Napoli, cu care a întreţinut tot drumul discuţii în ungureşte şi nemţeşte[88].

Odată ajuns la Triest, unde a văzut marea cu vapoare plutind în largul ei, a schimbat trenul spre Veneţia, la ora 11, iar sâmbătă dimineaţa, la ora 5, a ajuns în Veneţia, unde „în loc de birje /a văzut/ gondolele /ce/ se legănau pe apă în faţa gării, în loc de tramvaie vapor aşa mai nu vin ei unul după altul pe grand-canal, care formează şi strada principală"[89]. Sosit în piaţa San Marco, în zori, a vizitat oraşul, care era „decorat cu tot felul de sculpturi ornamentale decorative, tot în marmură albă şi colorată, broderii din cele mai delicate, Palatul Dogilor, Palazzo Reale, Palazzo de la Biblioteca "[90].

Documentele din colecţia Fondului Groza, în special corespondenţa cu cei din ţară, nu este numeroasă, în perioada următoare. Astfel, spre sfârşitul anului 1924, un amic al sculptorului, Gabi, i-a transmis sărbători fericite, cu ocazia Crăciunului şi a Anului Nou, cu rugămintea de a-i trimite câte o ilustrată frumoasă din Roma[91]. La începutul anului 1925, a primit vederi şi de la prietenii săi din Braşov, Cornel, Reli, Niţu, Nicolae Păcuraru, Dănilă[92]. La debutul anului 1925, tânărul Groza era într-o criză financiară. I-a cerut, fratelui său, Florian Groza, să-i trimită suma de 7,50 lei. Cu această ocazie şi-a exprimat admiraţia faţă de piaţa Sf. Petru, „unde stă şi papa" căci locuinţa lui era aproape de reşedinţa papală[93].

La 18 aprilie 1925, baroneasa Hortense Popp, precum şi alţi prieteni i-au transmis un „Paşte fericit"[94]. Trebuie amintit că, baroneasa Hortense Popp, verişoara poetei Viora dr. Ciordaş din Bihor, a fost una dintre persoanele influente, care i-a sprijinit cariera artistică.[95].

Apoi, din Florenţa, în 30 noiembrie 1925, scria că a sosit la ora 9 şi „soba în oraş e mai bună decât la Roma că e pe jos cu cieglă /ţiglă/ nu cu piatră şi aşa oricum e mai călduţă". În cele din urmă, şi-a făcut lista de cheltuieli, din care a reieşit că are 100.800 lei; a cheltuit 70.160 lei şi mai avea de primit 25.000 lei, şi 33.500 datorii, care trebuiau plătite de familia sa cu banii ce urma să-i primească de la Beiuş (4.000 lei) şi de la Arad

---

[88]*Ibidem*, f. 2.
[89]*Ibidem*, f. 3.
[90]*Ibidem*, f. 4.
[91]*Colecţia personală a familiei sculptorului Gh. Groza* (Vedere trimisă din B., la 29 decembrie 1924 lui Gh. Groza, la Roma, Piazza Rusticucci, 34 Int. Roma).
[92]*Ibidem*, (vedere trimisă la 9 ianuarie 1925 de la Beiuş lui Gh. Groza, la Roma).
[93]C.M.A., *C.I.*, *F.G.*, nr. inv. 102 (Vedere din Roma, trimisă părinţilor la 17 ianuarie 1925).
[94]Idem, A.P.C., *F. neinv.*, f. 6–7.
[95]Interviu cu d-na Dobrin-Bayer, nepoata poetei Viora din Bihor.

(5/6.000 lei)[96]. Însă, d-nei Olteanu „ăi scriu că am câştigat 97.000 lei, că aşa s-a nimerit"[97].

Grija pentru „scumpii şi mult doriții părinți"[98] cărora le scria să-şi păstreze banii pe care i-au primit fie de la Arad – „cei 6.000 lei"[99] – fie din altă parte, precum şi dorința de a-şi ajuta sora, Mărioară, să-şi construiască casa[100], l-au determinat să contracteze numeroase împrumuturi, „de la Banca din Arad de la d-nul dr. Iustin Miron care este un om cu mare suflet şi care înțelege greutățile omului sărac"[101], pentru a putea să se hrănească şi pentru a putea lucra.

Greutățile şi neajunsurile l-au adus în situația de a face „comerț din artă". Indignarea, dar şi nevoia de a creea, mânat de impulsurile artistice ale propriului „eu", converg spre formularea crezului său artistic, exprimat în rândurile: „că pânăi lumea nu voiu ajunge artist. Banii vor veni ei fără ca să mă gândesc la ei ca să-i câştig anume". A considerat că omul poate să facă artă adevărată dacă o „face condus numai de bunul D-zeu şi de sufletul şi simțul ce-l are artistul, cu talentul dăruit de la bunul D-zeu"[102].

Astfel, pentru a lucra cât mai comod şi fără frustrări a inventat un stativ, pe care putea desena fie şezând, fie stând în picioare. Admirația pentru invenția sa din partea mai multor apropiați a însemnat şi primirea unui sfat de obținere a unui brevet, prin care stativul să nu poată fi „fabricat fără voia mea "[103].

La Roma, a locuit la adresa: Dacia Traiană, Via delle Coppelle 72, unde a primit numeroase scrisori[104]. Cărțile poştale, din partea D-lui General Olteanu şi a soției lui, conțineau mulțumiri pentru frumoasele rânduri. În data de 22 martie 1926, a primit suma de 6.000 lei din partea d-nei Olteanu, care şi-a revizuit atitudinea față de Groza. Tonul hotărât al scrisorii expediate protectoarei sale „foarte respicat... în privințele atât cu banii şi cu toate afacerile mele... deoarece nu pot să mai fac artă"[105] – în condiții mizere a fost umbrit de o nouă ofertă tentantă „adecă să fac pe Ciordaş şi pe Bolcaş – pe care i-au omorât ungurii", sculptură care se va pune în Oradea-Mare într-o piață ori în Beiuş. Ingeniozitatea d-nei Olteanu

---

[96]C.M.A., *C.I.*, *F.G.*, nr. inv. 104, f. 1–2 (Scrisoare din Florența, adresată părinților, la 30 noiembrie 1925).
[97]*Ibidem*, f. 3.
[98]Idem, nr. inv. 99, f. 1.
[99]Idem, nr. inv. 104, f. 2.
[100]Interviu cu nepoata sculptorului Gh. Groza, Florina Groza Ziegler, din Moneasa.
[101]C.M.A., *C.I.*, *F.G.*, nr. inv. 99, f. 5.
[102]*Ibidem*, f. 6-7.
[103]Idem, nr. inv. 107, f. 1 (Scrisoarea din Florența, adresată părinților, la 30 ianuarie 1926).
[104]*Ibidem*
[105]Idem, nr. inv. 105, f. 1 (Scrisoare din Roma, trimisă părinților, la 22 martie 1926).

s-a remarcat şi de data aceasta, prin promisiunea câtorva sute de mii. Tânărul Groza a acceptat oferta şi din dorinţa de a putea ajunge acasă[106].

Înainte de a reveni în ţară, a mărturisit părinţilor săi, că doreşte să mai vadă Roma, unde „va face ceva icoane ca la vară în lipsă de bani să mai pot vinde câte unul pe la domnii de la Feredeu, aşa că atunci pentru toţi va fi mai uşor". Continuă scrisoarea cu instrucţiuni clare legate de repartiţia banilor – 15.000 – pe care trebuia să-i primească de la judeţ, din care lui urma să-i trimită 10.000, iar restul să rămână pentru nevoile casei. Scrisoarea se încheie, cu rugămintea, de a nu o arăta nimănui şi, apoi, să o arunce în foc[107]. Explicaţiile ar putea fi multiple, dar nu dorim să facem speculaţii, pentru că, din cele prezentate, se pot deduce numeroase poziţii atitudinale.

În tot zbuciumul cotidian, a găsit şi puţin răgaz pentru a se bucura româneşte „cu bere şi doină", cu profesori şi studenţi[108].

Ca întotdeauna, a primit felicitări din partea părinţilor şi a prietenilor chiar de Sf. Gheorghe, după ce s-a întors de la biserică. În cele 4 file, ca răspuns la vederea părinţilor săi, şi-a manifestat dorinţa de a fi alături de cei dragi, dar şi tristeţea că nu şi-a văzut nepoata frumos îmbrăcată, cu catrinţe, de Paşti. Pe aceasta o sfătuieşte „să mănânce ouă cât mai multe şi să beie lapte mult şi să doarmă mult", pentru că era o fire bolnăviciosă. Tot acum îşi anunţă şi plecarea spre Napoli, Sicilia, unde va sta, 2-3 săptămâni, împreună cu un alt român pietrar[109].

La 4 mai 1926, a expediat o vedere, din Pozzuoli, fratelui său, Florian Groza, relatând că se află la 10 km de Napoli. De aici, peste 10 zile a plecat spre insula Capri, oraşele Palermo şi Pompei, împreună cu d-l Minişor din Arad. Aşadar, peste 5-6 săptămâni, urma să se întoarcă în ţară[110]. Splendidul peisaj al insulei Capri l-a vrăjit pe tânărul artist. Încremenit în faţa naturii, plin de dorinţe şi frustrări, Groza a poposit în această oază de linişte italiană, 3 săptămâni[111]. Itinerarul propus, în Italia, a fost relatat, pe larg, într-o scrisoare expediată, din Pozzuoli, la 15 mai 1926. De pe malul mării aproape de Napoli „pe unde merg tot cam la două zile cu tramvaiul", duminica dimineaţa a plecat, cu un acelaşi domn Minişor, pe insula Capri, unde a stat 3 zile. În timpul iernii a rămas la Florenţa. Peste 2-3 zile şi-a programat o călătorie la Veneţia, Budapesta şi,

---

[106]*Ibidem*, f. 3–4.

[107]*Ibidem*, f. 5-7.

[108]*Colecţia personală a familiei sculptorului Gh. Groza* (Vedere din Roma trimisă părinţilor la 3 aprilie 1926).

[109]C.M.A., *C.I.*, *F.G.*, nr. inv. 101, f. 1-4 (Scrisoare, trimisă părinţilor, de la Roma în 25 aprilie 1926).

[110]Idem, nr. inv. 108 (Vedere din Pozzuoli, 4 ianuarie 1926, adresată fretelui său, Florian Groza, elev în clasa a VII-a liceu, „Căminul Studenţesc", Str. Gen. Dragalina).

[111]*Colecţia personală a familiei sculptorului Gh. Groza* (Vedere din Insula Capri, scrisă de la „Caffe Centrale", trimisă familiei la 16 mai 1926).

în cele din urmă, trebuia să se întoarcă în țară, prin 15-20 iunie. Între timp, a sosit vestea că, la Roma, a primit 100 lire de la Reli din Beiuş „ca să ăi cumpăr ceva de pe aici"; şi tot în această perioadă a împrumutat, de la banca d-lui Neamțu, 16.000 lei[112].

Potrivit planurilor urma să se întoarcă în țară, pe 1 iulie, mai ales că, a aflat că, venise şi fratele său mai mic, Florian, în vacanță[113]. Cu toate acestea şi-a continuat itinerariul prin Napoli, unde a fost la muzeu şi „merg cu vilaniu electric". La 22 mai 1926, a plecat spre Napoli, Palermo, insula Capri. Aici a poposit 2 săptămâni, nu 3 cât a dorit. După ce s-a întors în țară, la scurtă vreme, în 30 iulie 1926, Generalul Olteanu i-a expediat o vedere, în care îi mulțumeşte pentru cuvintele sale care „au impresionat mai ales cercul intim al familiei mele"[114].

La începutul lunii septembrie (2 septembrie 1926) primeşte o vedere de la un prieten, Toader, care, pe lângă reproşul că nu i-a mai scris, l-a rugat că, dacă se întoarce până în 15 septembrie, să-i aducă un pachet de acasă, de la Şimand sau să treacă pe la sora sa, „pe la Şiria, măritată Agrina Todor, la moara cea mare, aproape de gară"[115]. De asemenea, dr. Marcel Olteanu, fiul generalului, la 12 decembrie 1926, îi mulțumeşte pentru rândurile sale, exprimându-şi totodată bucuria de succesul avut de Groza la examen. Tot acum îi trimite şi 452 de lire (4.000 lei)[116].

Două zile mai târziu, Viora dr. Ciordaş, poeta din Bihor, şi-a exprimat regretul de a nu putea avea la timp, „scoarțele cărților mele dragi făcute de D-ta". Încheie vederea cu „Primeşte expresiunea distinsei mele considerațiuni..."[117] Poeta Viora din Bihor a fost o altă persoană influentă, în cercurile intelectualității, care a sprijinit activitatea artistică a tânărului Groza. A făcut numeroase comenzi de tablouri, pe care, apoi, le-a vândut. Mai amintim că, actualmente, în posesia urmaşilor amintitei poete, se află câteva picturi[118].

Reluăm firul călătoriilor.

La sfârşitul anului 1926, s-a îndreptat spre capitala Ungariei, Austriei şi, apoi spre Zürich, ajungând, în cele din urmă, la Paris[119], unde a

---

[112]C.M.A., *C.I.*, *F.G.*, nr. inv. 100, f. 2-4 (Scrisoare din Pozzuoli, la 15 mai 1926, adresată părinților); *Colecția personală a familiei Groza-Ziegler* din Moneasa.
[113]*Colecția personală a familiei Groza-Ziegler* din Moneasa (Vedere trimisă din Roma, la 19 iunie 1926).
[114]*Ibidem*
[115]C.M.A., A.P.C., *F. neinv.*, f. 9.
[116]*Colecția personală a familiei Groza-Ziegler*, din Moneasa (Vedere din Braşov, trimisă lui Groza la Roma).
[117]*Ibidem* (Vedere din Beiuş trimisă lui Groza, la Moneasa, în 14 decembrie 1926).
[118]Interviu cu d-na Dobrin-Bayer, nepoata poetei Viora din Bihor.
[119]Pavel Berariu, *op. cit.*, p. 27.

locuit la adresa „11-ar 3 cité Joly (nu Joli)"[120], de unde a trimis considerațiile sale celor de acasă și prietenilor săi.

În perioada pariziană, s-a conturat și mai mult dragostea pentru sculptură „simțesc acuma de o vreme, că totuși acea ă-mi place mai mult", inspirată de la profesorul său, Henri Bouchard, care era „un sculptor foarte mare francez"[121]. Atmosfera culturală a Parisului l-a însuflețit, însă nu egalează „cele ce iubesc foarte mult și anume dealurile și văile și pădurile cele frumoase și cu aerul cel curat cum este pe la Moneasa mea cea scumpă"[122]. „Muzeele și toate cele sunt splendide pe aici... Este splendid și mult, mult mai bogat și mai mare decât vastul Vatican din Roma. Acolo e (în Louvre) capodopera lui Leonardo da Vinci „Monalisa" sau „Gioconda" care este o minune nu altceva. Apoi tot acolo este și „Venus din Milo" (aflată pe insula Milo), apoi am fost de am văzut și mormântul lui Napoleon I și hainele pe care le-a purtat el. Tot acolo este și un vagon de tren de cl. I în care s-a suscris pacea acuma după războiul mondial, apoi am fost în Panteon unde am văzut mormântul lui Victor Hugo, Voltaire, Rousseau, Emile Zola și alți mari oameni". Trăia „aici" cu „o liră pe zi, lapte foarte bun, cu 1 franc și 6 cetime (cam 10 lei)"[123].

Scrisorile și vederile, atât cele aflate în patrimoniul Complexului Muzeal Arad, cât și cele din colecția familiei sculptorului, au fost redactate într-o primă variantă, pentru că avea obiceiul de a le rescrie. Deseori, în textele sale găsim greșeli de ortografie sau o exprimare simplistă, lucru pe care l-am redat în citate sau în explicații, tocmai pentru a redefini un spirit artistic.

Autodidact, înzestrat cu talent artistic, Gheorghe Groza, cu firea sa deosebit de temperamentală, a trăit cu maximă intensitate toate momentele, atât cele de satisfacție profesională, cât și zbuciumul cotidian. Din motive rămase încă neelucidate, asupra cauzei morții sale, planează suspiciunea.

Chipul nostalgic al lui Gheorghe Groza a rămas viu în amintirea bătrânilor satului, care îl iubeau datorită umorului și bunei sale dispoziții. Astfel că întâlnirile cu prietenii săi din Moneasa, în timpul șederii sale acasă, se desfășurau „La codrul verde", (IL. 80) locul în care se depănau amintirile și aventurile trăite.

---

[120]C.M.A., A.P.C., *F. neinv.*, f. 1.

[121]Idem, *C.I., F.G.*, nr. inv. 103, f. 1 (Scrisoare din Paris, 24 aprilie 1927, adresată părinților).

[122]*Ibidem*, f. 2.

[123]*Ibidem*, f. 3-4.

3. Poarta spre nemurire

3.1 Interviu cu nepoata sculptorului, Florina Groza-Ziegler[124]

Florina-Groza: În armata austro-ungară nu intra orişicine, trebuia să ai o anumită înălţime, greutate, grad de cultură, chiar dacă nu avea-i şcoală. Şi de la Moneasa, Dezna, Sebiş, o fost singurul ales, ... Gheorghe Groza, în 1917, deci la 18 ani. Şi o fost înrolat în armata austro-ungară şi dus pă front... Când s-o făcut România Mare o ajuns la vârsta de încorporare, iară l-or luat şi în armara română*. Şi-atuncea, vezi nici eu nu ştiu amănunte, printr-un complex de împrejurări, generalul Olteanu l-o văzut şi l-o luat ordonanţă. Şi-atuncea şi-o dat seama de talentul lui. Vezi nu-mi mai aduc aminte în ce an a fost asta. O fost după Buşiţia. El o făcut picturile. Într-adevăr d-na Olteanu s-o ocupat de expoziţii şi vindea, să-i trimită lui bani acolo. Şi din scrisori ai citit ce foame răbda!

- Da...

Florina-Groza: Placa lui Gheorghe Groza e la mine în casă. Şi cu Olteanu, din scrisori reiese că o făcut foame.

- Dar, după expoziţia de la Braşov i-a promis că-i dă 4.000 de lei, ori erau, foarte puţini.

Florina-Groza: Şi mânca citrice şi-şi distrugea pictura.

- Da, noroance.......

Florina-Groza: Da şi cum scrie acolo, zice, că simt cum flacăra de artist se stinge şi trebuia să distrugă pictura ca să poată pe aceeaşi pânză să mai picteze. Deci el nu avea materialul necesar picturilor. Şi când o murit el la Braşov, poate c-o fi făcut apendicită.

- Există undeva scris lucrul ăsta ?

Florina-Groza: Nu există, pentru că tata era locotenent atunci. Olteanu era general. Şi când l-o îngropat în Braşov cu pompă militară... Păi tata avea un cuvânt de spus ? Nu. Şi atâta zice că în casa lui, şi tot n-o fost un apartament de două camere la generalul Olteanu, zice că nu puteai pune degetul de picturile lui Gheorghe Groza.

- Şi unde-s ?

Florina-Groza: Unde-s, unde-s... E clar că doar a patra generaţie mai trăieşte. Probabil că şi ei or făcut canalul şi or fi fost deportaţi. S-or prăpădit. Da numa aşa din gură-n gură. Că vezi cum îi şi familia Bayer, de care ţi-am spus, vreo cinci tablouri, ne pot sta la dispoziţie, în cazul unei expoziţii. Deci aşa, Miloş[125] o avut iarăşi pictură de-a lui Gheorghe Groza. Da el s-o îndrăgostit de-o oarecare, de o prostituată din Paris, Tosca. Aveţi la muzeu bustul. Tosca o fost logodnica lui şi cu aia urma să se căsătorească. Şi aia era o pasăre de noapte. Şi el o vrut să se sinucidă, mort

---

[124]Interviu cu Florina Groza-Ziegler, nepoata sculptorului Gheorghe Groza, din Moneasa.

* Colecţia de fotografii a familiei Groza-Ziegler. „Gh. Groza-soldat” (IL. 71)

[125]Este vorba de arhitectul arădean Miloş Cristea.

de foame. Ştii! Şi ea l-o luat, l-o dus acasă. Şi am avut scrisori, care începeau cu „mon amour” şi le semna Tosca. Da, Dumnezeu mai ştie unde-s. Deci el urma să se căsătorească cu această Tosca. N-o mai apucat c-o murit. Şi când s-or dus la înmormântare n-or avut voie să meargă decât bunicu, bunica şi tata. Nu ţi se pare ceva ciudat ?

- Mai circulau zvonuri că el ar fi fost otrăvit!?

Florina-Groza: Păi da, s-o zis la un moment dat, în ultima scrisoare scria că vine sănătos o ajuns după ce o fost îngropat. Da, da o fost o apendicită galopantă. Diagnosticul a fost dat de Spitalul militar. Tata o vrut să-l ducă la Moneasa să-l îngropape. Nu ţi se pare normal ?

- Dar, din câte ştiu, nu l-a lăsat.

Florina-Groza: Nu, nu. Nu ştiu de ce.

- Şi mormântul lui, unde-i ?

Florina-Groza: La Braşov are o plăcuţă de piatră şi o fost îngropat altcineva deasupra.

- Extraordinar!

Florina-Groza: Ei tot din familie! Tot din familie. Numai eu când am fost, era Gheorghe Groza pictor şi sculptor. Era.

- În afară de perioada Paris, Florenţa şi celelalte, când se-ntorcea acasă cum reacţiona d-na Olteanu? Pentru că apare în scrisori, la un moment dat, consemnat: „da că mergi acasă şi îţi petreci timpul aiurea, nu lucrezi nimica, eşti leneş, dai banii acasă şi nu-mi dai banii mie!”

Florina-Groza: Adevăru-i că el s-o băgat în bancă.

- Am văzut că foarte multe conturi şi-o deschis.

Florina-Groza: Şi-o deschis pentru soră-sa, Mărioara, de i-o făcut casa. O murit şi o rămas tata cu toate datoriile la bancă. Dacă tata nu era girant, era singurul salariat... Nu ştiu, tu ai citit cartea... tot legat de Gheorghe Groza. Poate că l-or reabilitat, da nu-i vorba de reabilitare, pentru că niciodată n-o fost consacrat şi destituit şi iară să-l... Nu s-o ocupat nimeni în mod special de el. Îs atâtea mistere în jurul lui. Şi în fiecare an ce trecea tot mai adânc se îngropa misterul.

- D-na Olteanu nu a avut influenţă asupra comenzilor pe care le-a primit Groza ?

Florina-Groza: Se poate că la regele Mihai o fi avut, Marcelică fiind aghiotantul lui Mihai.

- Asta mă întreb, pentru că Lazăr Nichi cere să fie executate cele două busturi: Coşbuc şi Xenopol...

Florina-Groza: Da nu erau concursuri pe atuncea ?! Că la monumentul de la Buziaş, care n-o mai apucat să-l facă, zice că o câştigat concursul.

- Era plecat în Italia, era la Roma atunci.

Florina-Groza: Da, putea să trimită schiţa. No, pă regele Mihai îl am, da-i la Ştefan, numa am poză.

- El avea un bar preferat la care merea în Moneasa?
Florina-Groza: Da, Codrul Verde.
- Da, nu ştiu, mi-aţi povestit odată.
Florina-Groza: Trebuie să fie în scrisori şi aşa ceva. „Codrul Verde” era unde-i casa lui Rodica şi a lui Călin. Era un birt „La Codrul Verde”, unde se duceau ei, prietenii.
- Avea prieteni în Moneasa ?
Florina-Groza: El era foarte, foarte simpatizat şi foarte iubit. Vezi dacă ar veni tanti Ili şi tanti Ghita a lu` baronu, că ele l-or cunoscut personal. Ea vine în septembrie, că are 87 de ani. Cu ea trebuie să vorbesc. Că şi tanti Ili are basorelief cap de copil. Ioji ţâganu, bunicu lu` Dana de la ţâgani, are la voi un bronz, cap de ţâgan.
- Groza scria că vrea să se-ntoarcă la Moneasa şi să-şi facă un atelier.
Florina-Groza: Da o avut şi schema, locul lui o fost unde-i casa lui Rodica a lui Călin.
- Da ?
Florina-Groza: Tata l-o moştenit pă câte datorii le-o dat.
- Nu aveţi scrisorile lui de la iubite ?
Florina-Groza: Nu, io scrisori n-am nimic, decât ce-o dat tata la voi. P-o ţărancă. Şi şti pă cine o iubit el, ca ficior? Foarte tare! Pă nană Mărinca. Da, astea toate-s mai bătrâne, nici măcar poze de la nană Mărioara nu am. Da aşa era o figură veselă. El o făcut prima dată beţele alea împletite, el o fost cu ideea cu bâtele alea, care le-or făcut ţiganii după aia. Pe ce punea mâna împestriţa şi aranja. Şi făcea pă vale mori şi jucărioare, care se duceau pă vale una după alta. Jucării pentru copii, se juca efectiv cu copii pă vale. Era foarte legat de Moneasa.
- El şi spunea: „Moneasa mea scumpă”
Florina-Groza: Păi da. Şi că nu dau Moneasa pentru toate frumuseţile Parisului şi Italiei.

3.2 Interviu cu d-na Dobrin-Bayer[126]

- Ce amintiri vă leagă de Gheorghe Groza ?

Dobrin-Bayer: În Beiuş este un monument în piaţa centrală a Beiuşului, monument care reprezintă, de fapt, o femeie, aşa într-un văl foarte frumos, România, la picioarele căreia sunt îngenuncheaţi cei doi, Bolcaş şi Ciordaş. Această statuie, bust, este un monument statuar. Pe un soclu foarte înalt, iar dedesupt este scris numele celor doi. Când au venit ruşii l-au dat jos şi în timp s-a spus ce-i cu el şi pe urmă a fost topit, iar acum după `90 s-a refăcut, după modelul ăla, dar aşa într-o manieră mai modernă şi dacă mergi în Beiuş îl vezi refăcut. Ai văzut fotografie cu monumentul?

- Nu.

Dobrin-Bayer: Există şi fotografia cu monumentul vechi şi cu monumentul nou. Monumentul nou a fost refăcut, cu ocazia împlinirii, să mă gândesc, deci ei au fost omorâţi în 4 aprilie 1919, la împlinirea unei sume rotunde, probabil că la 75 de ani.

- Şi spuneţi-mi care a fost totuşi legătura lui Gheorghe Groza cu Vioara din Bihor ?

Dobrin-Bayer: Viora, care este o Viorică dezmierdată, e un nume destul de obişnuit în zona Beiuşului. Ah, cred că sigura legătură a fost de protejare, de ajutorare, pentru a se strânge fonduri, pentru ca el să-şi poată desăvârşi studiile, lucrările... Asta.

- Pentru că în aprilie 1926 îi trimite o scrisoare, de fapt o vedere lui Gheorghe Groza, prin care, îşi exprimă regretul că nu a reuşit să primească scoarţele pentru cărţile ei.

Dobrin-Bayer: Pentru că bunica scria, cu toate că vă spun a fost o autodidactă, care şi-a făcut în particular toate studiile. Ştia câteva limbi şi le ştia bine, adică scria corect şi-n germană şi-n franceză şi era extrem de sensibilă.

- Spuneţi-mi în ce împrejurări l-a cunoscut pe Gheorghe Groza ?

Dobrin-Bayer: Deja asta nu mai ştiu, da cred că prin Buşiţia.

- Şi despre familia Olteanu ?

Dobrin-Bayer: Despre familia Olteanu, atâta ştiu, familia Olteanu erau prieteni foarte buni cu un frate de-al tatei, cu Caius Dobrin şi cu soţia lui, nu ştiu dacă nu erau şi ceva rude, care era din Sibiu, cu Florica Dobrin. Şi ei erau foarte prieteni cu familia Olteanu. ... Ioana Dobrin, fiica tatălui tatii a stat în ultima perioadă la ei, având grijă de ea Anca, sora mea cea mai mare. Ei, şi Ioana avea o cameră la Breaza în casa familiei Olteanu, şi cu această ocazie Anca o mai ducea cu maşina acolo. Se vedea şi cu familia Olteanu şi cumva s-a apropiat, îi cunoştea şi se vedea cu ei cât de cât. ... Marcelică Olteanu o avut doi sau trei băieţi, unul din ei, noi am pierdut legătura cu ei, că d-na Olteanu, Dora Olteanu, cred c-o fi murit între timp.

---

[126]Interviu cu d-na Dobrin-Bayer, nepoata poetei Viora din Bihor, o mecena a sculptorului Gheorghe Groza.

Şi cred că Dora era soră cu tanti Florica. ... familia Olteanu care era din Craiova, o veche familie boierească...

Că şi la noi în familie sunt tablouri de-ale lui. Probabil bunica le-o cumpărat sau probabil le-o primit. Că şi la bunica sunt nişte fulgi de nea, stau aşa, foarte frumoşi. Pă urmă şi eu am natura moartă, tablouri de la mama, care sunt la mine şi la unul din verii noştrii, care-i mai în vârstă decât noi şi ştie mai multe, Sabin Negru, care a fost medic în Bucureşti.

3.3 Interviu cu Ghita Nesnera[127]

- Ce vă amintiți despre Gheorghe Groza ?

Ghita Nesnera: Despre Gheorghe Groza ştiu că eu am fost cu 14 ani, 15 ani mai tânără decât el, dar ca om era aşa de simpatic, aşa de înțelegător şi cu copii, aşa că ne-am înțeles aşa de bine, că atunci încă era Hotelul Mare, în capătul ruinelor de fostul hotel...

- Vila 1 ?

Ghita Nesnera: În capăt, ştiți, dacă ieşiți de la lac atunci în sus, acolo era cel mai mare Hotel din Moneasa, ăsta era primul şi-acolo am stat şi... foarte bine ne-am distrat acolo.

- Am înțeles, de la doamna Ziegler, că vă făceați vizite dese sau venea el pe la dumneavoastră!

Ghita Nesnera: Noi am petrecut verile, că taică-meu a fost amorezat de Moneasa. Şi tot timpul l-am petrecut împreună. El era mai mare ca noi, dar era foarte înțelegător şi cu tinerii... Şi tot acolo ne-am întâlnit cu familia, eram ca nişte rude deja... io am fost şi fată de onoare la o nuntă cu fratele lui mai mic, cu Florian, a lu` prefectul Groza, era pe-atunci în Arad, el era prefect în oraşul Arad şi fata lui s-o măritat, şi ne-a chemat pe toți la Moneasa, care eram o grupă în Moneasa. Am petrecut foarte bine timpurile acolo. În ceea ce-l priveşte pe Georgiță era un băiat foarte drăguț, modest, talentat... de-aia am pomenit şi de Hotelul acela, atunci ăla era hotelul cel mai mare din Moneasa, în timpurile mele, acum 65 de ani. Şi era un mic salon cu pian şi eu cântam la pian. Ha! – ne-am distrat aşa de bine, am dansat şi era şi masă de ping-pong, foarte bine m-am distrat. Totdeauna mingile cădeau în pârâul de lângă, totdeauna... în fiecare zi trebuia să cumpărăm mingi de ping-pong, că toate au sărit în pârâu. ... Şi în ceea ce priveşte pe Georgiță eram prieteni foarte buni, şedeam pe la el, el era băştinaş din Moneasa. Noi eram goşti la el. În fiecare seară după cină, că noi am mâncat acolo la el...

- Picta ?

Ghita Nesnera: Nu picta. El făcea sculptură din miez proaspăt de pâine. Aşa figuri făcea, că era mai bătrân decât noi, dar tare mult îi plăcea cu copii, cu fetele. Şi ne-a făcut figuri, ne-a făcut o armată întreagă pentru noi, în două minute, noi numai trebuia să comandăm, păi da, şi el sculpta în coajă şi a făcut...! Extraordinar, ce fatalitate a fost! Şi era atunci încă foarte tânăr. Păi, el a fost cu mult mai bătrân decât mine. Aşa că şi totdeauna era vesel şi foate atent şi cu noi şi cu copii mici şi nu mi-a spus: ioi mucoasa! Totdeauna ne-a primit şi ne-a făcut de toate, foarte simpatic... Aşa în doliu am fost când am auzit că săracul nu mai este. Ce-a pățit şi cum a pățit asta este un secret. În ce an s-a născut George ?

-1899

---

[127]Interviu cu Ghita Nesnera, cuscra baronului Andreny; aceasta a copilărit cu sculptorul Gheorghe Groza.

Ghita Nesnera: În `99. Sigur era cu 15 ani mai bătrân decât noi atunci. Asta era frumos din partea lui. Totdeauna a stat de vorbă cu noi. Niciodată n-am stat în spatele lui. Hai, fă-ne asta şi fă-ne aia şi aşa de drăguţ ne-o servit. Era săritor. Dacă trăia, era ceva extraordinar. Eu nici n-am cunoscut altfel de oameni până atunci. Foarte, foarte drăguţ şi modest... Cine are aşa un talent şi poate să rămâie aşa simplu şi modest, asta rar se-ntâmplă.

- Ce m-a frapat a fost întotdeauna privirea lui tristă, parcă degaja o melancolie deranjantă.

Ghita Nesnera: Parcă şi-a simţit deja viitorul.

Capitolul 8

Stațiunea balneo-climaterică Moneasa

„monesenii ...sunt oameni fanatici, devotați stațiunii lor”
(Sabin Manuilă, 1925)

Peisajul pitoresc al stațiunii Moneasa este completat armonios de izvoarele termale şi aerul puternic ionizat. Izvoarele termale au fost amintite în diploma din 1597, în care se consemnează actul de donație făcut de Sigismund Báthory lui Kornis Gaspar[1]. „Băile termale” au fost cunoscute şi apreciate de otomani. Descoperind calitățile binefăcătoare, turcii le-au utilizat pentru recuperarea sănătății. Nu ştim însă dacă au fost angajați medici turci, dar s-a cunoscut faptul că, de multe ori, s-au adresat vracilor[2]. În acele vremuri, băile nu au fost exploatate în scop turistic. Interesul pentru amenajarea stațiunii a început abia în secolul al XIX-lea când proprietarii Monesei, pe lângă exploatarea minelor, calcarelor şi marmurei au început amenajarea stațiunii.

De-a lungul vremii, s-au făcut numeroase aprecieri asupra locurilor pitoreşti ale Monesei. Istoricii perioadei moderne au menționat-o ca fiind „unica stațiune balneară din comitatul Arad, situată în părțile nord-estice”. Viitoarea stațiune şi-a luat denumirea de la satul cu acelaşi nume. Ea atrage prin efectul curativ al izvoarelor termale[3]. Cercetătorii au apreciat că apele termale izvorăsc din calcarele triasice, care se găsesc la o distanță de ¼ h de satul Moneasa[4]. Efectul curativ al apelor termale poate fi simțit în afecțiunile organelor digestive, bolilor reumatice, debilitate generală şi boli abdominale. Dintre izvoare, doar două au o semnificație mai deosebită. Analiza a permis stabilirea temperaturii lor, ce variază între 18, 25 şi 31°C. Apa este cristalină şi conține Na, Ca, Fe, K şi Mg, sub formă de săruri minerale şi carbonice; la acestea se adaugă acidul silic, ce se găseşte în proporție mare[5]. Pe lângă acestea, există şi izvoare cu apă rece, ce au un debit bogat. Cu toate că nu au însuşiri chimice deosebite, totuşi, sunt foarte utile, deoarece asigură băilor o temperatură plăcută[6].

---

[1]Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 165; Somogyi Gyula, *op. cit.*, p. 180-181.
[2]Márki Sándor, *op. cit.*, vol. II, p. 248, 259, 264; Somogyi Gyula, *op. cit.*, p. 180-181.
[3]Gaál Jenö, *op. cit.*, p. 502-504.
[4]D.J.A.N.A., *F.P.J.A.*, *Acta congregationum*, dos. 753/1822, f. 5; C. Diaconovich, *op. cit.*, p. 797.
[5]Gaál Jenö, *op. cit.*, 502-504; Dr. Kardos Géza, *Erdélyi Fürdőkalauz*, Arad, 1928, p. 156; C. Diaconovich, *op. cit.*, p. 320; Valeria Velcea, Ioan Velcea, Octavian Mândruț, *op. cit.*, p. 35; A. Şc. Gen. „Gheorghe Groza” Moneasa, Gh. Bărbuceanu, *mss. cit.*, p. II.
[6]Gaál Jenö, *op. cit.*, p. 502-504.

Susurul izvoarelor şi singurătatea sălbatică a locurilor te conduc spre o baie retrasă frecventată de turişti pentru recuperarea sănătății. Amenajările realizate în preajma băii şi hotelului cu camere de către proprietarul Névery, au îmbiat turiştii, în număr mic cei drept la mijlocul secolului al XIX-lea, să vină pentru însănătoşire şi distracție[7] chiar de la distanțe apreciabile. Cu toate măsurile luate de proprietarul amintit, stațiunea a fost neglijată, motiv pentru care nici nu prea a fost vizitată. Chiar şi drumul de acces era aproape impracticabil. Traseul Sebiş – Moneasa, cu căruța, era parcurs în 2h, din cauza lipsei amenajării drumurilor şi podurilor. În anotimpul ploios, căruțele intrau până la butucul roții în noroi şi apă. De multe ori, datorită locurilor puține de cazare, turiştii au fost nevoiți să plece, iar cei cazați să renunțe la multe comodități[8].

Din ordinul comitelui suprem al Aradului către pretorul plasei Buteni, începând cu data de 20 mai 1853, notarul din comuna Prăjeşti a fost obligat să verifice şi să întocmească, sub îndrumarea pretorului din Buteni, un tabel cu străinii care vin la tratament în băile Moneasa[9]. Ca urmare, din listele întocmite rezultă că, în acest an, stațiunea a fost vizitată, cu precădere, de turiştii din comitatul Arad şi din comitatele învecinate, fără a fi semnalate persoane venite din străinătate, cu funcții şi poziții sociale importante. Asistența medicală a fost asigurată de medicul comitatului cu sediul în comuna Sebiş, „care se deplasa zilnic în acest scop la Moneasa"[10]. În cursul lunii iunie a aceluiaşi an, inspectorul Băilor din comuna Sebiş a consemnat un număr de 12 persoane, împreună cu 17 însoțitori (membrii de familie şi servitori)[11]. Într-un raport al primpretorului din plasa Buteni către comisarul gubernial cezaro-crăiesc s-a aratat că turiştii „vin pentru distracții şi odihnă. Bolnavii veniți pentru tratament, în general, părăsesc sănătoşi stațiunea". Însă, pentru a susține dezvoltarea şi creşterea numărului de vizitatori s-a propus amenajarea stațiunii după „planul medicului primar al comitatului Arad, dr. Bittner Emeric"[12].

Cu toate acestea raportul autorității comitatului Arad către Consiliul locotenențial cezaro-crăiesc, departamentul Oradea, cu privire la desfăşurarea sezonului balnear la băile din Moneasa în anul 1819, arăta că băile Moneasa abia puteau fi considerate în categoria stațiunilor balneare, întrucât nu au fost elaborate standarde de funcționare şi administrare la nivelul scontat. Turiştii au fost, cu precădere, locuitorii din comitatele învecinate, dar şi din Arad, nesemnalându-se persoane străine sau cu

[7]Fábián Gábor, *op. cit.*, p. 75.
[8]Gaál Jenö, *op. cit.*, p. 502-504.
[9]D.J.A.N. A., *F.P.J.A.*, *Actele comitatului*, dos. 328/1854, f. 4.
[10]Idem, dos. 566/1853, f. 1.
[11]Idem, dos. 190/1853, f. 2; Idem, dos. 260/1853, f. 1.
[12]Idem, dos. 533/1853, f. 1.

poziții sociale foarte înalte. Asistența medicală a celor din stațiune a fost asigurată de medicul comitatului din circumscripția Sebiș, care se deplasa zilnic în acest scop la Moneasa[13].

Pentru o mai bună funcționalitate a băilor, în anul următor, notarul zonal a fost însărcinat să le administreze[14] fixând prețurile de cazare și meniul. Capacitatea stațiunii s-a limitat la 5 camere de baie și 14 camere de oaspeți[15]. Decizia de a acorda credibilitate autorităților din localitatea Moneasa cu scopul de a lua măsuri pentru bunul mers al stațiunii a însemnat începutul unei administrații mai eficiente. În perioada 18 iunie-4 august s-a înregistrat o creștere a numărului vizitatorilor la 25, cei mai mulți din comitatul Arad[16].

Un alt raport al pretorului cezaro-crăiesc al plasei Buteni către împuternicitul cezaro-crăiesc al comitatului Arad, privind înaintarea listelor cu străinii care au vizitat stațiunea, consemnează că evidențe asemănătoare au fost trimise și la Poliția cezaro-crăiască din Viena și la împuternicitul cezaro-crăiesc din Arad. Tabelele anexate conțin informații referitoare la anul 1854, luna iunie, când trei persoane au vizitat băile Moneasa. Ele erau venite din Batanya, Arad și Lököshaza. Fiecare vizitator a fost însoțit de un servitor[17]. În luna iulie, numărul vizitatorilor a crescut, atingând cifra de 28. Ei erau însoțiți de 16 servitori. Aceștia au venit din Arad, Ghioroc, Batanya, Lökösháza, Seghedin, Zărand, Sebiș, Kikinda Mare și Sânmartin. În luna august, au fost 23 de vizitatori, însoțiți de 4 servitori, care sunt de loc din Ineu, Chișineu-Criș, Nădab, Vinga, Lökösháza, Arad, Cintei, Vânători, Sebiș, Sânmartin.

Dintre cei 54 de vizitatori, în lunile iunie-august, 20 au fost femei, venite cu soții lor, însoțite de fata de casă și guvernantă, cum e cazul baronesei Simony. Un alt exemplu, este soția protopopului din Sebiș, Terentie Raț, care venea cu soțul ei, însă fără servitori. O situație interesantă a fost cea a studentului venit din Kikinda Mare, Mihai Stoikovits, care, probabil, fiind grav bolnav a fost însoțit de două persoane (o gospodină și verișoara sa).

La rubrica „ocupația vizitatorilor", figurau următoarele înregistrări: soție de pretor, pensionar, baron și moșier, comerciant de făină, administrator de moșie, moșier, meșter pilar, notar, soție de notar, student, soție de protopop, baroneasă, protopop ortodox român și romano-catolic, soție de administrator de moșie, om de știință.[18] Raportul pe luna septembrie, elaborat cu ocazia închiderii sezonului la Moneasa,

[13]Idem, dos. 566/1853, f. 1.
[14]Idem, dos. 328/1854, f. 1-4.
[15]Idem, dos. 7636/1854, f. 3.
[16]Idem, dos. 115/1855, f. 21-25.
[17]Idem, dos. 328/1854, f. 21-26, 30-31.
[18]*Ibidem*

consemnează prezența a 27 de vizitatori, nobilime comitatensă arădeană, care au avut o atitudine paşnică şi ordonată. Bolnavii au fost vizitați de medicul stațiunii Bittner Emeric[19].

Bunul mers a fost coordonat de reguli pentru a menține ordinea în stațiunile balneare existente pe teritoriul circumscripțiilor din Oradea. Normele erau următoarele:

- folosirea liberă a băii este admisă tuturor celor care şi-au achitat taxa fixată pentru utilizarea băii;
- fiecare vizitator al băii este obligat cu ocazia sosirii sale la stațiunea balneară de a se prezenta la proprietarul stațiunii, respectiv la arendaşul acesteia, pentru a declara: numele său, starea civilă, domiciliul, precum şi pentru a-i înregistra în condica străinilor, care va fi verificată de inspectorul băii, zilnic;
- este o obligație a vizitatorilor de a îngriji fiecare vană; după folosire să fie complet golită şi să fie curățată cu perii, înainte de a se pregăti o nouă baie;
- vizitatorul este liber să fie prezent la umplerea vănii sale, de a se convinge de curățenia ei şi de a stabili gradul de temperatură a apei;
- dacă vreun vizitator primeşte o vană deja umplută şi are bănuiala fondată că apa parțial a fost deja folosită, atunci are dreptul de a cere golirea vănii şi umplerea ei din nou;
- arendaşul băii are obligația menținerii curățeniei camerelor de baie şi a garniturilor, de a se îngriji de utilitatea lor şi de curățenia vănilor, iar vizitatorii sunt obligați să mențină curățenia în camerele de baie şi a mobilierului existent înăuntru:
- vizitatorii care nu au costume de baie să fie prevăzuți cu ele în schimbul unei plăți; costumele murdare şi umede să fie restituite şi în locul lor trebuie să primească haine uscate şi curate;
- în caz de îmbolnăvire subită, ca să se poată acorda primul ajutor îndată, trebuie să se țină aşa-numita „hoffmani" şi să sufle în cornul de cerb, pus la dispoziție; în fiecare cameră de baie trebuia să fie instalată la un loc potrivit o sonerie de tras;
- taxele costumelor de baie şi ale băilor, fiecare separat, trebuie să fie afişate într-un loc public, pentru a le putea oricine folosi.

Aceste reguli trebuiau să fie afişate în casa cu vănile, în anumite locuri bătătoare la ochi şi să fie supravegheate pentru a nu fi rupte[20].

Raportul din 20 septembrie 1856 al pretorului din plasa Buteni către împuternicitul cezaro-crăiesc din comitatul Arad a fost înaintat cu ocazia închiderii sezonului la stațiunea balneară din Moneasa bilanțul final. S-a consemnat faptul că stațiunea a fost vizitată de 27 de notabilități ale vremii. Atitudinea lor şi a servitorilor lor, atât politică, cât şi socială, în

---

[19]*Ibidem*, f. 41.
[20]*Ibidem*, f. 13-14.

timpul şederii a fost paşnică şi ordonată; bolnavii au fost vizitați de medicul primar din Sebiş, dr. Bittner Emeric[21].

Într-un alt raport al pretorului plasei Buteni către autoritatea comitatului Arad despre închiderea sezonului de la stațiunea balneară Moneasa s-a arată că sezonul a luat sfârşit în luna august, iar în numărul celor 36 de persoane care s-au perindat la cură nu au fost incluşi servitorii. Turiştii s-au arătat nemulțumiți de aspectul neglijent al băilor şi camerelor de oaspeți[22].

Schimbările au început în 1891, când stațiunea a trecut în proprietatea contelui Wenckheim Friedrich[23]. Noul proprietar a construit pe cont propriu o cale ferată de la gara Sebiş şi până la stațiunea Moneasa, înlăturând, în acest mod, neplăcerile drumului. (IL. 1)

În stațiune încep modernizările. În locul clădirilor vechi şi dărăpănate ale băii cu cabine de lemn şi restaurantului demodat, edificate de contele Waldstein în deceniul şapte al secolului XIX, s-a conceput proiectul unei noi baze de tratament, a cărei reconstrucție a început în anul 1895. Impozantul edificiu, numit, mai târziu de localnici, vila „Nufărul" sau nr. 1, (IL. 4) avea o lungime de 80 m. La parter, au fost amenajate 13 cabinele pentru baie. Fiecare cabină avea câte o vană, placată cu „marmură roşie" de Moneasa. Vănile noi au avut o capacitate diferită, de la 1 m^3 până la 3-4 m^3. Cele mai mici au fost destinate copiilor, cele mijlocii pentru 1-2 persoane, iar cele mai mari pentru 3-4 persoane. Alimentarea cu apă s-a făcut prin trei robineți, unul cu apă termală supraîncălzită, altul cu apă termală naturală şi al treilea cu apă rece. Cabinele erau fiecare dotate cu un pat şi cuier pentru haine. Tot la parter s-a aflat cabinetul medical, precum şi saloane, în care protipendada vremii putea purta discuții diverse, un club de distracții şi grupuri sociale, iar la etaj erau camerele de oaspeți. Lângă această clădire s-a construit un restaurant cu o capacitate de 300 de locuri. Vis-à-vis s-a mai edificat bucătăria[24], purtând mai târziu denumirea de vila 2.

Întru-cât valea băilor era foarte îngustă şi nu mai exista posibilitatea extinderii stațiunii în acest perimetru s-a recurs la noi amenajari în lunca principală a Văii Moneasa. Tot pe terenul acestei lunci s-a amenajat parcul stațiunii, unde s-au plantat puieți de conifere şi tei, iar pe axul principal au fost trasate aleile. La ieşire din Valea Băilor, în aval, pe partea dreaptă a aleii principale din parc, a fost ridicat Hotelul Central (IL. 5) cu două nivele, având 16 camere[25]. În incinta parcului, mai în aval, s-a construit

---

[21]Idem, dos. 859/1856, f. 6.

[22]Gaál Jenö, *op. cit.*, p. 502-504; D.J.A.N.A., *F.P.J.A.*, *Actele comitelui suprem*, dos. 859/1856, f. 6.

[23]Gheorghe Lanevschi, *op. cit.*, p. 134.

[24]Gaál Jenö, *op. cit.*, p. 502-504; D.J.A.N.A., *F.P.J.A.*, *Actele comitelui suprem*, dos. 859/1856, f. 6.

[25]A. Şc. gen. „Gheorghe Groza" Moneasa, Gh. Bărbuceanu, *mss. cit.*, p. III.

baza de hidroterapie (ştrandul), dotată cu 2 bazine în aer liber, cabine şi o clădire în interiorul căreia au fost montate instalații de hidroterapie pentru femei şi bărbați. (IL. 7) Apa termală a fost asigurată printr-un foraj la o adâncine de 320 m, situat în vecinătatea celor trei izvoare termale naturale din spatele bazei de tratament (Vila 1 sau Pavilionul 1)[26].

Transformările edilitare, realizate de contele Wenckheim, au avut ca model renumitele stațiuni din Europa de la sfârşitul secolului al XIX-lea. Izvorul termal realizat prin foraj la o adâncimea de 320 m a asigurat un debit de 60 hl/min. Analiza apei termale de la acest izvor a fost efectuată de dr. Lengyel Bela, profesor universitar pensionar, director al Institutului de Chimie nr. 2 din Budapesta[27]. Rezultatul analizelor a fost trimis domnului administrator domenial, Razel Istvan, însoțit de o scrisoare ce avea următorul conținut:

„Am onoarea de a vă trimite anexat rezultatul analizei apei fântânii arteziene, împreună cu un mic text în care prezint stațiunea balneară.

Analizele dovedesc că prin forarea fântânii arteziene – Moneasa a obținut un izvor, care corespunde întru totul cu caracterul izvoarelor vechi. E incontestabil că apa provine din acel bazin subteran din care provin şi apele celorlalte izvoare, cu excepția apei izvorului rece. Pot afirma că, acele impresii favorabile, pe care le-am obținut despre Stațiunea balneară Moneasa m-au impresionat adânc şi am avut deja ocazii de a vorbi despre stațiune cu câțiva colegi.

N-ar fi de prisos de a tipări actele trimise de mine şi a le trimite medicilor mai renumiți din țară. Eu nu sunt adept al reclamelor, sunt convins însă că stațiunea balneară Moneasa ar merita să devină mai cunoscută în cercurile mai largi.

Stațiunea balneară din Moneasa este proprietatea contelui Wenckheim Frideric, care nu cruță nici o cheltuială ca să ridice stațiunea balneară la nivelul cerut al cerințelor moderne. Se poate spune că ceea ce se poate obține prin sacrificii în scurt timp a şi realizat în mare parte.

Nu vorbesc mai amănunțit despre hotel sau despre clădirile mai mari, care sunt sortite pentru primirea vizitatorilor. Acestea sunt prevăzute cu mobilier simplu, dar cu gust, corespunzător tuturor pretențiilor.

Nu vorbesc despre parcul recent amenajat, care, cu fântânile sale țâşnitoare şi cu aleile sale mari, peste cîțiva ani, când vor creşte brazii, sădiți în grupuri elegante, va fi cu adevărat frumos, de care, de fapt, de-abia era nevoie, deoarece munții care înconjoară stațiunea sunt acoperiți cu păduri dese, care au drumurile lor tăiate pentru promenade de Czárán Gyula – deja constituie un parc uriaş.

---

[26] *Ibidem*

[27] Dr. Lengyel Béla a fost consilier ministerial, profesor pensionar al Facultătii de Ştiințe Regale Maghiare, directorul Institutului de chimie nr. 2.

În sfârşit, nu vorbesc despre situaţia climaterică, deoarece nu o cunosc din propria experienţă, dar, totuşi, risc observaţia că circumstanţele climaterice trebuie să fie favorabile, pe de-o parte datorită situaţiei geografice a văii, iar pe de altă parte, fiindcă teritoriul staţiunii balneare este întretăiat de multe pâraie mari şi frumoase ale căror ape fac aerul incontestabil mai proaspăt.

Halele de baie sunt amenajate conform cerinţelor tehnicii noi. Vănile sunt confecţionate din marmură roz, provenită de la cariera de marmură de pe domeniu. Bazinele la fel. Instalaţia, prevăzută cu trei robinete, furnizează apă cu trei tipuri de temperatură. Şi cabinele de băi sunt amenajate cu un confort necesar.

Punctul culminant al staţiunii este fără îndoială stabilimentul de hidroterapie (ştrandul) cu apă rece. Sala mare a clădirii este prevăzută cu duşuri, bazine, băi de şezut, băi de picioare, locuri de odihnă etc., ceea ce face posibilă aplicarea tuturor posibilităţilor de tratament cu apă rece.

Din sală se poate ajunge în sala de înot, care se poate afirma că este amenajată elegant. În bazinul de cca 150-200 m^2, apa se schimbă continuu, care ajunge aici prin ţevi din izvorul artezian abundent. Sub un singur acoperiş există două asemenea stabilimente, unul pentru bărbaţi şi altul pentru femei.

Face o impresie plăcută curăţenia şi ordinea predominant în toată staţiunea balneară.

Pentru diferitele băi, apa o furnizează cinci izvoare, dintre care patru sunt de mult folosite. Apa izvoarelor Ernö (Ernest), Maria, Kerestély şi a unui izvor rece am examinat-o în 1887.

Deoarece aceste izvoare n-ar fi putut furniza apă în cantitate suficientă pentru o staţiune balneară grandioasă, s-a decis forarea unei fântâni arteziene, pentru a se putea aproviziona cu o cantitate de apă îmbelşugată staţiunea balneară în dezvoltare. Planul a fost realizat cu succes şi în prezent, pe lângă izvoarele vechi, şi izvorul artezian recent terminat furnizează o cantitate mare de apă.

Fiind rugat să analizez compoziţia chimică a acestui izvor, m-am deplasat la faţa locului, pentru a efectua munca necesară acolo. Atunci am avut prilejul de a dobândi impresiile de mai sus, şi totodată de a mă convinge că administraţia domeniului pune un accent deosebit pentru dezvoltarea staţiunii, după modeluri moderne, în raport cu pretenţiile publicului civilizat.

Fântâna arteziană

Fântâna este forată pe tot traseul în straturi de calcar, în imediata apropiere a halei de băi. Fântâna are o adâcime de 320 m şi un debit de 60 m^3 apă pe secundă, deci, în 24 h furnizează 14.400 hl de apă.

Rezultatul analizei apei recent efectuate a întărit părerea mea ce am exprimt-o încă din 1887, când am analizat apele celorlalte izvoare...........

Şi în baza acestei analize mă asociez la părerea dr. Boleman Istvan, conform căreia Moneasa-Băi aparţine de grupa de ape minerale care se găsesc în staţiunile din: Keszthely, Oradea, Römer Bad, Tobel Bad, Gastein şi Vöslau."

Budapesta, 1898, V, 28
Dr. Lengyel Béla"[28]

În colaborare cu dr. Lengyel Béla, Boleman Ştefan a efectuat o altă analiză a apei izvoarelor 1, 2, 3 de la Moneasa.

Efectul curativ al apelor mezotermale a fost dovedit în afecţiunile organelor digestive, bolilor reumatice, debilitate, boli abdominale etc[29], după acum am menţionat deja. În cursul anului 1895 în baza legii XXIII s-a reglementat folosirea pârâului de la Moneasa[30].

Aspectul staţiunii a început să se modifice. S-a introdus iluminatul cu lămpi cu petrol în încăperile vilelor şi în parcul staţiunii. Pentru asigurarea iluminatului din parc a fost angajată o persoană care aprindea lămpile seara şi le stingea dimineaţa, după un program bine stabilit. La sfârşitul secolului XIX, s-a renunţat la iluminatul lampant pe bază de petrol, respectiv în anul 1898, amenajându-se o uzină hidroelectrică. Aceasta a folosit forţa apei, activată de o turbină cu generator de curent electric. Uzina a fost amplasată la ieşire din valea băilor spre parc[31].

În urma reamenajării staţiunii, a crescut şi numărul turiştilor. Dacă înainte doar câteva familii îşi petreceau vacanţele la Moneasa, în anul 1895 numeroşi oaspeţi vizitează staţiunea în timpul verii. Astfel, încă înainte de se fi terminat construcţiile sus-amintite, 100 de persoane au rămas în staţiune timp de o lună, iar numărul celor care stăteau zile mai puţine se cifra la 2.000. Semnalăm un număr mare de excursionişti, veniţi din Arad doar pentru ziua de duminică[32]. Atmosfera era animată „cea mai bună orchestră de ţigani din comitatul Arad /care/ locuieşte la Ineu. Atât de frumos cântă, încât s-ar putea duce în turneuri şi în străinătate, însă se mulţumeşte să cânte vara în faţa publicului de la staţiunea balneară din Moneasa".

În ultimul deceniu al secolului al XIX-lea, staţiunea a beneficiat de un statut propriu de organizare şi funcţionare. Conform acestui statut, durata sezonului este cuprinsă între 15 mai şi 30 septembrie. Prim-pretorul de la Sebiş era numit din oficiu drept comisar al staţiunii, care supraveghea şi era atent la doleanţele vizitatorilor. În activitatea desfăşurată, era

---

[28]D.J.A.N.A., *Márki Sándor, F. pers.*, R. 10, f. 747-749.
[29]Samogyi Gyula, *op. cit.*, p. 180-181; *Meleaguri arădene. Ghid turistic*, p. 96.
[30]Gaál Jenö, *op. cit.*, p. 512.
[31]În acest loc funcţionează actualmente un mic complex comercial cu un cafe-bar.
[32]Gaál Jenö, *op. cit.*, p. 502-504.

sprijinit de doi funcționari domeniali, de cei doi preoți locali și de patru oaspeți ai stațiunii.

Din taxele plătite de oaspeți pentru tratament și muzică s-a constituit un fond, din care se acoperă cheltuielile orchestrei de țigani, abonamentele ziarelor și celelalte distracții ale oaspeților. Această taxă era de 20 creițari/zi pentru o persoană în plin sezon, adică lunile iulie-august, și de 10 creițari în sezoanele secundare, respectiv lunile iunie și septembrie. Fiecare oaspete avea obligația de a respecta prescripțiile medicului stațiunii și regulamentul de funcționare, privitor la facilitățile și obligațiile vizitatorilor. Întreținerea a fost destul de ieftină. De amintit este că, o cameră pe zi costa între 60 creițari și 1 fl și 20 creițari, iar hrana zilnică a unei persoane costa 1 fl și 50 creițari[33].

Timpul liber era ocupat și de alte distracții. Printre acestea putem menționa: biliardul, popicele, tenisul, jocuri pentru copii, iar, la 24 iunie, anual, s-a organizat „Krisztina-bal” și, în data de 20 august, renumitul bal al Sfântului Ștefan; excursiile de la minele de fier și marmură, care intrau în categoria excursiilor de scurtă durată. Excursiile de lungă durată erau cele de pe Valea Lungă, Tinoasa, Restirata, Dezna – heleșteul familiei Török și la ruinele cetății Dezna, la Vașcău sau la sticlăria din Beliu etc.[34].

La baza construirii căi ferate înguste Sebiș-Moneasa au stat și rațiuni de ordin economico-turistic. Cu „trenuțul”, care circula numai duminica cu tarif redus, turiștii puteau face excursii în imprejurimile stațiunii Moneasa[35].

Distracțiile îi ajutau pe oaspeți să scape de griji, ceea ce le recomanda medicul comitatului, Kery Emeric, care a scris în limba latină pe placa de marmură aplicată pe frontispiciul bazei de tratament „Liber curis hanc cure vallem saluta. Heu hospes, hic vix curatur qui curat” (Să salutați fără grijă această vale curativă! Voi, oaspete cel frământat de gânduri abia se însănătoșește aici)[36].

Ca urmare a eforturilor de modernizare făcute de contele Wenckheim, la 13 mai 1896, Moneasa obține de la Ministerul de Interne Regal Maghiar statutul de stațiune balneară[37].

Stațiunea Moneasa a ajuns oaza de liniște, în care numeroase personalități ale timpului și-au recuperat sănătatea.

Spre sfârșitul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea, înalta societate arădeană a împodobit parcul stațiunii Moneasa cu vile, încadrate arhitectural în moda epocii[38]. Paradeyser Ludovic a construit vila

---

[33]*Ibidem*, p. 660.
[34]*Arad képes városismertető. Ipari és kereskedelmi kalauz*, Arad, 1904, p. 71-72.
[35]Gaál Jenö, *op. cit.*, p. 403, 502-504.
[36]*Ibidem*, p. 660.
[37]D.J.A.N.A., *Márki Sándor, F. pers.*, R. 10, p. 750.
[38]Eugeniu Dublea, *Băile Moneasa*, în „Orașe din România în imagini-Municipiul și județul Arad”, Arad, 1938, p. 13.

Paradayser (vila 5), Societatea Căilor Ferate Arad-Cenad a edificat Vila Căilor Ferate Unite Arad – Cenad (vila 7)[39], unde angajații acestei societăți veneau împreună cu familiile lor în concediu. Putem adăuga, apoi, vilele construite de contele Wenckheim (vila 10), somptuoasa vilă a văduvei baronului Andrényi (vila 11), edificată după planurile arhitectului arădean Steiner József[40], Vila Mager (vila 8), Vila fraților Csiky-Szandrin, Janos şi Gyula (vila 9). La sfârşitul secolului al XIX-lea, Moneasa a fost numită „Gasteinul Ungariei"[41].

O bogată activitate de valorificare a frumuseților naturii din comitatul Arad a desfăşurat-o Asociația Turistică Arădeană, înființată în 1898. Strădaniile sale au vizat organizarea a numeroase excursii, reuniuni, serbări, conferințe, editarea de anuare, publicarea articolelor de ziar, sporturi de iarnă în Munții Bihorului. Membrilor săi şi familiilor acestora, ea le-a asigurat cazare şi masă în stațiuni balneare, hoteluri şi restaurante.

Printre membrii activi s-a numărat Czárán Gyula din Şepreuş[42] stabilit în Moneasa după 1890. A locuit, la început, în vila Paradayser, apoi până la sfârşitul vieții în vila Csiky-Zielinski (nr. 9). Animat de spiritul naturii, Czárán Gyula a trasat potecile din jurul stațiunii Moneasa, a cercetat întregul complex carstic al Munților Codru-Moma până în Munții Bihorului şi Vlădeasa, a stabilit şi descris numeroase trasee turistice pentru vizitatori. Chiar şi un izvor din Moneasa poartă numele de „Fântâna lui Czárán", care este obârşia pârâului Bucovițs. În data de 15 ianuarie 1906 s-a stins din viața, fiind înmormântat în cimitirul romano-catolic din Moneasa (IL. 24). Localnicii catolici povestesc că în acea zi aşa de mult a fost tras copotul bisericii, încât s-a spart.

Asociația Turistică Arădeană, în vara anului 1906, respectiv în data de 19 august, a amplasat mai multe plăci comemorative în perimetrul stațiunii Moneasa. Dintre acestea amintim pe cea de pe frontispiciul fostei vile Csiky-Zubor-Zielinski (nr. 9), a vilei Paradeyser cu inscripția „Aici a locuit Seprösi Czárán Gyula, sufletistul prieten al naturii, cercetătorul ei până la sacrificiu, membru onorific al Asociației Turistice Arădene până în 1906, Asociația Turistică Arădeană, 1906", iar pe o stâncă din centrul stațiunii inscripția: „În amintirea lui Czárán Gyula, 1906, Asociația Turistică Arădeană"[43]. Cu prilejul centenarului morții sale, placa din capătul aleii principale a stațiunii, luată în timpul regimului comunist, a fost reaşezată.

---

[39]Gaál Jenö, *op. cit.*, p. 502-504.

[40]Gheorghe Lanevschi, *op. cit.*, p. 135.

[41]Biblioteca Județeană „A.D.Xenopol" (în continuare B. J. "A. D. Xenopol"), nr. inv. 16.471, *A Menyházai fürdő imertetése*, p. 5, 14-15.

[42]Dorel Gureanu (coord.), *op. cit.*, p. 26-29.

[43]Somogyi Gyula, *op. cit.*, p. 51; Siska Szabó Z., *Scurtă biografie, Czárán Gyula*, Ed.Fundației Alma Mater, Arad, 2002, p. 6, 22.

Revenind la istoricul stațiunii amintim că, Ministerul de Interne Regal Maghiar a elaborat o circulară, în anul 1913, prin care a solicitat vicecomitelui Comitatului Arad inaintarea statutelor de funcționare a tuturor stațiunilor balneare arădene[44].

Apreciată pentru frumusețea și sălbăticia locurilor, turiștii s-au putut bucura, la începutul secolului XX, de curățenia din stabilimentul balnear, de apele termale și de puritatea aerului, fiind indicată pentru bolnavii debili și pentru afecțiunile femeilor. În timpul verii, turiștii veniți la tratament, au beneficiat de consultația medicului angajat la stațiune. Zilnic medicul a venit din Sebiș la Moneasa pentru bolnavii de la băi[45].

În timpul Primului Război Mondial stabilimentul de tratament cu apă rece a fost afectat, fiind refăcut la scurt timp[46].

Evoluția topografică a stațiunii Moneasa la sfârșitul secolului XIX și începutul secolului XX poate fi desprinsă din Planul Stațiunii Moneasa*, păstrat în Arhiva Primăriei Moneasa. (Schița 3)

Extinderea stațiunii s-a datorat, după cum am putut observa din cele expuse, inițiativelor particulare, baronului Wenckheim, care după Unirea din 1918 și problema „optanților” a preferat să rămână în Germania și Ungaria, unde a avut și alte proprietăți.

După 1918, stațiunea Moneasa a intrat în administrarea Ministerului Sănătății și Ocrotirii Sociale, o parte din acțiuni fiind deținute de județul Arad, care preluase acțiunile unei foste societăți maghiare. Administrația arădeană a deținut cele două hoteluri mari[47]. Loisir-ul a fost însoțit de muzică de estradă, de două ori pe zi, concert în timpul meselor, pian în salonul de cură, ping-pong, reviste săptămânale și ziare zilnice, biliard, cafea, terenuri de tenis în parc, bărci pe lacul cu pești, seri de dans, tombole, cabarete, piese de teatru, concerte[48].

Decretul regal, din iulie 1924, a introdus Regulamentul balneo-climateric, prin care o asociație trebuia să exploateze stațiunea Moneasa. Unii istorici au susținut că această lege amenință existența stațiunii și pe proprietarii vilelor. Cât despre locuitori s-a afirmat că „sunt oameni fanatici” devotați stațiunii lor[49].

În stațiune condițiile favorabile de sejur începeau în luna mai și se terminau în septembrie. Începând cu luna mai temperatura era de 12,3°C,

---

[44]D.J.A.N.A., *F.P.J.A.*, *Actele vicecomitelui*, nr. 5755/1913, f. 1.
[45]C. Diaconovich, *op. cit.*, p. 320.
[46]Dr. Kardos Géza, *op. cit.*, p. 136.
*O hartă cu planul stațiunii este anexată și la volumul coord. de Dorel Gureanu; Schița evoluției stațiunii Moneasa a fost propusă de Spiridon Groza și cartografiată de Dorel Gureanu.
[47]Eugeniu Dublea, *art. cit.*, p. 13.
[48]Dr. Kardos Géza, *op. cit.*, p. 158.
[49]Sabin Manuilă, *Un atentat la sănătatea publică a statului. Regulamentul stațiunilor balneo-climaterice*, în „Societatea de mâine”, nr. 1-2, Cluj, 1925, p. 21-22.

apoi lunile iunie-iulie erau ploioase, în iulie temperatura se ridica la 18,8°C, în august la 18,4°C, iar septembrie era lună ploioasă. Umiditatea aerului înregistrată a fost de 76,8%, iar stratul de ozon măsura 9,5%[50]. Cele trei izvoare cu apă termală au fost: de jos sau Ernő (18°C), de mijloc sau Viaria (25°C) şi de sus sau Keresitély (31°C)[51].

În perioada interbelică preţurile la restaurant şi la Hotelul Băilor Moneasa au fost echivalate cu cele ale restaurantelor de categoria I din capitalele de judeţe din ţară[52].

Primăria arădeană a propus, în urma cererilor funcţionarilor, să li se vândă terenuri pentru case din parcul staţiunii, cerere la care, Consiliul local – prin delegatul Ciupertea Nuţu – s-a opus, susţinând „că prin împărţirea parcului ... întreaga staţiune balneară îşi pierde valoarea, fiindcă acest loc este singurul parc al staţiunii". Cu această ocazie s-a propus vinderea locurilor „de pe vale"[53].

În 30 iunie 1934, în cadrul şedinţei Consiliului Comunal Moneasa s-a stabilit că, în staţiune, există 3 hoteluri şi vile de categoria I şi 7 de categoria a II-a, private[54].

1. Hoteluri clasa I: Baza de tratament cu hotelul, Hotel Central, Vila Szentgyörgy, Vila Andreny, Vila Societăţii Căilor Ferate Arad-Cenad
2. Hoteluri clasa II: Vila Zőld, Zubor Andrei, Vila Morariu, dr. Dutsch Artur, Hotelul Băilor, Vila Titteldorf, Vila Kaufmann
3. Hoteluri clasa III: Casele particulare din întreaga comună[55].

În urma hotărârii 43/1932 a administraţiei de la Moneasa au fost fixate preţul camerelor la hoteluri: Vila Soc. Arad – Cenad între 40-120 lei, Hotel Băile Moneasa la fel, iar la vilele particulare preţurile vor fi corelate cu cele ale băilor[56].

Trei ani mai târziu preţul camerelor la hoteluri şi vile a crescut:

1. Vila văduvului Kaufman Iulius, sezon/1 cameră/1pat – 50-60 lei; 1 cameră/2 paturi – 80-100 lei; extrasezon, 1 cameră/1 pat – 40-50 lei; 1 cameră/2 paturi – 60-80 lei
2. Vila Societăţii Căilor Ferate Arad – Cenad, 1 cameră/1 pat – 60-70 lei, 1 cameră/2 paturi – 90-120 lei
3. Vila Szentgyörgy, 1 cameră/1 pat – 60-70 lei, 1 cameră/2 paturi – 90-120 lei
4. Vila Morariu, 1 persoană – 100-120 lei
5. Vila Dr. Fr. Duschar, 2 paturi – 80-100 lei

---

[50]Dr. Kardos Géza, *op. cit.*, p. 154-159.
[51]*Meleaguri arădene. Ghid turistic*, p. 96.
[52]A. P. M., *Registrul deliberărilor consiliului comunal*, 1929-1932, p. 6-8.
[53]*Ibidem*, p. 77.
[54]D.J.A.N.A., *F.P.J.A.*, *Acte administrative*, dos. 731/1934, f. 18.
[55]A.P.M., *Condica pentru şedinţele Consiliului comunal Moneasa / 1933-1936*, f. 68-69.
[56]*Ibidem*, p. 152-153.

6. Vila Zöld, 2 paturi – 80-100 lei[57]

La 1 iulie acelaşi an, Szentgyörgy Emil a cerut majorarea taxelor pentru cameră la vila sa, consiliul apropând cererea pentru că „vila este cea mai luxoasă şi mai bine aranjată din toate punctele de vedere", prețul camerei ridicându-se la 120-180 lei[58].

Prețurile la vile şi hoteluri erau variabile. Pentru a combate specula, Consiliul Comunal Moneasa a refixat următoarele prețuri:

1. Vila Szentgyörgy, sezon/cameră –160 lei/zi; extrasezon/cameră – 140 lei/zi
2. Vila Morariu, sezon/extrasezon – 100-120 lei/zi
3. Vila Societății Căilor Ferate Arad – Cenad, 1 cameră/2 paturi/parter şi etaj I – 120 lei/zi; etaj II – 90 lei/zi; cameră/1 pat/parter şi etajul I – 70 lei; etaj II – 60 lei/zi; iar patul suplimentar 30 lei/zi
4. Proprietarul Kaufman Adalbert: 1 cameră – 60-120 lei/zi
5. Proprietarii de camere din interioerul comunei închiriază camere cu 20-40 lei/zi

În ceea ce priveşte taxa de cură şi muzică s-au luat măsuri pentru scoaterea acesteia, pentru că, în acest interval de timp, stațiunea nu asigura serviciu sanitar, vizitatorii trebuind să parcurgă 9 km până la cel mai apropiat punct de ajutor medical[59].

Administrația stațiunii Moneasa şi Ministerul Sănătății au hotărât, încă din anul 1935, să arendeze băile pentru 15-20 ani. În anul următor, Consiliul Comunal Moneasa a hotărât stabilirea unor contacte cu foruri competente pentru a înființa o cooperativă comunală, care să le administreze[60].

La 21 iunie acelaşi an, direcțiunea Băilor Moneasa a anunțat cotidianelor arădene locurile limitate de cazare existente, pentru că, în cea mai mare parte, au fost rezervate pentru lunile iulie şi august, iar dacă se mai doresc rezervări se pot face doar până la data de 28 iunie a anului menționat[61].

Membrii Consiliului Județean Arad, în şedința din anul 1936, au reluat în discuție problema băilor Moneasa. Cornel Buştea a subliniat ineficienta administrare şi lipsa de profit, în condițiile în care organismul amintit face investiții de 5 ani. Soluția propusă a fost transformarea Monesei şi în stațiune de iarnă. În consecință s-a discutat alocarea din bugetul județului a sumelor pentru investițiile necesare[62].

---

[57]Idem, *Registrul deliberărilor consiliului comunal / 1936*, f. 13-14.
[58]*Ibidem*, f. 27.
[59]Idem, *Condica pentru şedințele Consiliului comunal Moneasa*/1933-1936, f. 124, 126.
[60]D.J.A.N.A., *F.P.J.A.*, *Acte aditive*, dos. 7400/1944, f. 46-50.
[61]*Băile Moneasa*, în „Ştirea" din 21 VI, Arad, 1935, p. 3.
[62]*Chestiunea băilor Moneasa*, în „Ştirea" din 4 XI, Arad, 1936, p. 4.

În cursul aceluiaşi an, la Moneasa s-a organizat o colonie de vară pentru copii cu probleme psihice. Au fost cazaţi la căminul „Marele Voievod Mihai", clădirea fostei parohii romano-catolice, organizată de Camera de Muncă din Arad. Investiţiile pentru amenajarea căminului au costat 400.000 lei. Înzestrarea ei s-a ridicat la nivelul unor adevărate sanatorii curative. Programul ucenicilor din colonie cuprindea diverse activităţi, printre care şi ore de educaţie fizică şi sport. Grupul a fost însoţit de Iosif Vulpe, preşedintele Camerei de Muncă. În anul 1942-1943, s-a prevăzut înfiinţarea unei noi colonii de vară în staţiunea Moneasa[63].

Spre sfârşitul deceniului patru al secolului XX, paginile cotidianelor importante ale Aradului, făceau publicitate Băilor Moneasa. „Ape minerale termale, băi calde şi mici, două hoteluri cu confort modern, parc îngrijit, aer ozonizat, poziţii pitoreşti, viaţă eftină, se tratează boli: neurastenie, histerie, boli de femei cu exudate cronice, anemie, reumatism, catar pulmonar incipient, SE FAC EXCURSII"[64]. Se mai adugă preţurile avantajoase pentru clasa de mijloc, curăţenia desăvârşită, iluminatul etc.

Conducerea judeţului a fixat preţurile la cazare, pentru a înlătura specula. Dacă se întâlneau asemenea situaţii prefectul col. Dobriceanu, cunoscut pentru vigilenţa sa, a prevăzut măsuri drastice.

Au fost îmbunătăţite condiţiile de cazare prin refacerea mobilierului, înlocuirea plapumelor şi cearceafurilor vechi, au fost completate instalaţiile sanitare. De asemenea, s-a asigurat transportul turiştilor cu autobusul de la gară până la băi şi au fost reduse taxele de transport CFR etc. Odată ajunşi la gara staţiunii (IL. 2) – unde azi este vila Ana – turiştii erau aşteptaţi, de cele mai multe ori, de copiii care, pentru un ban, îi ajutau să-şi transporte bagajele. (IL. 3) Facilităţile şi condiţiile de primire asigurate turiştilor au încurajat dezvoltarea staţiunii, putând fi comparată cu oricare altă staţiune din Transilvania[65].

La deschiderea fiecărui sezon s-a organizat şedinţa Comitetului Local de turism, în care s-a discutat refixarea taxelor. Spre exemplu, în anul 1941, ele au rămas aceleaşi ca în anul precedent. O altă problemă discutată a fost cea a transportului turiştilor. Aceştia aveau legătură spre Moneasa cu trenul CA.P.S. din gara Sebiş, iar de la 1 iulie curse speciale de automotoare zilnice pentru fiecare tren ce oprea în gara din Sebiş. În 17 iunie 1941, băile Moneasa au fost vizitate de prefectul judeţului însoţit de d-l colonel, de d-l consilier al Camerei Agricole din Arad, de d-l primpretor Popa din Sebiş, d-l ing. Şef al Ocolului silvic Sebiş, d-l ing. agronom din

---

[63]*Colonia de vară a ucenicilor la Moneasa*, în „Ştirea" din 1 VIII, Arad, 1936, p. 4; *Planul real de activitate al prefecturei judeţului Arad pe anii bugetari 1942/43, 1943/44, 1944/45*, vol. I, p. 139, 142, 186.

[64]*Băile Moneasa*, în „Ştirea" din 16 iulie, Arad, 1939, p. 3.

[65]*Unde să ne refugiem de căldură?*, în „Ştirea", din 1 august, Arad, 1938, p. 2.

Sebiş. Impozanta delegaţie, care dorea să verifice chestiunile manageriale ale staţiunii, a fost întâmpinată de directorul băilor Constantin Damian[66].

Până în anul 1942, staţiunea a fost administrată de Ministerul Sănătăţii, după aceea a trecut în administrarea Prefecturii judeţului Arad[67], care a trecut la amenajarea Băilor Moneasa[68].

Potrivit Regulamentului Financiar adoptat la Primăria Moneasa în anul 1945, vizitatorii trebuiau să plătească o taxă de 5.000 lei dacă stăteau mai mult de 5 zile în localitate. Taxa varia în funcţie de situaţia materială a fiecărui vizitator, copii sub 16 ani şi servitorii fiind scutiţi[69].

Pe anul financiar 1947-1948, programul de lucrări propus de Primăria comunei Moneasa făcea referiri la modernizările din staţiune şi remunerarea personalului[70].

A fost înaintat prefectului şi un referat privind întocmirea bugetului băilor Moneasa, care cuprindea lista de venituri şi cheltuieli[71] şi

---

[66]*Băile Moneasa*, în „Ştirea", din 21-22 VI, Arad, 1941, p. 3.

[67]D.J.A.N.A., *F.P.J.A.*, *Acte aditive*, dos. 7400/1944, f. 46-50.

[68]*Planul real de activitate al prefecturei judeţului Arad pe anii bugetari 1942/43, 1943/44, 1944/45*, vol. I, p. 150.

[69]A.P.M., *Registru pentru deciziunile primarului* 1944/1945, p. 19-29.

[70]D.J.A.N.A., *F.P.J.A.*, *Acte administrative*, dos. 119/1947, *Dosar privind întocmirea bugetului general al băilor Moneasa pe exerciţiul Financiar 1947/1948*, f. 2; *Ibidem*, dos. 114/1946, f. 9-10. (Proiectul de buget prevedea angajarea personalului de serviciu, furnituri de cancelarie, completarea şi repararea mobilierului din birou, arendarea Restaurantului Băilor Moneasa, Bazarului din parc, Frizeriei Băilor Moneasa, parcul/iarba Băilor Moneasa, valoarea lemnelor uscate şi doborâte, procurarea carburanţilor necesari uzinei electrice (benzină şi ulei), repararea şi tencuirea tavanelor sparte şi pereţilor distruşi, văruirea integrală a camerelor, interiorului şi exteriorului de la toate hotelurile şi clădirile aparţinătoare Băilor Moneasa, spălatul pavimentelor şi ferestrelor, reparatul, spălatul şi călcatul întregii rufării aparţinând băilor, curăţitul parcului, lucrări de grădinărit şi împrejmuire, reparatul şi completatul pedeţelor şi băncilor fixe din tot cuprinsul băilor, continuarea şi terminarea lucrărilor la cabinele demontate de la ştrand, completarea cabinelor noi la ştrand, pavimentarea platformei şi refacerea barei-grilaj de la ştrand, repararea conductelor de apă în camerele de la hoteluri, bucătărie, băilor calde şi ştrandului şi repararea conductei principale de apă, repararea instalaţiei electrice în toate clădirile, parcul şi în locurile lipsă, scoaterea şi valorificarea arborilor uscaţi care periclitează clădirile şi instalaţiile din apropiere, fasonarea şi transportarea materialului lemnos necesar la construcţiile şi reparările clădirilor şi ştrandului băilor, şi fasonatul lemnelor de foc necesare băilor calde, publicaţiile şi prospectele de propagandă.)

[71]*Ibidem*, f. 3. (Veniturile staţiunii s-au obţinut din chiria camerelor (105.000.000), venituri de la băile calde şi ştrand, taxa de serviciu (10%), chiria restaurantului, bazarului, taxe de iluminat electric, iarba şi uscătoriile din parcul băilor, diverse şi cheltuieli neprevăzute. Cheltuielile au fost: salariul personalului administrativ, de serviciu şi sanitar, diurne şi deplasări, furnituri de cancelarie, mobilier cancelarie, taxe poştale, telefon, abonamente, curăţitul interior al clădirilor şi parcului, a rufăriei, carburanţi, cheltuieli de propagandă, impozit, fond credite.)

remunerarea personalului administrativ şi auxiliar[72]. Proiectul a fost aprobat de către comună. Notarul Iustin Eugen Popa şi primarul Ioan Şodinca au început să-l pună în aplicare[73].

În cursul anului 1947, a fost adoptat Regulamentul privind organizarea şi funcţionarea administraţiei băilor Moneasa[74].

„Administraţia băilor Moneasa pentru anul 1947 va avea următorul personal: Directorul Băilor care va îndeplini şi funcţia de Administrator al Băilor, în persoana notarului Iustin Eugen Popa; Contabilul Băilor în persoana d-lui Hofman Nicolae; Secretar – casierul băilor în persoana d-lui Ioja Ştefan; Medicul băilor, designat de Ministerul Sănătăţii; Angajaţii Băilor: Intendentul băilor care va îndeplini şi serviciul de magazioner, în persoana d-lui Şodinca Ambrosie, care va face şi pe încasatorul la ştrand; Grădinarul Băilor, în persoana d-lui Şodinca Mihaiu; Mecanicul Uzinei Electrice, în persoana d-lui Princz Tiberiu; Medame la hotel, în persoana văduvei Dragoş Iuliana, Deac Iuliana, văduva Bortiş Florica şi Deliman Lucreţia; Îndrumător şi serviciul poştal, în persoana lui Deac Margareta”[75]

Regulamentul făcea referiri şi la modalitatea de funcţionare a băilor: „Sezonul oficial al Băilor Moneasa începe la 15 iunie şi durează până la 1 septembrie a fiecărui an. Sezonul ulterior este de la 1 septembrie şi până la 15 iunie când tarifele atât la camere cât şi la băi sunt reduse cu 50%;

- Se consideră ca vizitator orice persoană care se menţine în staţiune peste 3 zile în timpul sezonului
- Atât vizitatorul permanent cât şi cel provizoriu indiferent dacă stă în hotelul băilor, hoteluri particulare sau case particulare din comună, este obligat a se prezenta la Cancelaria administraţiei Băilor şi la Postul de jamdarmi al staţiunii în termen de două ore de la sosirea în comuna Moneasa
- Tariful camerelor şi a taxelor respective se întocmesc de directorul Băilor potrivit preţurilor fixate de Primăria comunală
- Patul camerei se achită anticipat, camera nu poate fi rezervată sau reţinută decât pentru durata zilelor pentru care s-a achitat chiria
- Se interzice gătirea în interiorul camerelor de hotel a băilor

---

[72]*Ibidem*, f. 5, 6, 11. (Personalul de serviciu a fost următorul: 2 cameriste la Hotelul central şi 2 la Hotelul Băilor, un om de serviciu pentru pază, curăţitul parcului, fasonatul lemnelor şi curilor, mecanic pentru Uzina Electrică, bazinier pentru curăţatul bazinelor de la ştrand şi la dispoziţia vizitatorilor, taxator la ştrand. Personalul administrativ de conducere şi serviciu de la băile Moneasa aveau următoarele veniruri pe anul financiar menţionat: Iustin Eugen Popa, ad. Notar delegat (4.000.000 lei), Hofman Nicolae, casier-contabil (4.000.000 lei), Bărbuceanu Gheorghe, com. fin. Central (1.500.000lei), Şodinca Ioan, com. fin. Central (1.000.000 lei), Groza Aurel, camerist telefon (1.030.000 lei)

[73]*Ibidem*, f. 8-10.

[74]Idem, dos. 114/1946, f. 11.

[75]Idem, dos. 53/1947, f. 11.

- Vizitatorii stațiunii, care locuiesc în hotelurile băilor, vor beneficia de reduceri în abonamentul lunar sau săptămânal al băilor reci „Ştrand" şi băilor calde la vană. Abonamentele se fac pe zile şi nicidecum pe numărul băilor făcute, astfel că în timp ploios abonații au la dispoziție băile naturale termale la vană
- Băile reci şi la vană stau la dispoziția vizitatorilor de la orele 6 până la 20 seara"[76].

În anul următor a fost prevăzut un nou proiect de buget, în care era stipulat programul de lucrări privind administrarea şi exploatarea băilor Moneasa[77].

Schimbările politice şi reformele din timpul regimului comunist, precum şi legea naționalizării a condus la trecerea vilelor în proprietatea statului. Primăria din Moneasa, prin notarul Octavian Simon, a raportat Prefecturii Județului Arad, în urma ordinului telegrafic, din 17 iunie 1948, despre situația vilelor din Moneasa. Astfel că „D-l Marcu Ilie, domiciliat în Timişoara, posedă în comuna Moneasa 2 vile având următoarele încăperi: Vila Mare compusă din subsol, o cameră pentru servitoare, parter, patru camere şi bucătărie; etajul II, 2 camere cu câte două paturi fiecare. Vila este locuită de d-na Marcu cu doi copii şi personal de serviciu compus din două servitoare. În ziua de 17 iulie, au mai sosit două doamne din Timişoara. Vila Hortensia compusă din 4 camere şi bucătărie din care o singură cameră este ocupată de familia Prinzt Tiberiu"[78].

Uniunea Femeilor Democrate Române din Arad (U.F.D.R.) a cerut Prefecturii județului Arad ca vilele Zubor şi Kaufman din stațiunea Moneasa să fie rechiziționate în scopul organizării unei colonii de vară pentru copiii de la căminele de zi[79]. Primăria Moneasa împreună cu Prefectura județului Arad au căzut de acord asupra următoarelor vile: Clădirea Kaufman Andrei, compusă din cinci încăperi, momentan nelocuite;

---

[76]*Ibidem*, f. 12.
[77]*Ibidem*, f. 10. (Acesta prevedea angajarea personalului administrativ şi a personalului de serviciu pe anul 1947, inventarierea întregii averi a băilor Moneasa şi întocmirea inventarului general al Băilor Moneasa, procurarea registrelor şi imprimatelor aditive şi de contabiliate, curățitul camerelor, mobilierului, spălatul, cârpitul şi călcatul lenjeriei de la hoteluri, propaganda băilor în ziare, reviste şi afişe, arendarea restaurantului băilor, bazarului, frizeriei, atelierului de fotografiat şi iarba din parcul Băilor, întocmirea devizelor şi angajarea lucrărilor de reparații privind zugrăvitul interior-exterior al pavilioanelor băilor, conductelor de apă şi instalațiilor de la băi, instalațiilor electrice, reparațiile la clădirile de pe teritoriul băilor, aranjarea parcului cu flori, angajarea orchestrei pentru băi, amenajarea camerei de consultații medicale şi angajarea personalului sanitar pentru băi, procurarea de carburanți şi reparatul instalațiilor electrice în pavilionul şi în parcul băilor, întocmirea tarifului pentru taxele de hoteluri şi la băi pe anul 1947, întocmirea regulamentului băilor pe anul 1947/1948, valorificarea şi fasonarea materialului lemnos din pădurea băilor.)
[78]Idem, dos. 96/1948, f. 1.
[79]*Ibidem*, f. 2.

vila Zubor Andrei, compusă din trei încăperi, nelocuită; vila Hortensia, proprietatea d-lui Marcu Ilie, compusă din 4 încăperi[80]. Biroul M.O.N.T. a trimis Ministerului Afacerilor Interne, Direcția Administrației de Stat București, Raportul Primăriei din Moneasa pentru rechiziționarea celor trei vile în scopul înființării unui cămin de zi pentru copii. În răspunsul Ministerului către Prefectura jud. Arad se aproba rechiziționarea vilelor, dar cu condiția plății chiriei legale[81]. Ca urmare a ordinului nr. 5773/1948 și la solicitarea U.F.D.R., cu sediul în Arad, str. Cloșca, nr. 8, vila Zubor a fost rechiziționată[82].

În urma controlului desfășurat în 1948 de Comisia de constatare a Prefecturii Județului Arad, compusă din Pop Iancu (președintele comisiei), dr. Mișca Teodor (membru, medic circă Dezna), Bălcuș Irimia (subinginer), din 25 iunie 1947, s-a constatat că din inventarul Băilor Moneasa au lipsit o serie de obiecte. Evenimentele din toamna anului 1944 au afectat edificiile Stațiunii Moneasa. Martorii Nicolici Iancu, notar în Dezna, și Ghergariu Florea, intendent al Prefecturii Arad, au declarat că în perioada luptelor, Băile au fost părăsite de întreg personalul din acea vreme, „așa că elementele fugare de civili și militari au avut trecere liberă prin incinta băilor, putând lua și distruge o parte a obiectelor de inventar fără a putea fi opriți sau controlați de cineva". În acest sens s-a propus scăderea din inventarul băilor Moneasa a tuturor obiectelor lipsă[83]. În consecință, s-a întocmit un referat, în data de 23 II 1948, de către Traian Vuia, jurist-consult al Prefecturii județului Arad, și Pascu Hărțău, ajutor contabil, în care s-a consemnat următoarele: „Suntem de acord cu procedura de confruntare a inventarelor, urmând ca apoi să se facă scăderile bunurilor degradate; Toate cheltuielile angajate legal vor fi preluate și trecute ca rămășițe de plată în bugetul băilor pe anul financiar viitor; Propunem a se face un plan de repartizare a unei sume de 7.000.000 lei în bugetul comunelor din județ, pentru a constitui un fond de refacere a băilor pentru a corespunde cerințelor de cazare a vizitatorilor și în primul rând refacerea acoperișului restaurantului de vară, dușumelelor, repararea mobilierului și înzestrarea cu lenjerie, repararea geamurilor; Noi nu renunțăm la concesionarea băilor; Bugetul pe anul 1947/48 pe perioada 15 VIII 1947-31 III 1948 se va verifica și aproba imediat"[84].

În procesul verbal încheiat cu acestă ocazie de către Traian Vuia, Pascu Hărțău, lt. col. rez. Florian Groza (primarul comunei Moneasa), Iustin Popa (fost notar al comunei Moneasa) s-a stipulat că instalațiile și mobilierul băilor au fost predate lt. Col. Rez. Florian Groza și notarului

---

[80] *Ibidem*, f. 4.
[81] *Ibidem*, f. 4-6.
[82] *Ibidem*, f. 7-9.
[83] Idem, dos. 77/1948, f. 1.
[84] *Ibidem*, f. 2-3.

Iustin Popa, ca gestionar, Pavilionul „Hotelului Central" (et. 1 – 7 camere, parter – 7 camere); Pavilionul „Hotelul Băilor" (et. 1 – 27 camere, parter – 14 camere); Pavilionul bucătăriei; Bazarul Băilor Moneasa; Chioşcul pentru muzicanţi; Clădirea uzinei şi birouri; Clădire ştrand, hidroperapie; Parcul băilor[85]. Tot cu această ocazie, administraţia Băilor a acuzat pe Crişan Traian, şofer la Prefectura Judeţului Arad, că în momentul plecării la Arad ar fi luat cu sine motorul primit de la Prefectura Arad, care trebuia montat pentru furnizarea energiei electrice. Acesta a declarat că toate sculele mecanice au rămas în administrarea mecanicului Litzek Lali[86].

Treptat, staţiunea Moneasa şi-a reluat activităţile turistice. Casele de odihnă au fost puse la dispoziţia muncitorilor Uzinelor Textile Arad, de Vagoane şi Uzinei Strungul „Iosif Rangheţ" din Arad.

În perioada administraţiei Regiunii Crişana, 1956-1968, a fost modernizată infrastructura staţiunii. În anul 1961, s-a construit restaurantul „Izvorul Rece" cu aportul deosebit al meşterului-arhitect local, Condea Dănilă; a fost regularizată albia râului băilor de la grotă până la vărsare, au fost asfaltate aleile din parc, a fost construit bazinul mare de la ştrand, s-au întreprins reparaţii interne la Baza de tratament şi vile, a fost împrejmuit perimetrul staţiunii cu un gard de protecţie, cu fundaţie din marmură şi plasă din sârmă, s-a construit bazinul acoperit cu apă termală de la baza de tratament (Vila 1) pe locul fostului restaurant, s-a amenajat canalizarea şi reţeaua de apă potabilă la toate obiectivele staţiunii, s-au montat centrale termice la principalele obiective ale staţiunii, prin execuţia de foraje în vederea asigurării unei mai mari cantităţi de apă termală, s-a construit un complex comercial (cantină, restaurant, cofetărie) şi s-a amenajat camping-ul.

Ca urmare a lucrărilor de modernizare, perimetrul staţiunii s-a extins treptat în amonte până la confluenţa pârâului Meghiş cu râul Moneasa şi Lacul de agrement. Începând aşadar cu anul 1961, dezvoltarea infrastructurii, condiţiile optime de cazare şi tratament, au contribuit la schimbarea statutului staţiunii de la sezonieră la permanentă[87].

Modernizările s-au datorat, în mare parte, aportului deosebit al autorităţilor, localnicilor şi colaborării fructuoase dintre primar, directorul staţiunii şi directorul carierei de marmură.

Din anul 1968, ca urmare a reorganizării administrativ-teritoriale, staţiunea a trecut în subordinea Consiliului Judeţean Arad, după care, din 1971, a fost preluată de Ministerul Turismului.

An de an, numărul turiştilor veniţi la odihnă şi tratament a sporit, depăşind capacitatea de cazare, mai ales în sezonul de vară (mai-august).

---

[85] *Ibidem*, f. 4-23.

[86] *Ibidem*

[87] *Dicţionarul enciclopedic român*, vol. III, p. 403; Valeria Velcea, Ioan Velcea, Octavian Mândruţ, *op. cit.*, p. 235.

În această situație, conducerea stațiunii a încheiat contracte de cazare cu monesenii care dispuneau de camere, ce asigurau un confort acceptabil. Pentru turiştii cazați la particulari, stațiunea asigura masă şi tratament balnear. Băile mai dispunea de numeroase vile de cazare, locuri de agrement, precum ştrandul, cinematograful, biblioteca, o cantină spațioasă şi lacul de agrement, unde turiştii se puteau plimba cu barca. Totodată, vizitatorii beneficiau de excursii pe traseele marcate din apropierea stațiunii, precum Peştera Liliecilor, cariera de marmură, casa vânătorească şi păstrăvăria[88].

Pentru suplimentarea locurilor de cazare, în anul 1976, Ministerul Turismului a aprobat construirea Hotelului Parc (IL. 16), cu 150 locuri de cazare, un restaurant de 100 locuri, bar şi cofetărie.

Aşadar, spre sfârşitul celei de-a doua jumătăți a secolului XX stațiunea balneo-climaterică Moneasa a dispus de o capacitate de cazare de 738 locuri, un hotel modern, stabilimente balneare şi numeroase vile, dotări turistice corespunzătoare, un ştrand şi un loc de agrement. Turiştii au putut beneficia de o diversificare a paletei de agrement. Au fost organizate excursii interesante spre zona carstică Tinoasa, vf. Izoi, Valea Rujii şi spre platoul carstic al Vaşcăului; înspre Sebiş la cetatea Deznei şi la hanul pescăresc cu cele două heleştee[89].

În anii '80 ai secolului XX, au fost create noi locuri de cazare turistică[90], înmănuncheate în complexul balneo-climateric de la Moneasa[91] În 1984 s-a terminat construcția Hotelului Moneasa (Il. 15), cu bază de tratament proprie, cu o capacitate de cazare de 200 locuri, restaurant de 150 locuri, bar cu 50 locuri. Noua bază de tratament găzduia aparatură modernă şi oferea o bogată paletă de tratamente balneo-fizioterapeutice. 500 persoane pe serie puteau beneficia de servicii şi tratament balnear.

Aparatura modernă a fost completată de hidroterapie, băi termale cu bule de aer, tratamentul termo-terapeutic, realizat prin parafină, tratament fototerapeutic, cu raze infraroşii şi ultraviolete, masaj şi kinetoterapie în două săli de gimnastică. Toată gama de tratamente a fost realizată de personal calificat. Bolile reumatice, afecțiunile post-traumatice, neuro-motorii şi nevrozele asmatice[92], constituie apanajul Băilor Moneasa.

În anul 1986, cu fondurile Uniunii Naționale a Cooperativelor Agricole de Producție, s-a mai edificat Hotelul Codru-Moma (IL. 17), ce dispunea de bază de tratament şi restaurant. Membrii cooperativelor de stat şi, mai nou, pensionarii agricoli erau principalii beneficiari.

---

[88]*Meleaguri arădene. Ghid turistic*, p. 97-99.
[89]Valeria Velcea, Ioan Velcea, Octavian Mândruț, *op. cit.*, p. 245.
[90]*Ibidem*, p. 260.
[91]*Ibidem*, p. 35.
[92]Aurel Ardelean, *op. cit.*, p. 42-50.

Capacitatea de cazare s-a ridicat la 550 locuri. Stațiunea a fost vizitată de 5.400 persoane pentru tratament și 4.000 persoane pentru odihnă.

La finele anului 1989, stațiunea avea 306 salariați, dintre care 275 personal de desevire, 12 salariați tehnico-administrativ și 31 salariați angajați în sistemul medical[93].

Proiectul pentru anul 1989 a prevăzut intrarea Vilei 1 în reparație capitală, care din nefericire au fost abandonate în anul 1990. Lipsa fondurilor și instabilitatea economico-politică din perioada postdecembristă, au contribuit la degradarea treptată, până la stadiul de ruină a amintitului edificiu.

În intervalul 1991-2000, întreaga stațiune a intrat într-o perioadă de declin. Pentru a se evita falimentul, stațiunea s-a transformat în Societate Comercială pe acțiuni, S.C. Moneasa S.A. Vilele 7, 8, 9, 10 au fost date în locație de gestiune Societății „Tim-Electrocolor" din Timișoara; Vila 11, fosta vilă de protocol a P.C.R., în 1995, a fost trecută, prin hotărâre de guvern, la S.R.I. Fostul restaurant „Izvorul Rece" a fost dat în gestiune la S.C. Tanamera S.A., care l-a cumpărat în 1998. Din acest an încep lucrările de modernizare, ajungând să servească drept motel, restaurant și sală de nunți și aniversări.

Legislația, în domeniul privatizării, a facilitat din 15 mai 2000 vinderea stațiunii la pachet către S.C. Arconserv S.A. Arad, patronată de Bercea Alexandru. Societatea a făcut numeroase investiții, prin modernizarea Hotelului Moneasa, a bazei de tratament. Hotelul Moneasa a fost vândut, după 1990, de către S.C. Arconserv S.C. „Regina Nopții" S.R.L., patronată de Nicoară Creț.

Hotelul Parc și vila 3 „Magnolia" au fost achiziționate de S.C. Gastro-Tur patronată de Teodor Morar. Societatea a mai cumpărat și cantina din fostul complex comercial. Vechea cantină modernizată a găzduit o cofetărie și o discotecă, actualmente purtând numele de Club „Massini". Investițiile recente, realizate pentru modernizarea Hotelului Parc s-au ridicat la standarde europene; spații de cazare, sală de conferințe, bază de tratament, restaurant, bar și o cofetărie. Hotelul dispune de 64 de camere, din care 28 sunt de trei stele, 32 de două stele și 4 apartamente dotate cu televizoare, satelit și frigider. Sălile de conferințe au o capacitate între 20 și 300 de locuri, iar baza de tratament pune la dispoziție proceduri de electroterapie, magnetodiaflux, ultrasunete, băi galvanice, masaj, kinetoterapie. Începând cu anul 2007, Hotelul Parc va avea o nouă fațadă, iar clădirea va fi dotată cu un lift, piscină proprie și o cortină de sticlă care va placa peretele exterior[94].

---

[93]Informație orală obținută prin bunăvoința fostului director al Stațiunii Moneasa (1956-1990), Aurel Brad.

[94]Marcel Istrate, *art. cit.*, p. 9.

Trecem în revistă evoluția modernizărilor la celelalte spații de cazare.

Vila 1 – „Nufărul” în anul 2005, a fost vândută de către S.C. Arconserv Arad Societății Comerciale Trading Invest. Investitorii societății menționate au vizitat ruinele Vilei „Nufărul”, născându-se astfel *Proiectul Moneasa*. Schița proiectului de restaturare prezentat de arhitecții firmei Ubuda Ujlak a conceput un complex spa&wellnes, care va cuprinde un hotel de patru stele, cu 20 de camere, un centru de spa&wellnes, restaurant, centru de conferințe, zonă de parcare, centru comercial, care urmează a fi finalizat în anul 2010[95].

Vila 3 – fostul „Hotel Central” din parcul stațiunii Moneasa, amenajat în timpul baronului Wenckheim, redenumit, în perioada comunistă, vila „Magnolia” – a fost vândută firmei arădene „Cerbul Albastru”, patronată de familia Heredea. „Cerbul Albastru” (IL. 6) dispune, în prezent, de 12 camere, 5 apartamente și sală de conferințe.

Vila 4 – a fost proprietatea dr. Balogh din Sântana, apoi a trecut în proprietatea rudelor sale, fam. Vanda. Acestă vilă a fost construită în anii 1937-1938 de către localnicul Condea Dănilă, care i-a predat-o amintitului doctor la cheie. Actualmente este dărâmată[96].

Vila 5 – fostă „Paradayser”, a fost edificată, în ultimul deceniu al secolului XIX, de dr. Paradayser. În deceniul trei al secolului XX a trecut în proprietatea familiei Morariu până la naționalizare[97]. Nefiind revendicată, după 1989, a fost vândută împreună cu ștrandul și vila 6 de S.C. Arconserv S.R.L. Arad, către S.C. R&R, patronată de Ioan și Mariana Șoaită. (IL. 9)

Familia Șoaită a preluat și fostul sanatoriu de hidroterapie. 2007 va aduce reamenajări în incinta ștrandului. Proiectul se bazează pe conceptul de sat de vacanță, incluzând un pool bar și alte spații de agrement[98]. (IL. 8)

Vila 6 – „Ranghet”, devenită „Dalia” (IL. 18), a fost construită de Intreprinderea de Strunguri Arad *Iosif Ranghet*[99] în anii 1952-1953. După naționalizare a trecut în proprietatea statului, iar în perioada postdecembristă a trecut în proprietatea S.C. Arconserv S.R.L., care a vândut-o familiei Șoaită. Actualmente este demolată.

Vila 7 – „Narcisa” a fost construită de Societatea Unită Căile Ferate Arad – Cenad, la sfârșitul secolului al XIX-lea. După naționalizare a trecut în proprietatea Statului român. A fost cumpărată de S.C. Arconserv S.R.L., în anul 2003, și vândută, în cele din urmă către S.C. Mayumi din

---

[95]*Ibidem*

[96]Informație orală, obținută prin bunăvoința urmașilor lui Condea Dănilă.

[97]Biroul de cadastru și publicitate imobilirä, *Dos. Localitatea Moneasa*, Foaia de proprietate.

[98]Marcel Istrate, *art. cit.*, p. 9.

[99]Iosif Ranghet a fost membru al C.C. al P.C.R.; a ținut cuvântare cu ocazia adunării muncitorilor de la Arad din 11 septembrie 1946.

Timişoara. Noii proprietari au câştigat proiectul de restaurare al edificiului prin programul Sapard, în valoare de cca. 162.000 euro. (IL. 14)

Vila 8 – a fost proprietatea fotografului din Arad, Weiss, revendicată ca moştenire de familia Simon din Timişoara. (IL. 12)

Vila 9 – a avut ca primi proprietari familia Csiky Szandri, Janos şi Gyula. Din 1912 a fost moştenită de familia Csiky Victoria şi Czárán Sidonia, iar din 1917 de Zubor Andrei, pentru ca, în 1917, proprietar să figureze Csiky Janos. Ca urmare a ordinului nr. 5773/1948 şi la solicitarea U.F.D.R., cu sediul în Arad, str. Cloşca, nr. 8, vila Zubor a fost rechiziționată[100]. În baza decretului nr. 92/1950 a trecut în proprietatea statului. Conform contractului de moştenire 415/2000 şi a actului de partaj a defunctului Zubor Andrei, proprietatea s-a întăbulat pe Feier Emilia Ana Margareata şi pe Zielinski Robert, Petru şi Maghera Ema Ana Denisa. În baza contractului de donație nr. 726/23 X 2000, vila a fost trecută în proprietatea lui Feier Artur şi Alexandru. Conform prevederilor contractului de vânzare-cumpărare, din 5 XII 2003, a trecut în proprietatea lui Fekete Maria şi a lui Feier Anton. În cele din urmă, în baza contractului de moştenire, nr. 123/2005, vila a trecut în proprietatea lui Manghera Arpad şi Iulius[101]. Actualmente, edificiul a revenit familiei Zielinski. (IL. 10)

Vila 10[102] – a fost edificată de contele Wenckheim, apoi a revenit lui Francisc Boros Andreny. În baza contractului de vânzare-cumpărare, din 10 iulie 1935, a fost întăbulat de Szentgyörgy Emil, rudă cu fam. Wenckheim. Conform unui nou contract de vânzare-cumpărare, încheiat în 7 octombrie 1946, a fost întăbulat cu drept de proprietate de Marcu Ilie. Decretul nr. 92/1950 a stipulat naționalizarea edificiului. Dispoziția nr. 21/25 octombrie 2002 a Primăriei Moneasa a revizuit întabularea cu drept de proprietate prin restituirea în favoarea lui Marcu Virgil Ilie şi Marcu Hortensia-Floare. Aceştia au vândut-o S.C. Arconserv S.A Arad[103], care a întreprins lucrări de reparații şi modernizări, după care a fost cumpărată de S.C.I.L. Paladio S.R.L. Actualmente poartă numele de Hotel Club-Castel[104], proprietar italianul Fabris.

Hotelul, amenajat la standarde de patru stele, cu 7 camere şi un apartament nupțial, restaurant, parc, parcare, terasă, precum şi sală de fitnes, saună, masaj, oferă o vacanță care te transpune în vremea cezaro-crăiască. (IL. 11)

---

[100]D.J.A.N.A., *F.P.J.A.*, dos. 96/1948, f. 7-9.

[101]Biroul de cadastru şi publicitate imobilîră, *Dos. Localitatea Moneasa, Fişa de proprietate.*

[102]C.M.A., *C.I.,F. M.O.*, nr. inv. 7638 (fotografie).

[103]Biroul de cadastru şi publicitate imobilîră, *Dos. Localitatea Moneasa, Conform contractului încheiat în 6 aprilie 2004.*

[104]*Ibidem*, Conform contractului încheiat la 20 februarie 2006.

Vila 11 – fosta vilă Andrenyi, se pare că ar fi aparținut lui Wenckheim și că abia prin 1928-1930 ar fi trecut în proprietatea amintitei familii, potrivit foii cadastrale. Istoricii arădeni susțin că văduva Andrenyi ar fi edificat-o, după moda epocii, pe propria-i cheltuială. După naționalizare, a intrat sub oblăduirea Serviciului Român de Informații și în cele din urmă a revenit urmașilor fostului proprietar, Ludovic Andrenyi, în 2005/2006[105]. (IL. 13)

Vila 12 – „Lia" a fost edificată de Zöld Francisc în octombrie 1941, după care a trecut în proprietatea familiei Ardelean Ștefan. În baza decretului nr. 92/1950 a fost naționalizată, trecând în proprietatea Statului Român. Ulterior, prin sentință judecătorească, pronunțată în 1997, la Judecătoria Gurahonț, a revenit ultimului proprietar, d-na Aurora Ardelean[106].

Vila 13 – fostă „Hortensia", a fost construită de dr. Dutschac din Timișoara. În baza contractului de vânzare, din 9 august 1945, a trecut în proprietatea lui Marcu Ilie, industriaș în Timișoara. Ca și celelalte vile, conform decretului 92/1950, a fost naționalizată. Conform Hotărârii guvernamentale 1.041/1990 și în baza Legii 15/1990 a fost intabulată prin dreptul de proprietate de către S. C. Moneasa. Legile de restituire au repus în drepturi urmașii vechilor proprietari, Marcu Virgil și Hortensia, care în data de 06.04.2004 au vândut-o către S. C. Moneasa. În baza contractului de vânzare-cumpărare din data de 27.12.2004, clădirea a trecut în proprietatea S. C. Johan&Ana S.R.L., cu sediul în Moneasa.

Clădirea Administrației Stațiunii, fosta gară CFR, a fost vândută de către aceeași societate, S.C. Arcoserv S.R.L. Arad, patronului Budișan Nicolae, care a renovat-o și a transformat-o în vilă de 4 stele, sub denumirea de Vila „Ana". (IL. 20)

Din filele unei biografii de familie am desprins câteva crâmpeie, care freamătă în liniștea profundă ce conduce turistul curios spre cărarea Pitroasei, unde „... Către răsărit, deasupra coroanelor copacilor se ițește acoperișul hotelului. Acolo se află clădirile moderne ale băilor"[107]. Apoi, destinul unor reputate edificii s-a spulberat în derizoriu. După 1989, de exemplu „Vila 1" a fost devastată. O melancolie adâncă te cuprinde parcurgând drumul spre această clădire. „Vila cu două etaje și parterul ocupat de sălile de tratament are latura principală orientată spre pădure și pârâu. Deși în paragină, ea mai păstrează vechea eleganță. Peronul cu două trepte joase și două coloane grațioase de marmură aproape că atinge bolovănișul unei minuscule grote de pe versantul din dreapta al pădurii. Blazonul de pe frontispiciu are însemnele temeinic răzuite. Pe acoperiș

---

[105]Biroul de cadastru și publicitate imobiliră Gurahonț, *Dos. Localitatea Moneasa*, Conform ședinței nr. 545/1997, pronunțată de Judecătoria Gurahonț.
[106]*Ibidem*
[107]Stela Simon, *Album de familie*, Ed. Marineasa, Timișoara, 2004, p. 112.

cresc arbuşti. În prelungirea vilei mai există un mic pavilion. Micul pavilion a fost pe vremuri restaurant cu sală de bal. Acolo se juca whist, tarot, exista poate şi o ruletă în jurul căreia se îngrămădeau doamne în rochii lungi şi domni cu barbete şi monoclu ... Pe peronul clădirii, o tăbliţă scrisă stângaci avizează trecătorii că acesta a fost construită, în 1891, de către contele von Wenckheim şi că ea a fost devastată între anii 1989-2000"[109].

Urmaşii vechilor familii nobiliare povestesc cu nostalgie de vacanţele petrecute la Moneasa, de balurile şi concertele de la vila „Nufărul", de vechi prieteni, vremuri uitate sau, poate, necunoscute pentru cei mai mulţi dintre noi.

***

Propuneri de valorificare a potenţialului turistic

Apendice

Intenţionalitatea nostră se îndreaptă spre câteva propuneri de valorificare a potenţialului turistic monesean. Considerăm necesar să amintim că, la Moneasa, în continuare, se organizează, în luna august, „Festivalul cântecului, portului şi jocului popular din Ţara Zărandului"[110]. De o bună bucată de vreme, moda festivalurilor s-a extins. Am putea aminti, pe lângă „Zilele Monesei", Festivalul Cătlanelor, clătitelor, gemenilor, care se îndreaptă spre tradiţionalitate.

Sărbătorile, la care participă numeroşi turişti, sunt antrenate de excursiile pe traseele turistice marcate. Le menţionăm în continuare: Moneasa – Culmea Osoiului – ruinele cetăţii Dezna, Moneasa – Cabana „Gaudeamus" – platorul cartstic Tinoasa – V alea Meghieşului – Moneasa, Moneasa – Culmea Feredeu – cabana „Gaudeamus" – vârful Izoi, Culmea Feredeu – platoul carstic Tinoasa – creasta principală, Moneasa – Valea Boroia – Valea Bârlogel – creasta principală, Moneasa – Valea Lungă – Câmp Moţi – Vaşcău – Vărzarii de Sus – Băiţa, Moneasa – Culmea Zelea Neagră – Valea Lungă – Moneasa, Moneasa – Culmea Zelea Neagră – Vârful Creţu – Vârful Pietroasa – creasta principală, Moneasa – Peştera Liliecilor.

Stabilimentele turistice care oferă servicii sunt: Hotel „Moneasa", Hotel „Parc", Hotel „Codru Moma", Vila „Rebeca", Vila „Ruxandra", Vila „Mayumi", Vila „Club Castel", Motel „Yna", Club „Elitaire", Ştrandul „Moneasa", Cabana „Vatra Haiducilor", Cabana „Dallas", Cabana „Casa Albă", Pensiunea turistică „Lucia", Pensiunea „Anastasia", Tabăra Moneasa[111].

---

[109] *Ibidem*, p. 114-115.
[110] Dorel Gureanu, (coord.), *op. cit.*, p. 70.
[111] *Ibidem*, p. 87-103.

O altă ofertă de turism vizează valorificarea potențialului cinegetic și speologic.

Este cunoscut faptul că, peste 80%, din suprafața încadrată în hotarul localității (extravilan), este ocupată de vegetația forestieră, în care viețuiesc numeroase specii de animale și păsări, iar apa cristalină a Văii Moneasa găzduiește fauna piscicolă, variată, specifică zonelor montane.

Efectul benefic al apelor termale este completat fericit de pasiunea pentru vânătoare. Recurgem la o scurtă retrospectivă istorică, amintind că, la începutul secolului XX, baronul Andrenyi a concesionat de la contele Wenckheim, iar după 1918 de la Casa Pădurilor Statului (CA.P.S.) Fondul de vânătoare și pescuit al zonei Moneasa. Administrarea acestui fond a vizat angajarea unor pădurari și paznici, amenajarea și întreținerea potecilor, amplasarea unor observatoare, construirea unor adăposturi și locuri de hrană pentru animale de vânat.

La finele deceniului trei al secolului amintit, a fost amenajată „Păstrăvăria", dotată cu bazine în aer liber și cu un incubator pentru înmulțirea păstrăvilor. După 1948, „Păstrăvăria" a fost administrată de Ocolul Silvic Sebiș prin brigadierul Groza Nicolae. După pensionarea acestuia, din lipsă de personal calificat, „Păstrăvăria" a intrat într-o perioadă de declin. Din 1956, când Ocolul Silvic Sebiș – Moneasa a trecut în subordinea Direcției Regionale Silvice Oradea, s-au luat măsuri de reamenajare, fiind angajați doi păstrăvari calificați, Cârja Mihai și Ardelean Petru. S-a repus în funcționare incubatorul pentru puieți, repopulându-se cele cinci bazine cu păstrăvi. În anul 1957 a fost sporită capacitatea de producție, ajungându-se la popularea cu păstrăvi a pârâului Ruja, Boroaia, Valea Lungă, Valea Moneasa și Zugău. Revenirea la Ocolul Sivic Sebiș – Moneasa și instabilitatea economică de după 1984 au condus la faliment.

Memoria colectivă păstrează amintirea vechii „Păstrăvării" vizitată de numeroși turiști, care rămâneau uimiți de „aurul munților".

„Ce frumos ar fi dacă s-ar reamenaja vechiul incubatorul" care ar activiza importanța motelului de la „Păstrăvărie".

Promovarea turismul speologic, dincolo de interesul științific al speologilor, ar fi de bun augur. Zona Moneasa, prin structura sa geologică, cu depozite masive de calcare triasice și jurasice, în care s-a dezvoltat endocarstul, atrage prin frumusețea adâncurilor.

Un alt obiectiv este cuptorul de topit fier, ultima mărturie a existenței meșteșugului extractiv și prelucrativ al minereului de fier. Cu toate că a fost declarat monument de patrimoniu, pare a fi abandonat. Să fie oare indiferența ? Sau poate goana după bani și case de vacanță ? Căci, în ciuda proiectelor propuse de arhitecți pentru restaurare și conservare, a rămas un loc unde nu se întâmplă nimic. Ar fi păcat să fie înghițit de cabanieriștii dornici de promovarea turismului haotic.

Cât despre „Casa memorială Gheorghe Groza” nu putem spune decât că a rămas la faza de intenţionalitate diplomatică. Autorităţile locale, cu susţinerea specialiştilor ar putea realiza un proiect ambiţios, mai ales că, urmaşii sculptorului Gheorghe Groza, respectiv familia Groza-Ziegler şi urmaşii prietenilor lui au manifestat un viu interes.

Terenul de sport, pe care s-au desfăşurat o mulţime de competiţii sportive (fotbal, concurs hipic) va fi transformat într-o modernă baza sportivă, cu sprijinul financiar al Uniunii Europene şi al organelor locale. Ea va asigura condiţii optime pentru pregătirea în diverse ramuri spotive.

La acestea se adaugă proiectul amenajării pârtiei de schi de la Moneasa.

Capitolul 9

Figuri peste timp

1. Ioja Lazăr – „popa Lazăr”[1] (1899-1973)

S-a născut în satul Rănuşa, în primăvara anului 1899, chiar în ziua de sâmbăta lui Lazăr, în familia preotului Sinesie şi a soţiei sale, Maria Ioja, din Dezna. „Popa Lazăr” cum îi spuneau localnicii a fost penultimul copil din cei 13.

Cursurile primare le-a urmat la şcoala confesională maghiară din Dezna, iar gimnaziul la vestita şcoală românească de la Blaj. Şi-a continuat cursurile liceale la Preparandia din Arad. A absolvit în anul şcolar 1919-1920[2]. (IL. 62)

Nerecunoscându-i-se stagiul militar în armata austro-ungară[3], în 1920, a fost recrutat şi încorporat pentru instrunire, cu termen redus la Craiova. În 1921, s-a căsătorit cu Elisabeta Brad, din Rănuşa. În acelaşi an, a fost hirotonit preot la Biserica ortodoxă din Sălăjeni, unde îşi va îndeplini misiunea duhovnicească. Timp de 16 ani a fost învăţător şi director de şcoală. După 2 ani de la căsătorie i s-a născut unicul copil, Cornelia.

Activitatea sacerdotală, în intervalul 1937-1952, a îndeplinit-o la Moneasa. Iubit şi apreciat de localnici, părintele Lazăr a contribuit prin dăruire şi talent la creşterea numărului credincioşilor, care frecventau duminecă de duminică Sfânta biserică, adăugându-li-se turiştii veniţi din staţiune.

Devenită neîncăpătoare, părintele Lazăr a propus consiliului bisericesc mărirea lăcaşului de cult. Fondurile au fost obţinute prin valorificarea masei lemnoase din pădurea comunală, urbarială şi a bisericii şi, mai puţin, de la credincioşi. Însuşi părintele Lazăr a renunţat la salariul său, timp de doi ani, cât a durat reconstrucţia noului lăcaş (1941-1942). Cum am menţionat deja, din vechiul edificiu ecleziatic s-au mai păstrat doar o parte din pereţii laterali şi din fundaţie. Efortul enorişilor în frunte cu preotul Lazăr a fost remarcabil, mai ales că, a fost ridicat în anii grei ai celui de-al Doilea Război Mondial. Noua eclezie a fost sfinţită, în toamna anului 1942, spre marea mulţumire a comunităţii locale.

---

[1]Ioja Lazăr – absolvent al Preparandiei arădene.

[2]Theodor Botiş, *Istoria şcoalei Normale (Preparandiei) şi a Institutului Teologic Ortodox-român din Arad*, Arad, 1922, p. 498.

[3]Înrolat în armată, presupunem că a întrerup şcoala, ceea ce ar explica faptul că a finalizat pregătirea liceală în priul an şcolar de după război. Apoi, s-a reîntors acasă, ocupând postul de învăţător în satul său natal. La 1 Decembrie 1918 a făcut parte din delegaţia locală la Marea Adunare Naţională de la Alba-Iulia.

Potrivit atribuţiilor preoţeşti, nu s-a limitat numai la serviciul religios, ci a fost prezent la patul bolnavilor, făcându-le o rugăciune de împărtăşanie, dând chiar şi îndrumări de ordin medical, ajutând familiile nevoiaşe cu alimente şi bani. Bun cunoscător al situaţiei materiale a monesenilor, la botezuri, cununii şi înmormântări, nu pretindea plată.

Era cunoscut ca o persoană zâmbitoare, glumeaţă, respectuoasă faţă de semeni, indiferent de categoria socială, etnie sau apartenenţă religioasă. Duminica sau în zile de sărbătoare, după slujbă, avea răbdarea şi plăcerea de a mai sta de vorbă cu credincioşii.

La începutul anului 1949, bănuit că ar fi simpatizat cu mişcarea leginară – mai ales că, fratele său, Ioja Sinesie, titular la parohia din satul Valea Mare, comuna Gurahonţ, a fost legionar – „popa Lazăr" a fost arestat timp de şase luni, pe motiv că era „duşmanul statului comunist". Pentru că nu s-au găsit motive de acuzare a fost eliberat.

A revenit la Moneasa, în timpul slujbei, într-o zi de duminică. În timpul detenţiei, a fost înlocuit de preotul din Slatina. Părintele Lazăr era slăbit, palid, cu fire de păr albe, iar pe faţă îi curgeau lacrimile. Îmbătrânise cu zece ani. Detenţia i-a marcat tot restul vieţii.

Ultima parte a activităţii harice a desfăşurat-o, până la pensionarea sa, în 1961, în satul Rănuşa. Şi după pensionare a continuat să îndeplinească misiunea preoţească. De câte ori era anunţat că există vreo parohie prin împrejurii fără preot, duminica se urca pe bicicletă şi pornea într-acolo pentru a oficia Sfânta Liturghie. Spre exemplu, în anii 1960-1962, postul de preot al parohiei din Moneasa a fost vacant.

S-a stins din viaţă în data de 3 iunie 1973. Ca un ultim gest, „popa Lazăr" şi-a exprimat dorinţa ca, în timpul coborârii sicriului în mormânt, să fie intonat imnul „Tricolorul". Dorinţă i-a fost îndeplinită. Părintele Lazăr a fost un model de dăruire, slujire şi moralitate[4].

2. Cornelia Dobre – profesoară de matematică (1923-2003)

Unicul copil al preotului Ioja Lazăr, Cornelia Dobre (IL. 63), s-a născut la 5 aprilie 1923. A urmat cursurile şcolii primare din localitatea Rănuşa. A continuat studiile gimnaziale la Liceul de fete „Elena Ghiba Birta" din Arad, absolvind în 1942. S-a înscris la Facultatea de Matematică a Universităţii din Cluj-Napoca, apoi la Timişoara, în perioada ocupării vremelnice a Ardealului de Nord de către hortişti.

Cariera didactică, ca profesoară de matematică, a debutat-o la Liceul de Fete din Dej, în anul şcolar 1946-1947. Înfiinţarea claselor gimnaziale la Moneasa, începând cu anul şcolar 1948-1949, a determinat-o, la solicitarea părinţilor şi a organelor de conducere locale, să părăsească Dejul, venind acasă şi predând la clasele gimnaziale ore de matematică şi alte discipline. La acea vreme, era singura profesoară calificată.

[4]Informaţie orală primită de la familia preotului Ioja Lazăr din Rănuşa.

De la început, a probat înaltul nivel de pregătire profesională şi tact pedagogic, îmbinând foarte bine exigenţa cu bunătatea. În calitate de dirigintă, foştii săi elevi îşi amintesc cu admiraţie de sfaturile părinteşti, pe care le-au primit de la tânăra, pe atunci şi frumoasa, domnişoară dirigintă Cornelia Ioja. Era un adevărat părinte pentru elevii săi[5].

Redăm o scurtă portretizare realizată de fosta sa elevă Irina Groza, căsătorită Dragoş: „Îmi amintesc cu drag de iubita noastră profesoară de matematică şi fizică şi, totodată, dirigintă. N-am să uit niciodată ziua de 25 mai 1949, când eram la şcolă în clasa a VI-a şi trebuia să dăm teza la matematică şi când am fost anunţată că trebuie să plec acasă urgent, pentru că mama mea decedase după o grea suferinţă. La 13 ani ai mei rămăsesem singura femeie în casă alături de tata şi trei fraţi, fiind obligată să rezolv toate problemele gospodăreşti. De la acestă dată Domnişoara dirigintă a devenit protectoarea mea, mângâindu-mă mereu, alinându-mi suferinţa, dovedindu-mi o iubire de mamă. Chiar după transferarea ei de la Şcoala din Moneasa se interesa de soarta mea. Visasem şi eu să urmez mai departe, după terminarea gimnaziului un liceu, dar acest vis nu s-a mai putut împlini. Cât a trăit, am stimat-o şi de când a murit, o păstrez în memorie”[6].

În funcţie de capacitatea intelectuală şi înclinaţia fiecărui elev, Cornelia Dobre, la finele anului şcolar 1949-1950, când a absolvit prima clasă a VII-a de gimnaziul a cărei dirigintă era, personal, pe cei care au dorit să urmeze un liceu sau şcoală profesională, i-a însoţit şi i-a înscris la concursul de admitere.

Din nefericire, Cornelia Ioja, în anul şcolar următor, 1950-1951, nu şi-a mai putut continua activitatea didactică, fiind transferată la cea din Bârzava, pe motiv că era fiica preotului Ioja Lazăr, ce păstorea Biserica Ortodoxă din Moneasa şi în acest caz nu ar face o educaţie materialist-dialectică antireligioasă elevilor.

A rămas, la Bârzava, până în 1953, când s-a căsătorit cu maiorul Constantin Dobre, pe care l-a urmat în Oradea.

În 1956, a dat naştere primului copil. Având nevoie de sprijinul familiei pentru creşterea acestuia, s-a reîntors în satul natal, unde a profesat ca învăţătoare timp de un an, după care a predat matermatica la Şcoala generală cu clasele I-VII din Dezna.

În 1961, s-a mutat împreună cu soţul şi cei doi copii la Arad. Aici a continuat cariera didactică la Şcolile generale nr. 5 şi 8, apoi la Liceul industrial nr. 5 din Arad. În vara anului 1979 s-a pensionat.

---

[5]Informaţie orală primită prin bunăvoinţa învăţătorului Lazăr Dobre din Rănuşa.

[6]Informaţie orală obţinută prin bunăvoinţa d-nei Irina Dragoş, locuitoare în Moneasa.

S-a stins din viață la 31 martie 2003, în Rănușa, cu mulțumirea sufletească a datoriei împlinite. Foștii săi elevi îi păstrează o frumoasă amintire[7].

3. Învățătorul Nicolae Palade (1911-1997)

S-a născut, la 23 martie 1911, în localitatea Dezna, fiind al doilea copil din cei șapte ai familiei Nicolae și Catița Palade.

Cursurile școlii primare le-a urmat în localitatea natală, a continuat la Liceul „Moise Nicoară" din Arad, iar cursurile superioare la Școala Normală de învățători „Dimitrie Țichindeal" din Arad, obținând diploma de învățător în vara anului 1929.

A fost dascăl în satul Zugău, începând cu anul școlar 1929-1930, după care s-a transferat la Moneasa.

S-a căsătorit, la vârsta de 21 de ani, în data de 8 octombrie 1932, cu Silvia Dragoș, fiica lui Dănilă și Silviei Dragoș din Moneasa.

În intervalul 1932-1933 a fost încorporat la Arad în Regimentul 93 Infanterie și a fost lăsat, apoi, la vatră cu gradul de sergent.

Periplul didactic începe din nou. Din 1 septembrie 1933 până în 31 august 1934 a ocupat postul de învățător în satul Sălăjeni, în anul școlar următor s-a întors la Zugău, apoi a fost detașat la Rănușa. Timp de 10 ani, 1936-1946, a fost învățător și director de școală în satul Buhani. Între timp, respectiv în anii 1935 și 1939, i s-au născut cei doi copii, Silvia și Nicolae.

Activitatea didactică a fost întreruptă la 6 septembrie 1941, când este concentrat în Regimentul 93 Infanterie Arad. Pe frontul de răsărit, a participat la luptele pentru recuperarea Basarabiei, la Odessa, Cotul Donului. La 21 mai 1942, în localitatea Alexandrevca, a fost rănit. Imediat a fost desconcentrat și dus la un spital din Ploiești. Inapt, el a fost demobilizat, reluându-și activitatea didactică la școala din Buhani.

În vara anului 1944, a fost din nou concentrat, participând la luptele pentru apărarea zonei Crișului Alb, zona Beliu[8], împotriva armatelor hortiste.

Își reia activitatea didactică, în 1 septembrie 1946, la Școala din Moneasa. Aici a funcționat ca învățător până în 1973, timp de 27 de ani, fără întrerupere. Prin decretul Ministerului Invățământului Public, nr. 99434, din 24 aprilie 1949, a fost numit în funcția de director al Școlii generale cu clasele I-VII din Moneasa. A rămas în funcție până în 1963.

Chipul dascălului distins, cu talent pedagogic, a pregătit generații la rând. Lecțiile le-a ținut într-un mod atractiv, determinând elevii să frecventeze cu drag orele sale. Părintește îi îndruma în alegerea meseriei, funcție de aptitudinile fiecăruia: „Am avut marele noroc al vieții mele să-i fiu elev și să-i urmez sfaturile părintești, îmbrățișând nobila profesie de

---

[7]Informație orală primită prin bunăvoința învățătorului Lazăr Dobre din Rănușa.

[8]Aici fratele său Ioan a căzut la datorie, fiind înmormântat în cimitirul de la Beliu într-o groapă comună alături de alți camarazi.

dascăl. În cei 42 de ani de activitate la catedră, în calitate de profesor, am căutat să-i aduc mulțumire prin realizările mele"[9].

În calitate de director al Școlii generale din Moneasa, Nicolae Palade (IL. 65) a fost preocupat de ridicarea calității învățământului, de extinderea spațiului școlii și de îmbunătățirea bazei didactice. Implicat în viața culturală a comunității a organizat împreună cu celelalte cadrele didactice trupa de teatru, dansuri, cor etc. Corul bărbătesc al Monesei a fost condus, de el, timp de 30 de ani.

A participat activ la îmbogățirea edilitară a localității. Alături de Consiliul local a susținut electrificare, construirea Căminului Cultural, extinderea școlii, construirea dispensarului medical, introducerea canalizării.

Directoratul său ia sfârșit în 1963, lăsând condurea școlii fostului său elev, Vasile Drăghici. Și după pensionarea sa în 1973 a continuat să sprijine instituția școlară.

S-a stins din viață, la 9 septembrie 1997, la venerabila vârstă de 86 de ani, după o lungă suferință[10].

4. Gheorghe (1905-1993) și Elisabeta Bărbuceanu (1902-1983)

Gheorghe Bărbuceanu s-a născut în 1905, orașul Corabia (județul Olt). După ce a terminat cursurile școlii primare în localitatea natală, apoi cursurile Școlii Normale de învățători de la Craiova, a obținut, în 1926, diploma de învățător. În același an, a fost încorporat pentru satisfacerea stagiului militar, fiind lăsat la vatră în primăvara anului 1928.

După Marea Unire, cum Ardealul ducea lipsă de învățători, a fost trimis, să-și îndeplinească nobila misiune de dascăl, alături de alți foști colegi, în județul Arad. A fost numit ca învățător în Rănușa, începând cu anul școlar 1928-1929. După un an a fost detașat la Moneasa, pentru ca, din 1931-1932, să revină la Rănușa. În următorul an școlar a fost transferat definitiv la Moneasa, cedând postul de la Rănușa fostului său coleg de școală și prieten apropiat, Ioan Dobre.

Cele două posturi de învățători de la Moneasa au revenit unul lui Gheorghe Bărbuceanu, iar celălalt Elisabetei Molnar, născută în 1902, în localitatea Pil (județul Arad), care, la scurt timp, i-a devenit soție. (IL. 64)

Activitatea soților Bărbuceanu a fost apreciată la nivel de inspectorat. Din cele 11 inspecții școlare întreprinse de subinspectorul școlar Petre Ugliș, în perioada 1939-1942, încheiate prin tot atâtea procese verbale, se desprind următoarele constatări: localul școlii este bine întreținut și curat, ordine desăvârșită în școală, documentele școlare au fost îngrijit întocmite, arhiva, biblioteca și materialul didactic sunt în ordine,

[9]Amintirile prof. Spiridon Groza din Moneasa

[10]Colecția de documente și fotografii a fam. Palade, *Autobiografie. Nicolae Palade*, mss., f- 1-4

lecțiile sunt bine organizate și elevii sunt bine pregătiți. Calificativul primit de cei doi a fost „foarte bine”[11].

Peste timp, în memoria foștilor elevi s-a imprimat adânca recunoștiință față de învățătorii Bărbuceanu. Ioan Groza, absolvent al clasei a VII-a, în anul școlar 1937-1938, devenit ulterior șeful Carierei de marmură din Moneasa a povestit, când a fost întrebat următoarele: „După terminarea clasei a VII-a ne-am deplasat împreună cu domnul învățător Bărbuceanu la școala din Dezna, unde am susținut examenul de absolvire, alături de elevii de la școlile din Rănușa, Dezna, Laz, Buhani, Neagra, Slatina și Zugău. Domnul învățător, înainte de începerea examenelor, ne-a spus: Să arătați ce știți, să nu mă faceți de rușine, eu n-o să stau cu voi în clasă să vă ajut, pentru că v-am învățat până acum. După ce s-au dat rezultatele, noi, cei de la Moneasa, am obținut mediile cele mai mari. Eram fericiți, iar pe fața domnului învățător apărea un zâmbet de mulțumire”[12].

Soții Bărbuceanu nu se rezumau numai la activitatea didactică, ci erau și animatorii vieți culturale din localitate. Organizau serbări, conferințe și șezători culturale. Meritele lor i-au făcut să devină adevărați lideri ai corpului didactic din fosta plasă Sebiș. Pentru a consolida cele afirmate, dăm, ca exemplu, anul 1943, când pe timp de război, soții Bărbuceanu au obținut gradul didactic I, însă nu au putut fi remunerați. Cu toată sărăcia de după război, Ministerul Educației Naționale, prin adresa nr. 224182/1946 le-a fost recunoscut gradul didactic, beneficiind, din 1 septembrie 1946, de salarii corespunzătoare vechimii lor profesionale.

În cursul anului 1949, a fost reclamat că ar proteja familia industriașului Marcu Ilie din Timișoara, care locuiau în vila 10. A fost arestat și trimis la construirea canalului Dunăre – Marea Neagră, timp de 2 ani, fără a fi condamnat. La reîntoarcere, ambii soți au fost obligați să părăsească Școala din Moneasa, fiind considerați cu „pete la dosar”. Au plecat la Zerind.

După umilința îndurată, au avut puterea de a ceda, în 1955, în favoarea Casei Corpului Didactic, parcela de teren pe care o aveau ca proprietate în incinta Băilor, pentru a se edifica o Casă de Odihnă pentru învățători. Intenția a rămas doar la nivel de proiect[13].

După pensionare s-au mutat la Calafat, unde d-l Bărbuceanu avea un nepot care a avut grijă de ei. În vara anului 1971, s-au reîntors în Moneasa, exprimându-și dorința de a fi înmormântați în cimitirul catolic. Dorință a rămas neîmplinită. Împreună cu o nepoată, Gheorghe

---

[11]A. Șc. gen. „Gheorghe Groza” Moneasa, Nicolae Palade, *Repere istorice ale școlii din Moneasa*, mss., f. nenr.

[12]Informație orală primită prin bunăvoința lui Ioan Groza, fostul șef al carierei de marmură din Moneasa.

[13]Informații obținute de la Lazăr Dobre din Rănușa, finul soților Bărbuceanu.

Bărbuceanu a revenit în Moneasa, în anul 1982. Cu această ocazie şi-a vizitat fostul coleg şi fin, Ioan Dobre, fost învăţător, pensionar din Rănuşa.

La Biserica Ortodoxă, din Moneasa, şi-a revăzut foştii elevi. Emoţionaţi de reîntâlnire au imortalizat momentul, fotografiindu-se[14]. (IL. 53)

În după-amiaza acelei zile, au vizitat staţiunea, poposind la Hotel Moneasa, pentru a putea lua masa în linişte şi a depăna amintiri alături de Spiridon Groza, pe atunci director al Şcolii din Moneasa, Mihai Ferenţ, fost profesor de desen, Ioan Groza, pe atunci şeful carierei de murmură şi alţii.

Elisabeta Bărbuceanu s-a stins din viaţă în anul 1983 la Corabia, iar soţul ei în anul 1993, în acelaşi oraş.

Activitatea şi dăruirea au reprezentat modele pentru generaţiile care s-au format sub îndrumarea lor[15].

5. Condea Dănilă – meşter constructor (1904-1985)[16]

S-a născut la 4 aprilie 1904, în casa lui Vasile şi Persida. Numeroasa familie cuprindea încă cinci copii. A urmat cursurile Şcolii confesionale romano-catolice din Moneasa. Din fragedă pruncie, a avut înclinaţie spre sculptarea lemnului, remarcându-se, apoi, în domeniul construcţiilor.

Graţie talentului său, la numai 14 ani, după o scurtă perioadă de studiu, a confecţionat o vioară după toate normele. Ambiţia şi dorinţa de cultivare a spiritului l-au împins spre a învăţa să cânte la acest instrument. După acestă reuşită simţea nevoia confecţionării altor instrumente de acompaniament, pentru a înjgheba o orchestră. Astfel că, înainte de a pleca în armată, mai confecţionează, încă trei viori şi, ce-şi dorea mai mult, un contrabas; instrumentele muzicale i-au adus frumoase aprecieri din partea specialiştilor. La întoarcere din armată, Dănilă Condea a reuşit să alcătuiască un mic taraf, în care a cooptat pe unul dintre fraţi şi doi nepoţi.

La vârsta de 25 de ani, s-a căsătorit cu Elena, fiica lui Nicolae Todoran şi Maria din Dezna. Din căsătorie au rezultat patru copii, dintre care trei trăiesc şi astăzi, respectiv două fete casnice, căsătorite în Moneasa şi un băiat ce-i poartă numele şi care, moştenindu-i talentul muzical, a urmat Liceul Pedagogic. A fost învăţător în localitatea Bârsa, unde s-a

---

[14]Colecţia de fotografii şi documente a familiei Groza Spiridon din Moneasa. Fotografia „Revedere cu prof. Gheorghe Bărbuceanu” (Pe scaune: Suba Ioan (preot), nepoata prof. Bărbuceanu, d-l Dobre (învăţător pensionar din Rănuşa), Condea Ioan (preot); Brad Cornel, Dronca Pantelimon, Groza Floare, Groza Gheorghe, Dragoş Mihai, Miclea Ştefan, Dragoş Alexandru, Groza Dănilă-fost primar, Ciupertea Nuţu, Dronca Terentie, Dragoş Dănilă, Condea Pavel, Groza Vasile, Brad Ilarie, Kantler Pavel, Groza Aurel, Groza Mihai, Groza Spiridon, Ferenţ Mihai, Şodinca Simion, Rădac Pavel, Ioja Iota, Groza Milenti, Bortiş Mihai, Codruţ Ioan, Voian Ioan, Şodinca Gheorghe, Şodinca Milenti, Groza Terentie, Voian Ioan)

[15]Informaţii obţinute de la Lazăr Dobre din Rănuşa, finul soţilor Bărbuceanu.

[16]Colecţia de fotografii şi documente a familiei Condea Dănilă, învăţător, pensionar din Bârsa. Acesta a redactat o scurtă biografie a tatălui său.

stabilit prin căsătorie. În prezent este pensionar, dar pe lângă activitatea didactică a mai condus şi conduce cu competenţă corul bărbătesc de aici.

Revenind la meşterul-constructor Condea Dănilă (IL. 66), în perioda interbelică, a reuşit să se califice în meseria de constructor-dulgherie şi zidărie, în cadrul Camerei de muncă a judeţului Arad, obţinând diploma de maiestru constructor, care i-a dat dreptul de a practica meseria în condiţii legale.

În anul 1940, consiliul bisericesc ortodox Moneasa, în frunte cu regretatul preot Lazăr Ioja au hotărât să demoleze veche biserică şi să ridice pe acelaşi loc alta. Lucrarea a fost contractată de către I. Crişan din Şiria, care în ultimul moment a renunţat la edificare. Condea Dănilă şi-a asumat răspunderea finalizării lucrării, dar cu condiţia ca proiectul iniţial, proiect care prevedea lăcaşul cu un singur turn şi în formă de corabie, să fie schimbat.

Dând dovadă de profesionalism, spirit de sacrificiu a reuşit, cu sprijinul consătenilor, ca la finele anului 1942, să finalizeze lucrarea atât în interior, scaune, iconostas, pupitre de strană, sfeşnice şi scaun episcopal, cât şi-n exterior. Pentru executarea mobilierului din interior, în iarna 1941-1942, în propria casă şi-a amenajat atelierul de tâmplărie, ajutat fiind de unul dintre fraţi şi nepoţi. Turiştii, veniţi în staţiune, printre care şi ingineri constructori renumiţi, au rămas plăcut impresionaţi de aspectul arhitectural al Sfintei Biserici, dorind să-l cunoască pe acest om modest şi talentat.

În anii următori, Episcopia Aradului l-a solicitat să ridice şi să repare numeroase lăcaşe de cult şi case parohiale, printre care amintim bisericile din Şofronea şi Bonţeşti.

În Moneasa, a mai construit Casa parohială, Şcoala, Căminul cultural, Dispensarul uman, obiective din incinta Staţiunii şi peste 40% din casele şi anexele gospodăreşti ale localnicilor.

În zilele de iarnă, când nu era ocupat cu lucrări, era des vizitat de consăteni sau chiar şi de cetăţeni din alte localităţi, solicitându-i angajarea unor lucrări de construcţie sau sfaturi privitoare la utilizarea materialelor de construcţie.

Ca un bun creştin, în duminici şi zile de sărbătoare, era nelipsit de la biserică. În anumite perioade, la Biserica Ortodoxă din Moneasa a îndeplinit funcţia de epitrop.

A încetat din viaţă, în 1985, la venerabila vârstă de 82 de ani, lăsând în urmă imaginea unui talentat meşter-constructor, ieşit din rândul monesenilor[17].

---

[17]*Ibidem*

Bibliografie

I. Izvoare inedite

A. Fonduri arhivistice:

Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Arad
Colecția manuscrise: *Catastrum locorum populosorum regni Hungariae 1774 concinnatum*
Colecția Registre Stare Civilă, Oficiul Parohial Ortodox Moneasa
Colecția Registre Stare Civilă, Oficiul Parohial Romano-catolic Moneasa
Fond Prefectura Județului Arad
Márki Sándor, Fond personal

Archivum Dioecesanum Rom.-Cat. Timisorensis
Colecția de schematisme
Fond Moneasa, neinventariat – documente

Complexul Muzeal Arad
Arhivă dos. „Raionul Gurahonț"
Arhiva Palatului Cultural, Fond „Lazăr Nichi"
Colecția de istorie, Fond Suciu
Fond Muzeu Oraș
Fond Groza

Arhiva Școlii generale „Gheorghe Groza" Moneasa
Gheorghe Bărbuceanu, *Monografia comunei Moneasa*, mss.
Nicolae Palade, *Lista eroilor căzuți în Primul Război Mondial*, mss.
Idem, *Lista eroilor căzuți în al Doilea Război Mondial*, mss.
Idem, *Repere istorice ale școlii din Moneasa,* mss.
Scrisoarea învățătoarei Silvia Jurcău
Registrul matricol/an școlar 1885-1925
Registrul matricol, nr. 1-22
Registrul de procese verbale al Comitetului, Vol. I, II

Arhiva Primăriei Moneasa
Condica pentru ședințe a Consiliului comunal Moneasa 1933-1936
Comitetul agricol. Registrul de procese verbale pe anul 1944-1945
Deciziuni pentru consiliul comunal Moneasa 1936-1937
Dosar Evoluția vetrei satului
Evidența ajutoarelor de concentrare 1943-1946
Hotărârea nr. 70/1921 a Judecătoriei rurale Buteni.
Registrul decedaților din comuna Moneasa, 1879-1934
Registrul deliberărilor consiliului comunal 1929-1932
Registrul de căsătorii – Act de căsătorie, nr. 10/8 XI 1938

Registrul pentru deciziunile Primarului, 1945
Stația hidrologică Moneasa

Arhiva Bisericii Ortodoxe Române Moneasa
Documente, corespondență
Hronicul bisericii întocmit de preotul Găluşcă, mss

Arhiva Ocolul Silvic Sebiş
Dosar *Fond Forestier*

Arhiva Direcția generală a poştelor. Filiala Moneasa
Dosar Adrese şi corespondență

Biroul de cadastru şi publicitate imobilirã Gurahonț
Dosar *Localitatea Moneasa*

B. Colecții particulare:

Familia Condea Dănilă
Colecția de fotografii şi documente a familiei Condea Dănilă, învățător, pensionar din Bârsa.

Familia primarului Condea Pavel
Colecția de fotografii

Familia Groza Dănilă
Autobiografie Dănilă Groza, fost primar al Monesei (1961-1980), mss.
Colecția de fotografii a familiei Groza Dan, fiul lui Dănilă Groza

Familia Groza Spiridon. Moneasa
Orăşanu I., *Caracterizare geologică şi hidrogeologică a zonei Moneasa,* mss.
Colecția de fotografii

Familia Groza-Ziegler Florina. Moneasa
Colecția de fotografii şi documente

Familia Moț Marian
Colecția de fotografii

C. Surse orale. Interviuri

Lista martorilor:
Brad Aurel – fost director al Stațiunii Moneasa (1956-1990), informație orală.
Condea Dănilă - fiul meşterului-constructor Condea Dănilă, învățător pensionar din Bârsa, informație orală.
Dobre Lazăr din Rănuşa, informație orală.

Dobrin-Bayer Maia – s-a născut la Lugoj, naționalitate română, religie ortodoxă. Interviul a fost realizat de Felicia-Aneta Oarcea, în localitatea Moneasa, județul Arad, în data de 5 august 2005.

+Erdely Elisabeta – căsătorită Humeniuc, informație orală

Florea Diana – s-a născut în 1972, naționalitate română, religie romano-catolică, consilier cultural la Primăria din Moneasa. Interviul a fost realizat de Felicia-Aneta Oarcea, în localitatea Moneasa, județul Arad, în 26 iulie 2006.

dr. Fetea Carmen – medic generalist la Dispensarul medical din Moneasa, informație orală.

Frankl Maria – s-a născut în 27 martie 1945, naționalitate maghiară (origine evreiască), religie romano-catolică, studii superioare, profesoară/pensionară și fostă bibliotecară la Sinagoga evreiască din Arad. Interviul a fost realizat de Felicia Oarcea, în Arad, în data de 2 ianuarie 2006.

Groza-Ziegler Florina – s-a născut la 8 decembrie 1942, naționalitate română, religie ortodoxă, învățătoare/pensionară. Interviul a fost realizat de Felicia-Aneta Oarcea, în localitatea Moneasa, județul Arad, în data de 6 ianuarie 2006. De la aceeași persoană am obținut și o bogăție de informații orale.

Groza Ioan – informație orală; fost șef al carierei de „marmură" din Moneasa între 1953-1984.

Groza Maria – s-a născut în 1926, naționalitate română, religie ortodoxă, casnică, studii 7 clase. Interviul a fost realizat de Felicia Oarcea, în localitatea Moneasa, județul Arad, în data de 7 ianuarie 2006. De la aceeași persoană am obținut și o bogăție de informații orale.

Groza Mihai – s-a născut în 1924, naționalitate română, religie ortodoxă, muncitor, studii 7 clase. Interviul a fost realizat de Felicia Oarcea, în localitatea Moneasa, județul Arad, în data de 7 ianuarie 2006.

Groza Spiridon – s-a născut în 1937, naționalitate română, religie ortodoxă, studii superioare, profesor/pensionar. Interviul a fost realizat de Felicia-Aneta Oarcea, în localitatea Moneasa, județul Arad, în data de 7 ianuarie 2006. De la aceeași persoană am obținut și o bogăție de informații orale.

Groza Terentie – s-a născut la 20 mai 1935, naționalitate română, religie ortodoxă, studii 12 clase, funcționar/pensionar. Interviul a fost realizat de Felicia Oarcea, în localitatea Moneasa, județul Arad, în data de 13 decembrie 2005.

Ioja Cristina – s-a născut în 1935, naționalitate română, religie ortodoxă, studii 4 clase, casnică. Interviul a fost realizat de Felicia Oarcea, în localitatea Moneasa, județul Arad, în data de 6 ianuarie 2006.

Nepoata preotului **Ioja Lazăr**, informație orală.

Nesnera Ghita – născută în aprilie 1916, naționalitate maghiară, religie romano-catolică, studii 7 clase, casnică. Interviul a fost realizat de Felicia Oarcea, în Arad, în data de 2 ianuarie 2006.

Szabo Eva – s-a născut în anul 1926, naționalitate română, religie baptistă, bucătăreasă. Interviul a fost realizat de Felicia-Aneta Oarcea, în localitatea Moneasa, județul Arad, în 26 iulie 2006.

Varga Rozalia – căsătorită Groza, care a îndeplinit funcția de telefonistă în perioada 1951-1988, informație orală.
Voian Brândușa – informație orală; s-a născut în 1934, în localitatea Moneasa, naționalitate română, religie ortodoxă, studii medii, pensionară.

II. Izvoare edite

1. Documente. Statistici

Caciora Andrei, Nicolae Roșuț, Mircea Timbus, *Aradul în lupta pentru eliberarea socială și națională*. Documente II, Arad, 1980
Magyar Statisztikai Közlemények 1900. A magyar korona országainak 1900, vol. I, Budapesta, 1902
Magyar Statisztikai Közlemények, 1910. *Uj sorazat. A magyar korona országainak 1910,* vol. 42, Budapesta, 1912
Magyar Statisztikai Közlemények, vol. 46, Budapesta, 1913
Recensământul din 1930, București, 1938
Rotariu Traian (coord.), *Recensământul din 1880, Transilvania*, Ed. Staff, București, 1997
Idem, *Recensământul din 1900, Transilvania*, Ed. Staff, București, 1999
Idem, *Recensământul din 1910, Transilvania*, Ed. Staff, București, 1999
Idem, *Recensământul din 1941. Transilvania*, Presa universitară clujană, Cluj-Napoca, 2002
Veress Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IX, București, 1929-1939

Direcția Județeană de Statistică Arad

Recensământul populației și locuințelor din 15 martie 1966. Regiunea Crișana, Populație, vol. I, Direcția Centrală de Statistică, București, 1967
Recensământul populației și locuințelor din 15 martie 1966. Regiunea Crișana, partea a doua-Locuințe ocupate, uz intern, vol. XI, Direcția Centrală de Statistică, București, 1970
Recensământul populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992, Clădiri, locuințe, gospodării, vol. III, Direcția Centrală de Statistică București, 1981
Recensământul populației și locuințelor din 7 ianuarie 1992, Populație. Structură demografică, vol. I, Direcția Centrală de Statistică București, 1994
Recensământul populației și al locuințelor 2002 (format electronic)

Biblioteca județeană „A. D. Xenopol"

A Menyházai fürdő imertetése

2. Periodice

Buletin de informare a Direcției Sanitare și filialei USSM Arad, nr. 1, 2, 3, 4, Ed. Serviciul de educație sanitară a județului Arad, Arad, 1970
Idem, nr. 1, 2, 3, 4, Ed. Serviciul de educație sanitară a județului Arad, Arad, 1971

Idem, nr. 1, 2, 3, Ed. Serviciul de educație sanitară a județului Arad, Arad, 1972
Idem, nr. 1, 2, 3, 4, Ed. Serviciul de educație sanitară a județului Arad, Arad, 1973
Hotarul, an I-XII/1938
Monitorul Oficial al României, Partea I, an XVII, nr. 646/16 iulie, Bucureşti, 2004
Monitorul Oficial, , nr. 220/10 X, Bucureşti, 1925
Ştirea, Arad, an V, nr. 947/21 VI 1935; an VI, nr. Festiv, 1936; nr. 1258/1 VIII 1936; nr. 1332/4 XI 1936; an VII, nr. 1504/11 VI 1937; nr. 1612/25 octombrie 1937; an VIII, nr. 1833/1 august 1938; an IX, nr. 2114/16 iulie 1939; nr. 2160/10 septembrie 1939; an XI, nr. 2681/21 VI 1941

3. Articole şi studii

Berényi Maria, *Învățământul confesional din Ungaria în secolele XIX-XX*, în „Simpozion", Giula, 2006
Bichicean Gheorghe, *Situația intelectualului român din Transilvania până în 1918. Cazul învățătorului Ioan Georgescu (manuscris inedit)*, în „Ziridava" XXI, Arad,1998
Bodea Cornelia, *Cetatea Deznei*, în „Hotarul", II/1937
Bolovan Sorina Paula, *Aspecte ale ciclului vieții familiale în satul românesc din nord–vestul Transilvaniei la mijlocul secolului al XIX-lea,* în „Sabin Manuilă, Istorie şi demografie", Centrul de Studii transilvane, Cluj–Napoca, 1995
Idem, *Familia şi relațiile matrimoniale în satul românesc transilvănean în a doua jumătate a secolului al XIX–lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie" Cluj, XXXV, 1996
Caciora Andrei, Eugen Glück, *Cnezate şi voivodate româneşti arădene*, „Studii privind istoria Aradului", Ed.Politică, Bucureşti, 1980, p. 155.
Demşea Dan, *Un istoric al parcurilor şi grădinilor decorative din teritoriul județului Arad (secolele XVIII-XX). Obiectivele din afara oraşului Arad*, în „Ziridava" XXIII, 2003
Dragomir Silviu, *Statistici sârbeşti din dieceza Caransebeşului şi a Aradului în veacul al XVIII-lea*, în „Foaie Diecezană", Caransebeş, an XXIII, 1 martie 1909
Dublea Eugeniu, *Băile Moneasa*, în „Oraşe din România în imagini-Municipiul şi județul Arad", Arad, 1938
Gureanu Dorel, *Harta geologică 1:200.000*, în „Foaia Brad", 1967, f. nenr.;
Idem, *Harta geologică 1:50.000*, în „Foaia Vaşcău", 1979, f. nenr.
Hossu Ofelia, *Holera din 1872-1873 în Transilvania. Atitudini şi comportamente în timpul epidemiei*, în „Identitate şi alteritate. Studii de imagologie" II, Presa universitară clujană, Cluj-Napoca, 1998
Kovach Géza, *Structura internă şi dezvoltarea proprietăților în comunele din comitatul Arad după reglementarea urbarială din 1771 până în anul revoluționar 1848,* în „Populație şi Societate. Studii de demografie istorică", vol. II, Cluj, 1972
Idem, *Conscripția satelor arădene în 1828*, în „Ziridava" XV-XVI, Arad, 1987

Idem, *Începuturile mişcării muncitoreşti din Arad*, în „Studii şi articole de istorie", vol. III, Bucureşti, 1961
Lazăr Nichi, *Importanța săpăturilor arheologice în județul nostru*, în „Hotarul", an V, nr. 1-2/I-II, Arad, 1938
Leu Valeriu, *Plecarea la şcolile de la oraş sau traversarea orizontului*, în „Identitate şi alteritate. Studii de imagologie" I, Ed. Banatica, Reşița, 1996
Manuilă Sabin, *Un atentat la sănătatea publică a statului. Regulamentul stațiunilor balneo-climaterice*, în „Societatea de mâine", nr. 1-2/1925
Marinescu Ştefan, *Colonizările din a doua jumătate a secolului al XIX-lea pe teritoriul fostului comitat Arad*, în „Ziridava" XIX-XX, Arad, 1996
Moldovan Liviu, *Registre parohiale de stare civilă,izvoare de date demografice*, în „Populație şi societate", vol. II, Cluj-Napoca, 1972
Moldovan Iosif, *Din istoricul „Reuniunei Învățătorilor" din protopopiatele arădene I-VII*, în "Şcoala vremii", an III, nr. 6
Munteanu Ioan, *Naționalitate şi confesionalitate în Banatul istoric la începutul secolului al XX-lea*, în „Apulum", XXXVII/2, Alba Iulia, 2000
Pădurean Corneliu, *Contribuții la studiul căsătoriilor mixte din județul Arad în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, în „Identitate. Alteritate. Multiculturalitate", Arad, Ed. Museum, 2001
Idem, *Izvoare demografice referitoare la comitatul Arad în secolul al XIX-lea*, în „Teologia",V, Arad, nr.3-4/ 2001
Pădurean Maria, Corneliu Pădurean, *Comportamentul nupțial al ortodocşilor din Arad în perioada interbelică*, în „Biserică şi societate" coord. Corneliu Pădurean, Mihai Săsăujan, Ed. Gutenberg Univers, Arad, 2005
Popeangă Vasile, *Dezvoltarea şcolilor populare româneşti pe teritoriul Eparhiei Aradului*, în „Eparhia Aradului. Istorie, Viață culturală, Monumente de artă", Arad, 1989
Sava Doru, *Proiectul Moneasa*, în „Adevărul", luni, 15 mai, Arad, 2006
Silva Christian, *Marmura, în repaus*, în „Jurnalul Național", 12 VII, Bucureşti, 2006
Tolan Isaia, *Ungurii din ținutul Aradului*, în „Hotarul", an I, nr.6./octombrie, Arad, 1933
Vasilovici Romulus, Lucian Emandi, Andrei Caciora, *Date şi documente din trecutul medicl al Aradului*, în „Buletin de informare al Direcției sanitare şi filialei U.S.S.M. Arad", an II, nr. 4/1971
Vesa Pavel, *Clerul-componentă a elitei româneşti*, în „Aradul cultural", Arad, iunie 2001

4. Lucrări generale

Alexianu George, *Repertoriul general alfabetic al tuturor codurilor, legilor, decretelor-legi, convențiuni, decrete, regulamente, etc. 1 ianuarie 1860-1 ianuarie 1940, A-L*, Bucureşti, 1940
Arad képes városismertető. Ipari és kereskedelmi kalauz, Arad, 1904
Aradul permanență în istoria patriei, Arad, 1978
Aurel Ardelean, *Trasee turistice județene*, „Vasile Goldiş" University Press, Arad, 2002

Bleahu Marcian, *Relieful carstic*, Ed. Albatros, Bucureşti, 1982
Bocşan Nicolae, *Contribuţii la istoria iluminismului românesc*, Ed. Facla, Timişoara, 1986
Bolovan Ioan, *Transilvania între revoluţia de la 1848 şi unirea din 1918. Contribuţii demografice*, Fundaţia Culturală Română, Cluj-Napoca, 2000
Bolovan Sorina Paula, *Familia în satul românesc din Transilvania*, Fundaţia Culturală Română, Cluj-Napoca, 1999
Botiş Theodor, *Istoria şcoalei Normale (Preparandiei) şi a Institutului Teologic Ortodox-român din Arad,* Arad, 1922
Ciuhandu Gheorghe, *Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri*, Arad, 1940
Cocean Pompei, *Peşterile României*, Ed. Dacia, 1995
Colta Elena Rodica, *Maghiarii din Ghioroc*, Ed. Fundaţiei pentru studii europene, Cluj-Napoca, 2005
Conor Remer Martha, *Germans & Hungarian 1828, Hungarian Land Census Arad conuty*, Las Vegas, 1998
Cornea Corneliu, *Jurnalul detenţiei politice în judeţul Arad 1945–1989*, Ed. Mirador, Arad, 2000
Diaconovich C., *Enciclopedia României*, vol. III, Sibiu, 1904
Dicţionarul enciclopedic român, vol. III, Ed. Politică, Bucureşti, 1965
Edvi-Illes Laszlo, *Közgazdasági leirása az Aradi Kereskedelmi és iparkamara kerületének*, Arad, 1897
Fábián Gábor, *Arad vármegye leirása historiai geographiei és statisztikai*, vol. I, Buda, 1835
Fényes Elek, *Magyarország Geographiai Szótára*, III, Pesta, 1851
Filipaşcu Alexandru de Dolha şi Petrova, *Istoria Maramureşului*, Ed. Gutinul, Baia Mare, 1997
Gaál Jenö, *Arad Vármegye és Arad Szabad Királyi Város Közgazdasági,Közigazgatási és Közművelődési Allapotának Leirása*, Arad,1898
Goicu Viorica, *Nume de persoane din Ţara Zărandului*, Ed. Amphora, Timişoara, 1996
Graur Alexandru, *Nume de persoane*, Bucureşti, 1965
Gureanu Dorel (coord.), *Monografia turistică montană a judeţului Arad*, Ed. Carmel Print, Arad, 2005
Hamangiu C., *Codul general al României. Legi noui de unificare 1922-1926*, vol. XI-XII, Ed. „Universală", Bucureşti, 1926
Ianovici V., *Geologia Munţilor Apuseni*, Ed. Academiei, 1976
Istoria lumii în date, Ed. Enciclopedică română, Bucureşti, 1969
Împărţirea administrativă a României însăţită de legea pentru unificare administrativă, Bucureşti, 1926
Împărţirea administrativă din 1965 a RPR, Anexă la Legea 3/1960, Bucureşti, 1965
Jekelfalussy József, *Magyarorszag Helysegnevtara,* Budapesta, 1895
Kardos Géza, *Erdélyi Fűrdő kalauz*, Arad, 1928
Kehrer Károlyi, *Arad vármegye és Arad Szabad Kiralyi Város nepoktatas űgye*, Arad, 1895-1910

von Klimstein Franz Antonius, *Imago expressa sigillorum [Dioeceseos Temesvariensis]*, Timişoara, 2007
Kozma Pál, *Zaránd vármegye főldrajzi,statisztikai és tőrténeti leirása*, Cluj-Napoca, 1848
Lanevschi Gheorghe, *Aradul vremurilor de mult apuse. 1834-1914*, Ed. Polis, Cluj-Napoca, 2005
Lebigre Arlette, *Lungul drum al divorțului*, în „Amor şi sexualitate în Occident", Ed. Artemis, Bucureşti, 1991
Mamina Ion, *Monarhia constituțională în România, Enciclopedie politică, 1866-1938*, Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 2000
Márki Sándor, *Arad vármegye és Arad szabad király város története*, vol. I, II, Arad, 1892,1895
Martinovici C., Istrati N., *Dicționarul Transilvaniei, Banatului şi celorlalte ținuturi alipite*, Cluj, 1921
Medeleanu Horia, *Artişti plastici arădeni*, Arad, 1973
Meleaguri arădene. Ghid turistic, Arad, 1972
Mitu Sorin, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, Ed. Humanitas, Bucureşti, 1997
Idem, *Imagini europene şi mentalități româneşti din Transilvania*, Ed. Presa universitară clujană, 2000
Moldovan Iosif, *Monografia Reuniunii Învățătorilor români de la şcoalele confesionale greco-orientale române din Dieceza Aradului*, Ed. Revistei „Şcoala bănățeană", Timişoara, 1940
Moldovan Silvestru, Nicolae Togan, *Dicționarul numirilor de localități cu populațiune românească din Ungaria*, Sibiu, 1900
Idem, *Dicționarul numirilor de localități cu populațiune românească din Ungaria*, Ed. Asociațiunii , Sibiu, 1919
Munteanu Ioan, *Banatul Istoric. 1867-1918. Aşezările. Populația*, vol. I, Ed. Excelsior Art, Timişoara, 2006
Nagy Ludovicus, *Notice politico-geografico-statistice inclyti regni Ungariae partiumque eidem adnexarum tomus primus*, vol I, Buda, 1828
Neuman Victor, *Identități multiple în Europa regiunilor. Interculturalitatea Banatului*, Ed. Hestia, Timişoara, 1997
Oprea Marius (coord.), *Securiştii partidului. Serviciul de Cadre al P.C.R. ca poliție politică*, Ed. Polirom, Bucureşti, 2002
Pădurean Corneliu, *Populația comitatului Arad în secolul al XIX-lea*, Ed. Universității „Aurel Vlaicu" Arad, 2003
Pârvu G., *Carierele din România*, Ed. Tehnică, Bucureşti, 1964
Planul de învățământ pentru scole poporali în districtul Consistoriului rom. ort. din Arad, aprobat cu rezoluțiunea consistorială din 12 august 1888, nr. 3174, Arad, 1888
Planul real de activitate al prefecturei județului Arad pe anii bugetari 1942/43, 1943/44, 1944/45, vol. I, Imprimeria județului Arad, Arad, 1942
Popeangă Vasile, *Un secol de activitate şcolară românească în părțile Aradului.1721-1821*. Arad, 1974

Idem, *Şcoala românească în părţile Aradului la mijlocul secolului al XIX-lea (1821-1867)*, Arad, 1979
Idem, *Eparhia Aradului în perioada instituţionalizării cultural-naţionale 1807*-1948, Ed. „Vasile Goldiş" University Press, Arad, 2006
Râmneanţu Vasile, *Emanuil Ungureanu 1845-1929*, Ed. Mirton, Timişoara, 1996
Repertoriu arheologic al Mureşului Inferior, Judeţul Arad, Ed. Orizonturi Universitare, Timişoara, 1999
Roman Petre, *Cultura Coţofeni*, Bucureşti, 1976
Roz Alexandru, Kovách Géza, *Dicţionarul istoric al localităţilor din judeţul Arad*, Ed. Universităţii de Vest „Vasile Goldiş", Arad, 1997
Rusu Adrian Andrei, George Pascu Hurezan, *Cetăţi medievale din judeţul Arad*, Arad, 1999
Schematismus cleri dioecesis csanádiensis pro anno domini MCMVII, Timişoara, 1907
Simon Stela, *Album de familie*, Ed. Marineasa, Timişoara, 2004
Somogy Gyula, *Arad Szabad királyi város és Arad vármegye községeinek leirása*, Arad, 1913
Szőllőssy Károly, *Aradmegye népoktatási intézeteinek névtára*, Arad, 1879
Suciu I.D., *Dicţionarul istoric al localităţilor din Transilvania,* Bucureşti, Ed. Academiei, 1967, vol. I
Şcoala nostră poporală şi darea cultuală, Arad, 1918
Timişoara 700. Pagini din trecut şi de azi, Timişoara, 1969
Toduţa Gheorghe, Grec Vasile, Lujanschi Nicolae, *Localităţile judeţului Arad*, Arad, 1972
Toşa Ioan, *Casa în satul românesc de la începutul secolului XX*, Ed. Supergraph, Cluj-Napoca, 2002
Tudoran Petru, *Ţara Zarandului. Studiu geo-ecologic*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1983
Vancu Petru, *Monografia comunei Măderat, Arad*, 1905
Velcea Valeria, Ioan Velcea, Octavian Mândruţ, *Arad Monografia (Judeţele patriei)*, Ed. Sport Turism, Bucureşti, 1979
Vesa Pavel, *Biserici de lemn de odinioară*, Ed.Gutemberg, Arad, 1997
Idem, *Bisericile de mir arădene între tradiţie şi modernitate*, Ed. Mirador, Arad, 2000
Idem, *Episcopia Aradului. Istorie. Cultură. Mentalităţi (1706-1918)*, Presa Universitară Clujană, Cluj-Napoca, 2006

5. Lucrări speciale

Berariu Pavel, *Scurtă viaţă a unui artist, Gheorghe Groza din Moneasa, desenator, pictor, sculptor (1899-1930), Corespondenţa cu I.Buşiţia,* Ed.Marineasa, Timişoara, 1997
Halasi Gábor, *Noi contribuţii la cunoaşterea carstului Monesei*, în „Buletinul cercului de speologi amatori „Liliacul" Arad, 1978
Istrate Marcel, *Vila Nufărul. De la ruină la spa&wellnes*, în „Info Moneasa", an II, nr. 2/martie, Arad, 2007

Iuga George, *Prezența lui Ursus spaeleus roseum în Peştera Liliecilor de la Moneasa*, în „Armonii naturale", III, Ed. Trinom, Arad, 2000
Miloia Ioachim, *Însemnări. Sculptorul Gheorghe Groza*, în „Analele Banatului", an III, ianuarie-martie, Timişoara, 1930
Munteanu Vitalie, *Pictorul şi sculptorul Gheorghe Groza (1899-1930)*, în "Crişana", an V, nr. 162/10 iulie 1960
Mureşan Augustin, Ioan V. Popovici, *Două tipare sigilare ale satelor Dulcele şi Moneasa*, în „Studii de ştiință şi cultură", an II, nr. 1 (8)/ martie, Universitatea „Vasile Goldiş" University Press Arad, Arad, 2007
Oarcea Felicia-Aneta, *Aspecte privind căsătoriile mixte din localitățile Moneasa, Buteni şi Galşa, din județul Arad, în secolul al XIX-lea*, în „Căsătorii mixte în Transilvania, secolul al XIX-lea şi începutul secolului XX", coord. Corneliu Pădurean, Ioan Bolovan, Ed. Universității „Aurel Vlaicu", Arad, 2005
Idem, *Istorii din umbra memoriei. Despre rezistența anticomunistă în localitățile Almaş şi Moneasa din județul Arad*, în „Rezistență anticomunistă. Cecetare ştiințifică şi valorificare muzeală", Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2006
Idem, *Evoluția istorică a stațiunii balneo-climaterice Moneasa (jud. Arad) până în 1918*, în „Analele Banatului Arheologie-Istorie" XIV/2, Ed. Mirton, Timişoara, 2006
Idem, *Episoade din memoria unei famlii mixte (sfârşitul secolului XIX-secolul XX)*, în „Confesiune şi căsătorie în spațiul românesc secolele XVII-XXI. Studii de demografie istorică", coord. Corneliu Pădurean, Ed. Universității „Aurel Vlaicu", 2006
Postelnicu George, *Ridicarea monumentului lui Emanuil Ungureanu*, în „Analele Banatului", an IV, aprilie-decembrie, Timişoara, 1931
Siska Szabó Z., *Czárán Gyula. Scurtă biografie*, Ed. Fundației Alma Mater, Arad, 2002
Țârcuş Gheorghe, *„Jumelțul" de la Moneasa*, în „Flacăra Roşie", 1 februarie 1986
Țiucra T. Teodor, *Gheorghe Groza*, în „Hotarul", III, nr. 4-5, aprilie-mai, Arad, 1936

Moneasa

Historical monograph

Moneasa is situated at the north-eastern border of Arad county, at about 100 km from the county residence, at the intersection of the coordinates 22°18´ eastern longitude and 46°35´ northern latitude. The Moneasa valley, with its mountainous vegetation and fauna, also has protected natural areas.

Moneasa during the flow of time

Traces of neolithic living have been discovered by archaeologists in the surrounding caves, named „hoance" by the locals.

Mentioned as a village, integrated in vast territory of the Dezna castle, Moneasa took its own way through history, conditioned by its geographic position, the existence of the thermal springs, the huge woods and the riches of the subsoil. The first documentary mention dates back to the year 1561. Special mentions were made within the donation act from 1597, signed by prince Sigismund Báthory in favour of Gaspar Kornis.

The Austrian period brought modernization specific to the enlightenment. As the conquered territories were considered „new aquisitions", they became property of the State Ţreasury. In order to have a more efficent administration, Moneasa has been donated to the duke Rinaldo di Modena, through the diplomas from October 27th 1726 and February 11th 1732. Not being satisfied by the duke's administration, the State Treasury donated Moneasa to the Supreme Comes of Arad, George Fekete, count of Galandha.

Together with his brother Joseph, the baron Alexander Névery of Gyula-Vărşand, enherited Moneasa, in 1804, from Francis Szotoviky. In 1847, Alexander Névery sold his huge estate, including Moneasa, to count Cristian Waldstein Wartemberg for 800.000 Florin. On July 1st 1891, Cristina, count Friedrich Wenckheim's wife, bought the estate for 1.000.000 Florin from count Wladstein's son, Ernest Francis.

After the Union with Romania, from 1918, the local administration applied the laws of the agrarian reform, bought the local town hall and built the cultural house. The communist regime altered private life and the security of some families, life stories stored carefully within the local memory. The post December 1989 period brought some serious changes, among which, the accessing of European funds for the modernization of Moneasa are the ones in process now.

Habitat and population

The anarchy, that went along with the Turkish domination, has been significantly diminished by the Austrian state policy, a situation

witnessed by the data of the conscriptions. The families Groza, Şodinca, Ciupertea, Crişan, settled in Moneasa at the beginning of the XVIIIth century, founded the first households. The ethnic and confessional spectrum has been diversified through the colonization. Germans, Slovaks and Hungarians have been brought here, while Jews have been attracted by the commercial perspectives. The newcomers built their own "district". Slowly, a multiethnic and pluriconfessional community crystallized.

Birth, death, natural growth and marriage reflect the demographical dynamic of the village, starting with the Modern Age and still going on.

Tradition. Continuity. Economical progress. Components of the Modern Age.

Since the Ottoman period, agriculture remained the basic occupation of the villains.

Specialized labor force has been colonized here, starting with the XVIIIth century in order to work in the mines, quarries and in forestry. The exploitation of these natural riches got more intense at the end of the XIXth century and the beginning of the following, still surviving in our days.

The modernization started during the XIXth century continued in the following. It mainly refers to the building of the Sebiş – Moneasa railway, opened to traffic on August 14th 1893, the introduction of electric lighting, postal, telephone and medical services.

Society and school

The instruction level of the villains preoccupied the political and ecclesiastical authorities. As a symbol of the community, school opened new professional and mental horizons. An intellectual elite, consisting of teachers and priests, grew in the rural world.

Two confessional schools existed in Moneasa during the Modern Age: the Orthodox and the Romano-Catholic. Until 1864, the Orthodox children went to school in Dezna and Rănuşa. After that date, Avram Cociuba is mentioned as a teacher in Moneasa. Meanwhile, the children of lower material condition were taught by local priests like Dăscălescu, Zaharia Miliam and Terentie Nonu. Through time, school evolved into the major educational institution it is today.

Besides the Romanian school, there was also a confessional Romano-Catholic one within which, at its beginning, in 1870, the teaching language was German and, later, Hungarian. After 1918, this school has been closed.

In the fifties of the XXth century, the kindergarten has been opened.

Confessional life

Until the first decades of the XXth century, the confessional life of Moneasa has been organized around the Orthodox and the Romano-

Catholic church, the first built in 1756 and the later in 1760. Each community has been involved in the modernization of their church, payment of the priests, taking part at al crucial events.

The confessional spectrum got more diverse during the first decades of the XXth century due to the aparition of neoprotestant beliefs, such as baptism and penticostalism. The members of these communities contributed to the rising of their churches.

The life and work of the sculptor Gheorghe Groza (1899-1930)

The sculptor Gheorghe Groza was born on April 18th 1899 in Moneasa. Though he had a poor material situation, he still succeeded in graduating high school with the help of the teacher Ioan Buşiţia from Beiuş and of general Olteanu's family. Afterwards he continued studying with the sculptor Mihail Karara in Oradea and at the Painting School from Baia Mare. He finalized his artistic studies at the Fine Arts Academy in Rome and at the Julien Academy in Paris.

He had several exhibitions in Romania and abroad also honoring demands for sculptures in public places such as the busts of the poet George Coşbuc and the historian A.D. Xenopol, both still standing near the Cultural Palace from Arad, as well as the one of Emanuil Ungureanu, in Timişoara.

The spa Moneasa

The history of the spa is closely linked to that of the village Moneasa. The thermal springs, discovered by the Turks, the picturesque landscape and the strongly ionized air attracted tourists.

At the beginning, they were few because, during the time of Névery and Waldstein, Moneasa wasn't on the list of spas officially recognized in the Empire. After the modernizations made by count Wenckheim, Moneasa obtained, on Mai 13th 1896, the status of a spa recognized by the Royal Hungarian Ministry of the Interior. Holliday houses of aristocrats like Wenckheim, Andreny and Paradayser began to adorn the parks of Moneasa.

Nowadays the spa undergoes a process of refurnishing which aims at a serious redimensioning of its touristic potential.

Instead of a final word. Portraits over time

Ioja Lazăr – „priest Lazăr" (1899-1973), Cornelia Dobre – math teacher (1923-2003), teacher Nicolae Palade (1911-1997), Gheorghe (1905-1993) and Elisabeta Bărbuceanu (1902-1983), Condea Dănilă – building craftsman (1904-1985), are just a few of those who put their names on the files of Moneasa history.

dr. Peter Hügel

Moneasa

Monographie historique

La localité Moneasa est situé dans l'extremité du nord-est au département d'Arad, à 100 km de la ville d'Arad, étant assise par 28°18' de longitude est et 46°35' de latitude de nord. La depression, à une végétation et faune spécifique aux regions montagneuses, a les aires naturalles protejées.

Moneasa au long des siècles

Les anciennes traces de l'habitation néolitiques ont été decouvertes par les archéologues dans les caves nomées des habitants „hoance".

Mentioné comme une localité englobé dans le vast domaine du Dezna, Moneasa a eu une histoire distincte, grâce à sa position geographique, aux sources thermales, aux richesse du sol et sous-sol. La première mention documentaire date de l'an 1561. Des mentiones spéciales ont été stipulées dans l'act de donation (1597) fait par le prince Sigismund Báthory à Kornis Gaspar.

La période Autrichienne a apporté des modernisation spécifiques d'Illuminisme. Les territoires conquéris ont été considerés „des nouvelles acquisitions" et, en concequence, sont devenus les proprietés d'État. Pour une meilleur administration, par les diplôme de 27 octobre 1726 et 11 février 1732, Moneasa a été donnée au duc italien Rinaldo de Modena. Ultérieur, respectif à 17 mars 1773, parce que celui ne les a pas pus administrer, l'État les a donnés au chef supreme d'Arad, comte Fekete Gheorghe de Galandha.

Le baron Névery Alexa de Gyula Vărşand à son frère Iosif a hérité Moneasa, en 1804, à Szotoviky Francisc. Alexandru Névery a trahi pendant l'anné 1847 le grand domaine que contient Moneasa au comte Waldstein Wartemberg Cristian aux 800.000 fl. Puis à 1 juillet 1891, l'épouse du comte Friederich Wenckheim, Cristina, l'a acheté à 1.000.000 fl de fils héritier du comte, Waldstein Ernest Francisc.

Après l'Union d'an 1918, l'administration locale a mise en application les lois de réforme agraire, a acheté le siège de la maire, a édifié la maison culturelle, etc. Le régime communiste a alteré la vie particulaire et la sécurité des certaines familles, les mémoire locales stockant à une grande attention ces contes des vies. La période post-communiste, aux toutes les transformation, a determiné les autorités locales d'accéder les fonds d'UE pour moderniser Moneasa.

Habitat et population

L'anarchie crée pendant la domination ottomane a été diminué de celle autrichienne que, par les politiques d`État, a introdui le recensement

de la population. Les familles assises dans la localité Moneasa, au début du XVIII-ème siècle, Groza, Şodinca, Ciupertea, Crişan, ont formé les premiers noyaux des ménages. Le spectre ethno-confessionnel a été diversifié par la politique de la colonisation. Ici ont été amené les Allemands, les Slovaques, les Hongrois ou, grâce aux relations comerciales, les Juifs. Les nouveaux venus ont constitué leur propre „quartier". Petit à petit s'est cristallisé une communauté multiéthnique et pluriconfessionnelle.

La naissance, la mort, le spore natural, le mariage, reconstituent la dinamique démographique de la localité et, partielement, de la commune Moneasa, en commenençant à modernité et continuant à la période contemporaine.

Tradition. Continuité. Progrès dans la vie économiuque. Composants de la modernité

De période ottomane jusqu'à la contemporaine, l'agriculture est resté l'occupation de base.

En commençant de XVIII-ème siècle, en même temps que l'amener de l'Empire des specialists ont commencé l'exploitation minière, forestière, de calcaire, de marbre. Elles s'étaient intensifiées à la fin du XIX-ème siècle et le début de suivant, pour continuer, par intermittence, dans la période contemporaine.

Les modernisation commence encore de XIX-ème siècle ont continué pendant les suivants siècles. Elles ont visé la mise en circulation de la voie ferrée étroit Sebiş-Moneasa à 14 août 1893, ainsi que les autres moyens de transport, à introduir l'illumination, le service postal et de telephonie, le medical.

Societé et l'école

Le niveau de la scolarisation de la population a été une preoccupation des autorités politiques et éclesiastiques. Le symbol de la communauté, l'école a ouvert des nouvelles perspectives professionnelles et mentales. On été crée une elite intelectuelle dans le monde des villages, réprésentés par les maître d'école et les prêtres.

Dans la localité Moneasa ont fonctionné deux écoles pendant la période moderne, l'école confessionnelle ortodoxe et catholique. L'éducation des enfants ortodoxes a été effectuée jusqu'à 1864 aux écoles de localité Dezna et Rănuşa, pour qu'après l'anné mentioné, en Moneasa soit rappelé comme mêtre d'école Avram Cociuba. Parallèment, les enfants pauvres ont été apris lire et écrire par les prêtres Dăscălescu, Zaharia Miliam, Terentie Nonu. Par étapes, l'école se developpera, arriverant que pendant le XXI-ème siècle, être un model d'institution instructive-educative.

À côté de l'école roumaine, celle catholique a commencé de fonctionner par l'anné 1870, à la langue allemande, puis, après la

legislation, a eu un nouveau statut, l'instruction a été realisée en magyare. Après 1918, elle a été suprimée.

Des '50 années de XX-ème siècle a été fondé l'école maternelle.

La vie confessionnelle

Jusqu'aux premières décennies de XX-ème siècle, en Moneasa, la vie confessionnelle a gravité autour de l'Église Ortodoxe et Catholique. La première a été construie en 1756, la deuxième en 1760. Chaque communauté a participé à la modernisation des édifices, à la payante de prêtres, aux événements spéciaux.

Le spectre confessional s'est diversifié pendant les premières décennies par l'apparition de néoprotestantisme, le baptisme et penticostalism. Les chrétiens appartenus ont contribué à l'edification des églises.

La vie et opéra du sculpteur Gheorghe Groza (1899-1930)

Le sculpteur Gh. Groza est né à 18 avril 1899 en Moneasa. Ainsi que a eu une situation materielle modeste, à l'aide du professeur à dessin, Ioan Buşiția, à Beiuş, à la famille Olteanu a réussi, cependant, à finaliser le gymnase et le lycée. En Roumanie, il a continué la preparation artistique à l'École de sculpture du professeur Mihail Karara à Oradea et à celle de la peiture à Baia Mare. Il a achevé sa carrière artistique à l'Académie de Belle Arte à Rome et l' Académie Julien à Paris.

Il a vernissé des nombreuses exposition dans la Roumanie et dans l' étranger et a honoré les commandes de sculptures. Rappelons les bustes du poète G. Coşbuc et d'historien A.D.Xenopol assises en face du Palais Culturel, le buste d'Emanuil Ungureanu à Timişoara.

Station balnéo-climatique Moneasa

L'histoire de la station s`était jointe à celle de la localité Moneasa. Découverte par les ottomans, les sources thermales, les beautés du lieu et l'air ionisé avait attirer les tourists.

Au début, les tourists ont visité plus rar le station, parce que pendant la période de Névery et Waldstein n'est pas entrée au rang de la station balnéaire reconnue dans l'Empire. Après la modernisation enterprises par le comte Wenckheim, Moneasa a obtenu, en 13 maï 1896, au Ministère d`Interne Royal Magyar, le statut de station balnéaire. Les maisons de vacances d'aristocrate Wenckheim, Andreny, Paradayser ont commencé à orner le parc de la station Moneasa.

Actuelement, la station béneficie de nouveaux aménagements que contribueront à rédimensioner le potential touristique.

Au lieu de conclusion. Visage sur temps

Ioja lazăr – "prêtre Lazăr" (1899-1973), Cornelia Dobre – professeur de math (1923-2003), le maître d`école Nicolae Palade (1911-1983), Condea

Dănilă – contremaître constructeur (1904-1985), voilà quelques noms qui se sont incrits l'activité sur les pages d'histoire de la localité Moneasa.

Felicia-Aneta Oarcea

Moneasa

Geschichtliche Monographie

Die Ortschaft Moneasa liegt an der nord-östlichen Grenze des Kreises Arad, ungefähr 100 Km von der Kreishaupstadt entfernt, an der Kreuzung der Koordinaten 22°18´ östlicher Länge und 46°35´ nördlicher Breite. Die Senke, in welcher sich die Ortschaft befindet, ist von einer reichen, den Berglandschaften chrakteristischen, Flora und Fauna gekennzeichnet und beherrbergt Naturschutzgelände.

Moneasa im Laufe der Zeit

Spuren jungsteinzeitlicher Bewohnung wurden von den Archäologen in den umliegenden Höhlen, von den Einheimischen „hoance" genannt, geborgen.

Als dem breiten Territorium der Burg Dezna einverleibte Ortschaft, hat Moneasa ihren eigenen geschichtlichen Weg eingeschlagen, bedingt von seiner geographischen Lage, von der Existenz der Warmwasserquellen, des Forstgeländes und der Bodenschätze. Die erste dokumentarische Erwähnung stammt aus dem Jahre 1561. Besondere Hinweise befinden sich in der Schenkungsurkunde des Sigismund Báthory an Gaspar Kornis, 1597 datiert.

Die österreichische Periode hat die Neuerungen der Aufklärung mit sich gebracht. Die eroberten Gebiete, als „neue Anschaffungen" betrachtet, gelangten in Besitz der Schatzkammer. Hinsichtlich einer besseren Verwaltung, wurde Moneasa, durch die Diplome vom 27. Oktober 1726 und dem 11. Februar 1732, dem italienischen Herzog Rinaldo von Modena geschenkt. Da dessen Verwaltung aber nicht erwartungsgemäss verlief, wurde Moneasa von der Schatzkammer, am 17. März 1773, an den Obercomes von Arad, Graf Georg Fekete von Galandha, geschenkt. Baron Alexander Névery von Gyula-Vărşand, erbte Moneasa, zusammen mit seinem Bruder Joseph, 1804, von Franz Szotoviky. 1847, verkaufte Alexander Névery sein riesiges Anwesen, zu welchem auch Moneasa gehörte, dem Grafen Cristian Waldstein Wartemberg für 800.000 Florin. Am 1. Juli 1891, kaufte die Frau des Grafen Friedrich Wenckheim, Cristina, das Anwesen für 1.000.000 Florin vom Sohn und Erben des Grafen Waldstein, Ernst Franz.

Nach der Vereinigung Siebenbürgens mit Rumänien (1918), hat die rumänische Verwaltung die Agrarreform durchgesezt, das Rathaus angekauft, das Kulturheim errichtet usw. Das kommunistische Regime führte zur Verderbung des Privatlebens und stellte sogar die Sicherheit einiger Familien unter Frage. Das Gemeinschaftsgedächtniss beherrbergt diese Familiengeschichten mit Sorgfalt. Die postkommunistische Geschichte brachte, nebst anderer Entwicklungen, auch das Antreten

europäischer Fonds, seitens der Lokalverwaltung, mit sich. Diese tragen nun zur Beschleunigung der Modernisierung von Moneasa bei.

Habitat und Bevölkerung

Die von der türkischen Herrschaft bedingte Anarchie wurde von der österreichischen Verwaltung bezeichnend vermindert, wobei die Conscriptionen einen recht genauen Zeugen der neuen Staatspolitik darstellen. Die Familien Groza, Şodinca, Ciupertea, Crişan, die sich Anfang des XVIII. Jahrhunderts in Moneasa niederliessen, bildeten die ersten Hauswirtschaftskerne. Das ethno-konfessonelle Spektrum erweiterte sich durch die Kolonisierungspolitik. Deutsche, Slowaken, Ungaren und, Dank der Handelsverbindungen, Juden kamen nach Moneasa. Die Neukömmlinge errichteten ihr eigenes Viertel. Somit entstand eine multiethnische und multikonfessionelle Gemeinschaft.

Geburten, Verstorbene, das natürliche Anwachsen, die Eheschliessungen widergeben die demographische Dynamik der Ortschaft seit der Moderne bis hin zur Gegenwart.

Tradition. Kontinuität. Fortschritt im Wirtschaftsleben. Komponenten der Moderne.

Seit der türkischen Herrschaft bis in die Gegenwart, bleibt Landwirtschaft die Hauptbeschäftigung der Ortseinwohner.

Spezialisierte Arbeitskraft wurde von den Habsburgern seit dem XVIII. Jahrhundert hier kolonisiert um in den Bergwerken, Steinbrüchen und im Forstwesen zu arbeiten. Die Ausbeutung dieser Reichtümer erreichte Ende des XIX. Jahrhunderts ihren Höhepunkt und dauert auch heute weiter.

Die im XIX. Jahrhunert angebahnten Modernisierungen wurden auch im folgenden fortgesetzt: am 14. August 1893 wurde die Schmalspurbahn Sebiş – Moneasa eröffnet, elektrische Beleuchtung wurde eingeführt, Post und Telephondienst, sowie Krankenbetreuung.

Gesellschaft und Schule

Um die Erziehung der Einwohner haben sich sowohl die laischen als auch die kirchlichen Behörden bemüht. Als Symbol der Gemeinschaft, öffnete die Schule neue berufliche und geistige Horizonte. Eine intellektuelle Dorfelite enstand, dargestellt von Lehrern und Pfarrern.

In Moneasa, haben, während der Moderne, zwei konfessionelle Schulen funktioniert: eine orthodoxe und eine römisch-katholische. Bis 1864, besuchten die Kinder der Orthodoxen die Schulen aus Dezna und Rănuşa. Erst nach diesem Jahr wird der Lehrer Avram Cociuba aus Moneasa erwähnt. Gleichzeitig, wurden die ärmeren Kinder von den Dorfpfarrern Dăscălescu, Zaharia Milian und Terentie Nonu unterrichtet. Im Laufe der Zeit entwickelte sich die Schule zu der vorbildhaften Lehranstalt des XXI. Jahrhunderts.

Neben der rumänischen Schule, funktionierte auch eine konfessionelle, römisch-katholische, in der anfangs (1870) in deutscher Sprache und später in ungarischer unterrichtet wurde. Nach 1918 wurde diese jedoch abgeschafft.

In den fünfziger Jahren des XX. Jahrhunderts, wurde der Kindergarten gegründet.

Das konfessionelle Leben

Bis in die ersten Jahrzehnte des XX. Jahrhunderts, war das konfessionelle Leben in Moneasa um die orthodoxe und die römisch-katholische Kirche organisiert. Die erste wurde 1756 errichtet, die zweite 1760. Jede der beiden Glaubensgemeinschaften beteiligte sich jeweils an der Modernisierung der Kirchenbauten, der Bezahlung der Pfarrer und an den wichtigsten kirchlichen Ereignissen.

Das konfessionelle Spektrum hat sich in den ersten zwei Jahrzehnten des XX. Jahrhunderts erweitert, durch das Auftreten der neoprotestantischen Strömungen, Baptismus und Pentikostalismul. Die Zugehörigen der beiden Gemeinschaften beteiligten sich am Bau der jeweiligen Kirchen.

Leben und Schaffen des Bildhauers Gheorghe Groza (1899-1930)

Der Bildhauer Gheorghe Groza wurde am 18. April 1899, in Moneasa geboren. Trotz seiner bescheidenen materiellen Lage, gelang es ihm, Dank der Unterstützung des Zeichenlehrers Ioan Buşiția aus Beiuş und der Familie des Generals Olteanu, die Gymnasial- und Lyzealstudien zu beenden. Seine künstlerische Ausbildung setzte er in der Bildhauerschule des Mihail Karara (Oradea) und innerhalb der Mahlschule von Baia Mare fort und vollendete sie an der Kunstakademie Rom und an der Julien Akademie in Paris.

Er hatte zahlreiche Ausstellungen im In- und Ausland, honorierte aber auch Bestellungen. Es seien die Büsten des Dichters George Coşbuc und des Historikers A. D. Xenopol, erwähnt, beide in Nachbarschaft des Arader Kulturpalastes aufgestellt, sowie jene des Emanuil Ungureanu aus Temeswar.

Der Kurort Moneasa

Die Geschichte des Kurortes ist eng verflechtet mit jener der Ortschaft Moneasa. Die von den Türken entdeckten Warmwasserquellen, die pitoreske Landschaft und die stark ionisierte Luft zogen Turisten an. Anfangs waren es recht wenige da, noch zu Zeiten Néverys und Waldsteins, Moneasa nicht zu den anerkannten Kurorten der Monarchie gehörte. Erst nach den von Graf Wenckheim unternommenen Modernisierungen, erhielt Moneasa, am 13 mai 1896, seitens des Königlichen Ungarischen Innenministeriums den Status eines Badekurortes. Ferienhäuser der

Adligen Wenckheim, Andreny und Paradayser begannen den Park des Kurortes zu schmücken.

Zur Zeit befindet sich der Kurort in einer radikalen Erneuerung die zu der Redimensionierung seines turistischen Potentials beiträgt.

Anstatt Schlusswort. Zeitüberstehhende Bildnisse

Ioja Lazăr – „Pfarrer Lazăr" (1899-1973), Cornelia Dobre – Mathematik Lehrerin (1923-2003), Lehrer Nicolae Palade (1911-1997), Gheorghe (1905-1993) und Elisabeta Bărbuceanu (1902-1983), Condea Dănilă – Baumeister (1904-1985) sind, neben den schon erwähnten, bloss einige Namen die für die Geschichte der Ortschaft Moneasa stehen können.

dr. Peter Hügel

ANEXE

Tabel 1
Ajutoare băneşti (lei) pentru persoanele concentrate între 1942-1945

Numele		Bortiş Aurel	Ţigan Alexandru	Brad Lazăr	Groza Terentie	Pavel Ioja	Silade Dragoş
Loc de concentrare							
An	Luna	Ctg. 1934, reg. 93 Inf., nr. decizie 4/943	Ctg. 1932, campania 7 sanitară, nr. decizie 17/943	Ctg. 1930, centru op. 610, nr. decizie 18/943	Ctg. 1934, bt. 21, Vânători Munte	Ctg. 1933, reg. 7 Pioneri, nr. Decizie 35/943	Ctg. 1926, reg. 11 Jandarmi
1942	I	900	-	-	-	-	1.300
	II	900	-	-	900	900	1.300
	III	900	-	1.300	700	1.300	1.300
	IV	900	-	1.300	900	1.100	1.300
	V	-	-	1.300	900	1.300	1.300
	VI	-	-	1.300	900	1.300	1.300
	VII	-	1.700	2.000	1.400	2.000	2.000
	VIII	-	2.000	2.000	1.400	2.600	2.000
	IX	-	-	1.300	900	1.500	-
	X	-	-	2.000	1.400	2.300	-
	XI	-	-	2.000	1.400	2.300	-
	XII	-	-	2.000	1.400	2.300	2.000
1943	I	-	-	2.000	1.400	-	2.000
	II	-	-	2.000	-	1.700	2.000
	III	-	-	2.000	-	1.700	2.000
	IV	-	2.000	2.000	-	1.700	2.000
	V	-	2.000	-	-	1.700	2.000
	VI	2.000	2.000	-	-	1.700	2.000
	VII	2.000	-	-	1.400	1.700	2..000
	VIII	1.000	-	-	1.400	1.700	2.000
	IX	2.000	-	2.000	1.400	1.700	2.000
	X	2.000	-	-	1.400	1.700	2.000
	XI	1.000	2.000	2.000	2.000	1.700	2.000
	XII	-	2.000	2.600	2.000	750	2.000
1944	I	-	2.000	-	2.000	2.300	2.000
	II	-	2.000	-	2.000	2.000	2.000
	III	-	2.000	-	2.000	2.000	2.000
	IV	1.000	2.000	2.000	2.000	2.300	2.000
	V	2.000	2.000	2.000	2.000	2.300	2.000
	VI	2.000	2.300	2.000	2.000	2.300	2.000
	VII	2.000	2.300	2.000	-	2.300	2.000
	VIII	2.000	2.300	2.000	-	2.300	2.000
	IX	2.300	2.300	2.000	-	2.300	2.000
	X	2.300	2.300	2.000	2.000	2.300	1.700
	XI	2.300	2.300	2.000	2.000	2.300	1.000
	XII	5.300	5.300	3.700	-	5.300	4.600
1945	I	6.900	6.900	5.100	6.000	6.900	-
	II	4.600	4.600	3.400	4.000	-	-
	III	4.600	4.600	3.400	4.000	-	-
	IV	4.600	4.600	3.400	4.000	-	-
	V	17.400	17.400	14.600	1.600	-	-
	VI	10.000	11.000	9.000	10.000	-	9.000
	VII	13.500	6.500	9.000	-	-	9.000
	VIII	11.000	-	9.000	-	-	9.000
	IX	-	-	-	-	-	9.000
	X	10.000	-	-	-	-	9.000
	XI	10.000	-	-	-	-	9.000
	XII	-	-	-	-	-	9.000
Total		127.400	98.400	1.077.000	68.800	73.550	126.100

Sursa: A.P.M., *Evidenţa ajutoarelor de concentrare pe anii 1943-1946*

Tabel 2
Ajutoare băneşti (lei) pentru persoanele concentrate între 1942-1944

Nr. crt.	Numele şi locul de concentrare	Ajutoare de concentrare (suma în lei)																																				
		Anul																																				Total
		1942												1943												1944												
		Luna												Luna												Luna												
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
1.	**Miclea Aurel** Ctg. 1942, bt. A.A. 73, nr. decizie 3/1943	1.300	-	1.100	1.100	1300	1.300	2.000	2.000	1.100	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	38.400
2.	**Draghici Alexandru** Ctg. 1934, bt. 2, Vânători Munte	-	500	700	700	700	700	1.400	1.400	900	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.700	1.400	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	550	1.600	1.600	1.600	1.600	1.600	-	38.450
3.	**Faur Constantin** Ctg. 1931, bt. 8 Vânători Munte, nr. decizie 9/943	-	-	-	-	-	-	1100	1100	700	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	800	1400	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	-	-	-	29.300
4.	**Brad Aurel** Ctg. 1938, reg. 7, Vânători Munte, nr. decizie 14/1943	-	-	-	-	-	900	1.100	1.100	700	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.400	-	-	-	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	2.448	2.448	2.448	1.528	1.528	1.528	36.700

5.	**Ancuța Mihai** Ctg. 1934, bt. 9, Vânători Munte, nr. decizie 15/1943	-	-	-	-	-	900	1.100	1.400	900	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	25.300
6.	**Ileş Gavrilă** Ctg. 1927, Reg. 7 Artilerie Antiaeriană, nr. decizie 16/1943	500	500	500	-	500	500	500	800	500	800	800	800	800	800	800	800	800	800	800	800	800	800	800	800	800	800	800	800	800	800	800	800	800	800	800	1.800	26.900
7.	**Balint Teodor** Ctg. 1929, campania IV grăniceri	-	-	-	-	-	-	800	800	-	-	-	-	-	-	-	800	800	800	-	-	800	800	800	800	600	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7.800
8.	**Brad Ilarie** Ctg. 1935, reg. 7 Pioneri, nr. Decizie 41/943	-	700	900	900	-	-	1.400	1.400	900	1.400	1.400	1.400	-	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	-	1.400	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1.400	-	-	-	24.400
9.	**Tipei Simion** Ctg. 1923, coloană, nr. decizie 20/943	-	-	-	-	900	900	1.400	1.400	-	-	-	-	-	-	-	-	800	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.100	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1.400	3.200	18.100
10.	**Groza Vasile** Ctg. 1932, bt. 8 Vânători Munte	-	-	-	-	-	1.100	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.600	1.600	1.100	1.100	1.100	1.100	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	-	-	46.100

11.	**Teaha Mihai Milentie** Ctg. 1935, div. 5 geniu, bt. 2, nr. Decizie 24/943	700	700	-	-	-	-	1.100	1.100	700	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	-	-	-	-	-	-	1.100	550	1.100	1.100	-	-	24.650
12.	**Ciupertea Petru** Ctg. 1935, reg. 6, călăteți, nr. Decizie 34/943	1.300	1.300	1.300	1.100	1.100	-	1.300	2.000	2.000	1.300	1.700	1.400	1.400	-	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	600	1.100	-	-	-	1.400	1.400	1.400	3.200	44.500

Sursa: A.P.M., *Evidența ajutoarelor de concentrare pe anii 1943-1946*

Tabel 3

Ajutoare băneşti (lei) pentru persoanele concentrate între 1943-1944

Nr. crt.	Numele şi locul de concentrare	Ajutoare de concentrare (suma în lei)																								
		Anul																								
		1943												1944												Total
		Luna												Luna												
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
1.	**Perţa Alexandru** Ctg. 1937, Reg. 2, Vînători de Munte, nr. decizie 1/1943	800	.	.	.	.	800	260	260	260	260	.	.	.	.	.	800	800	.	.	.	.	800	800	.	5.840
2.	**Suciu Francisc** Ctg. 1917, det. 58, Nr. decizie 2/943	.	.	.	.	.	.	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	7.700
3.	**Condea Mihai** ctg. 1941, reg. 17 Infanterie, nr. decizie 6/1943	.	1.100	1.100	.	.	.	258	1.100	1.100	1.100	1.100	.	.	.	.	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	2.500	18.158
4.	**Farko Iosif** Ctg. 1918, Parcul de vite Arad, 30/943	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1.100	.	.	.	.	.	.	.	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	3.200	11.300
5.	**Groza Vasile** Ctg. 1932, bt. 7 Vânători Munte, nr. decizie 40/943	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1.100	1.100	1.100	1.100	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	4.400

6.	**Condea Iosif** Ctg. 1931, Liceul Militar Timişoara, nr. decizie 42/943	-	-	-	-	-	-	-	-	800	800	800	-	-	600	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3.000
7.	**Dronca Pantelimon** Ctg. 1934, Reg. 93 Inf., nr. decizie 54/944	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	766	-	-	800	-	1700	-	-	1700	1700	-	-	6.666
8.	**Faur Augustin** Ctg. 1917, detaşament nr. 54CF, nr. decizie 54/944													1.400	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	2.500	14.900
9.	**Brad Mihai** Ctg. 1932, reg. 85 inf. Nr. decizie 12/1943	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	2.500	16.800

Sursa: A.P.M., *Evidența ajutoarelor de concentrare pe anii 1943-1946*

Tabel 4

Ajutoare băneşti (lei) pentru persoanele concentrate între 1943-1945

Nr. crt.	Numele Şi locul de concentrare	Ajutoare de concentrare (suma în lei)																																				
		Anul																																				Total
		1943												1944												1945												
		Luna												Luna												Luna												
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
1.	**Barna Alexandru** Ctg. 1941, Reg. 11 călăreți, nr. decizie 5/943	-	800	800	800	800	800	800	800	800	800	800	800	-	-	-	800	800	800	800	800	800	800	800	1.800	2.400	1.600	1.600	1.600	10.400	6.000	6.000	-	-	-	-	-	46.600
2.	**Groza Gheorghe** Ctg. 1929, reg. 31, artilerie, remorcă, nr. decizie 7/1943	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	1100	2500	3300	2200	2200	2200	-	7000	-	-	-	-	-	-	33.700
3.	**Szabo Ladislau** Ctg. 1940, bt. 1005, nr. decizie 10/1943	-	800	-	-	-	-	234	800	800	800	800	800	800	800	800	-	-	-	-	-	-	-	800	1.800	1.600	1.600	1.600	1.600	-	-	-	-	-	-	-	-	16.434
4.	**Groza Ioan** Ctg. 1931, reg. 93 inf., nr. decizie 11/943	-	-	-	-	700	-	-	-	-	-	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	3.200	4.200	2.800	2.800	13.200	800	800	800	-	-	-	-	-	25.400
5.	**Brad Mihai** Ctg. 1932, reg. 85 inf. Nr. decizie 12/1943	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	2.500	3.300	2.200	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5.500

6.	**Hasan Alexandru** Ctg. 1925, dep. Central Curtişoara, nr. decizie13/943	.	.	.	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	800	800	800	800	800	800	800	800	.	.	800	800	1800	2.400	1.600	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	4.000
7.	**Zoler Ştefan** Ctg. 1933, reg. 2 Pionieri, 19/943	.	.	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	.	.	1.400	1.400	1.400	.	.	.	1.400	1.400	1.400	3.200	4.200	2.800	2.800	2.800	6.600	.	.	.	.	.	.	.	44.800
8.	**Condea Pavel** Ctg. 1941, reg. 93 Inf., nr. decizie 21/943	.	.	.	800	800	.	.	.	.	.	700	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	7.000	.	.	.	9.300
9.	**Condea Ilarie** Ctg 1941, reg. 11 Călăraşi, nr. decizie 80/943	800	800	800	800	1.100	800	800	800	800	800	800	800	.	.	.	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	2.500	3.300	2.200	2.200	2.200	2.200	7.000	7.000	.	.	.	.	.	47.300
10.	**Brad Ioan** Ctg. 1934, Reg. 93 Inf., nr. decizie 28/943	.	.	.		.	.	.	.	.	.	500	.	.	1700	1700	1700	1700	1700	1700	1700	1700	1700	1700	3700	5100	3400	3400	3400	9000	9000	9000	9000	9000	.	.	.	81.500
11.	**Dragoş Pavel** Ctg. 1930, reg. 96 Inf., nr. decizie 53/943	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	1.400	1.400	.	.	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	3.200	4.200	2.800	2.800	2.800	8.000	8.000	8.000	8.000	.	.	.	.	61.800

Sursa: A.P.M., *Evidenţa ajutoarelor de concentrare pe anii 1943-1946*

Tabel 5

Ajutoare băneşti (lei) pentru persoanele concentrate în 1944

Nr. crt.	Numele şi locul de concentrare	Ajutoare de concentrare (suma în lei)												
		Luna												Total
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
1.	**Roman Alexandru** Ctg. 28, Reg. 7 Roşiori, nr. decizie 58/944	-	2.000	2.000	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4.000
2.	**Voian Ilarie** Ctg. 935, Reg. 93 Inf., nr. decizie 59/944	-	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	-	14.000
3.	**Barna Vasile** Ctg. 1936, Fl.n. Aviație, nr. decizie 61/944	-	800	800	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1.600
4.	**Roman Zaharie** Ctg. 1935, Reg. 1 Artilerie, nr. decizie 62/944	-	-	1.100	1.100	-	-	-	-	-	-	-	-	2.200
5.	**Barna Gheorghe** Ctg. 1943/42, bt. 2 Transmisiuni munte, 66/944	-	-	1.700	1.700	1.700	-	-	-	1.700	1.700	-	-	8.500
6.	**Groza Gheorghe** Ctg. 1942, C. Justiție cavalerie	-	-	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	1.700	-	15.300
7.	**Covaci Iosif** Ctg. 1931, reg. 1 artilerie, 72/1944	-	-	-	1.400	-	-	-	1.400	1.400	1.400	-	-	5.600
8.	**Voian Terentie** Ctg. 1923, C.R.Arad, 81/944	-	-	-	800	800	-	-	-	-	-	-	-	1.600
9.	**Ciupertea Pali** Ctg. 1933, reg. 19 Inf, nr. decizie 83/944	-	-	-	1.100	-	-	-	-	-	-	-	-	1.100
10.	**Crişan Ioan** Ctg. 1932, GRC, nr. decizie 104/944	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2300	5300	7600

11.	**Lingurar Roman** Ctg. 1942, Reg. 5 Vânători, nr. decizie 84/944	-	-	-	800	800	-	-	-	-	-	-	1.800	3.400
12.	**Lingurar Aurel** Ctg. 1942, reg. 5 Vânători, nr. decizie 85/944	-	-	-	800	800	800	800	800	800	800	800	1.800	8.200
13.	**Ancuța Petru** Ctg. 1932, reg. 93 Inf., 89/944	-	-	-	-	-	1.700	-	-	-	-	-	-	1700
14.	**Bogdan Ioan** Ctg. 1936, reg. 93 Inf., 90/944	-	-	-	-	-	-	-	1.100	1.100	1.100	-	-	3.300
15.	**Cuşovschi Alexandru** Ctg. 1942, Reg. 9 Art.antiaeriană, nr. decizie 92/944	-	-	-	-	-	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	-	6.600
16.	**Draghici Vasile** Ctg. 1929, reg. 80 inf., 93/944	-	-	-	-	-	1.400	1.400	1.400	-	-	-	-	4.200
17.	**Nica Pantelimon** Ctg. 1928, reg. 90 Infanterie, 94/944	-	-	-	-	-	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	2.500	9.100
18.	**Groza Nicolae** Ctg. 1929, reg. Pionieri, nr. decizie 97/944	-	-	-	-	-	-	1.100	1.100	1.100	-	-	-	3.300

Sursa: A.P.M., *Evidența ajutoarelor de concentrare pe anii 1943-1946*

Tabel 6

Ajutoare băneşti (lei) pentru persoanele concentrate între 1944-1945

Nr. crt.	Numele şi locul de concentrare	Ajutoare de concentrare (suma în lei)																								
		Anul																								
		1944												1945												Total
		Luna												Luna												
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
1.	**Roman Gheorghe** Ctg. 1936, reg. 6 Vânători Munte, nr. decizie 70/944	.	.	.	1.100	5.500	1.100	.	.	1.100	1.100	1.100	2.500	3.300	2.200	2.200	2.200	7.000	7.000	7.000	.	.	.	.	.	30.900
2.	**Şodinca Iosif** Ctg. 1936, reg. 93 Inf., nr. decizie 73/944	.	.	.	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	1.400	2.500	4.200	2.800	2.800	2.800	8.000	8.000	8.000	8.000	.	.	.	.	44.600
3.	**Dragoş Dănilă** Ctg. 1936, reg. 93 Inf., nr. decizie 74/944	.	.	.	1.100	.	.	.	.	.	.	1.400	3.200	2.800	2.800	2.800	.	.	.	.	.	.	.	.	.	14.100
4.	**Drăghici Gavrilă** Ctg. 1942, reg. 11 Călăraşi, nr. decizie 82/944	.	.	.	1.100	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	7.000	7.000	.	.	.	.	.	15.100
5.	**Groza Florea** Ctg. 1943, reg. 4 Transmisiuni, nr. decizie 86/944	.	.	.	.	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	2.500	3.300	2.200	2.200	2.000	7.000	7.000	7.000	7.000	7.000	7.000	7.000	.	68.900
6.	**Şodinca Simion** Ctg. 1942, reg. 1 Artilerie, nr. decizie 88/944	.	.	.	.	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	1.100	2.500	3.300	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	13.500

7.	**Şodinca Ioan** Ctg. 1930, D.2 tunari munte, nr. decizie 99/944	-	-	-	-	-	-	-	1.700	-	-	-	-	-	3.400	3.400	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6.800
8.	**Dragoş Ioan** Ctg. 1930, reg. 8 Vânători munte	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	800	1.800	1.600	1.600	1.600	1.600	-	-	-	-	-	-	-	-	6.400
9.	**Miclea Pavel** Ctg. 1933, Reg. 17 Inf., nr. decizie 57/944	466	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9.000	9.000	9.000	-	-	-	-	27.000

Sursa: A.P.M., *Evidența ajutoarelor de concentrare pe anii 1943-1946*

Tabel 7

Ajutoare băneşti (lei) pentru persoanele concentrate între 1945-1946

Nr. crt.	Numele şi locul de concentrare	Ajutoare de concentrare (suma în lei)																								
		Anul																								
		1945												1946												Total
		Luna												Luna												
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
1.	**Cusovschi Mihai** Ctg. 1943	.	.	.	.	.	7.000	7.000	7.000	.	.	.	.	6.000	6.000	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	33.000
2.	**Cusovschi Ludovic** Ctg. 1943, reg. 75 Inf.	.	.	.	7000	7000	7000	7000	7000	7000	7000	7000	7000	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	63.000
3.	**Tipei Gligor** Ctg. 1943, reg. 11 Călăraşi	.	.	.	.	.	.	6.000	6.000	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	6.000	6.000	6.000	30.000
4.	**Brad Teodor** Centru exploatare	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	6.000	6.000	6.000	6.000	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	24.000
5.	**Bogdan Tiberiu** A. T. A.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	7.000	7.000	7.000	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	21.000
6.	**Baruţa Mihai** Ac. mi. Bucureşti	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	6.000	.	.	.	.	.	.	.	.	.	.	6.000

Sursa: A.P.M., *Evidenţa ajutoarelor de concentrare pe anii 1943-1946*

Tabel 8
Dinamica botezaților ortodocşi pe sexe (1853-1878)

Anul	Sex		Total
	Baieti	Fete	
1853	8	5	13
1854	9	3	12
1855	6	7	13
1856	9	6	15
1857	13	5	18
1858	8	10	18
1859	7	5	12
1860	13	8	21
1861	6	6	12
1862	10	6	16
1863	10	7	17
1864	7	6	13
1865	7	9	16
1866	6	7	13
1867	16	4	20
1868	9	9	18
1869	8	7	15
1870	13	9	22
1871	7	5	12
1872	8	9	17
1873	7	3	10
1874	5	3	8
1875	10	15	25
1876	10	8	18
1877	8	8	16
1878	13	4	17

Sursa: D. J. A. N. A., C.R.S.C., Of. Paroh. Ort. Moneasa, *Matricola botezaților*, R. 1/1853-1878

Tabel 9
Repartiția sezonieră a copiilor nelegitimi ortodocşi (1853-1878)

Anul	Sex			Total
	Luna naşterii	Băieți	Fete	
1853	-	-	-	-
1854	II	-	1	1
1855	VI	1	-	1
1856	VI	1	-	1
1857	-	-	-	-
1858	-	-	-	-
1859	-	-	-	-
1860	IV	1	-	1
1861	X	-	1	1
1862	-	-	-	-
1863	-	-	-	-
1864	-	-	-	-
1865	-	-	-	-
1866	I	-	1	1
1867	-	-	-	-
1868	-	-	-	-
1869	III	1	-	1
1870	-	-	-	-
1871	-	-	-	-
1872	-	-	-	-
1873	IX	1	-	1
1874	I	1	-	1
1875	IV,XI	1	1	2
1876	V,VII	-	2	2
1877	I,II,V,X,XI	5	2	7
1878	-	-	-	-

Sursa: D.J.A.N.A, C.R.S.C. Of. P. O., Moneasa, R. 1/1853-1878

Tabelul 10
Evoluția ilegitimității la populația catolică (1850-1900)

Anul	Copii ilegitimi	%	Copii legitimi	%	Total
1850	-	-	-	-	-
1851	1	20	4	80	5
1852	-	-	4	100	4
1853	1	20	4	80	5
1854	-	-	3	100	3
1855	1	16,66	5	83,33	6
1856	1	20	4	80	5
1857	1	14,28	6	85,71	7
1858	2	25	6	75	8
1859	1	33,33	2	66,66	3
1860	-	-	5	100	5
1861	-	-	4	100	4
1862	1	16,66	5	83,33	6
1863	1	12,5	7	87,5	8
1864	-	-	4	100	4
1865	1	16,66	5	83,33	6
1866	1	16,66	5	83,33	6
1867	-	-	4	100	4
1868	1	25	3	75	4
1869	-	-	3	100	3
1870	2	33,33	4	66,66	6
1871	1	20	4	80	5
1872	-	-	7	100	7
1873	-	-	4	100	4
1874	2	33,33	4	66,66	6
1875	-	-	3	100	3
1876	-	-	4	100	4
1877	1	16,66	5	83,33	6
1878	1	14,28	6	85,71	7
1879	-	-	3	100	3
1880	-	-	5	100	5
1881	-	-	6	100	6
1882	-	-	3	100	3
1883	-	-	4	100	4
1884	1	16,66	5	83,33	6
1885	1	12,5	7	87,5	8
1886	1	16,66	5	83,33	6
1887	1	33,33	2	66,66	3
1888	1	16,66	5	83,33	6
1889	2	18,18	9	81,81	11
1890	3	42,85	4	57,14	7
1891	1	12,5	7	87,5	8
1892	5	55,55	4	44,44	9
1893	2	25	6	75	8
1894	1	20	4	80	5
1895	1	14,28	6	85,71	7
1896	3	50	3	50	6
1897	-	-	6	100	6
1898	1	11,11	8	88,88	9
1899	1	20	4	80	5
1900	1	33,33	2	66,66	3
Total	46	16,54	232	83,45	278

Sursa: D.J.A.N.A., C. R. S. C, Of. P. Rom.- Cat. Moneasa, R. 1/1850-1900

Tabelul 11
Evoluția sezonieră a deceselor (1853-1918)

Anul	Luna												Total
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
1853	-	2	2	1	1	1	-	1	2	1	3	2	16
1854	-	-	1	-	2	1	-	1	1	-	-	-	6
1855	1	1	-	5	-	2	-	1	3	-	10	3	26
1856	1	1	1	1	3	5	-	3	-	-	-	-	15
1857	-	2	1	1	2	-	-	-	-	-	1	1	8
1858	-	1	3	3	2	1	1	2	1	-	-	1	15
1859	1	-	-	-	-	2	-	1	-	-	2	1	7
1860	-	1	5	1	-	2	-	2	2	2	-	-	15
1861	-	-	1	3	-	-	1	-	-	5	4	4	18
1862	3	5	1	-	-	-	-	1	1	-	1	2	14
1863	2	1	1	3	-	2	-	1	-	-	-	-	10
1864	2	-	2	2	2	1	-	2	1	2	1	-	15
1865	-	-	2	-	-	1	-	-	-	3	-	-	6
1866	-	1	-	-	1	-	-	-	-	2	2	-	6
1867	-	1	-	-	-	1	-	4	-	1	2	1	10
1868	-	3	5	3	1	-	-	-	-	-	-	-	12
1869	-	3	7	3	4	1	1	1	2	-	2	-	24
1870	1	-	4	-	-	1	-	-	3	-	-	3	12
1871	1	2	1	2	3	3	-	-	2	2	-	2	18
1872	-	2	4	-	2	2	-	-	1	1	1	-	13
1873	2	-	-	-	-	2	8	3	-	-	2	-	17
1874	1	-	4	6	1	1	1	-	1	2	3	3	23
1875	1	1	3	4	-	2	1	-	1	-	1	1	15
1876	-	2	-	-	1	-	-	2	-	-	2	-	7
1877	-	3	-	1	1	-	1	-	-	1	-	1	8
1878	-	1	4	-	-	2	1	3	1	-	-	2	14
1879	1	2	-	1	-	1	-	1	1	1	1	2	11
1880	-	2	1	1	1	-	-	1	2	-	2	1	11
1881	1	1	4	-	-	-	-	-	-	1	2	3	12
1882	1	3	1	1	2	1	1	1	-	2	3	1	17
1883	3	-	1	1	-	-	-	-	2	-	1	1	9
1884	1	1	1	1	3	1	-	2	2	-	-	-	12
1885	3	-	3	3	-	3	1	-	1	1	2	-	17
1886	1	2	1	-	3	1	1	1	-	1	1	3	15
1887	4	6	3	2	1	2	2	-	1	-	2	-	23
1888	2	-	2	-	1	-	1	1	-	2	-	2	11
1889	3	3	2	2	2	-	1	2	1	-	1	-	17
1890	1	2	3	-	1	-	1	1	1	-	2	2	14
1891	2	1	2	-	-	-	2	2	-	1	1	-	11
1892	-	1	2	3	1	-	-	2	1	3	1	3	17
1893	-	1	3	1	2	2	1	-	1	2	2	-	15
1894	1	-	-	1	1	-	1	2	-	2	-	1	9
1895	1	6	4	1	3	1	1	2	3	1	1	1	30
1896	1	3	3	1	1	-	3	1	2	-	-	2	17
1897	1	1	-	3	2	1	3	1	2	1	2	1	18
1898	1	7	3	1	1	2	-	-	-	-	1	3	19
1899	1	3	3	-	2	1	2	1	-	-	1	-	14
1900	-	1	-	2	1	-	-	-	-	2	1	3	10
1901	1	2	1	4	3	2	-	2	1	1	6	1	24
1902	1	-	2	-	-	-	2	1	-	2	3	-	11

1903	-	-	-	1	3	-	1	2	2	1	-	1	11
1904	1	1	1	-	2	-	1	1	-	1	-	3	11
1905	1	1	2	1	1	-	-	1	1	1	-	2	11
1906	2	-	4	3	4	1	1	-	1	-	1	1	18
1907	1	6	1	5	-	-	-	-	-	-	1	1	15
1908	-	4	4	1	-	1	1	-	-	2	3	-	16
1909	1	4	-	-	-	-	-	3	1	3	2	1	15
1910	5	1	5	2	1	-	1	-	-	1	-	-	16
1911	-	1	1	5	4	-	1	2	3	9	2	2	30
1912	3	-	-	2	2	-	2	1	1	1	2	2	16
1913	1	5	1	2	1	1	1	1	1	1	2	1	18
1914	1	2	-	4	2	3	1	-	1	1	-	1	16
1915	2	1	2	3	1	2	2	-	2	3	-	-	18
1916	1	2	1	2	1	-	1	1	2	-	-	1	12
1917	3	3	1	2	-	-	-	-	-	-	2	-	11
1918	1	-	3	2	1	1	1	-	1	1	17	2	30

Sursa: A.P.M., *Registrul decedaților din comuna Moneasa*, 1879-1934

Tabelul 12
Repartiția mortalității pe sexe (1879-1918)

Anul	bărbați		femei		băieți		fete		Total
	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	
1879	3	27,27	2	18,18	4	36,36	2	18,18	11
1880	2	18,18	2	18,18	5	45,45	2	18,18	11
1881	5	41,66	1	8,33	5	41,66	1	8,33	12
1882	6	35,29	-	-	8	47,05	3	17,64	17
1883	1	11,11	3	33,33	4	44,44	1	11,11	9
1884	3	25	2	16,66	3	25	4	33,33	12
1885	4	23,52	5	29,41	5	29,41	3	17,64	17
1886	1	6,66	3	20	7	46,66	4	26,66	15
1887	3	13,04	-	-	14	60,86	6	26,08	23
1888	3	27,27	1	9,09	-	-	7	63,63	11
1889	5	29,41	3	17,64	5	29,41	4	23,52	17
1890	3	21,42	1	7,14	4	28,57	6	42,85	14
1891	3	27,27	1	9,09	4	36,36	3	27,27	11
1892	5	29,41	2	11,76	5	29,41	5	29,41	17
1893	4	26,66	3	20	2	13,33	6	40	15
1894	1	11,11	1	11,11	2	22,22	5	55,55	9
1895	6	20	3	10	16	53,33	5	16,66	30
1896	6	35,29	4	23,52	3	17,64	4	23,52	17
1897	4	22,22	4	22,22	4	22,22	6	33,33	18
1898	2	10,52	5	26,31	3	15,78	9	47,36	19
1899	2	14,28	1	7,14	10	71,42	1	7,14	14
1900	6	60	4	40	-	-	-	-	10
1901	7	29,16	1	4,16	9	37,5	7	29,16	24
1902	1	9,09	3	27,27	4	36,36	3	27,27	11
1903	-	-	4	36,36	4	36,36	3	27,27	11
1904	2	18,18	2	18,18	4	36,36	3	27,27	11
1905	4	36,36	3	27,27	3	27,27	1	9,09	11
1906	6	33,33	3	16,66	5	27,27	4	22,22	18
1907	2	13,33	1	6,66	6	40	6	40	15
1908	2	12,5	8	50	5	31,25	1	6,25	16
1909	3	20	2	13,33	3	20	7	46,66	15
1910	3	18,75	2	12,5	5	31,25	6	37,5	16
1911	11	36,66	6	20	2	6,66	11	36,66	30
1912	3	18,75	5	31,25	5	31,25	3	18,75	16
1913	5	27,77	2	11,11	7	38,88	4	22,22	18
1914	5	31,25	4	25	4	25	3	18,75	16
1915	8	44,44	1	5,55	2	11,11	7	38,88	18
1916	3	25	2	16,66	2	16,66	5	41,66	12
1917	1	9,09	4	36,36	1	9,09	5	45,45	11
1918	6	20	9	30	9	30	6	20	30
Total	150	23,88	113	17,99	193	30,73	172	27,38	628

Sursa: A.P.M., *Registrul decedaților din comuna Moneasa,* 1879-1934

Tabelul 13
Dinamica sezonieră a căsătoriilor (1853–1900)

Anul	Luna												Total
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	
1853	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	1	-	2
1854	3	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	4
1855	1	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	3
1856	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	-	6
1857	2	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	4
1858	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	2	-	4
1859	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
1860	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1
1861	1	1	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	3
1862	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2	-	3
1863	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	2
1864	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	3
1865	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1866	1	-	-	1	-	-	-	-	-	-	1	-	3
1867	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1
1868	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	2	-	3
1869	-	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2
1870	1	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	2
1871	1	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	-	3
1872	-	2	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	3
1873	-	1	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	2
1874	-	2	-	1	-	-	-	-	2	1	-	-	6
1875	-	2	-	-	-	-	1	-	-	1	3	-	7
1876	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1877	-	2	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	3
1878	-	2	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	4
1879	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	2	-	3
1880	-	5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5
1881	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	2
1882	2	-	-	-	-	-	-	-	-	3	2	-	7
1883	1	-	-	-	-	-	-	-	1	2	-	-	4
1884	-	-	-	-	3	-	1	-	1	2	-	-	7
1885	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-	4
1886	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	1	-	2
1887	-	1	-	-	1	-	1	-	-	-	-	-	3
1888	-	6	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	6
1889	1	2	-	1	2	-	2	-	1	1	-	-	10
1890	-	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	-	2
1891	-	2	-	-	1	1	-	-	-	-	1	-	5
1892	1	3	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-	6
1893	5	-	-	-	1	-	4	-	-	-	-	-	10
1894	3	-	-	-	-	2	-	-	-	-	-	-	5
1895	1	-	-	-	1	-	1	-	-	1	-	-	4
1896	-	-	-	-	1	2	-	-	2	-	1	-	6
1897	1	2	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	4
1898	-	1	-	-	-	1	-	-	1	1	-	-	4
1899	-	1	-	-	2	2	1	-	-	1	1	-	8
1900	-	4	-	-	-	1	-	-	1	-	-	-	6

Sursa: D.J.A.N.A., C.R.S.C., *Registrul căsătoriilor, 1853-1900*

Tabelul 14

Evoluția căsătoriilor la populația ortodoxă pe categorii de vârstă (1853-1900)

Vârsta mire	Vârsta mireasă	1853-1862		1863-1872		1873-1882		1883-1892		1893-1900	
		Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%	Nr.	%
SUB 24	SUB 20	6	*18.75*	10	*43.47*	6	*15.78*	2	*4*	6	*13.95*
	20-24	8	*25*	1	*4.34*	2	*5.26*	4	*8*	5	*11.63*
	24-30	-	-	-	-	1	*2.63*	-	-	1	*2.33*
	30-40	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	40-50	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	PESTE 50	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
24-30	SUB 20	5	*15.62*	7	*30.43*	11	*28.94*	18	*36*	15	*34.88*
	20-24	3	*9.37*	1	*4.34*	10	*26.31*	14	*28*	5	*11.63*
	24-30	1	*3.12*	-	-	1	*2.63*	1	*2*	1	*2.33*
	30-40	-	-	1	*4.34*	-	-	1	*2*	1	*2.33*
	40-50	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	PESTE 50	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
30-40	SUB 20	1	*3.12*	2	*8.69*	2	*5.26*	2	*4*	4	*9.30*
	20-24	3	*9.37*	1	*4.34*	2	*5.26*	2	*4*	2	*4.65*
	24-30	4	*12.5*	-	-	-	-	-	-	-	-
	30-40	-	-	-	-	1	*2.63*	-	-	-	-
	40-50	-	-	-	-	-	-	1	*2*		
	PESTE 50	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
40-50	SUB 20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	20-24	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	24-30	-	-	-	-	2	*5.26*	-	-	-	-
	30-40	-	-	-	-	-	-	1	*2*		-
	40-50	-	-	-	-	-	-	-	-	2	-
	PESTE 50	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
50-60	SUB 20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	20-24	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	24-30	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	30-40	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	40-50	1	*3.12*	-	-	-	-	1	*2*	1	
	PESTE 50	-	-	-	-	-	-	1	*2*	-	-
PESTE 60	SUB 20	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	20-24	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	24-30	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	30-40	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	40-50	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	PESTE 50	-	-	-	-	-	-	2	*4*		
Total		**32**	***100***	**23**	***100***	**38**	***100***	**50**	***100***	**43**	***100***

Sursa: D.J.A.N.A., C.R.S.C., Of. P. O., Moneasa, R. 2/1853-1900

Fişa de familie nr. 1

	Mirele	Mireasa
Numele şi prenumele	PÉRKO FERENCZ	IOSZEPHINA
Părinţii	-	-
Religia	romano-catolică	romano-catolică
Locul naşterii	Croaţia	Viena
Data naşterii	IV 1877	1891
Stare civilă	necăsătorit	necăsătorită
Vârsta la căsătorie	31	17
Vârsta la moarte	39	73
Recăsătoriri	-	-

Data		Durata	
încheierii căsătoriei	încetării căsătoriei	căsniciei	văduviei
8 XI 1908	1916	8	48

Copiii

Nr. crt.	Vârsta mamei la naştere	Durata căsătoriei	Intervalul între naşteri	Prenumele	Data			Vârsta la	
					naşterii	morţii	căsătoriei	căsătorie	moarte
1.	19 ani	8 ani	2 ani	Iosif	1910	1970	1940	30 ani	60 ani
2.	21 ani	8 ani		Maria	1912	1939	-	-	27 ani
3.	24 ani	8 ani	3 ani	Ida	29 IX 1915	1989	1938	24	74 ani

Fişa de familie nr. 2

	Mirele	Mireasa
Numele şi prenumele	FLORIAN GROZA	IDA PERKO
Părinţii	Florian şi Ana	Ferencz şi Joszephina
Religia	ortodox	romano-catolică
Locul naşterii	Bucova	Moneasa
Data naşterii	1908	1915
Stare civilă	necăsătorit	necăsătorită
Vârsta la căsătorie	30 ani	23 ani
Vârsta la moarte	84	74
Recăsătoriri	-	-

Data		Durata	
încheierii căsătoriei	încetării căsătoriei	căsniciei	văduviei
8. XI. 1938	1989	51 ani	3 ani

Copii

Nr. crt.	Vârsta mamei la naştere	Durata căsătoriei	Intervalul între naşteri	Prenumele	Data			Vârsta la	
					naşterii	morţii	căsătoriei	căsătorie	moarte
1.	25 ani	51 ani	2 ani	Mariana	15 V 1940	-	1966	26	-
2.	27 ani	51 ani		Florina	8 XII 1942	-	1964	22	-

Fişa de familie nr. 3

	Mirele	Mireasa
Numele şi prenumele	PÁLFI FRANCISC	GROZA MARIANA
Părinţii	Francisc şi Iuliana	Florian şi Ida
Religia	refomat	ortodoxă
Locul naşterii	Chişineu Criş	Arad
Data naşterii	1937	1940
Stare civilă	necăsătorit	necăsătorită
Vârsta la căsătorie	29	26
Vârsta la moarte	60	-
Recăsătoriri	-	-

Data		Durata	
încheierii căsătoriei	încetării căsătoriei	căsniciei	văduviei
1966	1997	31 ani	-

Copii -

Nr. crt.	Vârsta mamei la naştere	Durata căsătoriei	Intervalul între naşteri	Prenumele	Data			Vârsta la	
					naşterii	morţii	căsătoriei	căsătorie	moarte
1.	28 ani	31 ani	1 an	Cristina	1968	-	1992	24 ani	-
2.	29 ani	31 ani		Diana	1969	-	1994	25 ani	-

Fişa de familie nr. 4

	Mirele	Mireasa
Numele şi prenumele	ZIEGLER ŞTEFAN	GROZA FLORINA
Părinţii	Margareta şi Ştefan	Florian şi Ida
Religia	romano-catolic	ortodoxă
Locul naşterii	Arad	Arad
Data naşterii	1937	8 XII 1942
Stare civilă	necăsătorit	necăsătorită
Vârsta la căsătorie	27	22
Vârsta la moarte	-	-
Recăsătoriri	-	-

Data		Durata	
încheierii căsătoriei	încetării căsătoriei	căsniciei	văduviei
1964	1984	20 ani	-

Copii

Nr. crt.	Vârsta mamei la naştere	Durata căsătoriei	Intervalul între naşteri	Prenumele	Data			Vârsta la	
					naşterii	morţii	căsătoriei	căsătorie	moarte
1.	23 ani	20 ani	-	Ştefan	1967	-	1997	30 ani	-

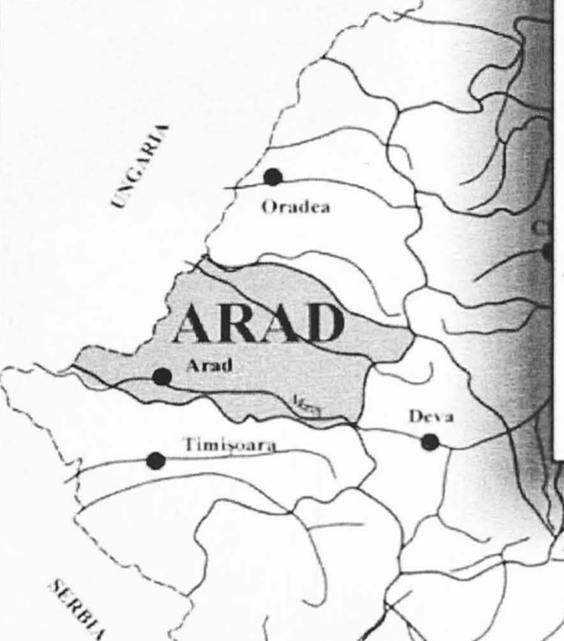
Fişa de familie nr. 5

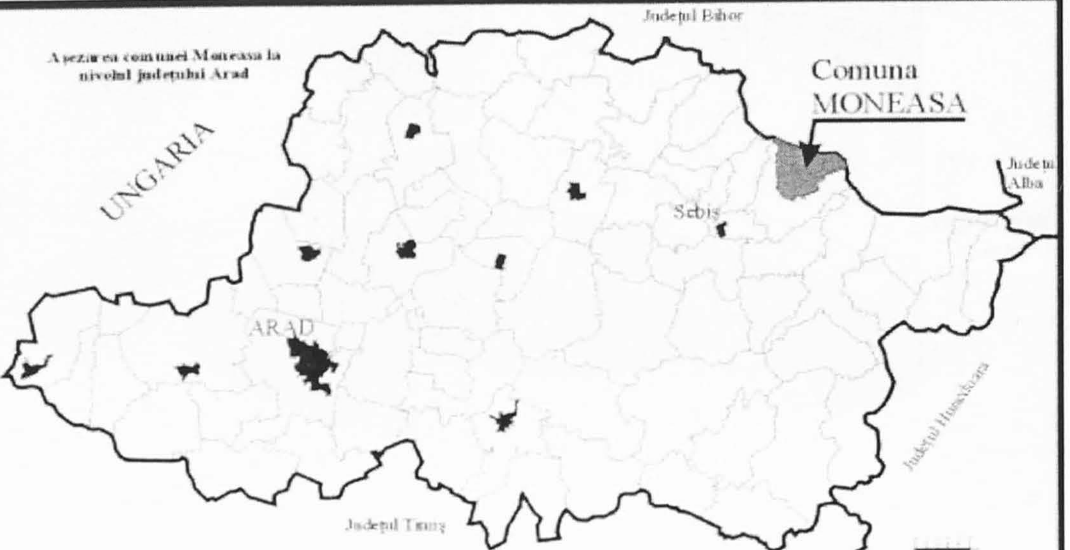
	Mirele	Mireasa
Numele şi prenumele	NICOLAESCU RADU	CRISTINA PÁLFI-GROZA
Părinţii	Ion şi Cornelia	Mariana şi Fancisc
Religia	ortodox	reformată
Locul naşterii	Făget	Arad
Data naşterii	1 VI 1965	1 X 1968
Stare civilă	Necăsătorit	Necăsătorită
Vârsta la căsătorie	27 ani	24 ani
Vârsta la moarte	-	-
Recăsătoriri	-	-

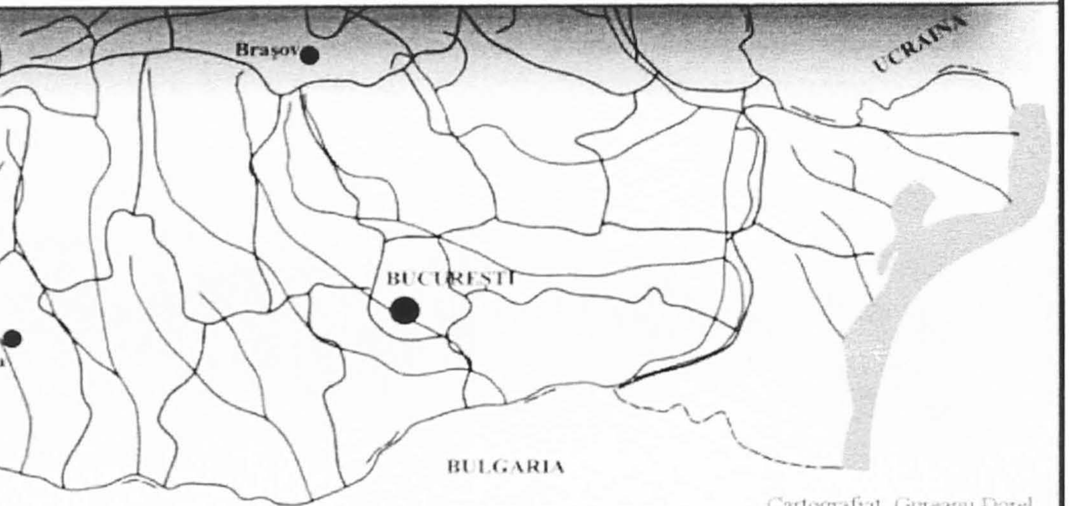
Data		Durata	
încheierii căsătoriei	încetării căsătoriei	căsniciei	văduviei
1992	-	-	-

Copii

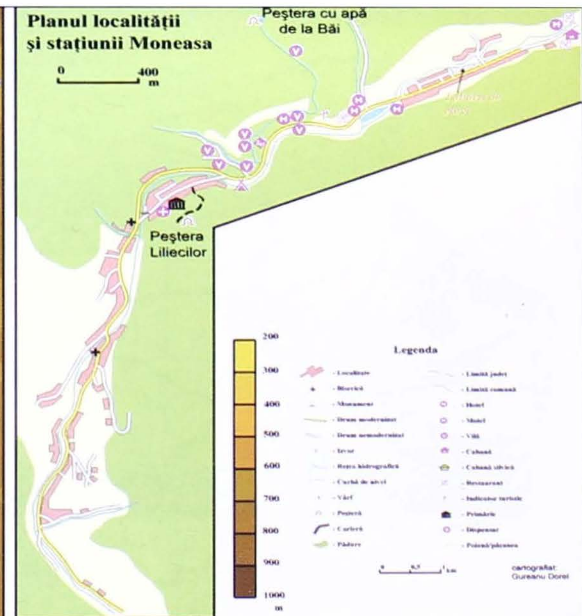
Nr. crt.	Vârsta mamei la naştere	Durata căsătoriei	Intervalul între naşteri	Prenumele	Data			Vârsta la	
					naşterii	morţii	căsătoriei	căsătorie	moarte
1.	27 ani	-	8 ani	Simina-Antonia	1995	-	-	-	-
2.	35 ani	-		Iulia-Carina	2003	-	-	-	-

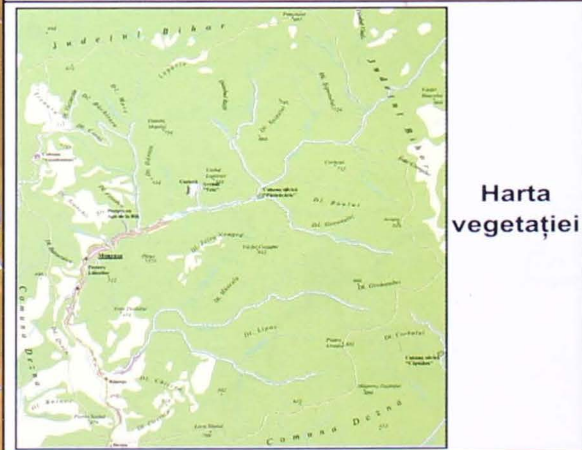

Așezarea județului Arad
la nivelul României
UNGARIA
Oradea
ARAD
Arad
Mureș
Deva
Timișoara
SERBIA

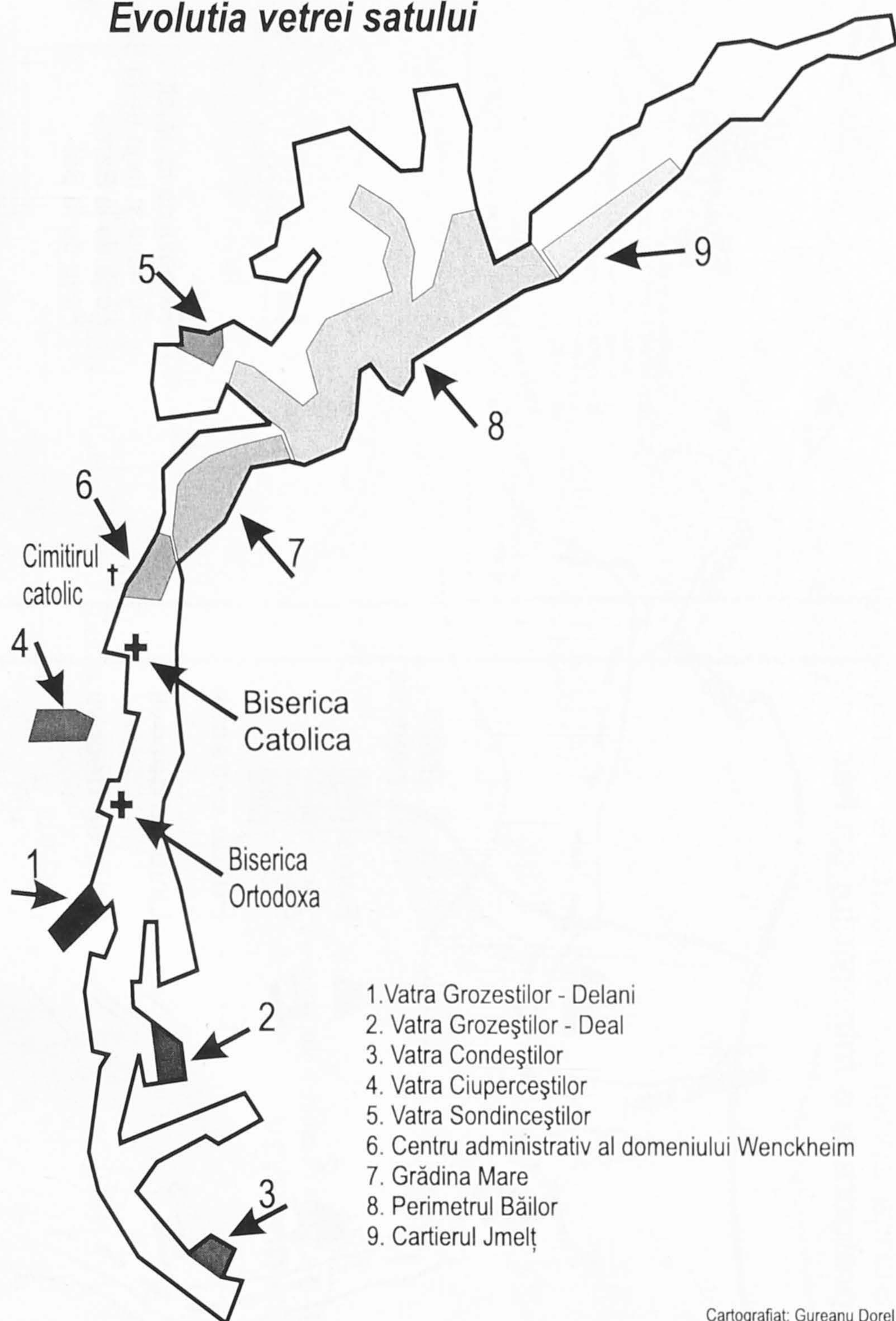

Așezarea comunei Moneasa la
nivelul județului Arad
Județul Bihor
Comuna
MONEASA
Județul
Alba
UNGARIA
Sebiș
ARAD
Județul Hunedoara
Județul Timiș

Brașov
UCRAINA
BUCUREȘTI
Craiova
BULGARIA
Cartografiat Gureanu Dorel

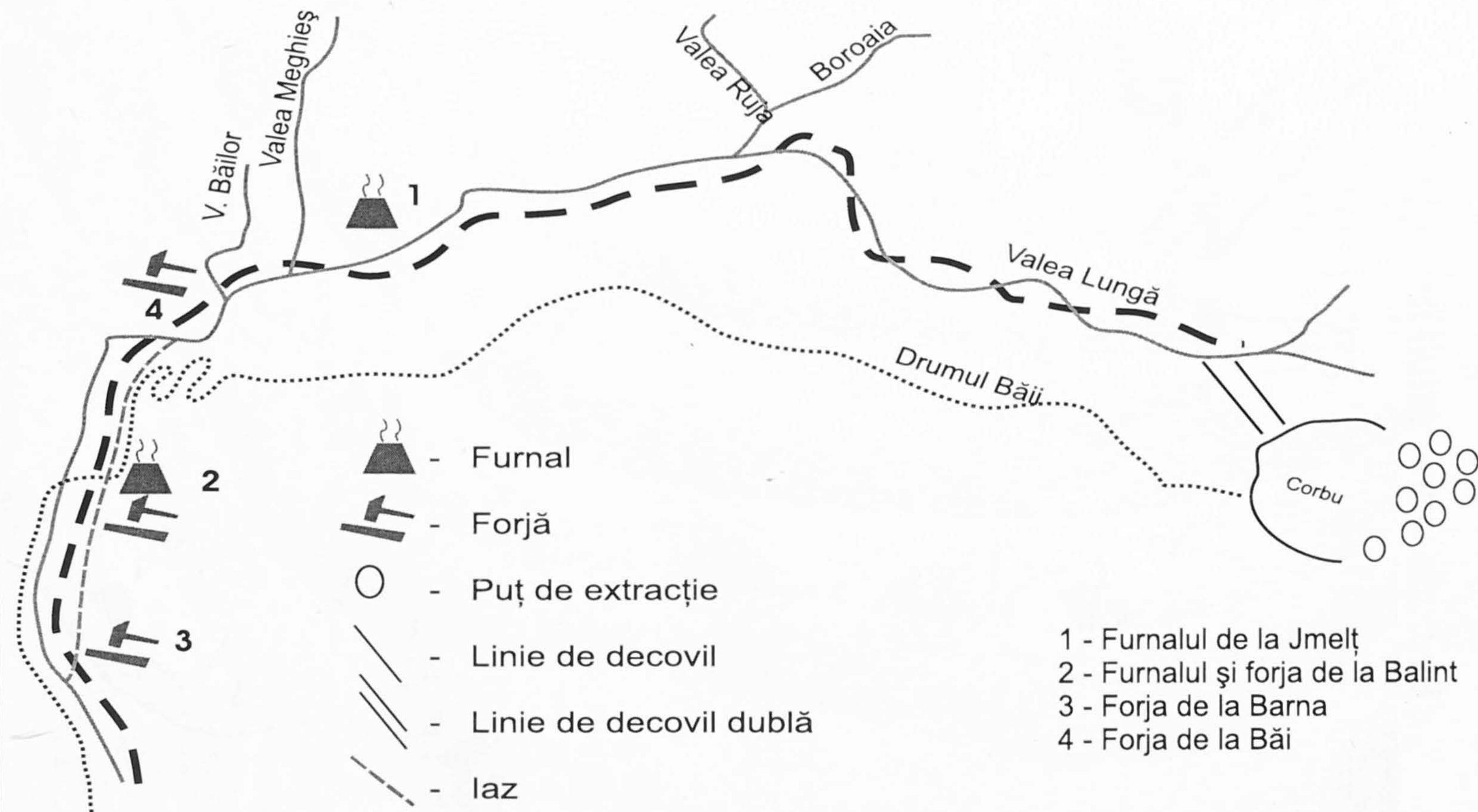
Judeţul Bihor
Păncoaia 997
893
871
Lupărie
Dâmbul Vlado
Dl. Mare
Dl. Răchitaru
Tinoasa
Dl. Viezurelu
711
Dl. Corni
732
Cabana "Gaudeamus"
Dâmbul Rujii
Dâmbu Moţului 724
Dl. Dănuţa
554
Dl. Spinului
748
603
Dl. Şipotului
724
Vârful Runcului 860
Vârful Lupăriei 558
Carieră
Avenul "Teia"
Cabana silvică "Păstrăvărie"
Cerbeşti 715
Faţa Ciungilor
Dl. Feredeu
Dl. Stanchii
421
Peştera cu Apă de la Băi
Dl. Boului
Dl. Gorunului
Arsuca 819
Dl. Zelea Neagră
Vârful Creţului 615
Dl. Batuşeasca
Moneasa
Peştera Liliecilor
512
Pleşa 571
440
808
Dl. Grohotului
Dl. Muncelu
Faţa Dealului 474
Dl. Lipuc
Dl. Corbului
Dl. Osoiu
Piatra Ursului 881
Cabana silvică "Căpţălan"
Comuna Dezna
Rănuşa
Dl. Chicera
502
Măgurra Zugăului 880
Dl. Butuci
513
615
Piatra Scrisă 470
Dl. Cireşoru
Lacu Tăului 708
812
Dezna

Evolutia vetrei satului
5
9
8
6
Cimitirul catolic
7
4
Biserica Catolica
Biserica Ortodoxa
1
2
3
1.Vatra Grozestilor - Delani
2. Vatra Grozeştilor - Deal
3. Vatra Condeştilor
4. Vatra Ciuperceştilor
5. Vatra Sondinceştilor
6. Centru administrativ al domeniului Wenckheim
7. Grădina Mare
8. Perimetrul Băilor
9. Cartierul Jmelț
Cartografiat: Gureanu Dorel

Schița zonei de exploatare, transport şi
prelucrare a minereului de fier
Valea Meghieş
V. Băilor
Valea Rujă
Boroaia
Valea Lungă
Drumul Băii
Corbu
1
2
3
4
- Furnal
- Forjă
- Puț de extracție
- Linie de decovil
- Linie de decovil dublă
- Iaz
1 - Furnalul de la Jmelț
2 - Furnalul şi forja de la Balint
3 - Forja de la Barna
4 - Forja de la Băi
Cartografiat: Gureanu Dorel

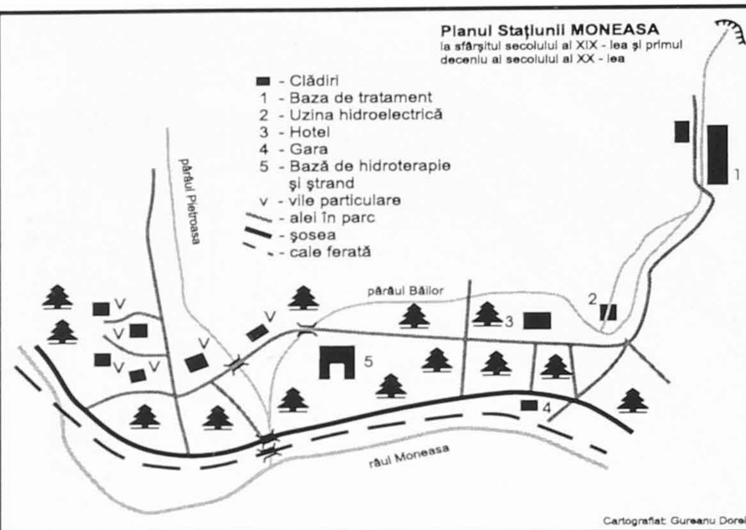
Peştera

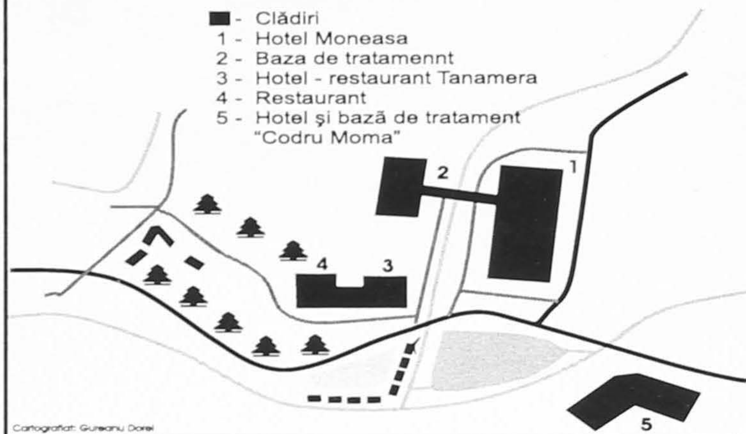
Băile MONEASA
până la sfârşitul deceniului 9 al secolului XIX

Clădirea Băilor

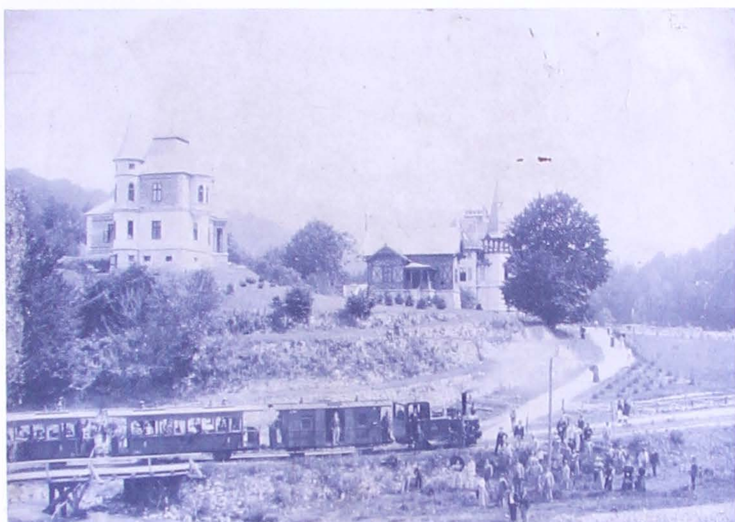
Pârâul Băilor

Cartografiat: Gureanu Dorel

Album

1. Intrarea în
stațiunea Moneasa

2. Gara

3. Copii
cu bagajele turiştilor

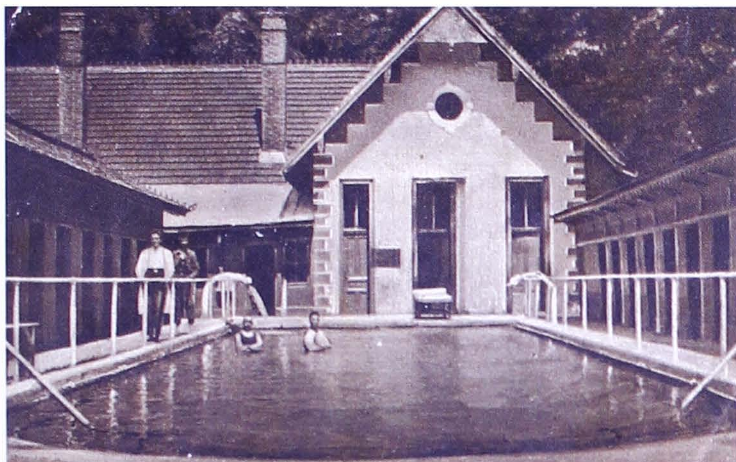
4. Vila "Nufărul"

5. Fostul "Hotel Central"

6. Vila "Cerbul Albastru"

7. Vechiul ştrand

8. Noul ştrand

9. Vila "Paradayser"

10. Vila "Zielinski"

11. Vila "Wenckheim-Andrenyi"

12. Vila "Simon"

13. Vila "Andrenyi"

14. Vila "Căilor Ferate Arad-Cenad"

15. Hotel "Moneasa"

16. Hotel "Parc"

17. Hotel "Codru-Moma"

8. Vila Rangheț
azi demolată)

19. Tabăra

20. Vila "Ana"

21. Crucea membrilor familiei Névery

22. Crucea preotului Terentie Nonu

23. Crucea preotului Simeon Graff

24. Crucea lui Czárán Gyula

25. Ida Pérko şi
Florian Groza

Ministerul Să[illegible]
şi
Ocrotirilor Sociale
Oficiul Naţional I. O. V.
Clasa: 3
CARNET de IDENTITATE
Cu reducere 75 %
pentru
Orfanul de Răsboi
D-șoara Perko
Ida
Gradul militar orfană de
sau
Titlul academic soldat

26. Carnetul orfanei de
război Ida Pérko

27. Joszephina şi
Ferencz Pérko

28. Familia primarului
Pavel Condea

29. Căminul cultural

30. Primăria

31. Casă țărănească

32. “Colibă”

33. “Vălăul”

34. Cuptorul de topit fier

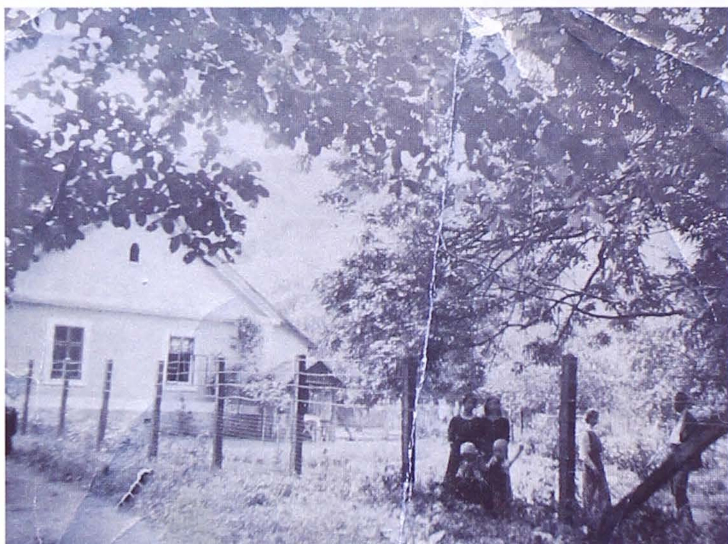

35. “Stânjenari”

36. Cariera de “marmură”

37. Pietrarul din Moneasa

38. Brigada silvică (1912)

39. "Țapinari"

40. Fam. Titeldorf, "iagăru şi iegăriţa" împreună cu fam. Pérko

41. Drezina

42. "Goanga"

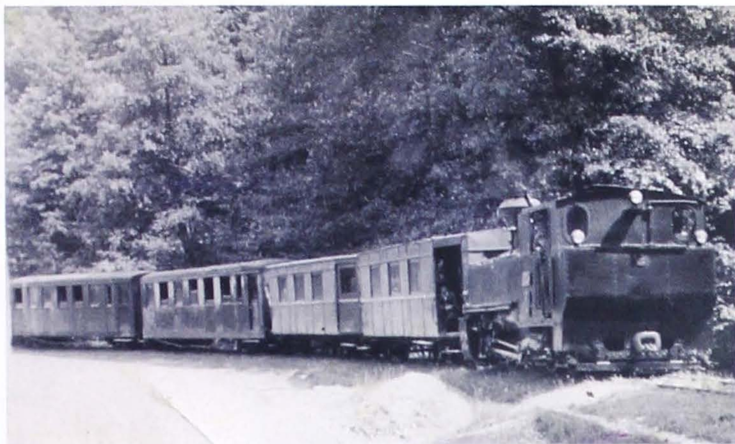
43. Poşta veche
(azi casa Palade)

44. Poşta nouă

45. Dispensarul

46. Mocănița

47.Reuniunea învățătorilor
Moneasa, 1899

48. Școala generală
"Gheorghe Groza"

49. Fosta şcoala confesională, romano-catolică

50. Grădiniţa

51. Casa parohială ortodoxă

52. Învățătoarea Silvia Jurcău

53. Revedere
cu înv. Bărbuceanu

54. Biserica Ortodoxă

55. Biserica Romano-Catolică

56. Corul bărbătesc (1970)

57. Corul mixt al Bisericii Ortodoxe (2006)

58.Noua Biserică Baptistă

59.Veche Biserică Baptistă

60.Biserica Penticostală

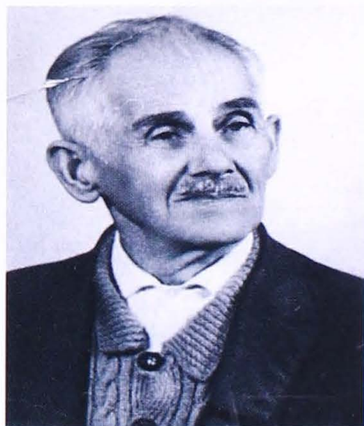
61.Impresii sigilare ale Bisericii Romano-Catolice (1835, 1849, 1888, 1895, 1911, 1924)

62. Lazăr Ioja

63. Cornelia Dobre

64. Elisabeta şi Gheorghe Bărbuceanu

65. Nicolae Palade

66. Dănilă Condea

Gheorghe Groza, un destin frânt?

67. Părinții sculptorului

68. Gheorghe Groza cu mama

69. "Vofiu"

70. "Recrut"

71. "În armată"

Nr. 38 1923.
Pag.

Certificat şcolar.

Groza George de rel. gr. or. născ. la 18 Apr. an 1899 în comuna Moroda (judeţul Arad) elev particular în clasa VI (şasa) la liceul gr. cat. din BEIUŞ a meritat la finea anului şcolar 1922/23 nota generală şasă şi 50%

NOTE DIN OBIECTELE DE STUDIU:

Religiunea	şepte şi 25 (7.25%)
Limba română	„cinci" (5%)
Limba latină	cinci şi 75 (5.75%)
Limba elenă	şasă şi 25 (6.25%)
Limba franceză	şasă şi 25 (6.25%)
Limba germană - engleză	şasă şi 75 (6.75%)
Istoria	cinci şi 75 (5.75%)
Geografia	
Matematica	şasă şi 35 (6.35%)
Ştiinţele naturale	„cinci" (5%)
Chimia şi mineralogia	
Fizica	şasă şi 35 (6.35%)
Filozofia	
Instrucţiune civică, drept	
Igiena	
Muzica vocală	opt (8%)
Desemnul artistic	zece (10%)
Desemnul liniar	
Caligrafie	
Gimnastică	

OBIECTE FACULTATIVE:

Limba italiană	
Stenografia	
Muzica instrumentală	

Forma exterioară a lucrărilor scrise: frumoasă
Numerul orelor absentate: motivate — nemotivate —
Purtarea:
Hotărârea conferenţei profesorale: Se promovează

Dat Beiuş, la 20 a lunei Sept. 1923

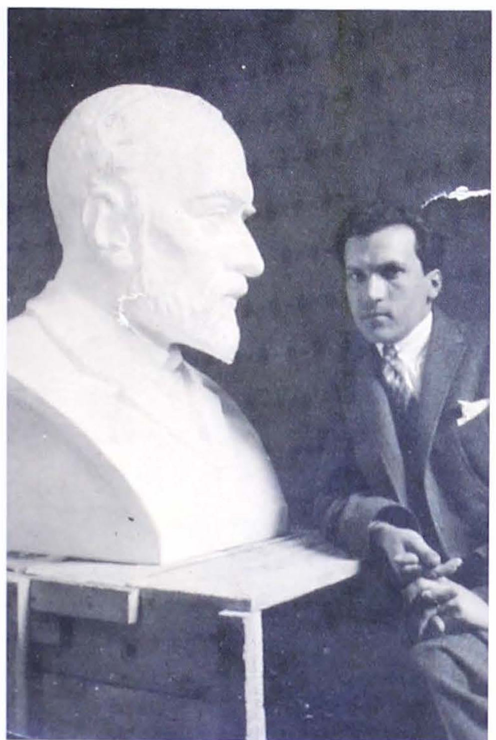
director — diriginte clasei

72. Certificat de absolvire

73-74. Împreună cu colegii de armată

75. La Roma

76. Cu bustul lui G. Coşbuc

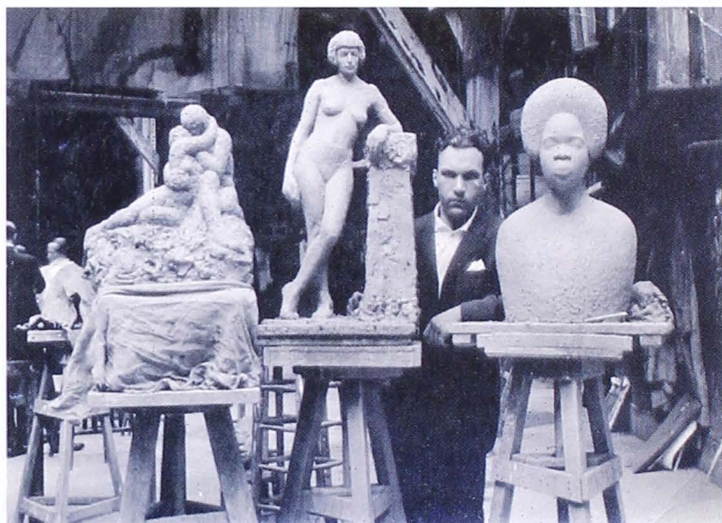
76. În Italia

77. Cu Tosca la Paris

78. Gh. Groza, la centenarul Liceului "Iosif Vulcan" din Beiuş

79. În atelier

80. La "Codru Verde"

Catalog
Gheorghe Groza

IL. 1 – *Portret de fată*
Cărbune/carton, 28x39 cm; inv. F.G. 63
Semnat stânga jos cu negru: „9 V `923”, dreapta jos „Gh. Groza”
Stare consv.: bună
Prov.: Achiziție Florea Groza, Arad, b-dul Republicii, nr. 30/E/10, Proces verbal nr. 2743/29 decembrie 1970

IL. 2 – *Autoportret*
Cărbune/hârtie; 25x34 cm; inv. F.G. 67
Semnat stânga jos cu negru, pe trei rânduri „Autoportret, Oradea Mare, 16 V `922” şi dreapta jos „Gh. Groza”
Stare consv.: bună
Prov.: Achiziție Florea Groza, Arad, b-l Republicii, nr. 30/E/10, Proces verbal nr. 2743/29 decembrie 1970

IL. 3 – *Cap de fată*
Desen/creion, 22x30 cm; inv. F.G. 119
Semnat stânga jos cu tuş „Oradea Mare a 26 II 1922” şi dreapta jos „Gh. Groza”
Stare consv.: bună
Prov.: Donație, Complexul Muzeal Arad, proces verbal 486/1996

IL. 4 – *Portret de femeie*
Cărbune/hârtie; 36x45 cm; inv. F.G. 65
Semnat stânga jos cu negru: „Baia Mare”, dreapta jos „Gh. Groza, `922”
Stare consv.: relativ bună
Prov.: Achiziție Florea Groza, b-dul Republicii, nr. 30/E/10, Proces verbal nr. 2743/29 decembrie 1970

IL. 5 – *Cap de copil*
Desen in sepia; 22,5x40,3 cm; F.A.P. neinv.
Semnat dreapta jos: „Gh. Groza, Roma, 1925”
Stare consv.: bună
Prov.:-

IL. 6 – *Biserică Veche*
Desen in sepia; 20x29 cm; inv. vechi F.A. 910
Semnat stânga jos cu roşu „Gh. Groza, 1925”
Stare consv.: bună
Prov.: naționalizare

IL. 7 – *Portret*
Desen in sepia; 30x43 cm; inv. Vechi F.A. 2384
Semnat stânga jos cu roşu: „Gh. Groza, 1925"
Stare consv.: bună
Prov.: Achiziționat de la Popescu Negură cf. Proces verbal 757/26 iunie

IL. 8 – *Portret*
Desen in sepia; 28x40 cm; inv. F.G. 34
Semnat stânga jos cu roşu „Roma, 1925", dreapta jos cu negru „Gh. Groza"
Srare consv.: bună
Prov.: Achiziție Florea Groza, b-dul Republicii, nr. 30/E/10, Proces verbal nr. 2743/29 decembrie 1970

IL. 9 – *Pod peste Sena*
Creion/hârtie; 34,7x26,8 cm; inv. F.G. 70
Semnat stânga jos cu negru „Gh. Groza", dreapta jos „Paris 927 V"
Stare consv.: bună
Prov.: Achiziție Florea Groza, b-dul Republicii, nr. 30/E/10, Proces verbal nr. 2743/29 decembrie 1970

IL. 10 – *Camera artistului*
Cărbune/hârtie; 18x13,4 cm; inv. F.G. 74
Semnat stânga jos cu negru „Paris 24 I 928", dreapta jos „Odaia mea, nr. 41 3 cité Jolye Gheorghe Groza"
Stare consv.: bună
Prov.: Achiziție Florea Groza, b-dul Republicii, nr. 30/E/10, Proces verbal nr. 2743/29 decembrie 1970

IL. 11 – *Peisaj de iarnă*
Ulei/pânză; 27x34 cm; inv. F.G. 43
Semnat stânga jos, în tuş maro „Gh. Groza '922"
Stare conservare: bună
Prov.: Achiziţe Florea Groza, Arad, b-l Republicii, nr. 30/E/10, Proces verbal nr. 2743/29 decembrie 1970

IL. 12 – *Peisaj*
Desen/creion; 17,5x12,2cm; inv. F.G. 117
Semnat stânga jos cu negru „Beiuş", dreapta jos „11 III 1921"
Stare conservare (consv.) bună
Proveniență (Prov.): Donație, Complexul Muzeal Arad, Proces verbal 486/1996

IL. 13 – *Portret de bărbat*
Ulei/pânză; 61,5x75 cm; inv. vechi F.A. 2533
Semnat stânga jos cu verde „Gh. Groza, Roma, 1925"
Stare consv.: bună
Prov.: Achiziție de la Petranu, Proces verbal 666/10 VI 1975

IL. 14 – *Din primele încercări*
Ulei/pânză; 31x25,8 cm; inv. F.G. 40
Semnat stânga jos cu gălbui „Gh. Groza"
Stare consv.: bună
Prov.: Achiziție Florea Groza, b-dul Republicii, nr. 30/E/10, Proces verbal nr. 2743/29 decembrie 1970

IL. 15 – *Cap de studiu*
Ulei/pânză; 45/54,5 cm; inv. vechi F.A. 1278
Semnat stânga jos cu maro „Gh. Groza, 1925"
Stare consv.: bună
Prov.: Fond Muzeu

IL. 16 – *Casa natală din Moneasa*
Ulei/carton; 40x33 cm; inv. F.G. 46
Semnat stânga jos, culoare bordo „Moneasa `922" și dreapta jos „Gh. Groza"
Stare consv.: bună
Prov.: Achiziție Florea Groza, b-dul Republicii, nr. 30/E/10, Proces verbal nr. 2743/29 decembrie 1970

IL. 17– *Natură moartă*
Ulei/pânză; 58,5x49 cm; inv. F. A. 386
Semnat dreapta jos cu maro: "Gh. Groza, 1925"
Stare conservare: bună
Prov.: -

IL. 18 – *Flori*
Ulei/pânză; 44x36 cm; inv. F.G. 42
Semnat stânga jos, în tuș roșu, „Gh. Groza 1929"
Stare conservare: bună
Prov.: Achizițe Florea Groza, Arad, b-dul Republicii, nr. 30/E/10, Proces verbal nr. 2743/29 decembrie 1970

IL. 19 – *Insula Capri*
Ulei/pânză; 67x54 cm; inv. F.G. 45
Semnat stânga jos, culoare bordo, „Gh. Groza I-la Capri 1926"
Stare consv.: mediocră (pigment căzut pe margini)
Prov.: Achiziție Florea Groza, b-dul Republicii, nr. 30/E/10, Proces verbal nr. 2743/29 decembrie 1970

IL. 20 – *Posszuoli*
Ulei/pânză; 57x66 cm; inv. F.G. 44
Semnat stânga jos, culoare bordo, „Gh. Groza Pozzuoli 1926"
Stare conservare: mediocră (pigment căzut căzut masiv pe partea stângă) pânză pe șasiu
Prov.: Achizițe Florea Groza, Arad, b-dul Republicii, nr. 30/E/10, Proces verbal nr. 2743/29 decembrie 1970

IL. 21 – *Camera artistului*
Ulei/carton; 35x27 cm; F.G. 28
Semnat stânga jos cu roşu: "Gh. Groza, Firenze, 1926"
Stare conservare: bună
Prov.: Achiziţe Florea Groza, Arad, b-dul Republicii, nr. 30/E/10, Proces verbal nr. 2743/29 decembrie 1970

IL.22 – *Maternitatea*
Turnare/bronz; 29x21 cm; inv. F. A. 303
Stare conservare: bună

IL. 23 – *Mama*
Gips; 40x29 cm; inv. F.G. 52
Semnat prin sculptare în relief la baza, partea din faţă „MAMA";
Stare conservare: bună
Prov.: Achiziţie Florea Groza, Arad, b-dul Republicii, nr. 30/E/10, Proces verbal nr. 2743/29 decembrie 1970

IL. 24 – *Tata*
Gips; 38x25 cm; inv. F.G. 53
Semnat prin sculptare în relief la baza, partea din faţă „TATA", iar lateral dreapta incizia „Gh. Groza 1924"
Stare conservare: bună
Prov.: Achiziţie Florea Groza, Arad, b-dul Republicii, nr. 30/E/10, Proces verbal nr. 2743/29 decembrie 1970

IL. 25 – *Profesorul Buşiţia*
Gips; 41,5x25 cm; inv. F.G. 51
Semnat prin incizare la bază, lateral dreapta, „Gh. Groza Beiuş 30 VI 923"
Stare conservare: bună
Prov.: Achiziţie Florea Groza, Arad, b-dul Republicii, nr. 30/E/10, Proces verbal nr. 2743/29 decembrie 1970

IL. 26 – *Tosca*
Gips; 39,5x11,5 cm; inv. F.G. 54
Semnat prin incizie pe soclu, lateral stânga „Gh. Groza Paris 1928"
Stare conservare: mediocră
Prov.: Achiziţie Florea Groza, Arad, b-dul Republicii, nr. 30/E/10, Proces verbal nr. 2743/29 decembrie 1970

IL. 27 – *Domnişoara MM*
Gips; 11x9 cm; inv. F.G. 55
Semnat prin incizie stânga jos deasupra bazei „Gh. Groza 1925"
Stare conservare: mediocră
Prov.: Achiziţie Florea Groza, Arad, b-dul Republicii, nr. 30/E/10, Proces verbal nr. 2743/29 decembrie 1970

IL. 28 – *Portret femeie*
Gips/basorelief; 39x28 cm; inv. F.G. 56
Semnat prin incizie stânga jos deasupra bazei „Gh. Groza 1926”
Stare conservare: bună
Prov.: Achiziție Florea Groza, Arad, b-dul Republicii, nr. 30/E/10, Proces verbal nr. 2743/29 decembrie 1970

IL. 29 – *Cap de țigan*
Turnare în bronz; 49x25 cm; inv. F. A. 261
Stare conservare: bună

IL. 30 – *Cap de copil*
Gips/basorelief; 34x23,5 cm; inv. F.G. 57
Nesemnat
Stare conservare: bună
Prov.: Achiziție Florea Groza, Arad, b-dul Republicii, nr. 30/E/10, în 1970, proces verbal nr. 2743/29 decembrie 1970

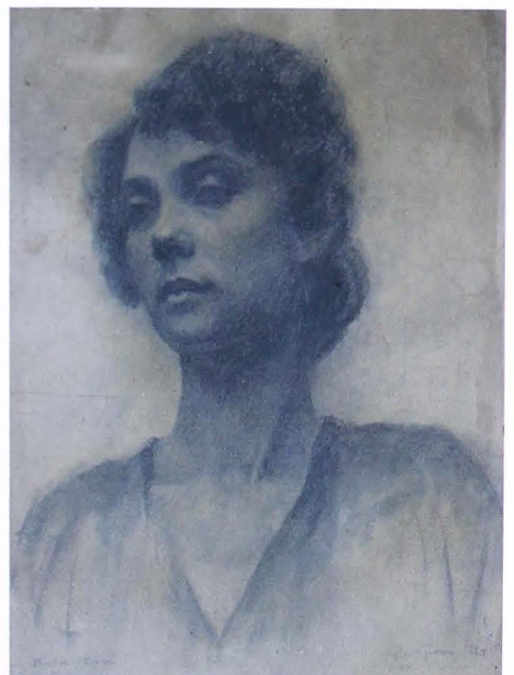
1. Portret de fată

2. Autoportret

3. Cap de fată

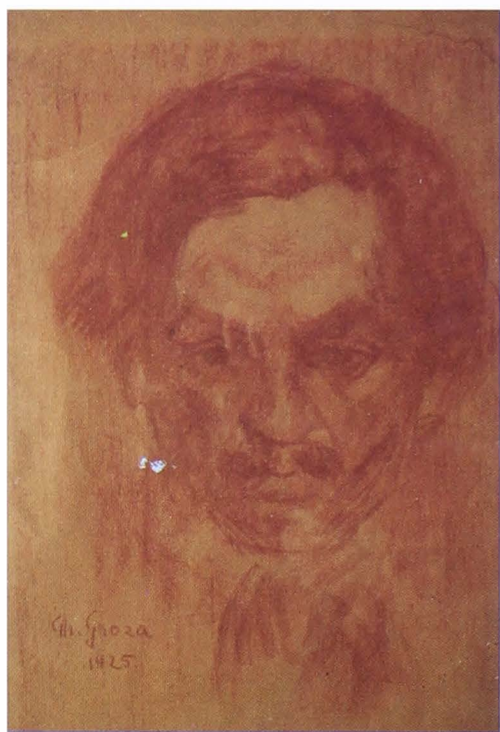
4. Portret de femeie

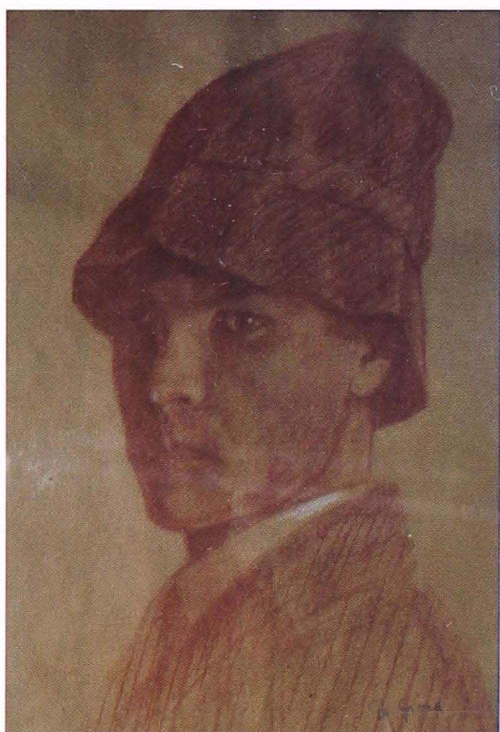
5. Cap de copil

6. Biserică veche

7. Portret

8. Portret

9. Pod peste Sena

10. Camera artistului

11. Peisaj de iarnă

12. Peisaj

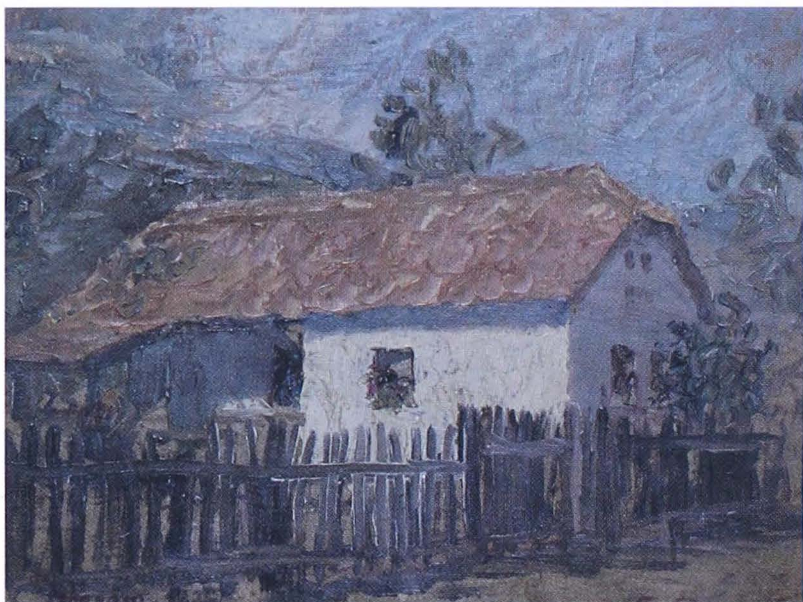

13. Portret de bărbat

14. Din primele încercări

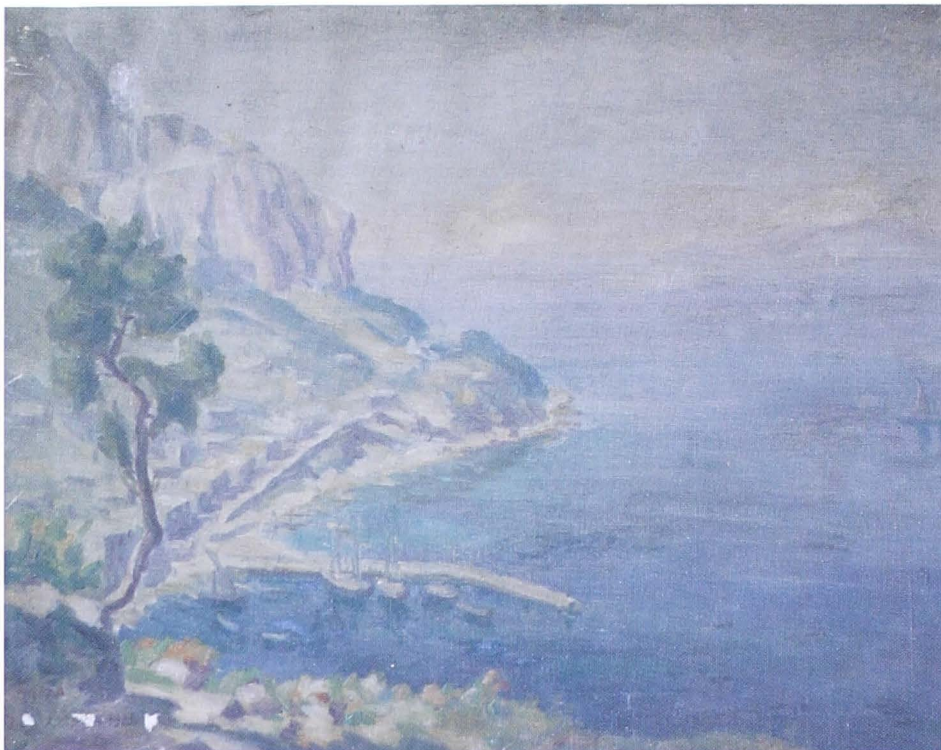
15. Cap de studiu

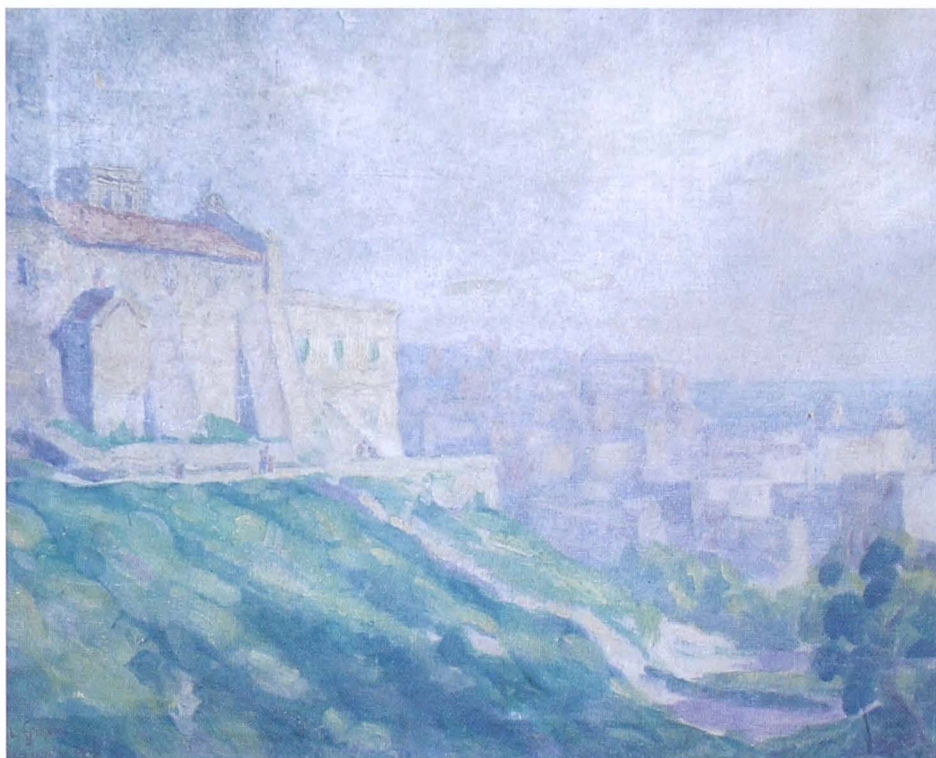
16. Casa natală

17. Natură moartă

18. Flori

19. Insula Capri

20. Insula Pozzuoli

21. Camera artistului

22. Maternitatea

23. Mama

24. Tata

25. Profesorul Bușiția

26. Tosca

27. Domnişoara MM

28. Portret de femeie

29. Cap de ţigan

30. Cap de copil

„... cele ce iubesc foarte mult şi anume dealurile şi văile şi pădurile cele frumoase şi cu aerul cel curat cum este pe la Moneasa mea cea scumpă...”

Gh. Groza, sculptor, Paris, 1927

ISBN 978-973-7776-93-8